

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

CİLT / VOLUME X

SAYI / ISSUE 1

Temmuz / July 2024

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

P-ISSN: 2149-0678 / E-ISSN: 2148-8843

Sahibi/Owner

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi adına
Prof. Dr. Şaban DOĞAN

Editör / Editor

Prof. Dr. Cahit TELCİ, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi*

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi*
Arş. Gör. Arslan KILIÇ, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi*

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yahya ARAZ, *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Assoc. Prof. Elisabetta BENIGNI, *Università degli Studi di Torino*
Assoc. Prof. Zaur GASIMOV, *Orient Institut Istanbul*
Prof. Dr. Vehbi GÜNAY, *Ege Üniversitesi*
Assoc. Prof. Barbara S. KINSEY, *University of Central Florida*
Doç. Dr. İrfan KOKDAŞ, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi*
Assoc. Prof. Kent F. SCHULL, *Binghamton University*
Assoc. Prof. Nabil Al-TIKRITI, *University of Mary Washington*

Yayın Türü / Publication Type

Hakemli Süreli Yayın / Peer-reviewed Periodicals

Yazışma Adresi / Corresponding Address

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Balatçık-Çiğli/İzmir
Tel: +90(232) 329 35 35-8508
Faks: +90(232) 329 35 19
e-posta: ikccihannuma@gmail.com
Web: <http://dergipark.gov.tr/kihannuma>

Basımevi / Publishing House

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri 87 sk. No:4/A Bornova/İzmir

Basım Tarihi / Publication Date

Temmuz / July 2024

Cihannüma yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir / *Cihannüma* is a peer-reviewed journal published twice a year

Yazıların yayın hakkı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'ne aittir / © İzmir Kâtip Çelebi University
Yazıların bilimsel ve etik sorumlulukları yazarlara aittir / Scientific and ethical responsibilities of the articles belong to authors

Tarandığımız ve Dizinlendiğimiz İndeksler / Abstracted and Indexed in:

Ulakbim TR Dizin, European Reference Index for the Humanities (ErihPlus), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Directory of Open Access Journal (DOAJ), Biefeld Academic Search Engine (BASE), Open Academic Journal Index (OAJI)

Cibanniüma
TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ	<i>29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ömür CEYLAN	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ	<i>Ege Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	<i>Balıkesir Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Şaban DOĞAN	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	<i>Ege Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY	<i>Uludağ Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. İlhan KAYAN	<i>Ege Üniversitesi (Emekli), Türkiye</i>
Prof. Dr. Leandro Rodriguez MEDINA	<i>Universidad de las Américas Puebla, Meksika</i>
Prof. Dr. Ertuğ ÖNER	<i>Ege Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN	<i>Ege Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Anıl YILMAZ	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mikail ACIPINAR	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Nejdet BİLGİ	<i>Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye</i>
Assoc. Prof. Maria BARAMOVA	<i>Sofia University, Bulgaristan</i>
Doç. Dr. Muhammet ERTÖY	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Can NACAR	<i>Koç Üniversitesi, Türkiye</i>
Assoc. Prof. Shelley Elizabeth ROSE	<i>Cleveland State University, ABD</i>
Assist. Prof. David GUTMAN	<i>Manhattanville College, ABD</i>
Dr. Kalliopi AMYGDALOU	<i>ELLAMEP, Hellenic Foundation for European & Foreign Policy, Yunanistan</i>
Dr. İlker KÜLBİLGE	<i>Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Marinos SARIYANNIS	<i>FORTH, Institute for Mediterranean Studies, Yunanistan</i>

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Cilt / Volume: X

Sayı / Issue: 1

Temmuz / July 2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Mecnun Tarık Yılmaz

The Kalmyk-Nogai Relations from the Mid-16th Century to the Mid-17th Century / 16. Yüzyılın Ortalarından 17. Yüzyılın Ortalarına Kadar Kalmuk-Nogay Münasebetleri..... 1

Hüseyin Onur Ercan

Bir Gravür Üzerinden Cânibî Ali Paşa'nın Viyana'ya Alayla Girişinin Detayları (23 Ağustos 1740) / Details of Canibi Ali Pasha's Entry into Vienna with a Parade from an Engraving (August 23, 1740) 11

Özge Bilge Kara

19. Yüzyılın Yükselen Boğaziçi Medeniyeti'nden 1930'ların Çöken Boğaziçi'ne: Boğaziçi'nde Sosyo-Mekânsal Değişim / From the Rising "Bosphorus Civilization" in 19th Century to Decadent Bosphorus in 1930s: Socio-spatial Change in Bosphorus 41

Mehmet Ali Kaya & Gülten Alır Derbent

Türk Kütüphaneciliğinin Köşe Taşı Olarak Halkevi Kütüphaneleri: İzmir Halkevi Kütüphanesinden Bugüne Yansıyanlar / People's House Libraries As The Cornerstone Of Turkish Librarianship: Reflections From Izmir People's House Library..... 73

Hacı Veli Gök

İslamcı Basında Adnan Menderes İmajı (1950-1954) / Adnan Menderes Image in Islamist Press (1950-1954) 105

Nurten Sevinç

İlk Kaptanıderya Biyografilerinden Şehrîzâde Mehmed Said'in "Zübdetü'l-Ahbâr"ı / From the First Chief Admiral Biographies Şehrîzâde Mehmed Said's "Zübdetü'l-Ahbâr"s..... 143

SANAT & EDEBİYAT / ART & LITERATURE

Yunus Arifoğlu

“Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü?” Filmi Üzerinden Osmanlı Kuruluş
Dönemi’ne Bakmak / Examining the Ottoman Foundation Period through the
Film “Why were Hacivat and Karagoz Killed?” 181

THE KALMYK-NOGAI RELATIONS FROM THE MID-16TH CENTURY TO THE MID-17TH CENTURY

Mecnun Tarık Yılmaz *

Abstract

This article is written about the Kalmyks, who have not been studied much by historians in our country. An attempt is made to look at the history of the Kalmyks through their relations with the Nogais from the mid-16th century to the mid-17th century. The relations between the two sides are explained using the archival documents and the Russian literature. The methodology of the article is based on the principles of historicism, complexity and objectivity. Basing the article on these principles allows a better understanding of how the relations between the two sides are shaped according to historical events and facts. As a result, based on the information we provide in the article, it is possible to make the following inferences: The Kalmyk-Nogai relations followed two different courses, before and after 1632. The main factor that determines the course of the relations between the two sides is the goals of the Kalmyks. The goal of the Kalmyks until 1632 was to find a safe place. In this direction, they migrated west from the Irtysh River and had to fight against the Nogais they encountered. On the other hand, the goal of the Kalmyks since 1632 has been to subdue the Nogais in the North Caucasus.

Keywords: Great Nogais, Altıul Nogais, Lesser Nogais, Kalmyks, Volga River.

---

* Dr., İstanbul / Türkiye, mecnun.1925@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2002-235X.

16. Yüzyılın Ortalarından 17. Yüzyılın Ortalarına Kadar Kalmuk-Nogay Münasebetleri

Öz

Bu makale, ülkemizdeki tarihçiler tarafından pek incelenmemiş bir konu olan Kalmuklar hakkında kaleme alınmaktadır. Kalmukların tarihine, onların Nogaylar ile 16. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın ortalarına kadar kurdukları münasebetler üzerinden bakılmaya çalışılmaktadır. İki taraf arasındaki münasebetler, arşiv belgeleri ve Rusça literatürden istifade edilerek açıklanmaktadır. Makalenin metodolojisi, tarihselcilik, karmaşıklık ve nesnellik ilkelerine dayanmaktadır. Makalenin bu ilkelere dayandırılması, iki taraf arasındaki münasebetlerin tarihi hadiseler ve olgulara göre nasıl şekillendiğinin daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Netice itibariyle makalede verdiğimiz bilgilere dayanarak özetle şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür: Kalmuk-Nogay ilişkileri, 1632 yılından önce ve sonra olmak üzere iki farklı seyir izlemektedir. İki taraf arasındaki ilişkilerin seyrini belirleyen esas etken Kalmukların hedefleridir. Kalmukların 1632 yılına kadarki hedefi, yaşamak için güvenli bir yer bulmaktır. Bu doğrultuda onlar, dalgalar hâlinde İrtiş Nehrinden batıya göç etmişler ve karşılaştıkları Nogaylar ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Öte yandan Kalmukların 1632 yılından itibaren hedefi ise Kuzey Kafkasya'daki Nogayları itaat altına almaktır.

Anahtar Kelimeler: Ulu Nogaylar, Altul Nogayları, Küçük Nogaylar, Kalmuklar, Volga Nehri

During the reign of Genghis Khan (1206-1227), the Kalmyks¹, who lived west of Lake Baikal and at the foothills of the Altai Mountains, were the military wing of the Mongol Empire. The Kalmyks continued their military characteristics during the period of grandchildren of Genghis Khan, and in particular, they went east with Kublai Khan and played a role in the establishment of the China-based Yuan Dynasty in 1271. However, as a result of the rebellions that broke out after

¹ They are also called *Oirats* and *Dzungars* in historical literature. The name *Kalmyk* was used mainly by Turks and Russians. Historians believe that the name *Kalmyk* did not exist at first, but arose later, and they put forward various political, sociological and religious views on what the name means. About these views, see: Junko Miyawaki, "History of the Dzungars: Introductory Survey", *History of Civilization of Central Asia (Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century)*, Volume 5, (ed. Chahryar Adle-Irfan Habib), (co-ed. Karl M. Bipakov), Paris 2003, p. 141; Mualla Uydu Yücel, "Kalmuklar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Volume XXIV, İstanbul 2001, p. 267; Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığının Siyasî Tarihi*, Mimar Sinan Fine Arts University, Master's Thesis, İstanbul 2005, p. 7; Oktay Berber, *Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri*, Ankara University, Social Science Institute, Ph.D., Ankara 2014, pp. 26-36.

the death of Kublai Khan, the Yuan Dynasty collapsed in 1368, and the Kalmyks had to return to their homeland.²

The Kalmyks, who returned to their homeland, began to fight against the Khalkhas³ for sovereignty. Although the Kalmyk Taisha⁴ Togan managed to kill Argutai, the leader of the Khalkhas, in the early fifteenth century, he could not subdue his ulus. However, after the death of Togan, his son Esen succeeded him, and in a short time he subdued the Khalkhas and declared himself the khan of all Mongolia.⁵

On the other hand, after the death of Esen, the dominance of the Kalmyks in Mongolia weakened, and the struggles between the Kalmyks and the Khalkhas started again. During these struggles, the Kalmyks, who were severely defeated by the Khalkhas, had to migrate to the Irtysh River.⁶ However, the Kalmyks could not stay by the Irtysh River for a long time, due to internal and external factors, and migrated to the Tobol, Ishim, Yaik, Emba and Volga rivers at various times.⁷ The Kalmyks, who reached especially the Yaik, Emba and Volga rivers, came across the Nogais and established positive and negative relations with them.

The first contact between Kalmyks and Nogais occurred in the second half of the sixteenth century. The Great Nogais⁸ repelled the Kalmyk groups migrating towards the north of the Caspian Sea in 1556. After this event, there was no contact between the two sides for a long time, but nevertheless, in 1578, the children of Sheikh-Mamai Mirza were given the task of *stand against the Kalmyks* by Urus Beg. On the other hand, in the spring of 1607, the Great Nogai Mirza Ishtarek and his ulus, who fled to the Yaik and Emba rivers due to a heavy blow

---

² The Kalmyks, who returned to Mongolia, were divided into four clans: Dorbet (ᠳᠣᠷᠪᠡᠲ), Khoshut (ᠬᠣᠰᠢᠬᠤᠲᠤ), Choros (ᠴᠣᠷᠣᠰ) and Torghut (ᠲᠣᠷᠭᠠᠬᠤᠲᠤ). See: Mecnun Yılmaz, “Soyuzы Sibirskikh Shibanidov s Tyurskimi i Mongol’skimi Gruppami v Voenno-Politicheskikh Tselyakh”, *Turkologia*, 116, (2023), p. 78.

³ It is a general term given to the eastern Mongols in historical literature. See: Mualla Uydu Yücel, “Kalmuklar”, p. 267.

⁴ It is one of the titles given to tribal leaders among communities of Mongolian origin. For detailed information, see: Moisey Aaronovich Krol’, “Taysha”, *Entsiklopedicheskiy Slovar’ Brokgauza i Yefrona*, Volume XXXIIa, Sankt-Peterburg 1901, p. 511.

⁵ Uryubdzhur Erdniyevich Erdniyev, *Kalmyki, Istoriko-Etnograficheskie Oчерki*, Elista 1985, p. 25.

⁶ *Oчерki Istorii Kalmytskoy ASSR: Dooktyabr’skiy Peroid*, (ed. Nikolay V. Ustyugov), Moskva 1967, p. 70.

⁷ Mecnun Tarık Yılmaz, “Elçilik Dairesi (Posolskiy Prikaz) Belgelerine Göre Tayşa Ayuka’nın 1673 Tarihli Yemini”, *Anasay*, 26, (2023), p. 79.

⁸ They are the main mass of Nogais. They lived in the lands around the Yaik, Or, Irgiz, Samara, Volga, Bolshoy Uzen and Maly Uzen rivers. See: Anatoliy Matveyevich Tyurin, “Kalmyki, Karanogaytsy, Kubanskіe Nogaytsy i Krymskie Tatory-Genogeograficheskiy i Genogenealogicheskiy Aspekty”, *Zhurnal Frontirnykh Issledovaniy*, II/6, (2017), p. 8.

from the rebels in Astrakhan, encountered the Kalmyks.⁹ Unfortunately, we do not have information about the results of this encounter between the two sides.

Some events between the Kalmyks and the Russians over time intensified the Kalmyk-Nogai contacts. As a matter of fact, in September 1607, five great Kalmyk taishas conveyed to Tsar Vasili Ivanovich Shuisky IV (reigned 1606-1610) that they wanted to be vassals of the Tsardom of Russia, and in return they stated that they wanted to roam freely along the Irtysh River. The tsar accepted the demands of the Kalmyk taishas, and he also granted them the right to roam all lands close to Russian cities in Siberia.¹⁰ However, soon after this agreement, the Kalmyks ceased to be vassals of the Tsardom of Russia, so the tsar ordered the voievods of the Russian cities in Siberia to:

*“If the Kalmyk taishas and their uluses do not want to be our vassals and do not pay us taxes, then you say to them: Do not roam along our Irtysh, Om and Kamishlov rivers and salt lakes; do not hunt our fish and animals; leave our lands in Siberia. If they do not heed what you say, then you send armies against them from all the cities in Siberia.”*¹¹

Conversely, the Kalmyks continued to refuse to be vassals of the Tsardom of Russia and not to pay taxes to the Russians, and they also attacked the volosts of the Tarsky Uyezd and occupied the salt lakes. As a result, the relations between the Kalmyks and the Russians completely deteriorated, and struggles began between the two sides.¹² During these struggles, some of the Kalmyks migrated west to get rid of pressure from the Russians. This situation, as we have already said, led to increased contacts between the Kalmyks and the Nogais.

In 1613, 4,000 Kalmyks migrated to the Yaik River and attacked the ulus of the Great Nogai Mirza Kel-Muhammad, whom they encountered there.¹³ In order to respond to this attack, Kel-Muhammad united with Ishtarek Mirza in November of the same year, and they organized a military expedition against the Kalmyks. According to the news reported to Moscow by the Great Nogai Envoy Kara-Bogatir, the expedition resulted in the success of the mirzas, and the Kalmyks were expelled from the lands of the Great Nogais.¹⁴ On the other hand, these news are probably either false or the Kalmyks only moved away from the lands of the Great Nogais for a certain period of time. Because Ishtarek Mirza and his ulus were exposed to the attack of the Kalmyks in 1617.¹⁵ Likewise, the Great Nogais,

⁹ Vadim Vintserovich Trepavlov, *Istoriya Nogayskoy Ordı*, Moskva 2002, pp. 372, 412.

¹⁰ *Russko-Mongol'skiye Otnosheniya 1607-1636*, (comps. Lidiya M. Gataullina, et al.), (eds. Il'ja Ya. Zlatkin and Nikolay V. Ustyugov), Moskva 1959, pp. 22-23.

¹¹ *Russko-Mongol'skiye Otnosheniya 1607-1636*, p. 39.

¹² Gerard Fridrikh Miller, *Istoriya Sibiri*, Volume II, Moskva 2000, pp. 258-259.

¹³ Sergey Nikolayevich Bogayavlyenskiy, “Materialy po Istorii Kalmykov v Pervoy Polovine XVII Veka”, *Istoricheskie Zapiski*, Volume 5, Moskva 1939, p. 57.

¹⁴ RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 1-3; RGADA, f. 127, op. 1, d. 2, l. 2.

¹⁵ Vadim Vintserovich Trepavlov, *Istoriya Nogayskoy Ordı*, p. 412.

who roamed along the Uzen and Qamish-Samara rivers, were exposed to the attacks of the Kalmyks in 1619.¹⁶

In 1622, the Kalmyks, who roamed along the rivers of Siberia, such as the Irtysh, Ishim and Ob, were attacked by the Altyn-Khan Mongols¹⁷. As a result of this event, some of the Kalmyks migrated to the Yaik River in order to find a safer place for themselves.¹⁸ This created a big panic among the Great Nogais.¹⁹ In September 1625, the Great Nogai Mirza Kanai sent Ali Mirza to the Kalmyks as an envoy. Ali Mirza, during negotiations with the Kalmyk taishas, stated that the Great Nogais intend to maintain peaceful relations with the Kalmyks and demanded the establishment of commercial relations between the two sides. In response to these words, the Kalmyk taishas promised to be at peace with the Great Nogais and sent 3,000 horses to Astrakhan for trade. However, although friendly relations were maintained between the two sides, the Great Nogais were dividing into clans among themselves, so there was no consensus among the Great Nogais. As a result of this situation, Tordughal Mirza from the Tinmamet clan of the Great Nogais kidnapped the Kalmyk horses in November 1625, and Khan Mirza from the same clan attacked the Kalmyks in December 1625.²⁰

At the time of these events between the Tinmamet clan of the Great Nogais and the Kalmyks in the west, some disagreements arose between the Kalmyk taishas in the east. Thus, in 1625, some of the Kalmyks left their territories and began to migrate west. When these Kalmyks reached the Emba River, they encountered the Altiul (i.e. Alti-ogul) Nogais²¹ and tried to maintain friendly relations with them. In this context, the Kalmyk taishas Dalai-Batur, Mangit and Batur sent envoys to the Altiul Nogai Mirza Shaynek in 1626.²² Although the sources do not give any information about the course between the two sides after

---

¹⁶ Yelena Viktorovna Kusainova, *Russko-Nogayskiye Otnosheniya i Kazachestvo v Kontse XV-XVII Veka*, Volgograd 2005, p. 158.

¹⁷ In the sixteenth century, they established a khanate in northwestern Mongolia under the leadership of Sholoy-Ubashi Khuntaishi. The dominance of the Altyn-Khan Mongols in the region lasted about 100 years. For detailed information, see: Nina Pavlovna Shastina, "Altyn-Khany Zapadnoy Mongolii v XVII v.", *Sovetskoye Vostokovedeniye*, Volume XV, Moskva-Leningrad 1949, pp. 383-395.

¹⁸ *Russko-Mongol'skiye Otnosheniya 1607-1636*, p. 109; *Mezhdunarodnyye Otnosheniya v Tsentralnoy Azii XVII-XVIII vv.*, Book I, (ed. Boris P. Guryevich), Moskva 1989, p. 58.

¹⁹ Sergey Nikolayevich Bogayavlyenskiy, "Materialy po Istorii Kalmykov v Pervoy Polovine XVII Veka", p. 61.

²⁰ RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 79-81.

²¹ During the power struggles that arose among the Great Nogais after the death of Sheikh-Mamai, his sons Kasim, Khan, Bay, Bey, Bek, Ak left their homelands and migrated to the lands between the Syr Darya and Emba rivers. These Nogai groups are called Altiul, which means six sons. For detailed information, see: Vadim Vintserovich Trepavlov, "Altyuli: Ostatki Nogayskoy Ordy v Kazahskih Step'yakh", *Vestnik Yemazii*, 2, (2001), pp. 34-38.

²² RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 221-222.

the envoys were sent to the Altıul Nogai mirza by the Kalmyk taishas, we think that the relations between the two sides have developed positively. Because the sources indicate that the Altıul Nogai mirzas Sultanai and Sheikh-Muhammad sent envoys to Daichin, the son of the Kalmyk Taisha Batur, and asked for military support against the Russians in Astrakhan in 1627.²³

While such positive relations were experienced between the Altıul Nogais and the Kalmyks, a dissension arose between the Great Nogais in the autumn of 1628. Taking advantage of this situation, the Altıul Nogais sent envoys to the Kalmyks, who roamed along the Emba River, and offered to attack the Great Nogais. Accepting this offer, the Kalmyks united with the Altıul Nogais, and they attacked the ulus of the Great Nogai Mirza Mambet-Sein on October 31, 1628.²⁴ This attack not only affected the ulus of Mambet-Sein, but also created a big panic among all the Great Nogais, who lived on the land between the Volga and Yaik rivers. In the face of this event, in 1629, the Great Nogais sent envoys to Moscow and demanded that they be taken under the protection of the Tsardom of Russia. This request was accepted by Moscow.²⁵ However, the disagreements that arose between the Kalmyks taishas in the east were still continuing, so there was constant a migration of the Kalmyks to the west. As a result, the number of the Kalmyks in the west was increasing, and therefore, Moscow could not adequately protect the Great Nogais.

6

In the autumn of 1630, the Kalmyk Taisha Kho-Orluk, together with his 6 sons and 50,000 Kalmyks, migrated to the Emba River. Thereupon, the Altıul Nogai Mirza Saltanai, contacted the Kalmyks and offered to launch a joint attack against the Great Nogais living around Astrakhan.²⁶ As a matter of fact, Saltanai and Kho-Orluk attacked the Great Nogais on December 27, 1630 and captured a lot of booty and captives.²⁷ Likewise, in 1631, Kho-Orluk united with the Altıul Nogais, and they attacked the Great Nogai mirzas Kanai and Kel-Muhammad.²⁸

The Kalmyk Taisha Kho-Orluk established the military camp by the Volga River in 1632.²⁹ After this event, the Kalmyks intensified their pressure on the Great Nogais and finally launched a major attack against them on April 13, 1633.

---

²³ RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 354-358.

²⁴ RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 18-19.

²⁵ Vadim Vintserovich Trepavlov, *Istoriya Nogayskoy Ordı*, p. 412.

²⁶ Sergey Nikolayevich Bogayavlyenskiy, "Materialy po Istorii Kalmykov v Pervoy Polovine XVII Veka", p. 67.

²⁷ Aleksey Andreyevich Novosel'skiy, *Bor'ba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII Veka*, Moskva 1948, p. 224.

²⁸ Vadim Vintserovich Trepavlov, *Istoriya Nogayskoy Ordı*, p. 414.

²⁹ Vladimir Petrovich Sanchirov, "K Izucheniyu Toponimiki Oyratov i Kalmykov (XVII-XVIII vv.)", *Novyy Istoricheskiy Vestnik: Nauchnoe Izdaniye*, XXIX/3, (2011), p. 68; Junko Miyawaki, "History of the Dzungars: Introductory Survey", *History of Civilization of Central Asia (Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century)*, p. 146.

In response to this attack, the Russians organized a military expedition against the Kalmyks on April 22 to protect the Great Nogais, but they did not achieve any success.³⁰ Thus, some of the Great Nogais, who believed that the Russians were useless against Kalmyk attacks, moved to the Don River.³¹ However, this migration movement carried out by the Great Nogais was not the last. Because the military pressure of the Kalmyks on the Great Nogais continued, and therefore, the living space of them was restricted. As a result, on January 9, 1634, some of the Great Nogais had to leave the Volga River.³² According to historian Vadim V. Trepavlov, after this event, the left banks of the Volga River began to be called *the Kalmyk side* instead of *the Nogai side*.³³

The Great Nogais, who migrated to the Don River, followed the invitation of the Crimean khan in 1636 and went to the Crimea. The Astrakhan Voievod F. A. Telyatovsky wanted to return the Great Nogais from the Crimea to the Volga River again, but he was not successful about it. However, starting from 1637, the Great Nogais began to return to the Volga River of their own free will and again recognized the sovereignty of the Tsardom of Russia. On the other hand, F. A. Telyatovsky imprisoned the Great Nogai mirzas, who returned from the Crimea to the Volga River in 1643, on the grounds that they had left the Volga River without permission. This caused some of the Great Nogais to create an alliance with the Kalmyks against the Russians. As a matter of fact, on February 19, 1643, the Great Nogais attacked the Russian garrison in Astrakhan with the help of the Kalmyks and captured many people. After this event, some of the Great Nogais fled to the Terek River.³⁴

Starting in the autumn of 1643, the Kalmyks crossed the Volga River and advanced towards the North Caucasus. The main purpose of the Kalmyks was to subdue the Great Nogais and the Lesser Nogais³⁵ in the region. In the autumn of 1643, the Kalmyk Taisha Louzan, son of Kho-Orluk, attacked the Kuban Nogais, one of the subgroups of the Lesser Nogais, and captured many people. The

---

³⁰ RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 106, 108-109, 112, 116-118, 139.

³¹ Marsel' Muritovich Mannapov, "K Voprosu o Mezhetnicheskikh Kontaktakh i Letnih Kochevках Bashkir i Kalmykov v XVII v. v Stepnom Zavolzh'ye", *Izvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Istoriya, Politologiya*, IV/3, (2008), p. 156.

³² Oktay Berber, *Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri*, p. 138.

³³ Vadim Vintserovich Trepavlov, *Istoriya Nogayskoy Ordy*, p. 407.

³⁴ Kermen Petrovna Koltsova and Petr Mikhaylovich Koltsov, "Rasselenie Kalmykov v Volgo-Ural'skom Mezhdurech'ye v XVII-XVIII vv.: Problemy Vzaimodeystviya s Sosednimi Narodami v Kontekste Rossiyskoy Vneshney Politiki", *Gumanitarnyye i Yuridicheskiye Issledovaniya*, 3, (2019), pp. 54-55.

³⁵ It is the name given to the Nogai groups who did not accept Yusuf Mirza's rule and gathered around Ghazi (Qazi) Mirza in the 16th century. These Nogai groups lived in the lands between the Kuban and Baksan rivers. For detailed information, see: Alexandre Bennigsen and Chantal Lemercier-Quelquejay, "La Grande Horde Nogay et le Problème des Communications entre l'Empire Ottoman et l'Asie Centrale en 1552-1556", *Turcica*, XVIII/2, (1976), p. 205.

success of the attack encouraged the other Kalmyk taishas. Thus, at the end of 1643, the Kalmuk Taisha Daian-Erkhe, grandson of Kho-Orluk, organized a military expedition to the Terek River and captured some of the ulus of Cheban and Karasain, sons of the Great Nogai Mirza Ishtarek. In 1644, a military expedition was organized to the Kuban Nogais, who lived in the Kabarda, by the Kalmyk Taisha Kho-Orluk. However, the Kalmyks could not achieve any success, because the Russians and the Kabardians and the Crimean Khan Muhammad-Giray IV helped the Kuban Nogais. During this expedition, Kho-Orluk and his sons Kireysan and Irgenten were killed, and also many Kalmyk were captured.³⁶ After the failure of this expedition, in March 1644, the Kalmyks sent envoys to the Kuban Nogais to returned the captives and the remains of the dead taishas. According to sources, negotiations between the two sides were positive, and the Kalmyk captives were returned.³⁷

Despite the defeat in 1644, the Kalmyks continued their efforts to dominate the Lesser Nogais in the North Caucasus. In this direction, in 1660, the Kalmyk Taisha Monchak, grandson of Kho-Orluk, attacked the Lesser Nogais and their accompanying Ottoman soldiers, and captured 1,000 people. Following this, he attacked the uluses of the Lesser Nogai mirzas Cantemir Ablina, Urak Kaspulatov, Devey, Navruz Shidyakov in the vicinity of Temryuk, Taman, Kemurdey, Besleney and captured many horses and cattles. In March 1661, he returned to the camp by the Volga River.³⁸

8

Conclusion

It is possible to divide the Kalmyk-Nogai relations into two periods. The first period begins with the migration of the Kalmyks from east to west due to various internal and external factors. The Kalmyks, who migrated west, had to struggle with the Nogais in order to settle in the lands around the Yaik, Emba and Volga rivers. The division within the Nogais made it easier for the Kalmyks to settle in the lands. Thanks to the military support they received from the Altııı Nogais, the Kalmyks were successful against the Great Nogais and penetrated as far as the Volga River. The first period of the Kalmyk-Nogai relations ended when

---

³⁶ Rustam Maratovich Begeulov, “Kalmytskiy Pokhod na Severnyy Kavkaz v 1643—1644 gg.”, *Narody Kavkaza: Istorıya, Etnologıya, Kultura. K 60-Letıyu so Dnya Rozhdeniya V. S. Uarşjati: Materialy Vserossiyskoy Nauchnoy Konferentsii s Mezhdunarodnym Uchastiyem*, Vladikavkaz 2014, pp. 210-218; Michael Khodarkovsky, *Where Two Worlds Met: The Russian State and The Kalmyk Nomad 1600–1771*, Ithaca 1992, p. 86.

³⁷ Vladimir Toltayevich Tepkeyev and German Mandjıyevich Borlikov, “Vzaimootnosheniya Kalmykov s Narodami Severnogo Kavkaza v Kontekste Voyenno-Politicheskikh Kontaktov v Seredine XVII Veka”, *Bylye Gody*, L/4, (2018), p. 1392.

³⁸ Vladimir Toltayevich Tepkeyev and German Mandjıyevich Borlikov, “Vzaimootnosheniya Kalmykov s Narodami Severnogo Kavkaza v Kontekste Voyenno-Politicheskikh Kontaktov v Seredine XVII Veka”, p. 1393.

the Kalmyks established a military camp by the Volga River. The second period begins with the Kalmyks crossing the Volga River, entering the North Caucasus and trying to subdue the Nogais there. During this period, the Kalmyks could not achieve absolute success against the Nogais. As a matter of fact, although the Kalmyks captured many Nogais and booty in the struggles between the two sides; most of the great taishas lost their lives.

References

Archival Documents

- RGADA (Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov), f. 127, op. 1, d. 1, l. 1-3.
RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 18-19.
RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 79-81.
RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 106, 108-109, 112, 116-118, 139.
RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 221-222.
RGADA, f. 127, op. 1, d. 1, l. 354-358.
RGADA, f. 127, op. 1, d. 2, l. 2.

Ancient Sources

- Mezhdunarodnyye Otnosheniya v Tsentral'noy Azii XVII-XVIII vv.* Book I, (ed. Boris P. Guryevich), Moskva 1989.
Russko-Mongol'skiye Otnosheniya 1607-1636, (comps. Lidiya M. Gataullina, et al.), (eds. Il'ja Ya. Zlatkin and Nikolay V. Ustyugov), Moskva 1959.

Modern Literature

- Begeulov, Rustam Maratovich, "Kalmytskiy Pokhod na Severnyy Kavkaz v 1643—1644 gg", *Narody Kavkaza: Istoriya, Etnologiya, Kultura, K 60-Letiyu so Dnya Rozhdeniya V. S. Uarziati: Materialy Vserossiyskoy Nauchnoy Konferentsii s Mezhdunarodnym Uchastiyem*, Vladikavkaz 2014, pp. 210-218.
- Bennigsen, Alexandre and Lemerrier-Quelquejay, Chantal, "La Grande Horde Nogay et le Problème des Communications entre l'Empire Ottoman et l'Asie Centrale en 1552-1556", *Turcica*, XVIII/2, (1976), pp. 203-236.
- Berber, Oktay, *Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri*, Ankara University, Social Science Institute, Ph.D., Ankara 2014.
- Bogayavlyenskiy, Sergey Nikolayevich, "Materialy po Istorii Kalmykov v Pervoy Polovine XVII Veka", *Istoricheskie Zapiski*, Volume 5, Moskva 1939, pp. 48-101.
- Erdniyev, Uryubdzhur Erdniyevich, *Kalmyki, Istoriko-Etnograficheskie Ocherki*, Elista 1985.
- Kalan, Ekrem, *Cungar Hanlığının Siyasî Tarihi*, Mimar Sinan Fine Arts University, Master's Thesis, İstanbul 2005.

- Khodarkovsky, Michael, *Where Two Worlds Met: The Russian State and The Kalmyk Nomad, 1600–1771*, Ithaca 1992.
- Koltsova, Kermen Petrovna and Koltsov, Petr Mikhaylovich, “Rasselenie Kalmykov v Volgo-Ural’skom Mezhdurech’ye v XVII-XVIII vv.: Problemy Vzaimodeystviya s Sosednimi Narodami v Kontekse Rossiyskoy Vneshney Politiki”, *Gumanitarnyye i Yuridicheskiye Issledovaniya*, 3, (2019), pp. 52-58.
- Krol’, Moisey Aaronovich, “Taysha”, *Entsiklopedicheskiy Slovar’ Brokgauza i Yefrona*, Volume XXXIIa, Sankt-Peterburg 1901, p. 511.
- Kusainova, Yelena Viktorovna, *Russko-Nogayskiye Otnosheniya i Kazachestvo v Kontse XV-XVII Veka*, Volgograd 2005.
- Mannapov, Marsel Muritovich, “K Voprosu o Mezhetnicheskikh Kontaktah i Letnih Kochevках Bashkir i Kalmykov v XVII v. v Stepnom Zavolzh’ye”, *Izvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Istoriya, Politologiya*, IV/3, (2008), pp. 156-159.
- Miller, Gerard Fridrikh, *Istoriya Sibiri*, Volume II, Moskva 2000.
- Miyawaki, Junko, “History of the Dzungars: Introductory Survey”, *History of Civilization of Central Asia (Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century)*, Volume 5, (ed. Chahryar Adle-Irfan Habib), (co-ed. Karl M. Bipakov), Paris 2003, pp. 142-152.
- Novosel’skiy, Aleksey Andreyevich, *Bor’ba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII Veka*, Moskva 1948.
- Ocherki Istorii Kalmytskoy ASSR: Dooktyabr’skiy Peroid*, (ed. Nikolay V. Ustyugov), Moskva 1967.
- Sanchirov, Vladimir Petrovich, “K İzucheniyu Toponimiki Oyratov i Kalmykov (XVII-XVIII vv.)”, *Novyy Istoricheskiy Vestnik: Nauchnoe Izdaniye*, XXIX/3, (2011), pp. 67-73.
- Shastina, Nina Pavlovna, “Altyn-Khany Zapadnoy Mongolii v XVII v.”, *Sovetskoye Vostokovedeniye*, Volume XV, Moskva-Leningrad 1949, pp. 383-395.
- Tepkeyev, Vladimir Toltayevich and Borlikov, German Mandjievich, “Vzaimootnosheniya Kalmykov s Narodami Severnogo Kavkaza v Kontekste Voyenno-Politicheskikh Kontaktov v Seredine XVII Veka”, *Bylye Gody*, L/4, (2018), pp. 1388-1396.
- Trepavlov, Vadim Vintserovich, “Altyuli: Ostatki Nogayskoy Ordy v Kazahskih Stepnyakh”, *Vestnik Yevrazii*, 2, (2001), pp. 33-53.
- Trepavlov, Vadim Vintserovich, *Istoriya Nogayskoy Ordy*, Moskva 2002.
- Tyurin, Anatoliy Matveyevich, “Kalmyki, Karanogaytsy, Kubanskiye Nogaytsy i Krymskie Tatary-Genogeograficheskiy i Genogenealogicheskiy Aspekty”, *Zhurnal Frontimnyh Issledovaniy*, II/6, (2017), pp. 7-29.
- Yılmaz, Mecnun Tank, “Elçilik Dairesi (Posolskiy Prikaz) Belgelerine Göre Tayşa Ayuka’nın 1673 Tarihli Yemini”, *Anasay*, 26, (2023), pp. 78-83.
- Yılmaz, Mecnun, “Soyuzы Sibirskikh Shibanidov s Tyurskimi i Mongol’skimi Gruppami v Voyenno-Politicheskikh Tselyakh”, *Turkologiya*, 116, (2023), pp. 73-85.
- Yücel, Mualla Uydu, “Kalmuklar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Volume XXIV, İstanbul 2001, pp. 267-268.

BİR GRAVÜR ÜZERİNDEN CÂNİBÎ ALİ PAŞA'NIN VİYANA'YA ALAYLA GİRİŞİNİN DETAYLARI (23 AĞUSTOS 1740)

Hüseyin Onur Ercan *

Öz

Osmanlı elçilik heyetlerinin imparatorluk başkenti Viyana'ya alayla girmesi, şehre en yakın menzil olan Schwechat'ta elçilerin kayzerî yetkililerle yaptığı görüşmeler neticesinde muayyen bir günde ve belli teşrifat kaidelerine göre icra edilirdi. Bu merasim diplomatik misyonun, sultanî nâmeleri Habsburg hükümdarına teslim etmek kadar, çok önemli bir parçasıydı. Şehre giriş törenleri, en azından 18. yüzyıl ortalarına kadar, kortejin geçeceği güzergâh üzerinde dizilen büyük kalabalıklar tarafından seyredilir, merasimin ayrıntıları başta Habsburg teşrifat zabıtlarına olmak üzere çağdaş rapor, mektup ve gazetelere yansır. Bakır gravür (*Kupferstich*), Avrupa'da gelişmesi üzerine, bu tür törenleri tasvir etmek için giderek daha fazla kullanıldı. 1740 yılına gelindiğinde gravürün ortaya koyabildiği ayrıntılarda ulaştığı seviye bir fotoğrafı andıracak ölçüdeydi.

Bu makalede, 18. yüzyılda Viyana'ya gelmiş sabık iki Osmanlı büyük elçisi İbrahim paşaların gravür örneklerine bakıldıktan sonra, 922 kişi ve 1200 binek ile yük hayvanıyla muazzam bir kafiyeyle sahip Osmanlı büyük elçisi Cânibî Ali Paşa'nın 23 Ağustos 1740'ta Viyana'ya girişi, bu merasimi 99 zümre ve 14 sıra hâlinde gösteren Alman gravürücü Elias Baeck'in mükemmel ve açıklamalı tören alayı gravürü üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cânibî Ali Paşa, Osmanlı-Habsburg diplomasisi, Viyana, alay, merasim.

* Dr. Öğr. Üyesi, Türk-Alman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Şahinkaya Cad. 106, 34820 Beykoz / İstanbul, ercan@tau.edu.tr, Orcid-ID: <https://orcid.org/0000-0001-5708-6739>

Details of Canibi Ali Pasha's Entry into Vienna with a Parade from an Engraving (August 23, 1740)

Abstract

The entry of Ottoman envoys into the imperial capital Vienna by parade was carried out on a specific day and according to certain rules of ceremony, following the negotiations of the envoys with the Kaiser's officials at Schwechat, the nearest station to the city. This ceremony was a very important part of diplomatic missions, as was the delivery of sultanic letters to the Habsburg monarch. At least until the mid-18th century, the entry into the city was watched by a large crowd lined up along the route of the cortege, and the details of the ceremony were reflected in contemporary reports, letters and newspapers, especially in the Habsburg register of ceremonies. Due to the development of copper engraving (*Kupferstich*) in Europe, it was increasingly used to depict such ceremonies. By 1740, the level of detail that engraving was able to reveal was reminiscent of a photograph.

This article, after analyzing the engravings of two former ambassadors Ibrahim pashas who came to Vienna in the 18th-century, discusses the entry of the Ottoman ambassador Cânibi Ali Pasha into Vienna on August 23, 1740 with 922 people and a huge caravan of 1200 mounts and pack animals on the basis of the excellent and annotated engraving by the German engraver Elias Baeck, which shows the procession in 14 rows with 99 ranks.

Keywords: Canibi Ali Pasha, Ottoman-Habsburg diplomacy, Vienna, parade, ceremony.

Giriş: Cânibî Ali Paşa'nın 1740-41 Yıllarındaki Büyük Elçiliği

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na 1735 sonbaharında savaş açmasıyla Osmanlıların Pasarofça Antlaşması'ndan (21 Temmuz 1718) beri batı sınırlarında hâkim olan barış dönemi sona erdi. Kutsal Roma Alman İmparatoru VI. Karl (1711-1740), Rusya'yla 1726'da akdedilmiş ittifaka binaen, önce iki taraf arasında başarısız bir arabuluculuk denemesi yaşadıktan sonra 1737 yılında müttefikinin yanında savaşa dâhil oldu. Neticede Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve müttefiki Avusturya'ya karşı 1736-1739 yılları arasındaki – 1736 yılından itibaren Rusya'yla ve 1737 yılından beri de Habsburglarla – iki cepheli savaşlardan, Fransa'nın garantörlüğü altında ve arabuluculuğu ile hem Rusya hem de Avusturya ile ayrı ayrı imzalanan Belgrad Antlaşması'yla (18 Eylül 1739) kârlı çıkmasını bildi. Osmanlı-Avusturya antlaşmasının yirmi ve yirmi birinci maddeleri, her iki tarafın

birbirine büyük elçiler sevk etmesini gerektirmekteydi.¹ Bu karşılıklı büyük elçi mübadelesi, tıpkı Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmalarında olduğu gibi taraflar arasındaki dostluğun yeniden kurulması, antlaşmanın sağlamaştırılması ve sözleşmenin doğrulanması amacına mâtuf idi. Osmanlılar ve Habsburglar, bu mühim görevi ifa etmeleri için deneyimli bürokratları Cânibî Ali Paşa (en geç 1690-20 Nisan 1743) ile Kont (Graf) Anton Corfiz von Ulfeld'i (1699-31 Aralık 1760) tayin etmeyi uygun gördü.

Cânibî Ali Paşa, şehre girdiği 23 Ağustos 1740 ile şehirden ayrılacağı 25 Mayıs 1741 tarihleri arasında dokuz ay beş gün boyunca Viyana'da ağırlanmış, devletin ihtişamını temsil etmekten başka yoğun bir diplomasi trafiği içinde bulunmuş, bilhassa Osmanlı tebaasının ticarete müteallik meseleleriyle meşgul olmuştu. Cânibî Ali Paşa'nın kendisini öncekilerden ayıran birçok özelliği barındıran Viyana büyük elçiliği, 2024 yılına kadar yerli-yabancı araştırmacılarca müstakil olarak ele alınmamış ve belli ki ihmâl edilmiş bir konu olmakla birlikte, ilk defa tarafımızca monografik bir çalışmayla akademik camianın istifadesine sunulmak üzere hazırlanmış bulunmaktadır.² Bu makalede – tekrara düşmemek için – paşanın diplomatik misyonuna değil, kitabımızda kısaca temas etmekle yetindiğimiz ve ayrıca ele alacağımızı ifade ettiğimiz veçhile³ gravür üzerinden şehre girişi konusuna odaklanılacaktır. Aşağıda görüleceği üzere bir Osmanlı diplomatının şehre girişini tasvir eden bir tek gravür ve bu gravürün detayları, müstakil olarak ele alınabilecek hacim ve önemdedir.

18. Yüzyıl Gravürlerinde Osmanlı Büyük Elçilerinin Viyana'ya Girişi

15. yüzyıl ortalarına kadar geri götürülebilecek⁴ gravürün teknik ve sanatsal gelişimi çok hızlı gerçekleşmiştir ve yelpazesi alabildiğince geniş konuların tasvir edildiği sayısız örneklerle doludur. Gravürün ünlü kişilerin portrelerinde olduğu kadar, okuma-yazma oranı düşük olan Yeni Çağ insanına tarihî hadiseleri anlatırken de yoğun biçimde kullanıldığı bilinmektedir. 15.-16. yüzyıllarda elden ele dağıtılan ve resimli broşür/el ilanı (Alm. *Flugblatt/Flugzettel*) olarak basılan genellikle tek sayfalık çalışmalar, 17. ve 18. yüzyıllarda artış gösteren kitap dükkânlarının vitrinlerini süsler hâle geldi. Arzdaki bu artışın, taleple doğrudan ilişkili olduğu kolaylıkla söylenebilir. Üstelik gravür, yalnızca sıradan vatandaşa değil, elit çevrelere

¹ BOA, A.DVNS.NMH.d. 7, s. 523.

² Hüseyin Onur Ercan, *Cânibî Ali Paşa. Habsburg Viyanası'nda Son Osmanlı Büyük Elçisi (1740-41)*, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2024.

³ Ercan, *Cânibî Ali Paşa*, s. 213.

⁴ Bilinen en eski bakır levha gravürün, ismi meçhul Alman “usta”ya (Alm. *Meister*) ait 1446 tarihli “İsa'nın Çarmıha Gerilişi” (“Die Geißelung Christi”) adlı tek yaprak eser olduğu söylenir, bk. Friedrich Lippmann, *Der Kupferstich*, Berlin 1905, s. 19. Bu noktada makalenin ilgili hakeminin değerli yorumunu aynen aktararak kendisine teşekkür ederim: “gravürlerde dini sembollerden dini dışlamayan devlet imgelerine geçiş bu dönemin en temel özelliğidir.”

de hitap etmekteydi. Bir gravür resmin ilk defa basılması meşakkatli iken, aynı gravürün yüzlerce kez basılması kolay ve satıldığı takdirde maliyetini fazlasıyla çıkarmaktaydı. Bu nedenle basımevleri için cazip bir kazanç yolu olarak fark edilmesi gecikmedi. Neticede hemen hemen her konuda, bazen de aynı konuda farklı versiyonlara sahip gravürler, Avrupa'nın – büyük ve kalabalık olan başta olmak üzere – birçok şehrindeki matbaalarda vücuda getirildi.

Avrupa menşeli zengin gravür külliyyatının tarihe, hususen Osmanlı tarihine ışık tutabilecek yönleri azımsanamayacak sayıda ve önemdedir. Osmanlı diplomasi tarihine katkısı bakımından öne çıkan tarafı ise Avrupa'ya gönderilen Osmanlı elçilerinde görülmektedir. Bir elçiliğin – hangi memleketten olursa olsun – Habsburg başkentindeki günleriyle irtibatlı ilk zirvesi, birkaç yüz kişi ve sayısız binek ve yük hayvanından oluşan alayı hayretler içinde izleyen halk için seyir zevki yüksek bir gösteri olan geçit töreni idi. Viyana, bu bakımdan hiç değilse 16. yüzyıldan beri Hıristiyan ve Müslüman çok sayıda alayın yürüyüşüne sahne olmuş bir şehirdi. Bir Osmanlı kafilesinin gelişi, en azından 18. yüzyıl ortalarına kadar, ahali nezdinde ilgi ve merakını kaybetmemiş bir hadiseydi, denilebilir. Zira Viyana'ya gelen diğer Müslüman memleketlerin (örneğin Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp,⁵ Safevî ve Tatar (Kırım)) elçileri ne önem ne de ihtişam bakımından Osmanlılarla boy ölçüşebilirdi.

Osmanlılarla alâkalı şehre giriş temasının işlendiği gravürlerin 18. yüzyıldaki örneklerine, yani Cânibî Ali Paşa'nın selefi olan son iki büyük elçi İbrahim Paşa (1700) ile Silahdar İbrahim Paşa'nın (1719) şehre girişlerini gösteren gravürlere baktığımızda, kabalalık elçilik heyetinin tek bir sayfa üzerinde gösterilmesi probleminin, bütün alayın kıvrılarak ilerleyen uzun kuyruklu bir yılan şeklinde tasvir edilmesiyle aşıldığını görüyoruz. 1700'deki heyetin 571⁶ ve 1719'dakinin 763⁷ kişiden oluştuğu düşünüldüğünde, bunun isabetli ve zaten mecburî bir çözüm olduğu söylenebilir. Heyet mevcudu dışında binek ve yük hayvanları da muazzam sayılarda idi. 16 Ekim 1699'da Edirne'den yola çıkan⁸ kafilede 450 at, 180 deve ve 120 katır bulunuyorken, 1719'da sayılar 605-645 at, 180-212 deve ve 98-100 katır şeklindeydi.⁹ Şimdi bu iki alayın çağdaş gravürlerine bakalım. İbrahim Paşa'nın 30 Ocak 1700 tarihinde gerçekleşen şehre giriş merasimi, Nürnbergli Alman kitap

⁵ Karl Tepy, "Türkische Gesandtschaften nach Wien 1488-1792", *Österreich in Geschichte und Literatur*, 20, (1976), s. 16.

⁶ Murat Uluskan, "Bir Osmanlı Elçisinin Yolculuk Hazırlığı: İbrahim Paşa'nın 1699 Avusturya Elçiliği", *Türklük Araştırmaları*, 20, (2008), s. 255.

⁷ Hüseyin Onur Ercan, "Rıdvan Ağa'dan Süleyman Bey'e (1634-1774): Osmanlı Elçilik Heyetlerinin Avusturya Devlet Arşivindeki İzleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 56, (2020), s. 78.

⁸ Uluskan, "Bir Osmanlı Elçisinin", s. 255.

⁹ Ernst D. Petritsch, "Türken in der Wiener Vorstadt: Osmanische Großbotschaften nach Wien im 18. Jahrhundert." *Die Türkenkriege des 18. Jahrhunderts: Wahrnehmen – Wissen – Erinnern*, haz. Wolfgang Zimmermann ve Josef Wolf, Regensburg 2017, s. 111.

yayımcısı ve satıcısı Adam Jonathan Felsecker'in (9 Nisan 1683-10 Mayıs 1729)¹⁰ imzasını taşımaktadır. 1700 yılına tarihlenmiş olan gravür Nürnberg'de basılmış olup 38 x 30,3 cm ebatlarındadır ve Türkçesiyle "Türk Büyük Elçisi İbrahim Paşa ve Maiyetinin Şehre Girişi ve Bunu Görkemli Bir Şekilde İfası"¹¹ başlığına sahiptir (Görsel 1).¹²

Görsel 1. İbrahim Paşa'nın 1700'de Viyana'ya Alayla Girişi (Wien Museum, Inv.-Nr. 198952)

¹⁰ Yayımcı bir aileden gelen ve 1701'den beri yayımcı, 1710'dan beri yayımcı ve kitap satıcısı olan Adam, kendisine dedesi Wolfgang Eberhard Felsecker (ö. 1680) ve babası Johann Jonathan Felsecker (ö. 1693) üzerinden intikal eden mirası ömrünce sürdürmüştür, bk. Christoph Reske, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*, haz. Michael Knoche ve Sven Kuttner, Wiesbaden 2015, s. 811-813.

¹¹ "Einzug und prächtige Einbekleidung des Türkischen Groß-Botschafters İbrahim Paşa & c."

¹² Adam Jonathan Felsecker, *Einzug des osmanischen Botschafters Ibrahim Bassa in Wien am 30. Jänner 1700 (Bild und Bericht)*, 1700, Wien Museum, Inv.-Nr. 198952, son erişim tarihi: 29.01.2024, <https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/370878-einzug-des-osmanischen-botschafters-ibrahim-bassa-in-wien-am-30-jaenner-1700-bild-und-bericht/>.

Numaralandırılmış heyet mensuplarının (mor okla gösterilmiştir) tasviri perspektif kazandırılarak, yani sabit bir noktaya göre uzaklıklarını ve duruşlarını canlandırarak şekilde üç boyutlu olarak resmetme metodu ile hazırlanmıştır. Büyük elçilik alayı kıvrılarak suricine Kärntner Kapısı'ndan girmektedir (kırmızı okla gösterilmiştir), şehrin burçları ile ünlü Aziz Stephan Katedrali belirgindir (mavi okla gösterilmiştir). Gravürün üst kısmında oval daireler içinde Kayzer Leopold (Leopoldvs) ve Sultan II. Mustafa (Mvstapha) birbirine dönüktür, sağ ve sol yanları barışın rumuzu zeytin dallarıyla süslenmiştir (yeşil oklarla gösterilmiştir). Gravürün alt kısmında ise biri erkek diğeri kadın yan yana iki kişi oturmaktadır ve oturtuldukları kaidenin ortasında bir bölünmüş arma (sarı okla gösterilmiştir) bulunmaktadır. Bu bölünmüş arma son derece ilginçtir: Hanedan arması (Alm. *heraldisch*) olarak sağda (yani seyirciye göre solda) kırmızı-beyaz-kırmızı şeritli Avusturya arması (Neuösterreich); yine hanedan arması olarak solda ise Macaristan arması (Neuungarn) yer almaktadır. İki figür alegorik kişileştirmelerdir: savaş (Lat. *bellum*) ve adalet (Lat. *iustitia*). İzleyiciye göre sağdaki figür sağ elinde kılıç olan bir kadındır, sol elindeyse bir çift terazi bulunur, yani tipik Justitia'nın (adalet) niteliklerine sahiptir. Soldaki figür genç bir adam, muhtemelen silahsız bir savaşçıdır. Genç adam elinde sarmaşığa dolanmış, yani savaş silahı olarak kullanılmamış bir kılıç tutar, bu da muhtemelen savaşı kişileştirir. İkisi birbirlerine sokulurlar ve birbirleriyle dostluk içindedirler. Kaidede yer alan yazıya gelince, “tandem Pax Aurea parta est” cümlesi şu şekilde tercüme edilebilir: “Sonunda altın / parlak barış kazanıldı / ortaya çıkarıldı.”

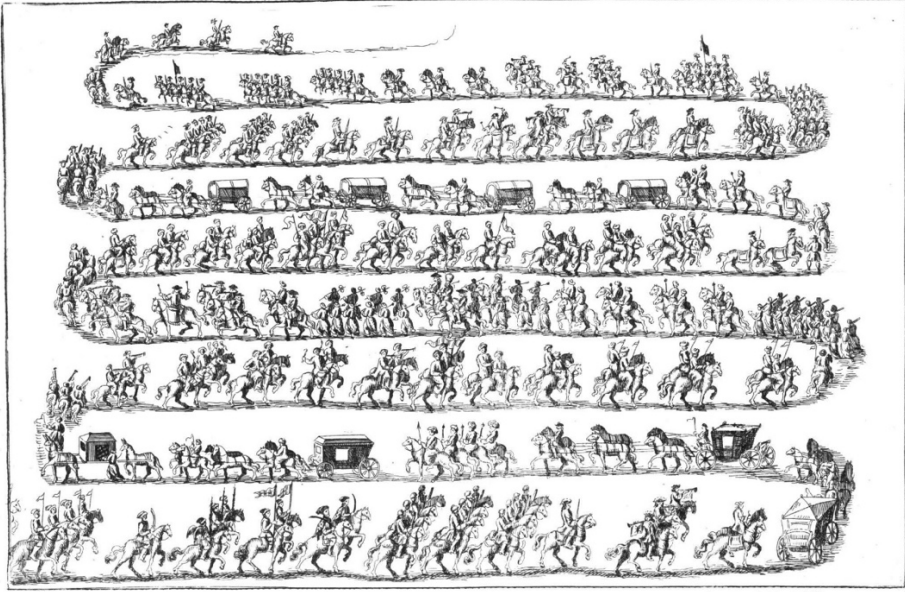
16

Cümlelerin tamamını anlamak için, muhtemelen tam olarak yazılmayan ancak sadece gravürde gösterilen “bağlantı” kelimesini (Lat. örneğin “coniunctio”nun altıncı durumu [bir “Ablativus instrumenti”] olan “coniunctione”) dâhil etmemiz gerekir. O zaman cümle “[Coniunctione] Iustitiæ [et] Belli tandem Pax Aurea parta est” şeklini alır; Türkçesiyle, “Adaletin savaşla birleştirilmesiyle sonunda parlak barış kazanıldı.”¹³

Aynı büyük elçinin şehre giriş alayının – hemen hemen aynı – tasviri, bu kez müellifi bilinmeyen ve 1702'de yayımlanmış bir eserde de bulunmaktadır (Görsel 2).¹⁴

¹³ Latince yardımcıını esirgemeyen kıymetli Prof. Dr. Thomas Winkelbauer hocaya teşekkürü bir borç bilirim.

¹⁴ *Gründ- und umständlicher Bericht von denen römisch-kaysertlichen wie auch ottomannischen Gross-Botschaftten, wodurch der Friede oder Stillstand zwischen dem aller-durchleuchtigst-grossmächtigst- und unüberwindlichstem römischen Kayser Leopoldo primo und dem Sultan Mustafa Han III. den 26. Januarii, 1699 zu Carlowitz in Sirmien auf 25. Jahr geschlossen und darauß auch denen respective Höffen zu Wienn und Constantinopel bestätigt worden*, Viyana 1702, son erişim tarihi: 29.01.2024, <https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN476413826?tidy=%7B%22view%22%3A%22info%22%7D>.

Görsel 2. İbrahim Paşa'nın 1700'de Viyana'ya Alayla Girişi (*Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 50)

İki gravür arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Bundan dolayı A. J. Felsecker'in çalışmasının Görsel 2'ye örneklik teşkil ettiğini söylemek herhâlde yanlış olmaz. Bunun dışında ilk gravürde heyet mensupları numaralandırılmış olup altında açıklamalar bulunuyorken, bu gravürde yalnızca tasvirlerle rastlıyoruz.

18. yüzyılda Viyana'ya izamı söz konusu olan ikinci büyük elçi Silahdar İbrahim Paşa'nın 1719'daki şehre giriş alayının Augsburglu bir yayımcı ailenin mensubu genç Johann Melchior Kraus'un (1696-8 Nisan 1725)¹⁵ imzasının taşıdığını görüyoruz (Görsel 3).¹⁶ Matbaacı ve aynı zamanda gravürücü olan – tahminlere göre – babası Johann Ulrich Kraus'un (1655-1719)¹⁷ vefatını müteakiben aile mesleğini sürdüren ressam ve gravürücü Melchior Kraus hakkında literatürde pek az bilgi bulunmaktadır; ömrü iktifa etmediğinden geriye pek fazla

¹⁵ *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, c. 21, haz. Hans Vollmer, Leipzig 1927, s. 439.

¹⁶ Johann Melchior Kraus, "Ausführliche Relation und accurate Abbildung wie die follenne/ Einzugs Ordnung/ Von dem aus der Ottomanischen Pfortten/ allhier angelangten Herrn Grossbottschaftter/ Ibrahim Bassa ...", 1719, Wien Museum, Inv.-Nr. 41207, son erişim tarihi: 01.02.2024, <https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/105801/>.

¹⁷ *Neue Deutsche Biographie*, c. 12 (Kleinhans-Kreling), haz. Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1980, s. 689; *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, c. 21, haz. Hans Vollmer, Leipzig 1927, s. 440.

eser de bırakamamıştır.¹⁸ Hâl böyle olsa da, bu az sayıdaki eserlerden birisi, Osmanlı diplomasi tarihiyle yakından alakalı bir çalışmaya tesadüf etmiş ve bizim de kendisini zikretmemize vesile olmuştur. Silahdar İbrahim Paşa hakkında 50 x 39,5 cm ebatlarında, yine numaralandırılmış heyet mensupları (sarı okla gösterilmiştir) ve – hacim bakımından geniş yer tutacak olması ve makalenin asıl odağında olmamasından ötürü bu kısma yer vermediğimiz – ilgili açıklamalara sahip bu gravürün başlığı şu şekildedir: “Bâbiâli’den Buraya İntikal Etmiş Olan Sayın Büyük Elçi Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa’nın Kayzerî Baş- ve İkamet Şehri Viyana’ya 14 Ağustos 1719’da Duhul Eden Tören Alayının Detaylı Açıklamaları ve Sahih Tasviri.”¹⁹

Görsel 3. Silahdar İbrahim Paşa’nın 1719’da Viyana’ya Alayla Girişi (*Wien Museum, Inv.-Nr. 41207*)

¹⁸ Az sayıdaki örneklerden biri için “Yeni doğan İsa’nın Yusuf ve Meryem ile birlikte tasviri” başlıklı ve 1720 yılına ait gravürüne bakılabilir: Johann Melchior Kraus, “Darstellung des neugeborenen Jesu mit Joseph und Maria”, Herzog August Bibliothek, Graph. A1: 1401, son erişim tarihi: 05.02.2024, <http://diglib.hab.de/?grafik=graph-a1-1401>.

¹⁹ “Ausführliche Relation und accurate Abbildung wie die solenne / Einzugs Ordnung / Von dem aus der Ottomanischen Pforten / allhier angelangten Herrn Gross Botschaffter / Ibrahim Bassa, Beglerbeg In Rumelien / In die Keyserliche Haupt- und Residentz Stadt Wien den 14 Augusti 1719 ist gehalten worden.”

Bu gravürü 1700'dekinden ayıran birçok unsur hemen dikkati çeker. Bir kere kompozisyonun neredeyse merkezinde, tüfekleri omzunda – metnin açıklamasında elli adet olduğu söylenen – yeniçerileri görmekteyiz (kırmızı okla gösterilmiştir). Ayrıca tasvir, bir resmigeçitten ziyade sanki sefer yolundaki bir ordunun ilerleyişini andırmaktadır. Yeniçerilerin bu gravürde yer alıp örneği verilen diğer gravürlerde yer almayışının net bir izahını ortaya koymak güçtür. Bunun sebebi gravür sanatçısının tercihine bağlı olabileceği gibi gravürü sipariş edenin özel isteğine dayanıyor olması da ihtimal dâhilindedir.

Bu bahiste son olarak, 1700 ile 1719'daki gravürler arasındaki benzerliklerin, perspektif, yılan gibi kıvrılan alay, alayın sol alt çerçeveden başlayıp sağa doğru belirli bir düzende ilerlemesi, alayda yaya, atlı ve at arabalarının görünmesi, dalgalanan bayraklar bulunması (mavi oklarla gösterilmiştir) bakımlarından olduğu söylenebilir.

Bir sonraki gravüre geçmeden evvel, İbrahim paşaların nasıl tasvir edildiğine yakından bakalım, zira gravürler arasındaki belki de en büyük fark, kendisini özellikle detayda göstermektedir. Bu sayede gravür işçiliğinin İbrahim Paşa için 1700 ve 1702, Silahdar İbrahim Paşa içinse 1719 yılında nasıl bir gelişme kaydettiği daha net anlaşılabilir. Büyük elçi tasvirleri yan yana getirildiğinde ortaya şu şekilde bir sonuç çıkmaktadır:

Görsel 4. Gravürlerde Osmanlı Büyük Elçileri (solda 1700, ortada 1702, sağda 1719)

Görüldüğü üzere 1700 yılında 17 numarayla işaretli güya elçiyi tasvir eden gravürden nerede ise hiçbir şey anlaşılmazken, 1702 ve 1719'daki örneklerde hiç değilse elçiler başlarındaki kavuktan ayırt edilebilmektedir. Ancak tasvirler, yüzün seçilmesine imkân tanımamaktadır. Sağdaki hariç sol ve ortadaki gravürde elçiler, ön ayaklarından biri havada bir at üzerindeyken, ilginç bir şekilde sağdaki gravürde elçinin bindiği atın her iki ön ayağı da havadadır ve atın sanki şaha kalktığı izlenimini vermektedir. Soldaki tasvirde elçi soldan sağa doğru ilerlerken, diğer gravürlerde sağdan sola doğru ilerlemektedir. Her üç gravürde de elçi, hemen

sağında ve solunda olmak üzere birer refakatçi ile resmedilmiştir; bu refakatçiler Habsburglu görevlilerdir ve batılı tarzda şapka takmaktadırlar. Son olarak, sol ve ortada yer alan gravürlerdeki gölge çizimlerinin sağdaki gravürde bulunmadığı ve elçinin kıyafetinin arkaya doğru uzayarak dalgalandığı görülmektedir.

Cânibî Ali Paşa'nın Şehre Girişine Dair Elias Baeck İmzalı Gravür

Alman ressam, kartograf ve gravür sanatçısı Elias Baeck (1679-1747), Roma'da eğitim gördüğü sırada “kahraman cesareti” (Alm. *Heldenmuth*) müstear ismini aldı. 1705'te Venedik'te bulunuyorken, daha sonra uzun süre Laibach'ta (günümüzde Slovenya'nın başkenti Ljubljana) yaşadı, ardından Augsburg'a taşındı ve burada 1747 yılında 68 yaşındayken öldü. Gravür alanındaki çalışmalarıyla ün kazanmış olan Baeck'in bunun dışında hazırladığı kitaplar da mevcuttur.²⁰ Bakır hakkâk resimlerine konu olan ana çalışmaları portreler, manzaralar, savaşlar, taht törenleri ve bunun gibi tarihî hadiseler üzerinedir. Bazı gravürlerindeki imzası yalnızca “E. B. a. H.” (“Elias Baeck alias [namıdiğer] Heldenmuth”) şeklindedir.²¹ Bunun dışında hayvan, bitki ve böcekleri de resmetmiştir.²² Baeck'in sipariş üzerine Habsburglar için çok sayıda iş yaptığı ve bunların Habsburg tarihinin köşe taşlarından olduğu görülmektedir. Misal olarak Maria Theresia ile Franz Stephan'ın 1736'daki izdivaç töreninin,²³ yine Maria Theresia'nın 1743 yılında Prag'da Bohemya tâcını taktığı merasimin²⁴ gravürleri verilebilir.

20 Baeck imzalı Cânibî Ali Paşa'nın Ağustos 1740'ta Viyana'ya duhulünü gösteren ve son derece nadir bulunan (biz yalnızca bir yerde bulabildik) gravür, 44,2 x 34,1 cm ebatlarındadır ve 1740 yılına tarihlenmiştir. Bu, sanatçının bu sırada Viyana'da olduğuna işaret eder. Bunun teyidini yapmak da mümkündür; 22 Ekim 1740'ta Viyana'da vefat eden Kayzer VI. Karl'ın cenaze töreni alayını, yine Baeck'in hazırladığını görmekteyiz.²⁵ Aşağıda detaylı tahlili ve yukarıdaki diğer gravür örnekleriyle mukayesesi yapılacak olan bu gravür, sanatçının yaşadığı Augsburg'da basılmıştır. Gravür sanatçıları genel çalışma tarzı olarak merasim, balo, resmigeçit,

²⁰ Bir misal için bk. Elias Baeck, *Curieuses und merckwürdiges Gespräch zwischen einem Augspurger und Franckfurter da einer dem andern von dem Hochpreißlichen Reichs-Vicariats-Hof-Gericht allhier in Augspurg, wie auch von der Wahl und Crönung eines Römischen Kayzers in Franckfurt ausführlichen Bericht ertheilet, und was bey letzterem denckwürdiges zu sehen sey*, Augsburg 1741.

²¹ *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, c. 2, haz. Ulrich Thieme ve Felix Becker, Leipzig 1908, s. 337.

²² Georg Kaspar Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten aus dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc.*, c. 1, Münih 1835, s. 216.

²³ Bk. Wien Museum, Inv.-Nr. 91602/2.

²⁴ Bk. Wien Museum, Inv.-Nr. 199064.

²⁵ Elias Baeck, *Höchst prächtige Leib Begängnus Ihro Römisch-Kayserlichen ... Majestät Caroli des Sechsten, welche zu Wien ao 1740. den 24. Oct. ... gehalten ... Kayserl. Leib-Ordnung und Procession, A[ugustae] V[indelicorum]*, Augsburg 1740.

düğün, tâc giyme veya cenaze töreni gibi belli bir günde yaşanan / akan bir olaya şahitlik ederken hızlıca eskizler çizer ve notlar alır, müsveddeyi ikmal ve ince işçiliği sonraya bırakırdı; aksi takdirde yaşanan hadiseyi kaçırmak söz konusu olurdu. Ali Paşa'ya dönersek, şehre girişine ait Baeck'in çalışması da Augsburg'da basılmış olmalıdır. Aşağıda göreceğimiz gravür (Görsel 5), nasıl olmuşsa, Amerika'da 1764'te kurulan ve günümüzde ülkenin en prestijli sekiz üniversitesinden (İng. *Ivy League*) Brown Üniversitesi'nin kütüphanesinde bulunmaktadır. Kütüphaneye göre gravürün Baeck'e ait olup olmadığı şüphelidir, bu nedenle ismin yanına soru işareti konulmuştur. "Türk Büyük Elçisi Cânibî Ali Paşa'nın Girişindeki Büyük ve En Görkemli Karşılamanın Ayrıntılı Takdimi" başlıklı gravürün kondisyonu hakkındaysa şu bilgiler verilmektedir: "Sağlam folyo, matlaştırılmış; kenar boşlukları ciddi şekilde kesilmiş; kirlenmiş, bir parça eksik ve onarılmış; karışmış."²⁶ Gravüre başka yerde rastlanılmadığı için, gerçekten de Baeck'e ait olup olmadığı, karşımızda bir soru olarak bulunmaktadır. Muammanın çözülmesi, 19. yüzyılda Leipzig'de yaşamış nâşir, namlı koleksiyoncu ve sanat eseri tüccarı W. E. Drugulin (1822-1879)²⁷ sayesinde gerçekleşti. Drugulin, dillere destan koleksiyonu hakkında hazırladığı iki ciltlik hacimli katalogunda, aynı başlıktaki çalışmanın "El. Baeck" imzasını taşıdığını yazmaktadır.²⁸ Dahası, aynı gravürün iki ayrı başlıkta basıldığını (ikincisi Baeck'in müstear ismi *Hermundt* ile) belirtir ve gravürün "Viyana'da tüm kitapçılarda bulunabilir"²⁹ olduğu bilgisini ilave etmektedir. Binaenaleyh koleksiyon listesinden çıkan bu kayıtlar, gravürün Baeck'e ait olup olmadığı şüphesini ortadan kaldırmakta ve ihtiyat payına lüzum bırakmamaktadır.

23 Ağustos 1740 / 30 Cemaziyelevvel 1153 Salı günü bulutsuz bir gökyüzü altında ve sıcak havada gerçekleşen şehre giriş alayı,³⁰ öğleye doğru 11'de Schwechat'tan yola çıkıp tarafsız bir kalabalık arasında suriçinden geçerek saat takriben 2'de vardığı Leopoldstadt'taki misafirhanelere Baeck'in tasvirine göre şu tertiple ilerledi:

²⁶ Elias Baeck, "Aussführliche Vorstellung dess grossen und Prachtigsten Empfangs Einzug dess Türkischen Herrn Gross-Bottschafters Tschanibei Alli Bassa: So den 23ten Augusti Anno 1740 in ... Wienn" (1740). *Prints, Drawings and Watercolors from the Anne S.K. Brown Military Collection*. Brown Digital Repository. Brown University Library, son erişim tarihi: 02.02.2024, <https://repository.library.brown.edu/studio/item/bdr:233589/>

²⁷ Karl H. Salzmann, "Drugulin, Wilhelm", *Neue Deutsche Biographie*, c. 4 (1959), s. 139-140.

²⁸ Wilhelm Eduard Drugulin ve Leipziger Kunst-Comptoir, *W. Drugulin's historischer Bilderatlas: Verzeichniss einer Sammlung von Einzelblättern zur Cultur - und Staatengeschichte vom fünfzehnten bis in das neunzehnte Jahrhundert*, c. 2, Leipzig 1867, s. 366.

²⁹ "Wien zu finden in allen Buchgewölben."

³⁰ OeStA, HHStA, Zeremonialprotokoll 17 (1739-1740), fol. 194r.

Görsel 5. Cânibi Ali Paşa'nın 1740'ta Viyana'ya Alayla Girişi (Brown University Library)

99 zümre ve 14 sıra hâlinde gösterilen Cânibi Ali Paşa'nın 23 Ağustos 1740'taki şehre giriş alayı gravürü, önceki örneklerinden ziyadesiyle kapsamlı ve ayrıntılıdır. Baeck'in mükemmel bir iş çıkardığı, aşağıda tüm zümreler gruplar

hâlinde (Görsel 6-39) tanıtıldığında belirginleşecektir. Yine de gravür hakkındaki ilk intiba bile, Alman gravürçünün bu işe bir hayli mesai harcadığını düşündürmeye yetecek ölçüdedir demek, herhâlde yanlış olmaz. Gravürün meydana gelmesini sağlayanın kim veya kimler olduğunu, dönemin kaynaklarına o gözle bakmış olsak da ortaya çıkarmak mümkün olmamıştır. Sipariş üzerine hazırlanmış olmasında şüphe bulunmamakla beraber siparişi veren (patron), yukarıda ifade edildiği üzere sanatçının Habsburglar için çok sayıda iş yaptığı bilindiğinden kuvvetle muhtemel Viyana sarayıdır. Bununla birlikte bu gravür özelinde patron müteşebbis bir yayıncı, daha düşük ihtimalle de bizzat Baeck olabilir. Şimdi bu zümreleri kronolojik sıralamayla ve yine Baeck'in açıklamalarıyla ele almaya çalışabiliriz.³¹

Görsel 6. 1- Birer at üstünde iki kayzerî süvari. 2- General yardımcısı Teğmen Baron von München 3- General Pallard (aslında [Albrecht Baron de] Pallant). 4- Dragoner von Althan bölüğünden sekiz süvari askeri ve iki Raablı Husar (Macar hafif süvari). 5- Askerî kurye Joseph Chabas. 6-Karabina (kısa namlulu tüfek) taşıyan Karabinier / Grenadier teğmeni Benedict Pissma.

³¹ Aşağıda sıralanan görsellerin – Baeck'in yaptığına kıyasla – daha detaylı ve çok yönlü izahını yapmak pekâlâ mümkündür. Zira onlarca unsur haiz bu eserin sanat tarihi, resim tarihi, giyim tarihi, askerî tarih, silah tarihi,, müzik tarihi, zooloji vs. bilim dallarının araştırma sahasına giren öğeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte aşağıda yer alan açıklamalarda yalnızca gravürün kendi Almanca metninin Türkçeye tercümesine yer vermek suretiyle çağdaş alıcısına tam olarak hangi bilgilerin verildiğinin gösterilmesi tercih edilmiştir. Bu sayede aynı zamanda hangi malumatın aktarılmadığı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Görsel 7. 7- Beşli sıra hâlinde, Grenadier komutanı Georg Metzger Schliste'nin yirmi Grenadier süvarisi.

Görsel 8. 8- Kayzerî mirahur Antoni Raner ve altı koşumlu ve yedekli at.³² 9- Yardımcı Nicolaus Probst. 10- Kösleri örtmesi için bir onbaşı Karabinier mangası, sonunda bir onbaşı.

Görsel 9. 11- At sırtında sekiz trompetçi, ortalarında köszen. 12- Ortasında bir husar bulunan iki peyk. 13- Yanında iki yaya olduğu hâlde Dâhilî Belediye Meclisi'nden Yarbay Severin Hueber. 14- Dâhilî Belediye Meclisi bölümü teğmeni Mathias Joseph Kirchberger.

³² Değerli çeviri kontrolüyle naçizane yazıma katkıda bulunan Prof. Dr. Kemal Beydilli hocama teşekkürlerimi arz ederim.

Görsel 10. 15- Başta bayraktar süvari Johann Melchior Holtzer olduğu hâlde yirmi yedi birimden müteşekkil kayzerî süvari bölüğü (*Cornet*).

Görsel 11. 16- At sırtında iki onbaşı. 17- Bu bölüğü Viyana Şehir Muhafızlarından Lorentz Falckh tamamladı. 18- Yeni bölüğün liderliğini Johann Paul Krauß yaptı. 19- Kayzerî subayların yedi koşumlu ve yedekli atı.

Görsel 12. 20- [Krauß'un]Yardımcısı Lutz. 21- Bir onbaşı. 22- Sekiz trompetçi ve bir köşzen. 23- Yarbayın ve süvari komutanının altı uşağı ve iki piyadesi. 24- At sırtında Yarbay von Schwanesini ve süvari komutanı Flalk.

Görsel 13. 25- Bunları takip eden diğer on birim ve başlarında bayrağı taşıyan Onbaşı von Wisenhütter. 26- Viyana Şehir Muhafızı Wohlgemuth.

Görsel 14. 27- Bu ekibi iki uşağı ile birlikte Teğmen yardımcısı Alius tamamladı. 28- Akabinde kayzeri ve eyalet şehrinin Dâhili Belediye Meclisi ve Harici Belediye Meclisi'ne ait üçüncü bölüğünden Albay mirahur Franz Ditrich ve dokuz koşumlu ve yedekli atı geldi.

Görsel 15. 29- Altı birimden oluşan yirmi dört adet zırlı süvari (*Cuirassier*) ile kösleri örtmek üzere iki alt subay. 30- Müteakiben on trompetçi ve köszen. 31- Yardımcı Nicolaus von Molitor. 32- At sırtında dört hizmetli. 33- Yarbay rütbesinde Viyana Belediye Reisi ekselansları Johann Adam Zahlheimb (1737-1740), yanında iki piyade ve örtü taşıyan altı hizmet grubu (*Scharadiener*). 34- At üstünde Dâhili Belediye Meclisi üyesi, yarbay rütbesinde ekselansları Andreas Ludow, Dâhili Belediye Meclisi üyesi ekselansları Franz Burckh ve yanında iki uşak.

Görsel 16. 35- Başlarında bayrağı taşıyan Dâhili Belediye Meclisi'nden Onbaşı Frank Joseph Sturm olduğu hâlde otuz üç birimden oluşan bölüğün tamamı.

Görsel 17. 36- Bu bölüğü Dâhilî Belediye Meclisi'nden Yüzbaşı Joseph Melchior Grienwald tamamladı. 37- At sırtında Ali çavuş, veya teğmen. 38- Müteakiben at sırtında sekiz adet alt düzeyde Türk hizmetli. 39- Onları takip eden üç Türk subayı. 40- Bir Türk kapıcı. 41- At sırtında büyük elçinin on dört adet çuhadarı veya öncü birliği.

Görsel 18. 42- İki Alman köylü tarafından çekilen on iki eyersiz Türk hediye at. 43- Ayrıca at sırtında on sekiz Türk kapıcı. 44- Yine at üstünde yedi çuhadar veya kapı halkı geldi.

Görsel 19. 45- At sırtında iki Türk elçilik subayı; Selâm Ağası veya teşrifatçı ve bunun arkasından kapıcıbaşı. 46- Müteakiben sarı renkte bayrağı ile bayraktar veya bayrak taşıyıcısı geldi. 47- Yine beş Türk sarac ve bir o kadar yedek at. 48- At sırtında dört Türk subayı. 49- İki tuğlu bayraklar. 50- Daha fazla alt rütbeli Türk hizmetli yan yana.

Görsel 20. 51- Arkalarında tam koşumlu ve gümüş kalkanlı altı koşumlu ve yedekli Türk atı. 52- Bunların arkasında iki Türk sarac. 53- Bir yedek Türk atı, yine koşumlu ve gümüş kalkanlı. 54- İki hizmetlisiyle bir Türk subayı. 55- Müteakiben kayzerî saray tüccarları bölüğü ve kayzerî konakçıbaşı Hoffegger, yedi koşumlu ve yedekli at ve subayları.

Görsel 21. 56- Yardımcı Schlegelhoffler. 57- Arkalarında sekiz tompetçi ve ortalarında köşen. 58- Kayzerî saracbaşı Wuhrrer. 59- İki teğmen Hölzel ve Dicker.

Görsel 22. 60- At sırtında on altı birimden mürekkep diğer bölük, başlarında hem 1719'da hem de 1740'ta bayraktarlık yapan Onbaşı Heimerl, her dördüncü birimde bir onbaşı bulunuyordu. 61- Bu bölüğü muhafız âmiri Geramb tamamladı. 62- Müteakiben on iki kayzerî trompetçi ve köşen, bunların önünde ise at süren yirmi iki kayzerî sarac.

Görsel 23. 62- Müteakiben on iki kayzerî trompetçi ve köszen, bunların önünde ise at süren yirmi iki kayzerî saraç. 63- Arkalarından dört çift Alman beyazı. 64- Bir Türk subayı.

Görsel 24. 65- Yine at üstünde dokuz Türk çuhadar, veya hizmetli, iki üst subay. 66- Türk büyük elçinin, beş Türk saraç tarafından çekilen beş koşumlu ve yedekli at. 67- Kayzerî saray konakçibaşısı albayı ve iki saray kuryesi. 68- Müteakiben sekiz Türk deli çavuş.

Görsel 25. 69- Ekselansları Türk büyük elçiye ait dört şatır, veya yaya; sağ tarafta Prens Augsburg (aslında Prens [Heinrich von] Auersperg), sol tarafta General Wurmbbrand'ın ikişer piyadesi. 70- Arkalarında Prens Augsburg ve General Wurmbbrand'ın ön dört uşağı. 71- Ekselansları Türk Büyük Elçisi Cânibî Ali Paşa'nın bizzat kendisi, başında büyük kallâvî kavuğu, at sürerken, elinde ak balıkçıl kuşunun tüyünden yapılmış yelpaze; sağında at sırtında kayzerî majestelerinin kayzerî çavuşbaşısı (*Obristhofmarschall*) ekselansları Heinrich Prens von Augsburg ve solunda ekselansları Heinrich Casamir Kont

von Wurmbbrand, mareşal ve Saray Harp Şûrâsı mensubu, mihmandar; kayzerî çavuşbaşının arkasında at üstünde kayzerî saray tercümanı.

Görsel 26. Cânibî Ali Paşa'nın tasviri.

30

Görsel 27. 72- Arkalarında at sırtında hem kayzerî hem de Türk sâkiler (Mundschenk). 73- Kayzerî saray at çekildi.

Görsel 28. 74- Müteakiben subaylarıyla birlikte yeniçeriler geldi. 75- Filinta (Flinte) tüfekleriyle Türkler.

Görsel 29. 76- Mızraklarıyla sipahiler. 77- At sırtında Türk soylular (ekâbir).

Görsel 30. 78- Müteakiben Türk çuhadarlar veya hizmetliler. 79- Arkalarında silahdar veya silah taşıyan, at üstünde dört başka Türk subayı. 80- Üç Türk bayrağı.

Görsel 31. 81- Peşlerinde Türk mehter takımı.

Görsel 32. 82- Türk katırcılar [metinde sehven eşek deniyor] (harbende-i miriye). 83- Alman oğlanların sürdüğü Türk atları.

32 **Görsel 33.** 84- Yine üç Türk hizmetlisi. 85- Elçinin altı koşumlu ve yedekli tören arabası. 86- İki prens uşağı.

Görsel 34. 87- Altı koşumlu ve yedekli atı olduğu hâlde Prens Augsburg'ın mirahuru. 88- Prens Augsburg'ın arabası ve iki haydut (Macar paralı asker, Alm. *Heiduck*).

Görsel 35. 89- Üç kont uşağı. 90- Kont Wurmbrand'ın mirahuru ve altı koşumlu ve yedekli at. 91- Kont Wurmbrand'ın arabası ve iki haydut.

Görsel 36. 92- Üç beygirli çifte koşulu bir Türk arabası. 93- Bir Türk subayı. 94- Mütakiben Dragoner von Althan bölüğünden dört birlik; not: gravürde yer darlığı dolayısıyla bir birlikten fazlası gösterilemedi.

Görsel 37. 95- Bir Raablı husar bölüğü. 96- Bir Türk subayı.

Görsel 38. 97- Arkalarında on dört Türk hokkabaz. 98- Katırlar.

Görsel 39. 99- Develer ve deve üstünde iki köszen.

Renkli olmasa bile gayet canlı, hareketli, yer yer alegorik ve eğlenceli olduğu söylenebilecek bu gravür, yukarıda örnekleri verilmiş olanlarla mukayese edildiğinde görüldüğü üzere öncakilere nazaran müttekâmil bir seyir zevki sunar. Öte yandan Ali Paşa gravürünün, 1700 ile 1719'daki gravürlerde kullanılan kompozisyon ile meydana getirildiği, elçilik alayı betimlemelerinde görmeye alışık olduğumuz veçhile alayın yılan gibi kıvrıldığı dikkati çekmektedir. Viyana şehrine dair, bir önceki büyük elçide olduğu gibi (1719), herhangi bir unsur / siluet yer almamaktadır. Numaralandırılmış zevata dair ilgili açıklamalar, büyük oranda isabetli ama eksik fakat değerlidir. Ayrıntılara son derece dikkat edilerek hazırlanmış gravürün, tam da Habsburg Viyanası'na vâsıl olan son Osmanlı büyük elçisi Cânibî Ali Paşa'nın diplomatik misyonuna tesadüf etmesi, ehemmiyetini – Baeck'in bilemeyeceği ölçüde – yükseltmektedir. Zira Cânibî Ali Paşa'dan sonra 19. yüzyıl başında tarihe karışacak olan Kutsal Roma Alman İmparatorluğu (1806) başkentine bir daha büyük elçi rütbesinde Osmanlı diplomatı gelmeyecektir. Bu nedenle bu gravür, aynı zamanda Habsburg başkentine gelen Osmanlı büyük elçilerinin şehre girişlerine dair “son” tasvir özelliğini taşır. Bundan bir asır sonra fotoğrafçılığı ilk kez portreler için ticarî olarak kullanmanın bir yolunu bulan Louis Jacques Mandé Daguerre'ye kadar (1839) daha epey zaman varken, satın alınan, elden ele dolaşan ve bir zamanlar bütün Viyana kitapçılarında bulunabilen bu görsel, muhtemelen yoğun bir ilgi görmüştü ve renk gibi eksikliklerin tamamlanması, hayal gücüne kalmıştı.

Sonuç

Bu makalede, gravürün 18. yüzyıl Osmanlı büyük elçilerine ilişkin örneklerinden – 1700, 1719 ve 1740 yıllarına ait – birkaçı ele alınmıştır. Ortaya çıkan bulgular muvacehesinde, herkesin kolaylıkla dâhil olabileceği tasvirlerin resmigeçitleri ve Avrupalılar gözünden Osmanlıları daha iyi anlamaya, ayrıca dönemi okumaya katkı sağladığı, bildiklerimize hiç değilse zenginlik kattığı görülmektedir. Neticede gravürün, hele temsil kapasitesi yüksekse, kitabî anlatımların tamamlayıcı bir unsuru ve akademik çalışmaların ikmal edilmesinde – şayet doğrudan ilgili örnekler varsa – bir nevi olmazsa olmazı olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Bu yol ve usulün tatbiki bir konuyu ele alırken

gayet fonksiyoneldir. Zaten bu sanat, döneminde de tam olarak bu işlevi görüyordu. Zira Avrupa'da tüm elçiliklere dair, ister İstanbul'dan gelsin isterse Berlin veya Madrid'den, ilgili arşivlerin raporlarında ve teşrifat zabıtlarında yeterli ölçüde, gazete ve havadis mecmualarında ise özet şeklinde yazılı bilgi mevcuttur. Bununla birlikte yüzlerce sayfanın anlattığı, bazen yalnızca bir bakır levhanın ortaya koyduklarını karşılamayabilir.

Cânibî Ali Paşa, gerçekten de hiç olmadığı kadar muazzam kalabalıkla, 922 kişiyle vardığı Viyana şehrine girerken, bu gravürde zikredilenden çok fazla zümreden müteşekkil bir heyete sahipti.³³ Yine de bu kıymetli nadir gravür, gerek bir bütün ve gerekse detaylı olarak incelendiğinde, Bâbiâli'nin 1740 yılı itibarıyla ihtişamına da belli oranda fikir verebilmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- Avusturya Devlet Arşivi (OeStA), Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (HStA), Zeremonialprotokoll 17.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d.), nr. 7

Sözlük ve Ansiklopediler

- Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, c. 2, haz. Ulrich Thieme ve Felix Becker, Leipzig 1908; c. 21, haz. Hans Vollmer, Leipzig 1927.
- Nagler, Georg Kaspar, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten aus dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc.*, c. 1, Linz 1904.
- Neue Deutsche Biographie*, c. 12 (Kleinhans-Kreling), haz. Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1980.
- Reske, Christoph, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*, haz. Michael Knoche ve Sven Kuttner, Wiesbaden 2015.
- Salzmann, Karl H., "Drugulin, Wilhelm", *Neue Deutsche Biographie*, c. 4, (1959), s. 139-140.

³³ Detaylar için bk. Ercan, *Cânibî Ali Paşa*, s. 215-217.

Kaynak Eserler

- Baeck, Elias, "Aussführliche Vorstellung dess grossen und Prachtigsten Empfangs Einzug dess Türckischen Herrn Gross-Bottschaftters Tschanibei Alli Bassa: So den 23ten Augusti Anno 1740 in ... Wienn" (1740), *Prints, Drawings and Watercolors from the Anne S.K. Brown Military Collection*. Brown Digital Repository. Brown University Library.
- Drugulin, Wilhelm Eduard ve Leipziger Kunst-Comptoir, *W. Drugulin's historischer Bilderatlas: Verzeichniss einer Sammlung von Einzelblättern zur Cultur - und Staatengeschichte vom fünfzehnten bis in das neunzehnte Jahrhundert*, c. 2, Leipzig 1867.
- Felsecker, Adam Jonathan, *Einzug des osmanischen Botschafters Ibrahim Bassa in Wien am 30. Jänner 1700* (Bild und Bericht), 1700, Wien Museum, Inv.-Nr. 198952.
- Gründ- und umständlicher Bericht von denen römisch-kayserlichen wie auch ottomannischen Gross-Botschaftten, wodurch der Friede oder Stillstand zwischen dem aller-durchleuchtigst-grossmächtigst- und unüberwindlichstem römischen Kayser Leopoldo primo und dem Sultan Mustafa Han III. den 26. Januarii, 1699 zu Carlowitz in Sirmien auf 25. Jahr geschlossen und darauß auch denen respective Höffen zu Wienn und Constantinopel bestätigt worden*, Viyana 1702.
- Kraus, Johann Melchior, "Ausführliche Relation und accurate Abbildung wie die solenne/ Einzugs Ordnung/ Von dem aus der Ottomanischen Pfortten/ allhier angelangten Herrn Grossbottschaftter/ Ibrahim Bassa ...", 1719, Wien Museum, Inv.-Nr. 41207.

Araştırmalar

- Ercan, Hüseyin Onur, *Cânibî Ali Paşa. Habsburg Viyanası'nda Son Osmanlı Büyük Elçisi (1740-41)*, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2024.
- Ercan, Hüseyin Onur, "Rıdvan Ağa'dan Süleyman Bey'e (1634-1774): Osmanlı Elçilik Heyetlerinin Avusturya Devlet Arşivindeki İzleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 56, (2020), s. 49-96.
- Lippmann, Friedrich, *Der Kupferstich*, Berlin 1905.
- Petritsch, Ernst D., "Türken in der Wiener Vorstadt: Osmanische Großbotschaften nach Wien im 18. Jahrhundert," *Die Türkenkriege des 18. Jahrhunderts: Wahrnehmen – Wissen – Erinnern*, haz. Wolfgang Zimmermann ve Josef Wolf, Regensburg 2017, s. 101-128.
- Teplý, Karl, "Türkische Gesandtschaften nach Wien 1488-1792", *Österreich in Geschichte und Literatur*, 20, (1976), s. 14-33.
- Uluskan, Murat, "Bir Osmanlı Elçisinin Yolculuk Hazırlığı: İbrahim Paşa'nın 1699 Avusturya Elçiliği", *Türklük Araştırmaları*, 20, (2008), s. 251-275.

Extended Summary

Cânibî Ali Pasha was hosted in Vienna for nine months and five days between 23 August 1740, when he entered the city, and 25 May 1741, when he left the city. In addition to representing the splendour of his state, Cânibî Ali Pasha was engaged in an intensive diplomatic traffic, especially in the commercial affairs of Ottoman subjects. Cânibî Ali Pasha's ambassadorship to Vienna, which has many features that distinguish him from his predecessors, has not been dealt with independently by local and foreign researchers until 2024, when we prepared a monograph on Cânibî Ali Pasha (Hüseyin Onur Ercan, Cânibî Ali Paşa. Habsburg Viyanası'nda Son Osmanlı Büyük Elçisi (1740-41), VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2024). In this article – in order to avoid repetition – the focus is not on the pasha's diplomatic mission, but on his entry into the city depicted in an engraving by Elias Baeck in 1740, which we only briefly touched upon in our book and stated that we would deal with it separately.

Dating back to the mid-15th century, the technical and artistic development of engraving has been very rapid with numerous examples showing a wide range of subjects. Engraving was used extensively not only for portraits of famous people, but also for explaining historical events to people of the Early Modern Age, whose literacy rate was low. The aspects of the rich corpus of European engravings that can shed light on history, especially Ottoman history, are numerous and important. In this article, a few examples of engravings related to the 18th-century Ottoman ambassadors are discussed. In the light of the findings, it is seen that the depictions, contribute to a better understanding of the official parades and the way the Ottomans were seen through the eyes of Europeans, as well as to reading the period.

When we look at the 18th-century examples of engravings depicting the Ottoman theme of entering the city, the last two great ambassadors Ibrahim Pasha (1700) and Silahdar Ibrahim Pasha (1719), the predecessors of Cânibî Ali Pasha, we see that the problem of showing the large embassy delegation on a single page was overcome by depicting the procession as a long-tailed serpent coiling its way forward. Considering that the delegation in 1700 consisted of 571 and the one in 1719 of 763 participants, it can be said that this was an accurate and already obligatory solution. In addition to the size of the delegation, there was also a tremendous number of mounts and beasts of burden. The similarities between the 1700 and 1719 engravings can be said to be in terms of perspective, the snaking procession, the procession starting from the lower left frame and moving to the right in a certain order, the appearance of pedestrians, horsemen and carriages in the procession, and the presence of waving flags. In 1700 (engraving by Adam Jonathan Felsecker), supposedly depicting the ambassador's retinue, is almost unintelligible, whereas in the examples of 1702 (this time in a German work of unknown authorship "Gründ- und umständlicher Bericht von denen römisch-kayserlichen wie auch ottomannischen Gross-Botschafften, wodurch der Friede oder Stillstand zwischen dem aller-durchleuchtigst-grossmächtigst- und unüberwindlichstem römischen Kayser Leopoldo

primo und dem Sultan Mustafa Han III. den 26. Januarii, 1699 zu Carlowitz in Sirmien auf 25. Jahr geschlossen und darauff auch denen respective Höffen zu Wienn und Constantinopel bestätigt worden, Vienna 1702”) and 1719 (engraving by Johann Melchior Kraus) the ambassadors can at least be recognized by the turban on their heads. The depictions, however, make it impossible to make out the face.

The German painter, cartographer and engraver Elias Baeck (1679-1747) adopted the pseudonym “heroic courage” (Heldemuth) while studying in Rome. While in Venice in 1705, he lived for a long time in Laibach (now Ljubljana, the capital of Slovenia) before moving to Augsburg, where he died in 1747 at the age of 68. Baeck was renowned for his engravings, but he also produced a number of books. The engraving by Baeck of Cânibî Ali Pasha's entrance into Vienna in August 1740 is extremely rare, measures 44.2 x 34.1 cm, shows the procession in 14 rows with 99 ranks and is dated 1740. Baeck's work must have been printed in Augsburg. The engraving discussed in this article (Figure 5) somehow ended up in the library of Brown University, one of the eight most prestigious Ivy League universities in America, founded in 1764. According to the library, it is doubtful whether the engraving is by Baeck, hence the question mark next to the name. The condition of the engraving, entitled “Detailed Presentation of the Grand and Most Splendid Reception at the Entrance of the Turkish Ambassador Cânibî Ali Pasha”, is as follows: “Upright folio, matted; margins severely trimmed; soiled, piece missing and repaired; creased.” Since the engraving has not been found elsewhere, the question remained whether it is indeed by Baeck. The enigma was solved thanks to W. E. Drugulin (1822-1879), a 19th-century Leipzig publisher, renowned collector and art dealer. In his voluminous two-volume catalogue of his legendary collection, Drugulin wrote that the work of the same title was signed “El. Baeck” in his voluminous two-volume catalogue of the legendary collection. Furthermore, he states that the same engraving was printed under two different titles (the second with Baeck's pseudonym Hermundt) and adds that the engraving is “available in all bookshops in Vienna”. These entries in the collection list therefore remove any doubt as to whether the engraving is by Baeck.

This engraving is far more comprehensive and detailed than the previous examples. Baeck's excellent work is emphasized by the grouping of all the ranks (Figure 6-39). It is probably safe to say that the German engraver spent a great deal of time on this work. At the bottom of the engraving, the numbering of each division is accompanied by Baeck's annotations. It has not been possible to find out who or whoever commissioned the engraving, even if we have looked at the sources of the period. Although there is no doubt that it was ordered, the patron was most likely the court of Vienna, as it is known that the artist did a great deal of work for the Habsburgs. In the case of this engraving, however, the patron may have been an enterprising publisher, or, less likely, Baeck himself. The engraving shows in detail the procession entering the city under a cloudless sky and in hot weather on Tuesday 23 August 1740 / 30 Cemaziyelevvel 1153, setting off from Schwechat, the nearest station to the city, at 11 am, passing through the city

wall amongst an indescribable crowd and arriving at approximately 2 pm at the guesthouses in Leopoldstadt in the order in which it proceeded according to Baeck's depiction. This work, which has dozens of elements, has elements that fall within the research field of art history, painting history, clothing history, military history, weapon history, music history, zoology, etc.

Although not in colour, this engraving is lively, animated, allegorical and entertaining in places, and offers a more sophisticated viewing experience than its predecessors offer. The relevant descriptions of the enumerated figures are largely accurate but incomplete, nevertheless valuable. The fact that the engraving, produced with the utmost attention to detail, coincides with the diplomatic mission of the last Ottoman ambassador to Habsburg Vienna, Cânibî Ali Pasha, raises its significance to a degree that Baeck could not have known. After Cânibî, there would be no more Ottoman diplomats of the rank of ambassador to the capital of the Holy Roman German Empire (1806), which would disappear at the beginning of the 19th century. For this reason, this engraving is also the "last" depiction of the entry of Ottoman ambassadors to the Habsburg capital. A century later, long before Louis Jacques Mandé Daguerre (1839), who first found a way to use photography commercially for portraits, this image, which was bought, passed from hand to hand and at one time available in all Viennese bookshops, probably attracted a great deal of attention and it was left to the imagination to fill in deficiencies such as colour.

As a result, it can be said that engraving, especially if it has a high representational capacity, can be considered as a complementary element of book narratives and a kind of prerequisite for the completion of academic studies - if there are directly related examples. The application of this way and method is very functional when dealing with a subject. In fact, this art had exactly this function in its time. This is because all envoys in Europe, whether from Istanbul, Berlin or Madrid, have sufficient written information in the reports of the relevant archives and the minutes of the ceremonies, as well as summarized information in newspapers and news magazines. However, what hundreds of pages tell may sometimes not have the same effect as what a single copper plate reveals. As Cânibî Ali Pasha entered the city of Vienna, where he arrived with 922 people, indeed with an unprecedentedly large crowd, he had a delegation consisting of a much larger number of people than the one shown in this engraving. Nevertheless, this precious rare engraving, when examined both as a whole and in detail, gives some idea of the splendor of the Sublime Porte in 1740.

19. YÜZYILIN YÜKSELEN BOĞAZIÇI MEDENİYETİ'NDEN 1930'LARIN ÇÖKEN BOĞAZIÇI'NE: BOĞAZIÇI'NDE SOSYO-MEKÂNSAL DEĞİŞİM

Özge Bilge Kara*

Öz

Boğaziçi, İstanbul'un kentleşme tarihi içinde şehrin değişen sosyo-mekânsal deneyimlerine örnek teşkil eden, buna mukabil yeterli ilgiyi görmemiş önemli bir çalışma alanıdır. 19. yüzyılda saray çevresi ve varlıklı kesim tarafından gözde bir sayfiye alanı hâline gelen Boğaziçi, İstanbul'un 20. yüzyılda yaşadığı ekonomik, siyasî, askerî, toplumsal ve kültürel değişimlere bağlı olarak eski önemini giderek kaybetmiştir. Bu makale, 19. yüzyılın yükselen "Boğaziçi Medeniyeti"nin 1930'larda çöküntü hâline gelen mimarî, demografik ve kültürel durumunu, döneme ait çeşitli kaynaklar üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Suat Derviş'in 1936'da *Son Posta* gazetesinde yayımlanan "Çöken Boğaziçi" röportajları, Şirket-i Hayriye'nin 1936-1938 arasında çıkardığı *Boğaziçi Mecmua'sı*, Refik Halid Karay ve Nazım Hikmet'in 1930'lu ve 1940'lı yıllarda çeşitli gazetelerde yayımlanmış köşe yazıları bölgenin yaşadığı harabiyeti, o dönemi yaşayanların tanıklıkları yoluyla vermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Kendine has bir kimlik ve kültür oluşturmuş Boğaziçi Medeniyeti'nin Birinci Cihan Harbi'nden sonra yaşadığı kırılma evresini, sonrasındaki sınıfsal dönüşüm ve mekânsal çöküş süreçlerini ele alan bu çalışmada, Erken Cumhuriyet döneminde yeni rejimin İstanbul'a yönelik kent politikalarının ekonomi-politik açıdan değerlendirmesi de yapılmaktadır. Araştırmada Boğaziçi'nin 1930'larda kentsel ve demografik bir çöküş süreci

---

* Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul/ Türkiye, ozgebilgekaraa@gmail.com, ORCID: [0000-0001-9314-6276](https://orcid.org/0000-0001-9314-6276)

yaşadığı, 1930'ların ikinci yarısından itibaren rejimin İstanbul'un imarı ile ilgilenmeye başlamasıyla birlikte Boğaziçi'ne dikkat çekme amacıyla çeşitli yayınların ortaya çıktığı ancak bu çabaların beklenen etkiyi yaratmadığı, uzun vadede Boğaziçi'nin farklı bir kentleşme seyri izlediği sonuçlarına ulaşılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Boğaziçi, Erken Cumhuriyet Dönemi, Boğaziçi Medeniyeti, İstanbul, Kentleşme.

From the Rising "Bosphorus Civilization" in 19th Century to Decadent Bosphorus in 1930s: Socio-spatial Change in Bosphorus

Abstract

The Bosphorus is an important area of study in Istanbul's urbanization history that exemplifies the changing socio-spatial experiences of the city, yet has not received sufficient attention. The Bosphorus as a favorite resort area for the palace and the wealthy in the 19th century gradually lost its former importance due to various changes that Istanbul experienced in the 20th century. This paper aims to analyze the architectural, demographic, and cultural status of the rising "Bosphorus Civilization" of the 19th century, which turned into a decadent state in the 1930s, through various sources from the period. Suat Derviş's "Collapsing Bosphorus" interviews published in *Son Posta* newspaper in 1936 and the *Boğaziçi Mecmuası* published by Şirket-i Hayriye between 1936 and 1938, Refik Halid Karay and Nazım Hikmet's columns published in various newspapers in the 1930s and 1940s are significant in terms of presenting the devastation of the region through the testimonies of people of this period. The research shows that the Bosphorus experienced a process of urban and demographic decline in the 1930s and various publications emerged to draw attention to the Bosphorus when the regime started to be interested in the reconstruction of Istanbul at that time. However, these efforts did not have expected effect, and the Bosphorus will follow a different course of urbanization in the long term.

Keywords: Bosphorus, Early Republican Period, Bosphorus Civilization, İstanbul, urbanization.

Giriş

İstanbul, tarihi boyunca sınırları daima genişleyen, dinamik bir kent olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu, bugün tarihî yarımada olarak tanımlanan bölgede, şehrin oldukça kısıtlı bir kısmında faaliyet göstermiştir. Bu dönemde

kentle ilişkisi olmayan küçük köyler ile şehrin merkezi arasında organik bir bağ kurulamamıştır.¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentliği sırasında İstanbul, teknik, kültürel ve demografik dönüşümlerle genişlemeye ve "keşfedilmeye" başlanmıştır. İmparatorluğun, yapısal olarak reforme edildiği 19. yüzyılda İstanbul da mimarî, demografik ve altyapısal ölçeklerde yeniden şekillenmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru savaşlar ve işgalle geçen yıllarda İstanbul'un kentsel gelişim ivmesi aşağı yönlü hareket etmiş; kent bakımsız kalıp tenhalaşmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla, yüzyıllardır taşıdığı başkentlik payesi, üzerinden alınınca şehir uzun bir süre gözden düşmüş, ihmale uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarımsal yapının çözülmesi, karayolları ve ulaşım araçlarının gelişmesi ve kırsal göç gibi sosyo-ekonomik değişmeler sonucu İstanbul çok hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir.

İstanbul'un kentsel gelişimini, yaşadığı tüm bu yükseliş ve çöküş süreçleri üzerinden analiz edebileceğimiz pek çok kent mekânı söz konusudur. İstanbul üzerine yapılan çalışmaların ekseriyetinin ilgisini çeken ve üzerlerine epey bir literatür oluşturulan tarihî yapımada, Galata, Pera, Haliç gibi bölgelerin yanı sıra kent çalışmalarında yeterli ilgi gösterilmemiş yerler de literatüre önemli katkılar oluşturabilme potansiyeli taşımaktadır. Bunlardan biri olan Boğaziçi, İstanbul'un geçirdiği ve geçirmekte olduğu sosyo-mekânsal dönüşümleri tecrübe etmesi bakımından önemli bir çalışma alanıdır. Hakkında mitolojik anlatıların da olduğu Boğaziçi, İstanbul'un antik çağlarından itibaren kent tarihinin bir parçası hâline gelmiştir. Bizans İstanbul'unun seyrek ziyaret edilen, kentle bütünleşmemiş, bağımsız bir bölgesi olan Boğaziçi'nin kaderi Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bilhassa 17. yüzyıldan itibaren değişmiştir. Denizyoluyla ulaşılan, önemli bir sayfiye bölgesi hâline gelen Boğaziçi, İstanbul'un kentsel deneyimine paralel olarak 18. ve 19. yüzyıllarda üst sınıflar arasında giderek popülerleşmiş; kendine has bir kent kültürü oluşturarak bir "Boğaziçi Medeniyeti"² ortaya çıkmıştır. Şehrin, Birinci Cihan Harbi ile başlayan çöküş sürecinde uğradığı demografik, kentsel ve ekonomik yıkıma Boğaziçi de ilk elden maruz kalmıştır.

Hisar'ın, "*Bu, terkibine su, mehtap, bülbül sesi ve saz karışan nazik bir medeniyetti... Bu, ahirete, ebediyete inanan, dünyevî olduğu kadar dinî ve ubrevî bir medeniyetti.*"³ diyerek tanımladığı Boğaziçi Medeniyeti, anılarını yayımladığı 1940'lı yıllarda ekonomik, demografik, kültürel, kentsel ve mimarî açıdan çökmüş bir vaziyettedir. Hisar'ın bu dönemde "Mazi Cenneti" olarak tarif ettiği Boğaziçi'nin 20. yüzyılın başında

¹ Doğan Kuban, "Osmanlı Çağında Boğaziçi Yerleşmesi", *İstanbul Armağanı: Boğaziçi Medeniyeti*, (haz.) Mustafa Armağan, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.119.

² Boğaziçi Medeniyeti, Abdülhak Şinasi Hisar'ın deyimidir. Hisar, eski Boğaziçi yaşantısını anlattığı pek çok eserinde bu medeniyetin inceliklerini tasvir eder. Boğaziçi ile ilgili şu eserlerine bakılabilir: *Boğaziçi Mehtapları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, 1. Baskı, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942; *Boğaziçi Yalıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, 1. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul 1954; *Geçmiş Zaman Köşkleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 1. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul 1956.

³ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.15-16.

demografik ve mekânsal çöküş sürecine girmesi bu makalenin ilgilendiği temel sorundur. Çalışma, Boğaziçi'nin 1930'larda yaşadığı sosyo-mekânsal ve sınıfsal dönüşümü tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmaya yön verecek ve makale boyunca cevapları aranacak diğer sorular ise şunlardır: Boğaziçi ne zaman, nasıl yükseldi? Boğaziçi Medeniyeti ne demektir ve neden çöktü? Boğaziçi'nin çöküşünü inceleyebileceğimiz döneme ait kaynaklar nelerdir, literatürdeki önemleri nedir? Boğaziçi nasıl bir sınıfsal dönüşüm geçirmiştir? Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi'nin yükseliş ve çöküş sürecinde nasıl bir rolü vardır? Erken Cumhuriyet döneminde yeni rejimin bir Boğaziçi politikası var mıydı? Boğaziçi, 1930'larda şehir plancısı Henri Prost tarafından hazırlanmaya başlanan İstanbul imar planının neresinde kalır?

Boğaziçi'nde sosyo-mekânsal yükseliş ve çöküş süreçlerini inceleyeceğimiz bu makalede, Boğaziçi hakkındaki bilhassa iki kaynağın da daha önce Boğaziçi'nin kentsel gelişimi ile ilgili herhangi bir çalışmaya konu olmaması ve doğrudan 1930'lu yılların sosyo-ekonomik ve mekânsal bağlamı içinde kaleme alınmış olması Boğaziçi'nin toplumsal tarihine yönelik yapılan bu çalışmayı özgün kılmaya imkân tanımaktadır. Bunlardan ilki, gazeteci-yazar Suat Derviş'in 28 Nisan-31 Mayıs 1936 tarihleri arasında *Son Posta* gazetesinde yayımlanan "Çöken Boğaziçi" başlıklı yazı dizisidir. Derviş, bu yazılarda, Boğaziçi'ndeki on altı yerleşim yerinin sakinleriyle yaptığı röportajları ve buralara dair gözlemlerini sunar. Röportajlar, bölgenin eskiden beri orada yaşayan sakinleriyle yapıldığından, yerleşim yerlerinin, 19. yüzyılın sonundan 1930'lu yıllara kadar geçirdiği mekânsal ve toplumsal dönüşüm hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca hem görüşme yapılan kişiler hem de Suat Derviş tarafından yapılan gözlemler, "Çöken Boğaziçi"nin nedenlerini tartışmakta ve ihyası üzerine öneriler getirmektedir.⁴

İkinci temel kaynak ise Şirket-i Hayriye tarafından Eylül 1936'dan Mart 1938'e kadar, her ay yayımlanan ve vapurlarda dağıtılan *Boğaziçi Mecmuası*'dır. Aralarında Faruk Nafiz Çamlıbel, Hüseyin Cahit Yalçın, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Emin Yalman ve Nezihe Muhiddin gibi yazar ve şairlerin de olduğu geniş bir entelektüel çevre tarafından hazırlanan derginin esas amacı, Boğaziçi'ne rağbeti artırmak, eski Boğaziçi kültür ve eğlence alışkanlıklarını yeniden canlandırmaktır. Elbette derginin çıkarılmaya başlanmasında, Boğaz hattında sefer yapan Şirket-i Hayriye'nin, Boğaziçi'nin tenhaliğinden dolayı zorlaşan malî durumunun iyileştirilmesi de arka planda yatan sebep olarak görülebilir. Bu bağlamda Boğaziçi'ni ve Şirket-i Hayriye'yi tanıtan, öven pek çok düz yazı ve şiir içeren dergi, dönemin önemli karikatüristlerinden Cemal Nadir Güler'in karikatürleri ve

⁴ Suat Derviş'in, Çöken Boğaziçi röportajlarının da içinde yer aldığı 1935-1937 yılları arasında farklı gazetelerde yayımlanmış pek çok röportajı ilk kez 2021 yılında İthaki Yayınları tarafından kitaplaştırılmıştır. Makalede bu kaynaktan yararlanılmıştır. Suat Derviş, *Çöken İstanbul- Röportajlar*, İthaki Yayınları, İstanbul 2021.

Boğaziçi'ne dair muhtelif fotoğraflarla, bu bölgeye ilgiyi canlandırmada önemli bir girişim olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca Refik Halid Karay'ın ve Nazım Hikmet'in 1930-1950 yılları arasında İstanbul'un kentsel, gündelik sorunlarına değin çeşitli gazetelerde farklı zaman dilimlerinde kaleme aldıkları köşe yazıları da çalışmada faydalanılacak kaynaklardır. İstanbul üzerine yapılan kent çalışmalarında özellikle 1980 sonrası dönem üzerinde yoğunlaştığı, daha eskiye gidildiğindeyse daha ziyade 1950 sonrası üzerine çalışmaların yapıldığı düşünüldüğünde 1930'lar, kent yazınında ilgi gösterilen bir dönem olmamıştır. Mekânsal ve zamansal açıdan 1930'lar Boğaziçi'ni ele alan bu çalışma, bu cihetlerden de literatüre önemli bir katkı sunma amacını taşımaktadır.

Niteliksel araştırma yönteminin takip edileceği bu çalışmada döneme ait tarihsel kaynaklar üzerinden, oluşturulan araştırma sorularına uygun yanıtlar aranacaktır. Kaynaklar arasında karşılaştırma yapılarak döneme ve mekâna ilişkin mevcut bilgiler üzerinden bir tarihsel analiz oluşturulmaya çalışılacaktır. Üç bölümden oluşan makalede, birinci bölümde, Boğaziçi Medeniyeti'nin taşıdığı anlam ve yükseliş koşulları incelenecektir. İkinci bölüm ise dönemin toplumsal, ekonomik, mimarî, siyasal ve kentsel koşulları üzerinden Boğaziçi'ndeki kırılmayı ve çöküş sürecini ele alacaktır. Son bölümde ise ulaşılan sonuçlar tartışılacak, Boğaziçi'nin bugünü üzerinden kısa bir karşılaştırma zemini oluşturulmaya çalışılacaktır.

I. 19. Yüzyılın Yükselen Boğaziçi Medeniyeti

Abdülhak Şinasi Hisar'ın ilk kez 1942 yılında yayımlanan *Boğaziçi Mehtapları* isimli anı kitabında anlatılan Boğaziçi Medeniyeti, Hisar'ın çocukluğunu ve ilk gençliğini geçirdiği 19. yüzyılın sonu - 20. yüzyılın başındaki muteber Boğaziçi'dir. Coğrafi ve doğal güzellikleriyle benzersiz bir mekân olmasının yanı sıra geliştirdiği kimlik ve aidiyet bağı, kültür ve eğlence anlayışı ile İstanbul kent kültürü içinde ayrı bir medeniyeti temsil eder. Hisar bunu şöyle tarif eder:

*"Bu asrın ilk yıllarında Boğaziçi -en çok batıra getirdiği eski Venedik gibi- sanki bir göl tarzında kendi üstüne kapanmış ve kendine mahsus âdetleri ve zevkleri olan büsbütün hususi bir âlemdi. Barındırdığı birtakım ananeler, kendine has tabiatın hususiyetlerine katılarak ona, birçok kısımlarıyla eş bulunduğu İstanbul medeniyetinden bile ayrılan, hususi bir medeniyet kurmuş oluyordu."*⁵

Peki, Boğaziçi Medeniyeti ne zaman, hangi koşullarda yükseldi? Kimler, nasıl inşa etti bu uygarlığı? Tarihsel süreç içinde Boğaziçi'nin, İstanbul şehri ile ilişkisine bakıldığında Bizans döneminden, değişimlerin başladığı 18. yüzyıla dek buranın kapalı bir yerleşim birimi şeklinde biçimlendiği söylenebilir. Her ne kadar Tanpınar,

⁵ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, s.9.

17. yüzyılda Boğaz'ın Avrupa yakasında Rumelihisarı'na ve Anadolu yakasında da Kanlıca'ya kadar olan kısmının moda olduğunu Naima Tarihi'nde devrin devlet adamlarının türlü yalı entrikaları anlatımından çıkarsayıp aktarsa da⁶ Boğaziçi, esas ilgiyi 18. yüzyılda görmeye başlamıştır. Bu döneme kadar, şehrin toplumsal ve ekonomik yaşantısıyla bağı olmayan varlıklı kesimler ve daha mütevazı bir yaşam süren toplumsal gruplar Boğaziçi kıyılarında ve köylerinde kapalı sosyal ve ekonomik bir birimde varlık gösteriyorlardı.⁷

a. Saray, Boğaziçi'ni Keşfediyor

16. ve 17. yüzyıllarda Boğaziçi ile merkez arasındaki ulaşım ağının ve araçlarının azlığı ve zorluğu, Boğaziçi'nin, eğitim, gür bitki örtüsü gibi kendine has topografik güçlükleri bölgenin demografik ve kentsel açıdan gelişimini sınırlamıştır.⁸ Bununla birlikte 19. yüzyılın yükselen Boğaziçi Medeniyeti'nin mimarî ve kültürel temelleri, 18. yüzyılda büyük bir hızla başlayan imar faaliyetleri ve bölgeye yönelen yoğun ilgiyle atılmıştır. Yaklaşık elli yıl boyunca Edirne'de ikamet eden sultan ve maiyeti 1703 yazında İstanbul'a dönünce devlet görevlileri ve hanedan üyeleri bilhassa sur dışı İstanbulu'na, Boğaz'a ve Haliç'e çeşitli saray ve kasırlar yaptırarak buraları imar etmeye başlamışlardır.⁹ 1718-1730 yılları arasındaki Lale Devri olarak adlandırılan süreç, Boğaziçi'nin zevk ve sefa amaçlı kullanıldığı, sayfiye kimliğinin ön plana çıkarıldığı bir dönem olmuştur. Özellikle III. Ahmed'in sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı saray, kasır ve köşkler Boğaziçi'nin mimarî ve kültürel inşasında önemli bir rol oynar. 18. yüzyılın başlarında hasbahçe ve sahilсарay kullanımı hem sultanla sınırlı kalmayıp daha geniş bir bürokrat çevresi tarafından benimsenmeye başlanmış hem de Boğaz'ın ve Haliç'in keşfedilmemiş yerlerine doğru bir yayılma göstermiştir.¹⁰ Bu bağlamda Haliç'in ve Boğaziçi'nin yükselişinde önemli bir etken olarak 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda gelişen gösteriş ve tüketim kültürünün etkisinden bahsetmek gerekir. İmparatorluk, Sadabad Sarayı gibi görkemli yapılarla bir yandan Haliç kıyılarını ön plana çıkarırken öte yandan Damad İbrahim Paşa, Boğaziçi'nde on altı büyük saray konutu inşa ettirerek bölgenin şehirleşmesine gösterişli bir şekilde katkıda bulunmuştur.¹¹ Kasır ve sarayların inşa edildiği küçük Boğaz köyleri zamanla kentsel ve demografik bakımdan değişmiştir. Farklı hükümdarlar ve devlet adamları tarafından inşa edilen kasır, köşk, çeşme gibi yapıların etrafında toplanan insan ve iş

⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s.183.

⁷ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdare Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 1977, s.90-91.

⁸ Çiğdem Aysu, *Boğaziçi'nde Mekânsal Değişim*, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989, s.16.

⁹ Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa:18. Yüzyılda İstanbul*, (çev.) İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.39.

¹⁰ Hamadeh, *age.* s.49.

¹¹ A. Fulya Eruz, "Sahilsaray", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İsam Yayınları, İstanbul 2008, s.531.

imkânlarının birikimiyle birlikte mevcut sosyo-ekonomik yaşam biçimi gelişme göstermiştir.

Boğaziçi'ne gidiş-gelişler, bu yönde trafiğin arttığı Tanzimat öncesinde sultanın iradesine tabiydi. Mevsimlik çıkartılan irade-i seniyye Boğaziçi yazlıklarına göç için izin mahiyetindeydi.¹² Elbette bu durum Boğaziçi'nin daha sık kullanılan bir güzergâh olduğu 19. yüzyılda değişmiş, izin alma uygulaması hükmünü yitirmiştir. Sultanın maiyetiyle birlikte katıldığı Boğaz gezintilerinde saltanat kayığını Boğaz köylerindeki asayişten sorumlu olan bostancıbaşı yönetir, sultanın köyler ve sahilde bulunan yalı ve kasırlarla ilgili sorularına yine bostancıbaşı cevap verirdi. Zamanla bu uygulama, bostancıbaşının Boğaz köyleri, sahilleri hakkında defterler tutmasına yol açmış, bu defterler de tarih kayıtlar arasında önemli bir yere sahip olmuştur.¹³

18. yüzyılda Boğaziçi'nin rağbet görmeye başlamasında bu sırada Anadolu'dan payitahta artan göçlerin, tarihî yarımada ortaya çıkardığı nüfus yoğunluğu ve altyapı yetersizliği gibi itici nedenlerin de etkisi büyüktür. Hatta bu dönemde düşük yaşam standartları nedeniyle sur dışında, banliyölerde, Boğaz köylerinde ilk gecekondü nitelikli yaşam alanları ortaya çıkmıştır.¹⁴ Ayrıca Boğaziçi, İstanbul'da sıkça yaşanan veba, kolera gibi salgın hastalıklardan korunmak ve yine başkentte oldukça sık vuku bulan yangın hadiselerinden sonra uzun süre konaklamak için tercih edilen bir bölge olmuştur.¹⁵ Yine 18. yüzyılda İstanbul'da nüfusun kalabalıklaşması sonucu şehir içinde yaşanan su sıkıntısı da Boğaz'ın rağbet görmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁶

Sur dışında devletin görece gevşek kontrolü, önceleri uluslararası ticaret için kendi milletlerinden olan tüccarları izlemek amacıyla bilhassa Galata'da ikamet eden elçiliklerin şehir merkezinden Boğaz'a ve Haliç kıyılarına kaymalarında, böylece kentteki sosyal hareketsizliği kıran ilk grup olmalarında etkili olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren sefaretlerin sık sık Sarıyer tarafındaki Bentler'e, Belgrat Ormanı'na, Büyükdere'ye gittikleri biliniyordu. III. Selim'in Fransız Sefareti'ne Tarabya'da bir yalı hediye etmesiyle başlayan bu elçiliklerin taşınması furyası, bu unsurların bölgedeki zengin ailelerin de katıldığı eğlenceler tertip etmeye başlamasıyla birleşince Boğaziçi'ndeki eğlence hayatı çeşitlilik kazanmıştır.¹⁷ Bu

¹² Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.191.

¹³ M. Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İsam Yayınları, İstanbul 1992, s.260.

¹⁴ Çiğdem Aysu, *Boğaziçi'nde Mekânsal Değişim*, s.17.

¹⁵ Nilgün Kiper, "Osmanlı İstanbulu'nda Kentsel Mekânın Değişim Süreci", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed.) Coşkun Yılmaz, Cilt 1, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s.430.

¹⁶ Doğan Kuban, "Osmanlı Çağında Boğaziçi Yerleşmesi", s.122.

¹⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.193.

gelişme, sayfiyeleri, uluslararası ölçekte de rağbet edilen yerler hâline getirmiştir.¹⁸ Zira daha sonra, Büyükdere'ye doğru ilerleyen bu hat üzerinde birçok ülke, görkemli elçilik binaları ve özel bahçeler inşa etmeye başlamıştır. Ayrıca yine gayrimüslim cemaatlerdeki varlıklı kesimlerin şehrin merkezindeki devlet ya da cemaat kontrolünden uzaklaşma istekleri bu kesimlerin Boğaz kıyılarında yerleşmelerine ve buraları imar etmelerine yol açmıştır.¹⁹

19. yüzyıla gelindiğinde kendine has bir kültürü olan Boğaziçi Medeniyeti'nin, üzerinde yükseleceği insan ve yapı stoğu oluşmuş, gelişmiştir. Boğaziçi'nin şehir merkezi ile ilişkisi, 18. yüzyıl sonunda gelişme göstermiş ve Boğaziçi Medeniyeti mitosu bu dönemde oluşmaya başlamıştır. II. Mahmut döneminde Avrupa ile artan temaslar ve Batılılaşma bağlamında suriçindeki saraylar önemini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra Boğaz hattında Dolmabahçe (1853), Beylerbeyi (1865) ve Çırağan Sarayı (1874) gibi Avrupa başkentlerindeki benzer gösterişli saraylar inşa edilmiştir.²⁰ Boğaziçi hem kültürel açıdan bir eğlence ve dinlenme mekânına dönüştürülmek istenmiş hem de yönetim merkezinin buraya taşınmasıyla siyasî ve mimarî prestij kazanmıştır.

1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı da İstanbul'un sosyo-ekonomik hareketliliğine, dolayısıyla Boğaziçi kıyılarının da iktisadî ve toplumsal açıdan canlanmasına katkıda bulunmuştur. Müttefik askerlerin aileleriyle birlikte Boğaziçi'nde ikamet etmeye başlaması savaş sonrasında Tanzimat bürokratlarının da Boğaziçi'nde daimî ikametine zemin hazırlamıştır. Işın, bu durumu, "*Kırım Savaşı'nın getirdiği toplumsal hareketlilik iktisadi gücü Galata'ya, siyasi gücü ise Boğaziçi'ne kaydırmıştır.*" diyerek açıklar.²¹ Boğaziçi'nin arazi ve mülkiyet düzenlemesi ise 1858 yılında çıkartılan *Arazi Kanunnamesi* ile bir çerçeve altına alınmıştır. Hukukî düzlemde, öncesinde devlet adamlarıyla başlamış olan kent çeperindeki toprakların özel mülk olarak sahiplenilmesi süreci bu kez mirî arazinin sivilere yönelik satışıyla genişletilmiştir.²² Boğaziçi'ne gösterilen ilgi, bölgeden toprak satın alınması ve üzerine yerleşilmesi sürecini hızlandırmış ve kurumsallaştırmıştır. Yalnızca İstanbulluların değil, Güney Akdeniz'deki varlıklı ailelerin, Rumeli ve Arabistan'daki zengin çiftlik sahiplerinin, Mısır vilayetindeki zenginlerin 19. yüzyılda Boğaziçi'ne yönelik ilgileri artmış, bölgede toprak sahibi olarak köşk, kasır inşasına başlamış ve Boğaziçi eğlence hayatına dâhil olmuşlardır.²³

¹⁸ Günkut Akın, "20. yüzyıl başında İstanbul: Toplumsal ve Mekânsal Farklılaşma", *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010*, (haz.) İpek Yada Akpınar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2011, s.26.

¹⁹ Edhem Eldem, "İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.176-177.

²⁰ Doğan Kuban, "Osmanlı Çağında Boğaziçi Yerleşmesi", s.123-124.

²¹ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, s.190.

²² Nilgün Kiper, "Osmanlı İstanbulu'nda Kentsel Mekânın Değişim Süreci", s. 430.

²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.123.

En parlak dönemini 19. yüzyılda yaşayan Boğaziçi²⁴, kıyı kesimlerinde zenginlerin ve soyluların yaşadığı; iç kesimlerde ziraat ve balıkçılıkla geçinenlerin ikamet ettiği, sosyo-ekonomik çeşitliliğin olduğu bir bölge hâline gelmiştir. Her yaz başında İstanbul'un çeşitli mahallelerinden Boğaz kıyılarındaki yalılarına maiyetleri ile taşınanlar, düzenledikleri mehtap geceleri, kayık ve saz sefalarıyla Boğaziçi'ne has bir sosyal hayat ve kimlik yaratarak Boğaziçi Medeniyeti'ni inşa etmeye başlamıştır. Boğaziçi'ndeki münzevi ve mütevazı yaşam biçiminin, yeni ve gösterişli bir yaşam biçimiyle değişmeye başladığı bu süreçte Boğaziçi Medeniyeti'nin yükselişini büyük ölçüde üst sınıflara borçlu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Doğan Kuban, Boğaziçi'nin yükselme sürecinde sarayın ve soylu sınıfın önemini özellikle belirtir:

“Boğaz’ın eski sahipleri sultanlar ya da saray çevresiydi. Onlar yüzyıllar içinde kendi arka bahçeleri gibi bir Boğaz yarattılar... Boğaziçi, Osmanlı İmparatorluğu’nun uçsuz bucaksız topraklarına yaslanıp yatan Türkler gibi, Boğaz kıyılarına uzanmış bir başkent sarayı bahçesiydi.”²⁵

Boğaziçi'nin aristokratik karakterine Abdülhak Şinasi Hisar tarafından da bir vurgu yapılmıştır. İlk kez 1954'te yayımlanan *Boğaziçi Yalıları* kitabında “Aristokrat Boğaziçi” nitelemesi bu bakımdan önemlidir. Bunun yanı sıra Boğaziçi, yönetim merkezi olan İstanbul'un iktidar seçkinleri tarafından çeşitli tören ve şenliklere de sahne olmaya başladığından zamanla bir itibar mekânı hüviyetine de sahip olmuştur.

Tüm bu sosyo-ekonomik gelişmeler sonucunda 18. yüzyıldan itibaren Boğaziçi'nde giderek imparatorluk izlerinin etkin olmaya çalıştığı söylenebilir. Evliya Çelebi'nin aktarımıyla Boğaz köylerinde 17. yüzyılda gayrimüslim cemaatlere ve ulema, asker, esnaf gibi orta sınıf unsurlarına rastlamak mümkündür.²⁶ Etnik kompozisyon bakımından Boğaziçi'nde her iki yakadaki Hisar mahalleleri, Kanlıca, Beykoz, Yeniköy ile Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı daha ziyade Türklerin yaşadığı yerlerdir. Buna mukabil Çengelköy, Arnavutköy ve İstinye'de Rum; Beşiktaş'la Kuruçeşme arasında ve Üsküdar'da Ermeni, yine Üsküdar, Kuzguncuk, Ortaköy, Beşiktaş gibi semtlerde de Musevi mahallelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir.²⁷ Ancak Hamadeh yaptığı araştırmalarda özellikle 18. yüzyılda çıkarılan kanunnamelerle Boğaziçi'nde gayrimüslimlere ait olan arazilere inşaat izni verilmediğini, yangın sonucu ortadan kalkan gayrimüslimlere ait eski yapıların yenilenmesine yasak getirildiğini belirtmiştir.²⁸ Bu yasak ve engellemelerin yanında gayrimüslim ailelerden gayrimenkullerini Müslüman ailelere satmaları talep edilerek

²⁴ Semavi Eyice, *Eski İstanbul'dan Notlar*, Küre Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

²⁵ Doğan Kuban, “Artık Başka Bir Boğaziçi Düşünsek”, *İstanbul*, Sayı 39, 2001, s.56.

²⁶ Aktaran: Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa*, s.67.

²⁷ Doğan Kuban, “Osmanlı Çağında Boğaziçi Yerleşmesi”, s.121.

²⁸ Hamadeh, *age.*, s.74.

Hamadeh'in deyimiyle Boğaz sahilinin İslamlaştırılması süreci başlatılmıştır.²⁹ Devletin etnik ve dinî yeni sınırlar koymaya çalıştığı sürece rağmen Boğaziçi, farklı toplumsal kesimlerden ilgi görmüş, kültürel hayatına ve mimarisine damga vuran aristokratik karakterinin yanında farklı toplumsal ve ekonomik koşullara sahip gruplar tarafından da iskân edilmiştir.

b. Aristokratik Boğaziçi'nden Popüler Boğaziçi'ne

İlginin giderek arttığı Boğaziçi'nin herkesçe ulaşılabilir bir mekân hâline gelmesi de yine 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Yalı ve köşk sahiplerinin hususî kayıklarla, kendi küçük özel, iskelelerine ulaşım sağladıkları Boğaz hattında umumî kullanıma açık kayıkların yeri her zaman önemli olmuştur. Kayıkçılık, İstanbul ile Boğaziçi arasındaki deniz trafiğinde hâkimiyetini 19. yüzyıla dek sürdürmüştür.³⁰ Hatta 1802'de İstanbul'daki kayık sayısı hemen hemen 4 bin iken bu sayı Boğaziçi'ne rağbetin artmasıyla 1844'te 19 bine yükselmiştir.³¹ Bu durum İstanbul deniz trafiğinde yeni bir teknik arayışı beraberinde getirmiş ve 1830'lardan sonra buharlı gemicilik gelişme göstermiştir. Boğaziçi'nin giderek artan nüfusuna ve popülerliğine binaen 1851 yılında Boğaz hattında işleyecek bir vapur şirketi olarak Şirket-i Hayriye kurulmuştur. Şirket kurulurken hem Boğaziçi'ne sıklaşan gidiş-gelişlerin daha emniyetli hâle getirilmesi önemsenmiş hem de bölgede yükselen rağbetin geleceği için yatırım yapılmış; Boğaziçi'nde imar ve iskân faaliyetlerinin artacağı, yaz-kış daimî ikametın yaygınlaşacağı öngörülmüştür.³² Böylece hem kayıkçılık hem de 19. yüzyılda Boğaz hayatına daha fazla dâhil olmaya başlayan Şirket vapurları, Boğaziçi'nin kendine has kültür ve eğlence alışkanlıklarının bir parçası olmuştur. Hisar, anılarında bu durumdan şöyle bahseder: “*Şirket vapurları, bir şarkının nakaratı gibi ikide bir geçerlerdi. İçlerinde oturanların birbirleriyle buluşmaları için çikçak vapurlar işlerdi.*”³³

Osmanlı İmparatorluğu için bir reform yüzyılı olarak da nitelenen 19. yüzyılın üç “hayırlı” işinden biri olarak Şirket-i Hayriye imparatorluğun modernleşme arzusunun teknik anlamda vücut bulmuş hâliydi. Vak'a-yı Hayriye (1826) ve Tanzimat-ı Hayriye'den (1839) sonra 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriye vapurları Boğaziçi'ni İstanbul'la bütünleştirmek ve bölgeyi imar ve iskân etmek gibi önemli misyonlara sahipti.³⁴ Şirket'le başlayan düzenli deniz taşımacılığı önceleri Boğaz'da oturan yüksek bürokrat ve Avrupalılara yönelik başladyısa da 1880'li

²⁹ Hamadeh, *age.*, s. 75.

³⁰ Murat Koraltürk, *İstanbul'da Şehir İçi Ulaşımında Şirket-i Hayriye (1850-1945)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992, s.5.

³¹ Nilgün Kiper, “Osmanlı İstanbulu'nda Kentsel Mekânın Değişim Süreci,” s.452.

³² Koraltürk, *age.*, s.8.

³³ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları- Geçmiş Zaman Köşkleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1978, s.10.

³⁴ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, s.185-192.

yıllardan itibaren hazırlanan tarifeler Şirket'in bir kitle taşımacılığına dönüştüğünü göstermektedir.³⁵ 19. yüzyılın yükselen Boğaziçi Medeniyeti, bir anlamda Şirket'i Hayriye'nin öncelikle teknik ve pratik, zamanla kültürel ve toplumsal hayattaki katkılarıyla gelişme göstermiştir.

Ulaşım olanaklarının gelişme gösterdiği bu dönem, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıplarının artması sonucu, özellikle 1880'lerden sonra İstanbul'a göçün hızlandığı dönemdir. Bu süreçte Şirket vapurlarının uğradığı Boğaz köylerinin her iki yakada da banliyöleşmeye başladığını görmek mümkündür. Özellikle Avrupa yakasındaki Boğaz semtleri, Kadıköy, sonraları da Markiköy (Bakırköy) ve Yeşilköy önemli banliyö alanları olmuştur.³⁶ Nüfusu giderek artan İstanbul ve Boğaziçi'nin dâhil olduğu, 1885 yılında yapılan nüfus sayımında şehrin mevcudiyeti 867 bin 531 olarak hesaplanmıştır. O dönemde on adet belediye dairesi bulunan İstanbul şehrinin Boğaziçi bölgesinde kalan Beşiktaş, Yeniköy, Büyükdere, Kanlıca ve Üsküdar dairelerinin nüfusu 223 bin 927 olarak tahmin edilmektedir.³⁷ Bu verilerden hareketle 1885 yılında Boğaziçi'nin, iç tarafları da hesaba katılarak İstanbul nüfusuna oranını tahminen yüzde 25 olarak belirlemek mümkündür. Boğaziçi, artık yalnızca varlıklı kesimlerin yazları tercih ettiği bir sayfiye alanı değil, yaz-kış oturulabilen, konutlaşmanın olduğu, ulaşımın gelişmesi ve nüfus artışıyla popülerleşen bir banliyö hâline gelmiştir.

19. yüzyılda sosyo-mekânsal açıdan önemli değişimler geçiren Boğaziçi'nin sanayileşme hareketiyle de biçimlendiğini söylemek mümkündür. Fabrikalaşmanın hızlandığı bu dönemde Boğaziçi, sahip olduğu geniş alanları ve deniz ulaşımına imkân veren kıyılarıyla özellikle tercih edilen bölgelerden biri olmuştur. Beykoz Deri ve Kundura Sanayi (1800'lerin başı), Beykoz Kâğıthanesi (1804), Beykoz Çuha Fabrikası (1832), Beykoz Çini ve Billur Fabrikası (1844), Çubuklu Cam Fabrikası (1845), Paşabahçe İspirto Fabrikası (1857), Kuzguncuk Gazhanesi (1865), Çengelköy Suma Fabrikası (1875), İstinye Lineros Kireç Fabrikası (1894), Üsküdar Tephirhanesi (1894), Göksu Tuğla ve Kiremit Fabrikası (1890'ların sonu) Boğaziçi'nde kurulmuş fabrikalardan bazılarıdır.³⁸ Boğaz hattındaki sanayileşmede, şehir içindeki fabrikaların taşıdığı yangın riskinden dolayı şehir merkezinden uzak bölgelerin tercih edilmesinin de etkisi olmuştur. Fabrikalaşmanın artması bölgenin ileriki zamanlarda işçi nüfusu tarafından tercih edilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

³⁵ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, (çev.) Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s.70.

³⁶ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", s.96.

³⁷ Raif Kaplıanoğlu, *İlk Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'da Nüfus ve Kentsel Gelişme (1826- 1935)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2015, s.188. (Verilen bilgiler yazar tarafından derlenmiştir.)

³⁸ Daha fazla bilgi için bakılabilir: Sümeyra Yarış, *İstanbul'un 100 Sanayi Kuruluşu*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2012.

19. yüzyılın Boğaziçi Medeniyeti yukarıda bahsi geçen ekonomik, demografik, kültürel ve toplumsal koşullar üzerinde yükselmiştir. 18. yüzyıla kadar şehir merkeziyle organik bir bağı bulunmayan bölge hem İstanbullular hem Avrupalılar hem de Mısır, Arabistan gibi Arap bölgelerinden gelen rantiyeler tarafından rağbet gören bir çekim merkezine dönüşmüştür. Hisar'ın ifade ettiği gibi 19. yüzyılda Boğaziçi'ne yönelik herhangi bir turizm politikası olmamasına rağmen bölgenin, farklı coğrafyalardan gelen pek çok ziyaretçisi vardı.³⁹ 18. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan ve 19. yüzyılda en şaşalı dönemini yaşayan Boğaziçi kültürü ve yaşam tarzı 20. yüzyılın başında İmparatorluğun siyasî ve ekonomik koşullarının giderek kötüleşmesi ve nihayetinde Birinci Cihan Harbi'nin patlak vermesiyle büyük bir çöküş sürecine girecektir.

II. 1930'larda Boğaziçi: "Sahnenin Dışında"

İstanbul, 20. yüzyılın başlarında birbiri ardına yaşanan siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal krizlerle sarsılmış, 1930'larda, yeni rejimin Ankara'da kurduğu yeni sahnenin dışında kalmıştır.⁴⁰ Dönemin sosyo-politik bağlamına genel olarak bakılacak olursa, 1909'da İstanbul'da bir iç savaş olarak vuku bulan 31 Mart İsyamı kentte ciddi tahribatlara neden olmuş, 1912-1913 yıllarında peş peşe girilen Balkan Savaşları sonucunda İstanbul'a büyük bir göç başlamıştır. 1914-1918 yılları arasında Birinci Cihan Harbi'ne giren başkent, büyük insan kayıpları vermiş, ekonomik olarak çökmüş ve sonunda işgal edilmiştir. 1918-1923 yılları, İstanbul'un işgal yılları olarak geçirdiği, giderek daha fazla tenhalaşmaya başladığı, çöktüğü harap yıllardır. Bağımsızlık mücadelesinden sonra sona eren esaretin yerini bu kez de 1923'te İstanbul'un başkentlikten çıkarılması ve yeni rejimin Ankara'da teşekkülü ile terk edilmişlik ve ihmalkârlık almıştır. Bu sırada kentte meydana gelen onlarca yangının ortaya çıkardığı ağır yıkım ve zarar katlanarak artmıştır. İstanbul, 1930'lara gelindiğinde harap, ıssız, çöküntü bölgelerden oluşan eski bir imparatorluk başkentidir ve kente yapılacak esaslı bir imar planlaması için 1930'ların sonuna kadar beklenecektir.

Boğaziçi, yeni rejimin en çok ihmal ettiği şehrin en ihmal edilen bölgesi olmuştur. 19. yüzyılın "Aristokrat Boğaziçi"nden geriye harabelere dönmüş yalılar, terk edilmiş kayıklar, ıssız sahiller kalmıştır. Boğaziçi demografik, ekonomik, kültürel ve sınıfsal açıdan kabuk değiştirmeye başlamış; eski parlak günlerini geride bırakarak İstanbul'un çöküntü bölgelerinden biri hâline gelmiştir. Bu bölümde, bölgenin 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki sosyo-mekânsal durumu o dönemde kaleme

³⁹ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yahılları- Geçmiş Zaman Köşkleri*, s.14.

⁴⁰ Burada, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, 1920'li yılların İstanbul'unu, kenarda kalmış karakterlerle anlattığı; İstanbul'u hem bir sahne hem de asıl sahne olan Anadolu'nun dışında bir yer olarak tasvir ettiği, ilk kez 1950'de tefrika hâlinde yayımlanan *Sahnenin Dışındakiler* romanına anıştırma yapılmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, 2. Baskı.

alınmış kaynaklar üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Bu kaynaklar arasında, Suat Derviş'in, 1936 yılında Boğaziçi köylerindeki sakinlerle yaptığı bir dizi röportajdan oluşan, aynı yıl *Son Posta* gazetesinde yayımlanan "Çöken Boğaziçi" isimli yazı dizisini, Şirket-i Hayriye'nin, Boğaziçi'nin canlanmasına yönelik olarak 1936-1938 yılları arasında çıkardığı *Boğaziçi Mecmuası*'nı, Refik Halid Karay'ın ve Nazım Hikmet'in 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca çeşitli gazetelerde İstanbul'un imarı ve kentleşmesi hakkında yazdığı köşe yazılarını sayabiliriz.

a. Cumhuriyet ve Terk Edilmiş Boğaziçi

İmparatorluk, 19. yüzyılda pek çok savaş yaşamış olsa da Birinci Cihan Harbi'yle başlayan savaşlar dönemi İstanbul için oldukça ağır sonuçlar doğurmuştur. 1914'teki nüfus bilgileri farklılık arz etse de aşağı yukarı 1 milyon olarak tahmin edilen şehir mevcudiyeti, savaş döneminde yarı yarıya azalmıştır. Zafer Toprak'ın ifade ettiği gibi, yabancı nüfusun gidişi, gayrimüslim nüfusun azalışı, Müslüman kesimin savaş ve işgal yıllarında geçim zorluğu ve güvensizlik nedenleriyle Anadolu'ya göçü⁴¹ şehrin, demografik sermayesini kaybetmesine neden olmuştur. 19. yüzyılda yabancılar tarafından oldukça rağbet gören, etnik çeşitliliğe sahip Boğaziçi de bu demografik düşüşten en çok etkilenen yerlerden biri olmuştur. Suat Derviş'in ilk röportajını gerçekleştirdiği bir Beylerbeyi sakini gibi, bu ve bundan sonraki pek çok röportajda, Birinci Cihan Harbi, Boğaziçililer tarafından Boğaziçi'nin yıkılışına bir milat olarak gösterilmiştir:

*"Beylerbeyi'nin de hatta bütün Boğaziçi sabbilerindeki köylerin ekserisinin rağbetsizliğe uğrayışının tarihi umumi harpten sonradır. Umumi harp felaketi hangi birimizin hayatını mahvetmedi ki? Umumi harpten beri burada da hayat birden küçüldü."*⁴²

Birinci Cihan Harbi'nin ardından başlayan Bağımsızlık Mücadelesi'nden sonra 1923'te önce Ankara'nın başkent oluşu (13 Ekim) ardından Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim) hem İstanbul hem de Boğaziçi için savaşla başlayan çöküşü tırmandırmıştır. Sefaretlerin ve bürokratik kurumların yeni başkente taşınması, arkalarında bıraktıkları boş yapıların yanında, çevrelerinde oluşturdukları sosyal ve entelektüel hayatın da Boğaziçi'nden uzaklaşmasına neden olmuştur. Rejim değişikliği, II. Meşrutiyet'ten sonra başlamış olan eski saray mensuplarının ve hanedan üyelerinin tasfiye sürecini Cihan Harbi ve işgal yıllarının ardından radikal bir şekilde hızlandırmıştır.

Kaybettiği insan unsurunun yanı sıra, 1923'te sona eren işgal sonrasında İstanbul, geçirdiği savaşlar ve yangınlar, maruz kaldığı bakımsızlık ve yoksulluk neticesinde harap bir vaziyettedir. Refik Halid Karay'ın 1938 yılında İstanbul'a döndüğü sırada kaleme aldığı yazılarında belirttiği gibi İstanbul, susuz ve yolsuz bir şehirdir. Tarihî eserleri çöplerle çevrelenmiş, müthiş bir konut sorunu vardır.

⁴¹ (haz.) Fatma Türe, *İstanbul'un Dört Çağı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.72-73.

⁴² Suat Derviş, *Çöken İstanbul - Röportajlar*, s.188.

Ulaşımı ise oldukça yavaş tramvaylara ve köhneleşmeye başlamış vapurlara bırakılmıştır.⁴³

Yeni rejimin savaş sonrasında, tüm enerjisini Anadolu'ya ve Ankara'yı inşa etmeye adanmış bu süreçte İstanbul uzun bir süre hak ettiği ilgiyi görememiştir. Bu bağlamda yeni rejimin, İstanbul'u ihmalî siyasî olarak nitelendirilmektedir. Murat Gül, 1923 sonrasında İstanbul'un, eski rejim yandaşlarının merkezi olarak görüldüğünü, İstanbul basınından rejime gelen tepkilerin, bilhassa hilafeti savunan taleplerin tehdit olarak algılandığını ifade eder.⁴⁴ İstanbul'un payitaht geçmişi, kozmopolit karakteri ve rejime karşı olan muhalif basın ve entelektüel çevrenin varlığı Ankara hükümeti ile İstanbul arasındaki mesafeyi daha da açmıştır. İmar hareketliliği açısından incelendiğinde, demografik ve politik olarak ayrıcalıklı konumunu kaybeden İstanbul'da 1940'lara kadar büyük ölçekli bir kamu binası inşa edilmemiştir. Bu dönemde inşa edilen az sayıdaki modern bina arasında 1935'te Florya'da inşa edilen Cumhurbaşkanlığı Köşkü, 1938'de yapılan Karaköy Limanı Yolcu Terminali ve 1939'da inşa edilen Kadıköy Halkevi sayılabilir.⁴⁵ Refik Halid, 3 Ağustos 1946 tarihinde *Akşam* gazetesinde yayımladığı bir köşe yazısında bu durumu şöyle ifade eder:

“Abdülhamid, İmparatorluk merkezini otuz küsur yıl bir köy olarak bıraktı, meşrutiyet idaresi ise, imar şöyle dursun önleyemediği yangınlarla bunu büsbütün harabeye çevirdi; ümit, Cumhuriyet rejiminde idi. İtiraf etmeli ki sekiz sene öncesine gelinceye kadar eski hükümet merkezi ciddi hiçbir faaliyet göstermemiştir. Nasıl şaşmaz, acımaşımız: Yirmi yıldaki imar hareketi hemen hemen Florya'daki iğreti deniz köşkünden ibaret kalmadı mı?”⁴⁶

İstanbul ihmalkârlığının nedenleri arasında, rejimin kent mefhumuna şüpheyle yaklaşması, onu modernitenin yozlaşmış bir unsuru olarak görmesi ve o dönemde bütün dünyada takip edilen köycülük ideolojisinin etkileri de söz konusudur. Zafer Toprak'ın belirttiği gibi, dünya bağlamına bakıldığında da 1930'larda kentler, uzak durulması gereken yerler olarak görülmektedir.⁴⁷ Tüm enerjisini modern ve yeni bir başkent yaratmaya adanmış olan rejim, Ankara'yı “saflığın, idealizmin, ahlaki üstünlüğün” mekânı olarak kurgularken karşısına “imparatorluk ve hanedan geleneklerinin, kozmopolit kirlenmişliğin ve soysuzlaşmanın” mekânı olarak İstanbul'u koymaktadır. Sibel Bozdoğan'ın, erken

⁴³ Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları 1- Hep İstanbul*, (ed.) Tuncay Birkan, İnkılap Yayınları, İstanbul 2016, s.26. Bu çalışma, Refik Halid Karay'ın 1938-1958 yılları arasında farklı gazetelerde yazdığı köşe yazılarının bir kısmının Tuncay Birkan'ın editörlüğünde toplayan bir çalışmadır. Yazarın, adı geçen köşe yazılarının yayımlandığı tarih ve gazete bilgisi makalede paylaşılsa da kaynak olarak bu çalışma gösterilecektir.

⁴⁴ Murat Gül, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011, s.114.

⁴⁵ Gül, *age.*, s.104.

⁴⁶ Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları-1 Hep İstanbul*, s.286.

⁴⁷ (haz.) Fatma Türe, *İstanbul'un Dört Çağı*, s.73.

Cumhuriyet döneminde rejimin uluslararası camiaya yönelik yayımladığı önemli yayın organlarından biri olan *La Turquie Kemaliste*'in bir sayısından aktardığı üzere, “Ankara geleceğin şehri, İstanbul geçmişi şehridir.”⁴⁸

Mustafa Kemal'in kişisel olarak İstanbul ile arasındaki mesafe de kentin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Mete Tunçay, Atatürk'ün 1927'ye kadar İstanbul'a küs olduğunu, önce, İttihatçıların ardından Terakkiperver Fırka'nın konumlandığı yer olması nedeniyle şehri, muhalefet merkezi olarak gördüğünü ifade eder. 1924'te, Karadeniz gezisi yapmak üzere Mudanya'dan bindiği Hamidiye Kruvazörüyle İstanbul'dan geçerken ne belediye başkanının ne valinin katılımını kabul ettiğini ne de onu selamlamaya çıkan halkın teveccühüne karşılık verdiğini belirtir.⁴⁹

Boğaziçi, Birinci Cihan Harbi'yle hızlanan, yeni rejimin mesafeli tavrıyla devam eden bu kırılmadan sonra sahip olduğu değerli yapı stoğunun yangınlarla ya da bakımsızlıktan tahrip olup yıkılması, harap bir vaziyette ayakta kalanların ise alt sınıflar tarafından ucuz konut olarak kullanılması sonucu İstanbul'un çöküntü bölgelerinden biri hâline gelmiştir. Derviş'in eski bir Paşabahçeli ile yaptığı röportajda Boğaziçi'ndeki bu sınıfsal değişme çarpıcı bir şekilde dile getirilmiştir:

*“Bir de bu canım yerlerde fukaralar oda oda oturuyor diye kızanlar da var. Bunca senelerde padişahlar, şehzadeler, vezirler, vükelâlar o yalılarda oturmuş da kimse sesini çıkarmamış... Şimdi yirmi odalı hem de köhne yalıda fakir aile oturmasını çok görüyorlar. Bu da fukaranın tecellisi olacak.”*⁵⁰

Yalıların çöküntü alanları olarak benzer kullanımlarına Boğaziçi'nin farklı semtlerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin, Büyükdere'deki Deli Fuat Paşa Yalısı 1930'larda balıkçılar tarafından oda oda kiralanan bir yere dönüşmüştür.⁵¹

19. yüzyılın “Aristokrat Boğaziçi”nden çöküntü bölgesine düşüş, ekonomipolitik koşulların sonucu olduğu kadar değişen aile ve birey yaşantısının da neden olduğu bir durumdur. Röportajlarda bu duruma değinen eski bir Beylerbeyi sakini, eskiden yalılarda, varlıklı ailelerin yanında barınan hamal gibi köylülerin artık eski aile yaşantısı değiştiğinden ve ekonomik olarak geniş aile hayatını sürdürmek zorlaştığından buralarda küçük küçük evler yaptırarak ya da eskiden hizmetkâr oldukları yalılarda odalar kiralayarak yaşadıklarını belirtir.⁵² Bu dönemde tamiri ve bakımı hayli maliyetli olan eski, kıymetli yalıların enkazcılara satılması, onların da bunları bir yığın tahta ve çivi hâline getirmesi oldukça sık başvurulan bir durumdur.

⁴⁸ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'si'nde Mimari ve Kültür*, (çev.) Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s.82.

⁴⁹ Türe, *age.*, s.74.

⁵⁰ Derviş, *Çöken İstanbul - Röportajlar*, s.229.

⁵¹ Derviş, *age.*, s.251.

⁵² Derviş, *age.*, s. 188.

19. yüzyılın yükselen Boğaziçi Medeniyeti'nin izleri, dönemin önemli bir unsuru hâline gelen enkazcılara satılan, yıkılan yalılar gibi birer birer silinmektedir.

Boğaziçi'ndeki harabiyeti Refik Halid Karay, 27 Mayıs 1939 tarihinde *Yeniğün Mecmuası* için kalem aldığı "Boğaziçi Olduğu Gibi" başlıklı yazısında oldukça ayrıntılı ve dramatik bir biçimde resmeder:

*"Evet, Boğaziçi harap bir baldedir, yıkık ve yanıktır, bazın ve boştur. Eski devirlerin büyük ailelerinden kalma kocaman yalılar çöktüktür, bahçelerinde tarhlar silinmiş, yerlerini otlar ve sarmaşıklar kaplamıştır; mermer aslan ağzlarından akan sular kesilmiş, havuzlar kurumuştur."*⁵³

20. yüzyılın çöken Boğaziçi, dönemin edebiyat eserlerinde pek fazla ilgi görmemişse de Selim İleri, bu yıllarda romanesk bir görünüm sunan Boğaziçi'nin edebiyatta harap hâliyle tasvir edilmekten kaçınılan bir yer olmadığını ileri sürer. Örneğin, İleri, Nahid Sırrı Örik'in, 1933'te yayımlanan *Kanlıca'nın Bir Yalısında* isimli uzun öyküsünde, göçmekte olan Boğaziçi'nde doğanın boşluk kabul etmeyerek bitki örtüsünün muazzam bir hâkimiyet kurduğunu nasıl tasvir ettiğini aktarır.⁵⁴ Oysa Refik Halit Karay'a göre Boğaziçi'nin gözden düştüğünün, modasının geçtiğinin, benzersiz mimarisinin de öylece bırakıldığının altını çizer. 16 Temmuz 1944 tarihinde *Tan* gazetesine yazdığı bir köşe yazısında edebiyatta Boğaziçi'nin ancak romantik ve aristokratik tarafının görülüp yaşatılmaya meraklı olduğunu oysa şimdi Boğaziçi'nin yoksul yüzüyle karşılaşıldığını, Boğaziçi edebiyatının eksik kalan tarafının artık bu izbe, dar, manzarasız ahşap kovuklarından ibaret olan eski yalı harabelerindeki Boğaziçi yaşamının resmedilmemesi olduğunu ifade eder.⁵⁵

b. Yeni Rejimin Yeni Sayfyesi: Kadıköy

Erken Cumhuriyet döneminde eğlence ve konut alanları için İstanbul'da farklı bölgelerin tercih edilmeye başlanması; Boğaziçi'nin modasının geçmesi, Suadiye taraflarının moda olması bölgenin bakımsızlığının ve gözden düşmesinin nedenleri arasında sayılmaktadır. İstanbul'un sayfye bölgeleri arasındaki bu önemli aks değişikliği, eski bir Çengelköylü olan Alaeddin Bey tarafından şöyle ifade edilmektedir: "*Akay Vapurı ile gidilen yerlere itibar daha ziyade var. Fakat şunu insaf bakışlarıyla görmeli. Suadiye Plajı'nı yapmak için oraya ne kadar para döküldü. Orada bir hayat kaynağı ve eğlence yerleri yapıldı...*"⁵⁶ Boğaziçi'nin gözden düşmesi ile Marmara sahilindeki Kadıköy, Moda, Suadiye, Adalar gibi sayfyelerin yükselişi arasındaki

⁵³ Refik Halid Karay, "Boğaziçi Olduğu Gibi", *Yeniğün Mecmuası*, Sayı:12, 27 Mayıs 1939.

⁵⁴ Selim İleri, "Edebiyatta Boğaziçi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.286.

⁵⁵ Karay, *Memleket Yazılar 1- Hep İstanbul*, s. 167.

⁵⁶ Suat Derviş, *Çöken İstanbul - Röportajlar*, s.192.

eşzamanlılık dikkat çekicidir.⁵⁷ Bu durumu, yeni rejimin, yeni ekonomi modeline yön veren muktedirlerinin yerleşimlerinin bu bölgelerde çoğalmasıyla açıklamak mümkündür.⁵⁸ Boğaziçi, yönetici elit ve varlıklı kesim tarafından tercih edilen bir prestij mekânı olma payesini Marmara kıyısındaki bu bölgelere bırakmıştır.

Elbette bu aks üzerinde Kadıköy'den Pendik'e kadar uzanan bir demiryolu hattının olması ve bölgedeki bağlantı yollarının geliştirilmesi bölgenin giderek daha fazla rağbet görmesinde etkili olmuştur.⁵⁹ Refik Halid Karay, 15 Temmuz 1945 tarihinde *Akşam* gazetesinde yayımladığı bir köşe yazısında Boğaziçi'nin terk edilme sebepleri arasında sayılan Kadıköy-Pendik tren hattından bahsederken 1909 yılında açılan Haydarpaşa Garı'nın müdürü Edouard Huguenin'in çalışmalarının altını özellikle çizer. Bu aks üzerindeki arazilerin köşklele, bahçelerle donatılmasında ve ulaşım alt yapısının sağlanmasında oldukça önemli bir yere sahip olan Huguenin, bölgeye rağbeti artırarak Karay'a göre "Boğaziçi'ni ölüme mahkûm eden adamdır."⁶⁰

İstanbuluların değişen eğlence anlayışlarının da bu aks değişiminde önemli rol oynadığı söylenebilir. 1920'li yıllarda, 19. yüzyıldan kalma bir eğlence biçimi olan deniz hamamlarından deniz plajlarına geçilmesi Boğaziçi yerine, yeni plajların kurulduğu Moda ve Suadiye gibi yazlık yerlerin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Cumhuriyetle birlikte değişen yaşam ve eğlence alışkanlıkları ve bunlara uygun mekânlara yatırım yapılması, uzun yıllardır bir sayfiye mekânı olarak tercih edilen Boğaziçi'nin eğlence ve dinlenme amaçlı kullanımının azalmasına yol açmıştır.

Boğaziçi'ne yatırım yapılmaması, röportaj veren Boğaziçi sakinleri tarafından sıkça dile getirilmiş bir şikâyettir. Bölgenin çöküşüne neden, ihyasına öneri olarak gösterilen "sermaye dökülmesi" meselesinin, İstanbul'un farklı semtleriyle kıyaslamalar yapılarak altı çizilmektedir:

*"Sermaye dökülüp burası imar edilir, herkesin rağbetini celp edecek bir şekle sokulursa tabii burası kalabalıklaşır, kalabalıklaştığı zaman da tabii Şirket, zararını kapatmak için bilet fiyatlarını artırır. Eskiden Şişli nasıldı? Çok itibarlı bir yer miydi? Allah'ın kırıydı. Bugün Şişli ne hâlde? Sonra Alman Sefaretinin bulunduğu yer benim gençliğimde bir mezarlıktı. Dolmabahçe'den oraya küçük bir patika çıkardı. Halbuki birtakım insanlar oraya para döktiler. İskambil kâğıdı gibi oraya apartman dizdiler. Eğer birkaç sermaye sahibi buraya gelip sermayelerini dökerse bunu geri alacaklarına yüzde yüz eminim ben."*⁶¹

⁵⁷ Alaeddin Bey'in bahsettiği Akay vapurları, Marmara hattında, Köprü-Haydarpaşa-Kadıköy ve Adalar iskelelerine sefer yapan ve henüz tek bir çatı altında birleşmemiş İstanbul'daki deniz işletmelerinden biridir.

⁵⁸ Günkut Akın, "20. yüzyıl başında İstanbul: Toplumsal ve Mekânsal Farklılaşma", s.27.

⁵⁹ İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.154.

⁶⁰ Refik Halid Karay, *Memleket Yazular 1- Hep İstanbul*, s.210.

⁶¹ Suat Derviş, *Çöken İstanbul - Röportajlar*, s.191-192.

Eski bir Boğaziçilinin söylediği üzere bu dönemde Boğaziçi, sahnenin dışında kaldığından varlıklı kesimin, yatırımcıların odağına girememiştir. Boğaziçi'nin, eskiden bölgede oturan soylu, zengin kimselerin himmetiyle halkın rağbetine uğradığını dile getiren eski bir Anadolu Hisarlı, bölgenin kurtuluşuna şöyle bir çare düşünmektedir:

“Yine baştaki büyüklerimizden birkaçı lütfen buralara gelip yalı yaptırıp yazı geçirsinler, görürsünüz bu mevsimde Suadiye, Adalar, Modalar boşanır ve Boğaziçi, İstanbul'un gözbebeği olur. Şirket-i Hayriye vapurlarının pahalılığı kendiliğinden kalkar.”⁶²

Boğaziçi'ni yine üst sınıfların ilgi ve sermayesinin ihya etmesi umulmaktadır. Bu ilgisizliği, genel olarak rejimin İstanbul'a yönelik mesafeli duruşu bağlamında değerlendirmek gerekir. Yeni rejimin 1934 ve 1939 yıllarında hazırladığı kalkınma planları içinde dahi İstanbul'a herhangi bir öncelik tanınmamıştır.⁶³ Resmî ve gayri resmî politikalar ve tutumlar İstanbul'a ve dolayısıyla Boğaziçi'ne beklenen ilginin gösterilmemesine neden olmuştur.

Devletin yatırım konusundaki ihmaline bir serzeniş olarak eski bir Yeniköylü ve münevver bir eczacının Derviş'e verdiği röportaj dikkate alınabilir. Boğaziçi'nin bakımsız ve تنها kalmasında şehirle arasındaki mesafe ve buranın hâlâ bir sayfiye mekânı olarak iş ve konut arzından mahrum olmasının altı çizilmektedir:

“Burada ziraat yok, ticaret yok, fabrika yok, imalathane yok... Halbuki Boğaziçi'ni kalabalıklaştırmak için bir de Boğaziçililere iş yaratmalı. İş merkezlerinin etrafı daima kalabalık olur. Mesela karşıya bir şişe fabrikası yapıldı. Bizim köye çok faydası dokundu. Gidip gelen memurların çokluğundan çarşıda alışveriş oluyor... Boğazlılara iş bulmak lazım ve halkı Boğaz'a çekecek kazanç merkezleri kurmak icap ediyor. Çünkü Boğazları daima bir sayfiye hâlinde bırakacak olursak onun ihyasına imkân olmaz. Bence Boğaz'ı şehirden bir parça, şehrin faaliyet merkezlerinden biri yapmalı. Boğaz'ı şehirden ayırıp öldürmemeliyiz.”⁶⁴

Boğaziçi'nde istihdam alanlarının yaratılması önerisi de dolaylı olarak bölgeye sermaye yatırılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Alıntıda bahsi geçen ve 1935 yılında Paşabahçe'de kurulan Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, semtin ilgi görmeye başlamasında etkili olsa da konut kıtlığı ve ulaşım imkânlarının kısıtlılığı bölgenin gelişiminde engel teşkil etmiştir.

⁶² Derviş, *age.*, s.217.

⁶³ Doğan Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, (çev.) Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.503.

⁶⁴ Suat Derviş, *Çöken İstanbul - Röportajlar*, s.255.

c. Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi Mecmuası

Çöken Boğaziçi röportajlarında Boğaziçi'nin girdiği bu çöküş sürecine umumi harple birlikte neden olarak en fazla gösterilen diğer bir mesele de Şirket-i Hayriye'nin düzenlediği vapur seferleridir. Şirket vapurlarının biletlerinin pahalılığı, seferlerinin düzensizliği ve Boğaziçi'ni şehirle bütünleştirecek güzergâh çeşitliliğinin olmayışı en fazla şikâyet edilen konular olmuştur.

“Boğaziçi çökmekte, ölmekte değil, bence ölmüştür. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, gidip gelme vapur ücretlerinin pahalılığı. İkincisi, seferlerin intizamsızlığı... Seferlerin asıl intizamsızlığı Akay vapurlarıyla Şirket vapurlarının birbirine uymayan tarifeleridir.”⁶⁵

Kanlıca'nın eski sakinlerinden Seniha Cenani'nin belirttiği üzere, Boğaz'ın iki yakasından Galata Köprüsü'ne işleyen Şirket-i Hayriye'nin seferlerinin Marmara sahilinde çalışan Akay vapurlarının sefer saatleriyle uyuşmaması Boğaziçi semtlerini şehirle bütünleşmekten alıkoyan engellerden biridir. İstanbul'a ya da Kadıköy, Adalar taraflarına gitmek isteyen Boğaziçililerin uygun sefer bulamaması ya da vapur saatleri nedeniyle erken dönme mecburiyeti içinde olmaları, Boğaziçi'ni bir mahrumiyet bölgesine dönüştürmektedir. *“Eğer seferler sık ve muntazam olsa ve bilhassa iki yakayı birbirine rapteden seferler ilave edilse buraların ucuzluğuna bakarak gelecek ve yerleşecek birçok insan bulunacaktır.”⁶⁶* Bir başka Boğaziçili'nin ifade ettiği gibi, Boğaziçililerin, şehirle bağlantısını sağlayan tek ulaşım aracı olarak Şirket-i Hayriye'nin çalışma koşulları 1930'larda beklentileri karşılamamaktadır. Nazım Hikmet de 24 Nisan 1935 tarihinde *Tan* gazetesinde Orhan Selim imzasıyla yazdığı köşe yazılarından birinde Şirket-i Hayriye'yi “yürümeyen vapurları, pahalı biletleri, karmakarışık, içinden çıkılmaz, kullanışlı olmayan tarifeleri” nedeniyle eleştirmekte ve onu “Boğaziçi'nin mezarını kazanlardan biri olmakla” suçlamaktadır.⁶⁷

Refik Halid de Boğaziçi'ndeki ıssızlığı ve harabiyeti konu edindiği 15 Temmuz 1945 tarihli *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir köşe yazısında Boğaz'daki ulaşım ve imar imkânları ile Kadıköy- Pendik sahilindeki imkânları karşılaştırarak Boğaziçi'nin nakil vasıtası ve yerleşim sorununu şöyle özetler: *“[Boğaziçi] ıssızlığa mahkûmdur, zira evi yoktur, ev kuracak yerlerin nakil vasıtası yoktur. O bölge ancak küçük bir azınlığın dam altı bulduğu ve bir çoğunluğun da nihayet gündüz uğrayıp geceleyin bin zorlukla döneceği bir gezinti olmaktan ileri gidemez.”⁶⁸*

Erken Cumhuriyet döneminde oldukça eleştirilen Şirket-i Hayriye, 19. yüzyılda Boğaziçi'ne rağbetin artması sonucu 1851'de Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anonim şirketi olarak kurulmuş, Boğaziçi'ndeki nüfus artışı ve azalışlarına,

⁶⁵ Derviş, *age.*, s.221.

⁶⁶ Derviş, *age.*, s.192.

⁶⁷ Nazım Hikmet, *Yazılar-3 (1935)*, (ed.) Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, 4. Baskı, s.101. Nazım Hikmet'in farklı yayın organlarında çıkmış pek çok yazısını bir araya getiren bu çalışma ilk kez 2002 yılında Güven Turan editörlüğünde yayımlanmıştır.

⁶⁸ Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları-1 Hep İstanbul*, s.211.

İstanbul'un yaşadığı siyasi ve ekonomik krizlere bağlı olarak da gelişme göstermiştir. Şirket'in kurulmasına ve gelişmesine etki eden nüfus artışı ve Boğaziçi hayatı, 19. yüzyılın sonundaki savaşlarla, özellikle de Birinci Cihan Harbi ile olumsuz yönde seyredince Şirket'in büyümesi de durmuş hatta gerilemiştir. Şirket, İstanbul'un savaş ve işgal yıllarında aktif olarak yer almış; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, 1911 Trablusgarp Savaşı'nda, 1912-1913 Balkan Savaşları'nda ve son olarak 1914'te başlayan Birinci Cihan Harbi'nde vapurlarını, ordunun emrine vermiştir. Savaşlar sonucunda çok sayıda gemisini kaybettiğinden ve bir kısmının da kullanılamaz duruma gelmesinden dolayı Şirket iflasın eşiğine gelmiştir.⁶⁹ Şirket, bilet fiyatlarına 1918 yılına dek zam yapmamakta dirense de bir sonraki yıl yüzde dört yüz gibi oldukça yüksek bir fiyat artışı ile Boğaziçi halkının tepkisini çekmiştir. Hatta buna karşılık, Boğaziçi Ahalisi Hukukunu Müdafaa Cemiyeti isimli bir teşkilat bile kurulmuştur.⁷⁰

İstanbuluların Şirket'e yönelik şikâyetlerinin yanında 1930'lu yıllarda Şirket'in, Boğaziçi'nin canlanmasına yönelik pek çok uygulaması da olmuştur. Şirket, 1936-1938 yılları arasında *Boğaziçi Mecmuası* isimli bir dergi yayımlamaya başlamıştır. İmparatorluk döneminde Adliye Nazırlığı yapmış, eski milletvekillerinden Necmeddin Molla'nın teşvikleriyle 1936 yılında yayın hayatına başlayan *Boğaziçi Mecmuası*, Şirket-i Hayriye'nin, halkı Boğaziçi'ne çekebilmek için yaptığı kolaylıkları ve bölgeyi sevdirecek propagandaları yayımlamak amacıyla kurulmuştur. Mecmua'nın ikinci sayısında yayımlanan, Mecmua'yı ve Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi'ni yeniden ihya etme çabalarını değerlendiren bir yazıda derginin amacı şöyle açıklanmıştır:

*"Boğaziçi, Şirket-i Hayriye'nin gayret ve yardımlarıyla bir iki yıldan beri tekrar dirilmeye başladı. Dünyanın en güzel manzaralarını koynunda toplayan Bosforu diriltmeye çalışan Şirket-i Hayriye'nin bu adla yeni çıkardığı aylık bir mecmua denilebilir ki, bu uğurda sarfedilen emeklerin en güzel, en faydalı örneklerinden biridir."*⁷¹

İlk sayısı 1 Ekim 1936'da çıkan derginin ilk yazısı, Şirket-i Hayriye'nin kuruluşundan bu yana Boğaziçi'nin geçirdiği toplumsal ve sınıfsal dönüşüm üzerinedir. Şirket-i Hayriye ile ilgili bu tür, tanıtıcı ve övgü dolu yazılar derginin diğer sayılarında da sık sık yer almıştır. Boğaziçililerin Şirket'e yönelik şikâyetleriyle ilgili yayımlanan ilk yazı ise, ikinci sayıda imzasız olarak çıkan "İlk Sayımız Nasıl Karşılıandı?" başlığı altında yer almaktadır.

"Nihayet Boğaziçi'nde göze çarpan bu takatsizlik, bu düşkünlük için herkes bir kabahatli aramaya koyuldu. Uzun dedikodulardan sonra kabahatli bulundu: Şirket-i

⁶⁹ Murat Koraltürk, *İstanbul'da Şehir İçi Ulaşımında Şirket-i Hayriye (1850-1945)*, s.13.

⁷⁰ Ali Akyıldız, "Şirket-i Hayriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s.203.

⁷¹ "İlk Sayımız Nasıl Karşılıandı?", *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 2, 1936, s.25.

Hayriye... Şirket, Boğaz'ın sukutu, kendisinin de sukut ve itibarı olduğunu iptidadan kavramıştır. Bu vaziyeti düzeltmek için bir düziye çırpınmıştır."⁷²

Boğaziçi'nin gelişimi ile Şirket'in gelişimi arasında kurulan bu rabita oldukça önemlidir. 1851'den beri Boğaziçi hayatının bir parçası olan Şirket'in gelişim süreci aynı zamanda Boğaziçi'nin geçirdiği yükseliş ve çöküş süreçlerini yansıtmaktadır. Mecmua yazarları, Şirket'in Boğaziçi için fedakârca çalıştığı yönünde bir görüşe sahip olduklarından Mecmua'nın, Şirket'e karşı yapılan şikâyetlere genel olarak verdiği yanıt, Şirket'in, Boğaziçi'nin ihyası için elinden geleni yapmakta olduğu yönünde olmuş ve buna yönelik pek çok yazı yayımlanmıştır.

Bunun yanı sıra *Boğaziçi Mecmuası* yazarları da Çöken Boğaziçi röportajlarında sıkça dile getirilen harabiyetten ve tenhâlıktan şikâyetçidirler. Boğaziçi'nin eski, canlı ve mamur günlerini, okuyucularına hatırlatmak ve bölgedeki iskân ve imarı artırmak amacıyla bu durumu sık sık kaleme almışlardır. Hüseyin Cahit Yalçın bir yazısında şöyle diyerek Boğaziçi'nin 1930'lardaki vaziyeti için yardım çağrısında bulunmuştur.

*"Gidiniz, bugün Boğaz'ı dolaşınız. Hiçbir şey yok; hiçbir şey yok imiş. Yalnız kalpte hüznünlü bir hatıra, acı bir iç çekme. Hep gidenler gibi bu hatıralar da yavaş yavaş sönecek ve artık maziden hiçbir şey kalmayacak. Hayır kalacak, parça parça yırtılarak ayaklar altına alınmış kıymetli bir sanat eseri gibi öksüz bir Boğaziçi... Kurtarınız Boğaziçi'ni!"*⁷³

Şirket'in Boğaziçi'ni yeniden canlandırmak amacıyla yaptıkları, ayrıntılı olarak derginin birinci ve üçüncü sayılarında, defaatle de diğer sayılarda daha genel bir şekilde, verilmiştir. İlk sayıda "Boğaziçi'nde Mehtap Âlemi" başlıklı yazıda ve üçüncü sayıda "Boğaziçi'nde Bayındırlık Hareketi" başlıklı yazıda Şirket'in tüm hafta, ilk seferlerde bilet fiyatlarını yarı yarıya indirimli yaptığı, yazlık-kışlık karne kampanyaları ile ailelere mahsus abonman kartları ayrıcalıkları tanıdığı, Boğaziçi'nin her iki yakasında da inşaat sahiplerine üç senelik paso verdiği, inşaat malzemelerini ücretsiz taşıdığı ve buna benzer pek çok kolaylıklar sağladığı ve sağlayacağı bildirilmiştir.⁷⁴ Ayrıca Şirket'in eski Boğaziçi eğlence alışkanlıklarını hatırlatarak mehtap âlemleri düzenlemesi de bu yazılarda haberi verilen gelişmelerdendir. İstanbullular tarafından epey rağbet gösterilen mehtap âlemleri sırasında Bebek, Kanlıca, Yeniköy, Beykoz ve Büyükdere arasında sefer yapan vapurların sayısı yoğunluktan dolayı sürekli artış göstermiştir.

Şirket'in Boğaziçi'ne ilgi çekmek için Sarıyer'de bir canlı balık lokantası açması, Kandilli'de arsa satın alıp buraya bir ilkokul inşaatı için yatırımda bulunması derginin muhtelif sayılarında reklamı sıkça yapılan önemli girişimlerdendir. *Boğaziçi*

⁷² "İlk Sayımız Nasıl Karşılandı?", s.26.

⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, "Boğaziçi", *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 2, 1936, s.6.

⁷⁴ "Boğaziçi'nde Mehtap Âlemi", *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 1, 1936, s.22-23 ve "Boğaziçi'nde Bayındırlık Hareketi", *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 3, 1936, s.4-5.

Mecmuası'nın, Boğaz'ın her iki yakasında boş, oturulabilir konut ve arsalarla ait kiralık ve satılık emlak ilanları yayımlaması da Boğaziçi'ne ilgi çekme girişimlerinden biridir. Reklam sayfalarından önce yayınlanmaya başlayan bu emlak ilanları, halkın Boğaziçi'nde kira ve arsa fiyatlarının uygun olduğunu görüp buraya ilgi göstermesini, yerleşmesini amaçlamaktadır. “*Dikekat! Boğaziçi'nin her iki sahilinde kiraya verilecek veya satılacak bina ve arsalarla ait ilanlar Boğaziçi Mecmuası'nda bir senede art arda üç defadan fazla olmamak üzere meccanen basılacaktır.*”⁷⁵ şeklinde bir duyuru derginin üçüncü sayısında yayımlanmış; bundan sonraki sayılarda da muhtelif emlak ilanları verilmiştir.

Derginin çıkış tarihiyle Boğazların tamamen Türk yönetimine bırakılmasını sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tarihi birbirine oldukça yakındır. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux'den iki ay sonra ilk sayısını çıkaran *Boğaziçi Mecmuası*, pek çok yazısında okuyucularını bu sözleşmenin ortaya çıkardığı yeni durumdan haberdar ederek onları, Boğaziçi'ne gelip güvenle yerleşebilecekleri konusunda temin etmektedir. Derginin ilk sayısında yayımlanan “İstanbul Boğazı'nın İkinci Memnu Mıntıkaya Dâhil Olan Yerleri” başlıklı yazıda Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Boğazlarda yasak bölge ilan edilen yerlerin artık devlet tarafından belirlendiği bildirilmektedir. Uluslararası Komisyon yönetiminin kaldırıldığının, Komisyon'a ait yabancı askerlerin Boğazlardan ayrıldığının, Boğazların yabancı yönetimden kurtulduğunun altı çizilmektedir. Boğazların yerli halkın ikamet, seyahat ve ziraat faaliyetlerine açık olduğu vurgulanmıştır.⁷⁶ Derginin yazarlarından Peyami Safa da “Boğazların ve Boğaziçi'nin Müdafaası” başlıklı yazısında “*Boğazların müdafaası tabkimatla, harple, silahla kabildir; Boğaziçi'nin müdafaası onu sevmekle, benimsemekle, içinde yaşamakla ve yerleşmekle kabil.*”⁷⁷ şeklinde bir açıklama yaparak Boğaziçi'nin korunması için onu yaşatmaya, imar etmeye, üzerinde iskân alanları oluşturmaya ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

Mecmuası'nın yayımladığı yazı türleri arasında ilk sırayı Boğaziçi hakkında yazılmış düz yazılar almaktadır. Boğaziçi'nin güzelliklerini ve tarihini anlatan nazım türünde yazılar ve fotoğraflar da derginin en çok yayımladıkları arasındadır. Ayrıca dergi, her sayısında ünlü karikatürist Cemal Nadir Güler'in Boğaziçi'ndeki hayatı, burada yaşamının avantajlarını şehir hayatıyla kıyaslayarak, tasvir ettiği mizah karikatürlerine de yer vermektedir. Eski Boğaziçi Medeniyeti'ni bizzat yaşamış ya da yaşayanların anlatılarına şahitlik etmiş olan yazar ve şairlerden oluşan dergi, sözleri Faruk Nafiz Çamlıbel'e, sazı Saadetin Kaynak'a ait olan bir “Boğaziçi Şarkısı” bile besteletip, yayımlamıştır.⁷⁸ Boğaziçi'nin doğal güzelliklerine övgü dolu sözleriyle

⁷⁵ *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 3, 1936, s.29.

⁷⁶ “İstanbul Boğazı'nın İkinci Memnu Mıntıkaya Dâhil Olan Yerleri”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 1, 1936, s.6.

⁷⁷ Peyami Safa, “Boğazların ve Boğaziçi'nin Müdafaası”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 3, 1936, s.8

⁷⁸ “Boğaziçi Şarkısı”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 4, 1937, s. 27-30.

İstanbuluları Boğaziçi'nde yaşamaya özendirme çabalarının bir ürünü olan bu beste Boğaziçi'nin kendine has kimlik ve kültürel unsurlarını yeniden canlandırma girişimi olarak da değerlendirilebilir.

Boğaziçi Mecmuası, Mart 1938'de çıkardığı on sekizinci sayısı ile yayın hayatına aniden son vermiştir. Son sayıda, derginin akıbeti ile ilgili herhangi bir bilgi yer almazken dergi hakkındaki ikincil kaynaklarda da yayından kaldırılma sebebi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Boğaziçi'nin rağbet görmemesindeki en önemli nedenlerden biri olarak görülen Şirket-i Hayriye, kendi cihetinden bu eleştirilere Boğaziçi için attığı adımlarla karşılık vermeye çalışmıştır. Bununla birlikte Şirket'in işleyiş sorununun temelinde İstanbul'un bir süredir ihmal edilen kent planlamasının ve ulaşım politikalarının yeniden düzenlenmesi meselesi yer almaktadır.

d. Boğaziçi, Prost Planı'nın Neresinde Kalıyor?

1930 yılında kabul edilen yeni Belediye ve Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun getirdiği düzenlemeler İstanbul için yeni bir kent ve imar planı yapılmasını gerektirmiştir.⁷⁹ İdarî ve hukukî bağlamlarda doğan bu gerekliliğin yanı sıra rejimin 1930'larda yüzünü nihayet İstanbul'a dönmesinde bazı iktisadî ve politik koşul ve zorlamaların da etkisi olduğu göz ardı edilemez. 1920'leri, siyasî, ekonomik, toplumsal ve hukukî alanlarda art arda yaptığı devrimlerle geçiren yeni rejim, 1930'larda dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle daha fazla içine kapanmıştır. Cumhuriyet, ilk yıllarında Ankara'nın imarına, Anadolu ile yeni başkent arasına demiryolu inşa etme politikalarına ve yeni sanayi bölgeleri oluşturmaya odaklanmıştır. 1930'larda ise kendisine karşı çıkan muhalif sesleri bastırmış, bilhassa 1931'deki Serbest Fırka tecrübesinden sonra tek parti yönetimini pekiştirmiştir. 1937 yılında Altı Ok'un anayasaya girmesiyle parti-devlet bütünleşmesi resmî olarak tamamlanmış; fiiliyat, hukukî zemine dökülmüştür. Rejimin kendini konsolide ettiği 1930'ların ikinci yarısında, İstanbul'un artan nüfusu, buna mukabil konut arzının yeterli olmayışı, savaş sonrasında uzun süre imarsız kalışı hükümeti kente yöneltmiştir. 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında kentin nüfusu 691 bin olarak hesaplanmış; 1935 yılında ise bu sayı 741 bine ulaşmıştır; 1940'ta 794 bine yükselmiştir.⁸⁰ Elbette devrimci bir hükümetin, eski bir İmparatorluk başkenti olan İstanbul'a kendi izlerini bırakmak ve devrimin şeklini vermek gibi ideolojik kaygıları olduğunu söylemek de mümkündür. İstanbul, her ne kadar yeni rejimin resmî başkenti olmasa da bilhassa uluslararası arenada hâlâ bir meşruiyet mekânı olarak rejimin biçim veremediği, eski imparatorluğun izlerini silemediği önemli bir kenttir.

⁷⁹ İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s.126.

⁸⁰ İlhan Tekeli, *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 193.

İstanbul'un kent planlama tarihinde II. Meşrutiyet'ten 1930'lara kadar uzanan süreçte her iki rejim döneminde de uygulanan kent yönetimi ve imar planları açısından bir süreklilik söz konusudur.⁸¹ Ancak, 1930'ların ikinci yarısından itibaren bu süreklilikte bir kopuş yaşanmıştır. İstanbul'u imar etmek ve bir üretim merkezine dönüştürmek gibi amaçlar şehre yönelik politikaların temelini oluşturmuştur. Bu amaçla 1933 yılında kente gelen planlamacılar şehirle ilgili önerilerini belediyeye sunmuş ancak çeşitli sebeplerden dolayı hiçbiri ile devam edilememiştir. Nihayet, 1936 yılında Fransız kent plancısı Henri Prost ile anlaşma sağlanmıştır. Rejimin, devrimci ve modernleşmeci karakteriyle uyumlu bir kent plancısı olan Prost'un hazırladığı kent planı da bu köktenci özelliklere sahiptir. Makalenin konusu ve sınırları gereği yalnızca Boğaziçi ile ilgili olan kısımları ele alacağımız Prost Planı, 1938 yılında İstanbul'un hem belediye başkanlığını hem de valiliğini yapmaya başlayan Lütfi Kırdar'ın sağladığı kolaylıklarla daha hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Öyle ki, Doğan Kuban, 1949 yılına kadar süren Lütfi Kırdar yönetiminin, İstanbul'un yakın tarihi içinde bir yeniden inşa dönemi olarak anımsandığını belirtir.⁸²

Şehrin güzelleştirilmesi ve yeşil alanlarının düzenlenmesi şiarıyla uygulanmaya başlanan plan, Boğaziçi'ne bu amaçlar doğrultusunda yaklaşmıştır. Yıldız Parkı, Emirgan, Çamlıca'da Suphi Paşa ve Çubuklu koruları gibi yeşil alanların düzenlenerek halka açılması hedefler arasındadır. Ayrıca Beyazıt, Çamlıca, Boğaziçi gibi güzel manzaralı yerlerde geleneksel Türk mimarisine uygun kahvehaneler inşa edilmesi amaçlanmıştır.⁸³ Planda, Boğaziçi'nin sayfiye ve gezinti bölgesi özelliklerinin ön plana çıkarılması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Derviş'in röportajlarında ve *Boğaziçi Mecmuası*'nda, Boğaziçi'nin artık şehirden bir parça olarak görülüp imara ve iskâna açılması, iş alanlarının oluşturulması, ulaşım imkânlarının artırılması şeklinde ortaya çıkan kamuoyu ile uyuşmayan bir bakış açısı ve düzenleme şekli söz konusudur.

Plan'ın, Boğaz'ın güzelliklerini koruma düsturu, pratik bağlamda Rumeli yakası için farklı düzenlemelerle birlikte düşünülmüştür. Hâlihazırda Bebek'e kadar uzanan bir tramvay hattının ve Anadolu yakasına nazaran daha geniş iş ve konut alanlarının olduğu Boğaz'ın Avrupa yakası, biri sahilden diğeri tepelerden geçen iki korniş yol ile şehir merkezine bağlanmak istenmiştir. Sahildeki yolun Galata Köprüsü'nden başlayarak Kabataş üzerinden Büyükdere ve Sarıyer'e uzanması planlanmıştır. Tepelerden geçecek yol ise Boğaziçi'nin tepelerini birbirine bağlamayı amaçlayan Taksim-Büyükdere-Kilyos yolu olarak tasarlanmıştır. Bu iki yol da Boğaziçi'nin Rumeli yakasını Taksim, Beyoğlu, Galata, Karaköy gibi şehir merkezindeki muhitlere kara yolundan bağlama amacı taşımaktadır.⁸⁴

⁸¹ İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s.108.

⁸² Doğan Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, s.506.

⁸³ Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s.104.

⁸⁴ Tekeli, *age.*, s.102.

Prost Planı, Boğaziçi Mecmuası'nda kendine yer bulan konulardan olmuştur. Derginin son sayılarına doğru imar ve planlama ile ilgili yazılarda artış olduğu gözlenmektedir. Dergi, Boğaziçi'nin imarı ile ilgili yazılar yayımlayarak yapılan düzenlemeler sırasında bölgeye dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bu amaçla yayımlanan bir yazı da derginin yazarlarından Abidin Daver'e ait, "Boğazi İmar İçin" başlıklı yazıdır. Daver, Boğaziçi'nin imarı için müştereken bir bankanın kurulması önerisini gündeme getirmiş, yazısının devamında da Boğaziçi'nde yapılacak eğlence ve dinlenme tesislerinin buraya rağbet sağlayıp, yatırımcılara kâr getireceğini ifade etmiştir:

"Boğazın imarı için büyük paralarla istimlak yapmaya da lüzum yoktur. Arazi boldur, ucuzdur. Boğaz'ın kendisi için dökeülecek sermayeye karşı nankör olmayışı, yurdun bu güzel parçasının süratle imarı için, en mühim şartlardan biridir... Boğaziçi'ni imar için ilk iş olarak bir Boğaziçi İmar Bankası kurmak lazımdır. Bu bankanın sermayesini Emlak ve Eytam Bankası, İstanbul Belediyesi, Şirket-i Hayriye, Evkaf İdaresi, Boğaziçi'nde emlak, arazi, su ve dahyan sahipleri temin edebilirler."⁸⁵

Planın Boğaziçi'ni dolaylı olarak ilgilendiren bir diğer uygulaması da sanayinin Haliç bölgesinde toplanmasını ve Boğaziçi'ndeki sanayi tesis ve depolarının kaldırılmasını öngörmesidir.⁸⁶ Planın, Boğaziçi'ni sanayi kuruluşlarından temizleme tasarısı bölge için önemli bir gelişme olup dönemin gazetelerinde de bu politikaya yönelik yazılar yazılarak dikkat çekilmek istenmiştir. Örneğin, Nahid Sırrı Örik, Son Telgrafta yayımladığı 1938 tarihli "Boğaziçi Namına Bir Teklif" başlıklı yazısında Boğaz'ın en güzel yerlerinden biri olan Kuruçeşme'deki odun, tütün ve kömür depolarının bölgenin güzelliğine gölge düşürdüğünden yakınmaktadır.⁸⁷ Boğaziçi'nin de ikinci bir Haliç olmasından endişelenen Örik gibi pek çok Boğaziçili ve Boğaziçiseveri bu sanayi bölgesi uygulamasının, bölgenin doğal yapısını ve güzelliklerini kaybedeceğine sebep olacağını düşünmektedir.

Sonuç

17. ve 18. yüzyıllarda keşfedilmeye başlanan ve şehir hayatına dâhil edilmeye çalışılan Boğaziçi, 19. yüzyıla dek biriktirdiği insan ve yapı stoğunun yanında Boğaziçi Medeniyeti olarak adlandırılan önemli bir kültürel ve toplumsal geleneğin doğuşuna mekân olmuştur. 20. yüzyılın başından itibaren İstanbul'un siyasal ve ekonomik olarak karşılaştığı zorluklar neticesinde demografik, entelektüel ve mimarî sermayesini kaybeden Boğaziçi, erken Cumhuriyet döneminde hak ettiği ilgiyi görememiştir.

İstanbul'da 1930'ların sonunda ortaya çıkan Prost Planı 1950'ye kadar şehir plancısı Prost'un önderliğinde uygulanmaya devam etmiştir. Suat Derviş'in Çöken

⁸⁵ Abidin Daver, "Boğazi İmar İçin", *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 16, 1938, s.5-6.

⁸⁶ İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s.138.

⁸⁷ Nahid Sırrı Örik, *İstanbul Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.3.

Boğaziçi röportajlarında ve *Boğaziçi Mecmuası*'nın yazılarında dile getirilen Boğaziçi'ni ihya önerileri Plan'ın Boğaziçi'ne ilişkin uygulamalarında çok fazla yer bulamamıştır. Boğaziçi, büyük ölçüde mevcut hâliyle korunmuş; çökmüş ve terk edilmiş hâli ancak 1950'lerden sonra Anadolu'dan gelen göçlerin artmasıyla değişmeye başlamıştır. Ancak bu sosyo-mekânsal dönüşüm Boğaziçi'nin coğrafi özelliklerine ve taşıdığı sembolik ve tarihî değere uygun bir şekilde gerçekleşmemiştir. Boğaziçi, kırsal yapının çözülmesi sonucu İstanbul'da ortaya çıkan demografik patlamayla büyük bir kentsel gelişme baskısı altına girmiştir. Boğaz çevresindeki dört ilçenin nüfusu, 1950'de 215 bin 93 iken, 1970'te 451 bin 659'a yükselmiştir.⁸⁸ Bu hızlı demografik dönüşüm Boğaziçi'nin mekânsal yapısını tehdit altında bırakmıştır.

Şirket-i Hayriye ve İstanbul deniz taşımacılığında faaliyet gösteren diğer iki şirket de 1945'te tek bir çatı altında toplanarak kamulaştırılmıştır. Şehir Hatları İşletmesi olarak seferler düzenleyen işletmenin Boğaziçi seferlerinde bilet fiyatları ve sefer saatleri konusunda zaman içinde gelişme kaydedilmiştir. Ulaşım imkânlarının gelişmesi, bilhassa Rumeli yakasında otobüs ve tramvay seferlerinin sıklaşması ve Prost'un planıyla bölgeye şehir merkezi ile rabıtayı sağlayan iki bağlantı yolunun açılması Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki demografik ve kentsel büyüme baskısını daha fazla artırmıştır. Doğan Kuban 1996 yılında yayımlanan bir makalesinde, nüfusun sosyo-ekonomik bağlamda olanaklarının artmasının öncelikle Rumeli Boğaziçisi'ni spekülâtif kentleşme baskısıyla karşı karşıya bıraktığının altını çizmiştir. Kuban, kent mekânı üzerindeki bu spekülâtif baskının, Boğaz'ın Anadolu yakası için 1973 yılında Boğaziçi Köprüsü'nün açılmasından sonra yükselmeye başladığını vurgulamıştır.⁸⁹

Suat Derviş, yazı dizisinin son bölümünde şöyle bir toparlama yapmıştır: *"Memlekette muntazam bir inkılaþ olmuş, içtimâî vazîyet tamamıyla değişmiştir. Bugün Boğaz'da eski yaluların yaşamasına imkân yoktur. Boğaziçi'ne büsbütün başka bir sınıf halkın yerleşmesi lazımdır."*⁹⁰ Derviş'in 1936 yılında yazdıkları, tam olarak onun kastettiği seyirde olmasa da İstanbul'daki demografik, ekonomik ve kentsel gelişmelerle yıllar içinde gerçekleşmiştir. Sanayileşmenin etkisiyle sahil kesiminin arkasında 1950'lerden sonra gecekondü mahalleleri oluşmaya başlamıştır. 1973'te Birinci Köprü'nün açılması Boğaz'ın her iki yakasında da köprünün yakın çevrelerini ve bağlantı yollarının geçtiği güzergâhı büyük bir imar ve nüfus baskısı altına almıştır. Kentsel gelişimi bu yükseliş ve çöküş süreci için biçimlenen bölgenin 1950 sonrasında plansız seyreden sosyo-mekânsal dönüşümüne ancak 1980 sonrasında bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Boğaziçi'ndeki bu yoğun göç ve imar baskı,

⁸⁸ Zeynep M. Enlil vd. "Görkemli Su Bulvarı'nın Dönüşümü: Boğaziçi'nin Yönetimi ve Kötü Yönetimi", *İstanbul*, Sayı 39, 2001, s.58.

⁸⁹ Doğan Kuban, "Osmanlı Çağında Boğaziçi Yerleşmesi", s.125.

⁹⁰ Suat Derviş, *Çöken İstanbul Röportajlar*, s.278.

1983 yılında amacı, aşağıdaki şekilde verilen Boğaziçi Kanunu'nun kabul edilmesini zorunlu kılmıştır:

“(...) Boğaziçi alanının kültürel, tarihî değerlerini korumak ve doğal güzelliklerini kamu yararı gözetilerek korumak ve geliştirmek ve bu alandaki nüfus yoğunluğunu artıracak yapılanmayı sınırlandırmak...”⁹¹

Ancak 1970'lerden sonra yoğun göç dalgaları ve 1988'de açılan İkinci Köprü Boğaziçi'ndeki düzensiz yapılaşmayı ve nüfus artışını hızlandırmıştır. 1955'te %26,50 olan Boğaziçi nüfus artış oranı, 1970'te %19,70; 1975'te %25,70 ve 1980'de %22,70 olmuştur.⁹² Boğaziçi, kıyı kesiminde kısıtlı konut yerleşimini korusa da hemen arkasında başlayan gecekondu kuşağı ve zamanla tepelerdeki yeşil alanların lüks sitelere ve kapalı yerleşmelere dönüşmesiyle doğal yapının zararı pahasına kentleşmiştir, kentleşmektedir. Bugün Boğaziçi, dört ilçesinin nüfusu hesaplandığında 1 milyon 302 bin 896 kişiyle, İstanbul nüfusunun yüzde 8,22'sini oluşturmaktadır. Suat Derviş'in 1936 yılında dile getirdiği gibi yalnızca varlıklı kesimin değil, farklı sınıfların bir arada yaşadığı bir çeşitliliğe sahiptir. Ancak bunu kent mekânında adil olmayan, mekânsal ayrışma ile gerçekleştirmektedir. Fotoğrafa daha yakından bakınca, üst sınıfların Boğaziçi'ndeki mevcut hukukî düzenlemeleri iktidarla aralarındaki klientalist ilişkilerle aştığını; alt sınıfların ise usulsüz yapılaşmalarını, seçim dönemlerinde verdikleri oy karşılığında yasallaştırdıklarını görmek mümkündür.

Kaynaklar

- Akın, Günkut, “20. yüzyıl başında İstanbul: Toplumsal ve Mekânsal Farklılaşma”, *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010*, (haz. İpek Yada Akpınar), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2011, s.20-30.
- Akyıldız, Ali, “Şirket-i Hayriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2010, s.201-203.

⁹¹ Boğaziçi Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2960.pdf>, son erişim tarihi: 15.06.2023.

⁹² Mehmet Çubuk, “Boğaziçi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s.271.

- Aysu, Çiğdem, *Boğaziçi'nde Mekânsal Değişim*, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Boğaziçi Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2960.pdf>, son erişim tarihi: 15.06.2023.
- “Boğaziçi Şarkısı”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 4, 1937, s. 27-30.
- “Boğaziçi'nde Mehtap Âlemi”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 1, 1936, s.22-23.
- “Boğaziçi'nde Bayındırlık Hareketi”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 3, 1936, s.4-5.
- Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari ve Kültür*, (çev.) Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, (çev.) Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986.
- Çubuk, Mehmet, “Boğaziçi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s.266-286.
- Daver, Abidin, “Boğaziçi İmar İçin”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 16, 1938, s.5-6.
- Derviş, Suat, *Çöken İstanbul - Raporajlar*, İthaki Yayınları, İstanbul 2021.
- Eldem, Edhem, “İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente”, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.152-230.
- Eruz, A. Fulya, “Sahilsaray”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, İsam Yayınları, İstanbul 2008, s.530-532.
- Enlil, Zeynep M., İclal Dinçer ve Zekai Görgülü, “Görkemli Su Bulvarı'nın Dönüşümü: Boğaziçi'nin Yönetimi ve Kötü Yönetimi”, *İstanbul*, Sayı 39, 2001, s.57-63.
- Eyice, Semavi, *Eski İstanbul'dan Notlar*, Küre Yayınları, İstanbul 2015.
- Gökbilgin, M. Tayyip, “Boğaziçi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İsam Yayınları, İstanbul 1992, s.251-262.
- Gül, Murat, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, (çev.) Büşra Helvacıoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Hamadeh, Shirine, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, (çev.) İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Hikmet, Nazım, *Yazılar-3 (1935)*, (ed.) Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, 4.
- Baskı.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 1. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul 1956.
- , *Boğaziçi Yalıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, 1. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul 1954.
- , *Boğaziçi Mehtapları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, 1. Baskı, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942.
- , *Boğaziçi Yalıları- Geçmiş Zaman Köşkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.
- Işın, Ekrem, *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- İleri, Selim, “Edebiyatta Boğaziçi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.286-288.

19. Yüzyılın Yükselen Boğaziçi Medeniyeti'nden 1930'ların Çöken Boğaziçi'ne: Boğaziçi'nde Sosyo-Mekânsal Değişim

- “İlk Sayımız Nasıl Karşılandı?”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 2, 1936, s.25-26.
- “İstanbul Boğaziçi'nin İkinci Memnu Mıntıkaya Dâhil Olan Yerleri”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 1, 1936, s.6.
- Kaplanoğlu, Raif, *İlke Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'da Nüfus ve Kentsel Gelişme (1826- 1935)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2015.
- Karay, Refik Halid, *Memleket Yazıları 1- Hep İstanbul*, (ed.) Tuncay Birkan, İnkılap Yayınları, İstanbul 2016.
- , “Boğaziçi Olduğu Gibi”, *Yeniğin Mecmuası*, Sayı:12, 27 Mayıs 1939.
- Kiper Nilgün, “Osmanlı İstanbulu'nda Kentsel Mekânın Değişim Süreci”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed.) Coşkun Yılmaz, Cilt 1, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s.428-454.
- Koraltürk, Murat, “Şirket-i Hayriye'nin Gayrimüslim ve Yabancı Çalışanlarının Sicil Kayıtları Hakkında Bir Araştırma” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı*, (ed. Mehmet Ö. Alkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, s.145-226.
- , *İstanbul'da Şehir İçi Ulaşımında Şirket-i Hayriye (1850-1945)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Kuban, Doğan, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, (çev.) Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- , “Artık Başka Bir Boğaziçi Düşünsek”, *İstanbul*, Sayı 39, 2001, s.55-56.
- , *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1996.
- , “Osmanlı Çağında Boğaziçi Yerleşmesi”, *İstanbul Armağanı: Boğaziçi Medeniyeti*, (haz.) Mustafa Armağan, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.119-126.
- Morkaya, Burhan Cahit, “Yarıncı Boğaziçi”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 16, 1938, s.11-12.
- Ortaylı, İlber, “İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, *Amme İdare Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 1977, s.77-97.
- Örik, Nahid Sırrı, *İstanbul Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.
- Safa, Peyami, “Boğazların ve Boğaziçi'nin Müdafaası”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 3, 1936, s.8.
- Sezen, Raşit Vecihi, “Canım Boğaziçi”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 5, 1937, s.10-11.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- , *Sabnenin Dışındakiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, 2. Baskı.
- Tekeli, İlhan, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- , *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.
- Türe, Fatma (Haz.), *İstanbul'un Dört Çağı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, “Boğaziçi”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 2, 1936, s.5-6.
- , “Boğaziçi'nin İmar ve Tezyini”, *Boğaziçi Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 18, 1938, s.5-7.
- Yarış, Sümeyra, *İstanbul'un 100 Sanayi Kuruluşu*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2012.

Extended Summary

Istanbul has been a dynamic city with ever-expanding boundaries throughout its history. The Eastern Roman Empire operated in a very limited part of the city, in what is now called the historic peninsula. At that time, there was no organic link between the small villages, which were not connected to the city, and the centre of the city. During its time as the capital of the Ottoman Empire, Istanbul began to expand and be 'discovered' through technological, cultural and demographic changes. In the 19th century, when the empire was structurally reformed, Istanbul was also transformed architecturally, demographically and infrastructurally. Towards the end of the century, during the years of war and occupation, Istanbul's urban development slowed down, and the city fell into disrepair and desolation. With the proclamation of the Republic, the city was swiftly cast aside and suffered long years of neglect. Its centuries-long title as capital city was abruptly taken away. Following the Second World War, Istanbul underwent a rapid process of urbanization as a consequence of socio-economic changes, including the dissolution of the agricultural structure, the development of highways and means of transport, and rural migration.

A multitude of urban spaces in Istanbul afford the opportunity to examine the city's urban development through the lens of these processes of rise and decline. In addition to regions such as the historical peninsula, Galata, Pera, and the Golden Horn, which have been the focus of much of the existing research on Istanbul and have given rise to a substantial body of literature, there are other areas that have not received sufficient attention in urban studies which also have the potential to make important contributions to the existing literature on the subject. The Bosphorus is an important case study in understanding the socio-spatial transformations that Istanbul has undergone and is undergoing. The Bosphorus, which has also been the subject of mythological narratives, has become an integral part of the history of Istanbul since the city's ancient times. The fate of the Bosphorus, which was an infrequently visited, unintegrated and independent region of Byzantine Istanbul, underwent a significant transformation during the Ottoman Empire, particularly from the 17th century onwards. The Bosphorus, which became an important resort area accessible by sea, saw a surge in popularity among the upper classes in the 18th and 19th centuries. This growth occurred concurrently with the urbanization of Istanbul, leading to the emergence of a distinct urban culture, which has been termed the 'Bosphorus Civilization'.

The city's demographic, urban and economic destruction, which commenced with the First World War and resulted in significant upheaval, was also experienced directly by the Bosphorus. This article examines the demographic and spatial decline of the Bosphorus at the beginning of the 20th century. The following questions will inform and direct the research process, and their answers will be sought throughout the article: When and how did the Bosphorus rise? What is meant by the term 'Bosphorus Civilisation' and what were the causes of its collapse? What are the sources from the period in which the collapse of the Bosphorus can be analyzed, and

what is their importance in the existing literature? What kind of class transformation has the Bosphorus undergone? What part did Şirket-i Hayriye play in the history of the Bosphorus? Did the new regime have a Bosphorus policy in the early Republican period? What is envisaged for the Bosphorus in the Prost plan?

The fact that the sources used in the article have not been the subject of any previous study on the urban development of the Bosphorus and that they were written directly within the socio-economic and spatial context of the 1930s renders this study on the social history of the Bosphorus a unique contribution to the field. The first of these is the series of articles titled "Collapsing Bosphorus" by journalist-writer Suat Derviş, published in the newspaper *Son Posta* between 28 April and 31 May 1936. The second main source is the *Boğaziçi Mecmuası* (Bosphorus Magazine), which was published every month by Şirket-i Hayriye from September 1936 to March 1938 and distributed on the ferries. In addition, Refik Halid Karay's and Nazım Hikmet's columns written in various newspapers in different time periods between 1930 and 1950 on urban and daily problems of Istanbul are other sources to be utilized in this study.

The article is comprised of three sections. The initial section examines the significance of the Bosphorus Civilisation and the circumstances that led to its emergence. The subsequent section delves into the causes and consequences of the Bosphorus' decline, exploring the social, economic, architectural, political, and urban factors that contributed to its downfall. Finally, the article concludes with a discussion of the findings and an attempt to establish a comparative framework by examining the Bosphorus in the present era.

TÜRK KÜTÜPHANECİLİĞİNİN KÖŞE TAŞI OLARAK HALKEVİ KÜTÜPHANELERİ: İZMİR HALKEVİ KÜTÜPHANESİNDEN BUGÜNE YANSIYANLAR

Mehmet Ali Akkaya*

Gülten Alır Derbent**

Öz

Bu çalışmada, ülkemizde türünün en iyi ve etkin örneklerinden biri olan İzmir Halkevi Kütüphanesinin hizmetleri ve bu hizmetlerin sonuçları üzerinden, Cumhuriyetin yeni yüzyılına farklı ve karşılaştırmalı bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kütüphanenin hizmetleri, ilkeleri, kullanım koşulları, etkinlikleri ve özellikle de halkevinin toplum için üstlendiği yaygın eğitim sorumlulukları ve kütüphane ilişkisinin ayrıntıları üzerinden, Türk kütüphanecilik tarihinin kendine özgü bir anlam ve derinliği olan bir kesitine günümüz penceresinden bakılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Halkevleri, hizmetleri, toplumda yarattığı algı ve Türkiye'nin kültür tarihindeki yeri ile kavramsal arka planın kurgulanmasında betimleme yönteminden yararlanılmıştır. 1932-1951 yılları arasında hizmet veren İzmir Halkevi'nin temel birimlerinden biri olan kütüphanesini hakkında ayrıntılı bilgi derlenmesinde ise birincil ve ikincil kaynak taraması yapılmış, ardından çalışmanın amacına uygun olarak içerikleri analiz edilmiştir. Halkevleri, genç Cumhuriyetin ilk on yılında gerçekleştirilmiş eğitim-öğretim atılımı çabasının

* Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İzmir/Türkiye, mali7akkaya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2496-7315.

** Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İzmir/Türkiye, gultena@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3600-0152.

en etkili ve yaygın örneklerinin başında yer alır. Halkevlerine sahip oldukları kimlik tanımlamasını kazandıran hususlardan biri de kütüphaneleri ve bu kütüphanelere yüklenen anlamdır. Bu anlam ve önem, sahip olduğu yetkinlik ve sunduğu hizmetlere bağlı olarak, İzmir Halkevi Kütüphanesinde çok daha ön planda olmuştur. Kütüphanenin sunduğu hizmetlerin nitelik ve niceliği, bu kimlik kazanımını en somut açıklamasıdır. Türk kütüphanecilik tarihinin görece az bilinen ve özellikle günümüz kültür iklimi ile karşılaştırması sınırlı alanda yapılan Halkevi kütüphanelerinin seçkin örneklerinden biri olan İzmir Halkevi Kütüphanesi, hizmet verdiği kısıtlı zamana karşın, pek çok açıdan bugün dahi kentün kütüphane politikası için rehber olabilecek yetenek ve yeterlilik ortaya koymuştur. Bu beceride, kentün önemli süreli yayınlarından biri olan 'Fikirler' dergisinin kütüphanenin resmi halkla ilişkiler ve tanıtım aracı olarak faaliyet göstermesi doğrudan etkili olmuştur. Bu çalışmada, Halkevleri ve kütüphanelerine odaklanılan diğer çalışmalardan farklı olarak, İzmir Halkevi ve kütüphanesinin kentün kültür iklimine olan etkisi, günümüze kadar olan izleri sürülerek ayrıntılandırılmıştır. İzmir Halkevi ve kütüphanesinin kente katkısı, bir modernleşme hareketi aracı olmaktan öte, kent kimliği ile ilişkilendirilmiştir. Çalışma hem bu yönüyle Halkevleri konusunda yapılan diğer çalışmalardan ayrı bir yerde durmakta, hem de İzmir kent kültürünün günümüze ulaşan evrimine dair kendine özgü saptamalar ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk kütüphaneciliği, Halkevi, İzmir Halkevi, Halkevi kütüphanesi, Kent kültürü.

People's House Libraries As The Cornerstone Of Turkish Librarianship: Reflections From Izmir People's House Library

Abstract

This study aims to bring a different and comparative perspective to the new century of the Republic through the services of the Izmir People's House, one of the best and most effective examples of its kind in Turkey, and the results of these services. In this context, through the library's services, principles, conditions of use, activities, and especially the details of the relationship between the library and the non-formal education responsibilities that the public house undertook for the society, a cross-section of the history of Turkish librarianship with a unique meaning and depth has been tried to be viewed from today's window. In the study, the descriptive method was used to construct the conceptual background of the public houses, their services, the perception they created in society and their place in Turkey's cultural history. In compiling detailed information about the library, one of the main units of the Izmir People's House, which served between 1932 and 1951, primary and secondary sources were scanned, and then their contents were analyzed in accordance with the purpose of the

study. The People's Houses are among the most effective and widespread examples of the educational breakthrough efforts in the first decade of the young Republic. One of the aspects that give the People's Houses their identity is their libraries and the meaning attributed to these libraries. This meaning and importance has been much more prominent in the Izmir People's House, depending on its competence and the services it offers. The quality and quantity of the services offered by the library is the most concrete explanation of this identity acquisition. Despite the limited time it served, the Izmir People's House library, which is one of the outstanding examples of People's House libraries in the history of Turkish librarianship that is relatively little known and whose comparison with today's cultural climate is limited, has demonstrated the ability and competence that can still serve as a guide for the library policy of the city in many respects. This ability was directly influenced by the fact that 'Fikirler' magazine, one of the city's most important periodicals, served as the library's official public relations and promotional tool. Unlike other studies that focus on People's Houses and their libraries, this study elaborates on the impact of the People's House and its library on the cultural climate of the city by tracing its traces to the present day. The contribution of the People's House and its library to the city is associated with urban identity rather than being a tool of the modernization movement. In this respect, the study stands apart from other studies on the subject of People's houses,, and presents unique findings on the evolution of Izmir's urban culture up to the present day.

Keywords: Turkish librarianship, People's house, Izmir people's house, People's house library, Urban culture.

Giriş

Kuruluşunun yüzüncü yılını kutlayan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinden kendine miras kalan pek çok şeyin yanı sıra, bir devleti var eden hemen tüm unsurların bütününde, kendine özgü yeni bir süreç başlatmıştır. Gerçek anlamda bir “yokluklarla mücadele” çabası olan Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından başlayan ve bağımsız bir devlet olmanın yolunu açan bu savaştan çok daha büyük güçlüklerin üstesinden gelinmesi gereken bu topyekûn mücadele, siyasi yapılanmadan toplumsal düzene, eğitimden ekonomiye, çok yönlü ve geniş zamana yayılan bir çabayı gerektirmiştir. Söz konusu değişim, dönüşüm ve mücadele alanlarından biri de genç Cumhuriyetin kültürel kalkınma boyutudur. Genel olarak insanoglunun her türlü yapıp etmesi olarak tanımlanan ve “insanın akıl yetilerinin ve toplumsal yaşam becerilerinin değerini anlamlı hale getiren bütüncülerden

biri”¹ haline gelen kültürün insanla olan bu çok yakın organik bağı, aynı zamanda kültüre, yaşamın tüm alanlarına doğrudan etki eden bir ayrıcalık kazandırır. Kültürel yaşam ve kültürel uyum, Cumhuriyet’in ilanının ardından, eğitim ile birlikte üzerinde en çok hassasiyetle durulan unsurlardan biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk çeyrek yüzyılında, özellikle de 1928 yılında gerçekleştirilen Harf Devrimi’nin ardından, devletin kültür politikalarına yön veren asıl öznelere biri de Halkevleridir.²

Çerçevesini bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün biçimlendirdiği³ ve onun halkçılık ilkesinin pratikteki sonuçlarından biri⁴ olan Halkevleri, genç Cumhuriyetin eğitim ve kültür iklimine, aralarında kütüphaneciliğin de olduğu pek çok disiplin üzerinden kalıcı izler bırakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin “tek parti döneminde” siyasi iktidar olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)’nin⁵ 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilen 3’üncü Büyük Kurultayında açılması kararı alınmış olan Halkevleri, kapatıldıkları tarihe kadar bu siyasi partinin devlet anlayışına paralel bir işleyişle idare edilmiş ve hizmet vermiştir.⁶ Yirmi yıla yakın bir süre genç Cumhuriyet’in bünyesinde bir bakıma yaygın eğitim kurumu gibi hizmet veren Halkevlerinin resmi evrimi, 19 Şubat 1932 tarihinde 14 ilde ilk Halkevlerinin açılmasıyla başlar. Kuruluş amacı; “ulusal bilince sahip, birbirini anlayan, birbirini seven, Atatürk ilkelerine bağlı bir örgüt oluşturmak”⁷ olarak belirlenen Halkevleri, benzer amaçları ilke edinen Türk Ocakları’nın maddi ve manevi mirasçısı olarak kabul edilmiştir.⁸

Günümüzde de aynı adla hizmetlerini sürdürmeye devam eden Halkevlerinin tarihi, genel olarak üç farklı döneme ayrılır. Bu dönemler; ilk kez kuruldukları 1932 ve 1951 arasında kapsayan birinci dönem, bir dernek statüsü ile yeniden kuruldukları 1963 ile 12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbenin ardından kapılarına kilit vurulan ikinci dönem ve 1987 yılında toplam 24 şube ile yeniden faaliyetlere

1 Mehmet Ali Akkaya ve Coşkun Polat, “Kent kültür ve geleneği ile değerlerinin oluşumu ve aktarımında halk kütüphanelerinin yeri ve önemi: Niceliksel verilerle İzmir örneği”, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1, 2020, s. 114.

2 Hasan Sacit Keseroğlu, “Halkevlerinde Kitap ve Kütüphane Kıymı: 1951, *Türk Kütüphaneciliği*, 36/4, 2022, s. 495.

3 İsmail Özer, *Halkevleri*. İstanbul 2020.

4 Nurcan Toksoy, *Halkevleri: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*. Ankara 2007, s. 34-35.

5 Halkevlerinin faaliyette olduğu yıllar arasında Cumhuriyet Halk Fırkası adının Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değişmesi nedeniyle, Halkevlerini konu alan çalışmalarda, bu kültür kurumlarının kurucusu, hamisi ve dolaylı da olsa yürütücüsü olan tek parti iktidarının adının kullanımında bir standart olmadığı görülmektedir. Kimi zaman anlama güçlüğüne neden olabilen bu farklılığın aşılması adına çalışmada, tarihsel gelişime bağlı kalınmaksızın Cumhuriyet Halk Fırkası da Cumhuriyet Halk Partisi olarak adlandırılmıştır.

6 Şerafettin Zeyrek, *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*. Ankara 2000.

7 Recep Peker, “Recep Peker Nutku”, *Atatürk ve Halkevleri*, Ankara 1974, s. 17.

8 Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Ankara 1990, s. 72-73.

başlanan ve günümüze kadar devam eden üçüncü dönemdir.⁹ Buna karşın, Halkevleri ve özellikle de halkevi kütüphaneleri söz konusu olduğunda ilk akla gelen ve toplumda yarattığı etki ve karşılık bulma gücüyle ön plana çıkan süreç, Halkevlerinin birinci dönemidir. Bu çalışmanın sınırlılıklarını da bu dönem oluşturmaktadır. Zira 1932’den kapatıldıkları 1951 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin kültür politikasının ağırlıklı olarak yürütüldüğü kanal olan Halkevlerinin bu döneminde, “beden eğitimi etkinliklerinin yapılabileceği bir yer” ve “ücretli görevli” ile birlikte bir Halkevinin açılabilme ön koşulundan biri de kütüphanedir.¹⁰

Bu çalışmada, ülkemizde türünün en iyi ve etkin örneklerinden biri olan İzmir Halkevi Kütüphanesinin hizmetleri ve bu hizmetlerin sonuçları üzerinden, Cumhuriyetin yeni yüzyılına farklı ve karşılaştırmalı bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, 1932-1951 yılları arasında hizmet veren İzmir Halkevi’nin temel birimlerinden biri olan kütüphanesinin ayrıntılı analizi yapılmıştır. Bu kapsamda kütüphanenin hizmetleri, ilkeleri, kullanım koşulları, etkinlikleri ve özellikle de halkevinin toplum için üstlendiği yaygın eğitim sorumlulukları ve kütüphane ilişkisinin ayrıntıları üzerinden, Türk kütüphanecilik tarihinin kendine özgü bir anlam ve derinliği olan bir kesitine günümüz penceresinden bakılmaya çalışılmıştır.

Ulusal literatürde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında ortaya konan bir modernleşme hareketi olan Halkevlerini farklı yönleriyle¹¹ ele alan bilimsel çalışmalar mevcuttur.¹² Alan yazınında Halkevlerini kütüphane ve hizmetleri odağında ele alan çalışmalar da vardır.¹³ Bu çalışmada ise İzmir Halkevi ve

⁹ Çeçen, *a.g.e.*, s. 23; Yaşar Akyol, “Türkiye’de Halk Evlerine İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirmeler Üzerine”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/6, 1996, s. 133; Zeyrek, *a.g.e.*, s. 43-44; Toksoy, *a.g.e.*, s. 17; Sultan Cıvci, *Halkevleri ve İzmir Halkevinin Faaliyetleri (1932-1951)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2013., s. 24; Özer, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁰ Keseroğlu, *a.g.e.*, s. 497.

¹¹ Tefik Çavdar, “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul 1983; Anıl Çeçen, *a.g.e.*; Zeki Arkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 6/23, 1999; Mustafa Oral, “Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII/53, 2002; Eyal Ari, “The People’s Houses and The Theatre in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, 40(4), 2004; Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisi ve Halkevleri”, *Erdem*, XIV/42, 2005; Nurcan Toksoy, *a.g.e.*; Yavuz Özdemir ve Elif Aktaş, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 45, 2011; Müslime Güneş, “Adnan Menderes ve Halkevleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, 2012; Hasan Sacit Keseroğlu, *a.g.e.*

¹² Halkevlerini farklı açılardan ve farklı yönleriyle ele alan çalışmaların bibliyografik bilgilerinin verildiği danışma kaynakları, bu konuda farkı bilimsel yayın türünden çok sayıda çalışmanın yapıldığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın sınırları nedeniyle, bu kaynakların ayrıntısına araştırmada yer verilmemiştir.

¹³ Uluş İğdemir, *Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber*, Ankara 1939; Adnan Ötügen, “Türkiye’de Kütüphanecilik Eğitiminin Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, VI/1-2, 1957; Osman

kütüphanesinin kentin kültür iklimine olan etkisi, günümüze kadar izleri sürülerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışmada öncelikli olarak Halkevleri ile Halkevi kütüphaneleri hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, İzmir Halkevi hakkında bilgi verilmiş ve son olarak da İzmir Halkevi Kütüphanesinin 1932-1951 yılları arasındaki hizmetleri, olanakları, temel unsurları ve toplumla olan teması üzerinden halk ile olan yakınsama durumu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

İzmir Halkevinin kente ve kentliye çok yönlü etkisinin gösterilmesinin hedeflendiği çalışma hem bu yanıyla Halkevleri konusunda yapılan diğer çalışmalardan ayrı bir yerde durmakta, hem de İzmir kent kültürünün günümüze ulaşan evrimine dair bağlama özgü saptamalar ortaya koymaktadır. Yalnızca İzmir Halkevinin faaliyetleri açısından değil, aynı zamanda kentin farklı ilçelerinde hizmet veren diğer Halkevleri ile Halkodaları için de hizmetler, kalitesi ve topluma ulaştırılma biçimi açısından önemli bir rehber olan İzmir Halkevi Kütüphanesine Cumhuriyetin yeni yüzyılından yapılacak bakışın, Türk kütüphaneciliğinin yarınlara esin kaynağı olma adına anlamlı olacağı değerlendirilmektedir.

Halkevleri ve Halkevi Kütüphanelerine Genel Bakış

Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılının yaklaşık yirmi yılını kapsayan dönem boyunca ulusal gündemde önemli bir yeri olan Halkevleri, hem toplum tarihi, hem de siyasi tarih açısından yeni Türkiye'nin rotasını belirleyen önemli adımlardan biridir.¹⁴ Öyle ki, günümüzde dahi gelişim sürecinde olan pek çok etkinliğin Türkiye'de ilk uygulandığı yerler Halkevleridir. Başka bir ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında gerçekleştirilen ve dönemin koşullarına göre iyi düşünülmüş bir modernleşme hareketi olarak kabul edilen Halkevleri, "Cumhuriyetin getirdiği yeni değerler sistemi ve yeni yaşam tarzının oluşmasında önemli görevler üstlenerek, pek çok etkinliğin Türkiye'de ilk uygulandığı yapılar olma özelliğini göstermişlerdir".¹⁵ Bu rol model olma kimliği ve sorumluluğu, Halkevlerini tek parti döneminin diyalektik etkileşime dayalı toplum-devlet yakınsamasının da aracı kılmıştır.¹⁶

Devlet eliyle açılma kararı 1931 yılında alınan Halkevleri, toplumsal açıdan önceliğe sahip olan ve doğrudan halkın eğitim ve kültür düzeyinin geliştirilmesiyle ilgili bir gereksinimin karşılanması çabasının ürünüdür.¹⁷ Halkevlerinin, dünyanın büyük bir bölümünü etkisi altına alan 1930 küresel ekonomik kriz döneminde ve ulus olarak hala pek çok açıdan yokluklarla mücadele edilen bir süreçte açılışının

---

Ersoy, *Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma*. Ankara 1966; Hasan Sacid Keseroğlu, *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Durum*, İstanbul 1989; Muzaffer Erol, "Halkevi Kütüphaneleri", *Türk Kütüphaneciliği*, 14/4, 2000; Keseroğlu, 2022.

¹⁴ Güneş, *a.g.e.*, s. 143; Özer, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁵ Cıvci, *a.g.e.*, s. xiv.

¹⁶ Yaşar Akyol, *İzmir Halkevi (1932-1951)*, İzmir 2008, s. vii

¹⁷ *Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara 1932.

planlanması, çok kısa sürede (1932) de ciddi fedakârlıklarla ilk halk kütüphanelerinin açılması, söz konusu hususun öncelik ve gereksinim düzeyi hakkında ikna edici bir gerçeklik ortaya koymaktadır. Halkevlerinin önemi ve gerekliliğini herkesten önce gören Atatürk'ün Halkevlerinin kurulmasına yönelik verdiği talimat, kuruluş sürecini başlatmıştır. Buna bağlı olarak oluşturulan kurucular komitesi ile ardından oluşturulan alt komitelerin çalışmalarıyla iki aylık bir sürenin sonunda bir tüzük taslağı ortaya çıkartılmıştır.¹⁸ Bu taslak CHP Genel Sekreterliğine sunulmuş, taslak partinin yetkili organlarında görüşülmüş ve sonunda ana statü ile ilgili işlemler tamamlanarak¹⁹ Halkevlerinin kuruluş çalışmaları somutlaştırılmıştır.

İlk kez 19 Şubat 1932 tarihinde, aynı anda 14 merkezde (Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun)²⁰ açılışları yapılan ve kesintisiz 19 yıl, 5 ay, 19 gün faaliyetlerine devam eden²¹ Halkevleri, halka yetişkin eğitiminin gelişmiş bir uygulaması²² olarak tanıtılmıştır. 20 Şubat 1932'de, Halkevlerinin açılış konuşmasını yapan ve aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker, hizmet felsefesi bu kimlik üzerinden şekillenen Halkevlerinin kuruluş amacını, "ulusal bilince sahip, birbirini anlayan, birbirini seven, Atatürk ilkelerine bağlı bir örgüt oluşturmak"²³ olarak açıklar. Söz konusu hizmet anlayışı ve amacın bir yansıması olarak Halkevlerinin en değerli ve kalıcı hizmeti, yurdun her köşesinde, farklılıklar engeline takılmadan eş düzeyde faaliyetlere yer verilmesi olmuştur.²⁴

Recep Peker'in ilk Halkevlerinin açılışında ifade ettiği, ardından Başbakan İsmet İnönü de dâhil olmak üzere üst düzey parti yöneticileri tarafından tekrar edilen genel amaca karşın, Halkevlerinin kuruluş nedenleri hakkında kesin yargıda bulunmak oldukça güçtür. Bununla birlikte, özellikle ilk Halkevlerinin açılması sürecinde yetkililer tarafından yapılan açıklamalar ve ilgili belgeler referans alınarak şu kapsamda bir kuruluş nedeni ve amaç listesi oluşturulabilir;²⁵

- Milleti, bilinçli, birbirini anlayan, seven, birbiriyle aynı ideale bağlı halk kitlesi olarak örgütlemek.

¹⁸ Çeçen, *a.g.e.*, s. 94.

Hıfzı Topuz, *Dünya'da ve Türkiye'de Kültür Politikaları*, İstanbul 1998, s. 56.

¹⁹ Çeçen, *a.g.e.*, s. 94.

²⁰ Çeçen, *a.g.e.*, s. 100

Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul 2002, s. 60.

Akyol, 2008, s. 11.

Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara 2010, s. 44.

²¹ *Halkevleri*, Ankara 1951.

²² Cevat Celep, *Halk Eğitimi*, (genişletilmiş 3. bs.), Ankara 2003, s. 93-94.

²³ Peker, *a.g.e.*, s. 17.

²⁴ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003, s. 195.

²⁵ Çavdar, *a.g.e.*, s. 881.

Akyol, 2008, s. 33-34.

- Kültür, ölkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak.
- Ulusal birliği oluşturan, milli ruhu biçimlendiren ve güçlendiren kültür unsurlarını ortaya çıkarıp güçlendirmek.
- Köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyerek, bu ilişkileri arttıracak köycülük çalışmalarının yapılmasını sağlamak.
- CHP'nin ilkelerini ve bu ilkelerin ölkede düzeyinde nasıl uygulanacağını anlatmak için kullanılacak bir merkez hizmeti vermek.
- Toplumunu çağdaşlaştırmak ve aktif yurttaş yaratmak.

Bu çalışmada, Halkevlerinin kuruluş nedenleri arasında yer CHP'nin ilkelerinin yaygınlaştırılması gayesi kapsam dışında tutulmuştur. Zira günümüzde de benzer oluşumların kütüphanelerinin ve kültür hizmetlerinin olduğu, buna karşın siyasi kimlikle birlikte ele alınması noktasında haklı olarak eleştirildikleri bir gerçekliktir. Tüm bunlarla birlikte, Cumhuriyetin dünya görüşünü aydınlar aracılığıyla halka indirme girişimi ve denemesi olan Halkevleri, “pratik becerilerin kazanıldığı yerlerden olmaktan çok, çeşitli sanat dallarındaki çalışma ve gösterileriyle, yöre tarihi ve kültürü üstündeki araştırmalarıyla, değişik konulardaki konuşmalarıyla bilinçlenme yerleriydi”²⁶ Halkevlerinin bu role bürünmesinde, bu kültür kurumlarının misyonunu; “Halkevleri ile vatandaşa kucak açılmasıyla ölkemizde sosyal ve kültürel bir devrim yapıldı”²⁷ cümlesiyle dile getiren Mustafa Kemal Atatürk ayrı bir yerde durmaktadır.

Halkevlerinin açılmaya başlanması ile birlikte ölkedeki ulusal bir kültür iklimi zenginleşmiştir. Aydınlar, bilim ve düşünce insanların yanı sıra, sanat dünyası ve sanatçılar da bu yeni örgütlenme ile ilerisi için umutlu bekleyiş içine girmişlerdir. CHP'nin illerdeki yöneticileri kendi bölgelerinde Halkevi şubesi açmak için girişimde bulunurlarken, vali ve belediye başkanları da devletin ve yörenin olanaklarını böylesine bir ulusal kültür seferberliği için yönlendirmişlerdir. O dönemde tek parti rejiminin sürdürülmesi ve parti ile devletin birbirine çok yakın olması Halkevlerinin çok kısa bir süre içinde kurularak bütün yurttaki görece örgütlenmelerine yardımcı olmuştur.²⁸ Söz konusu hakim güç algısı ve kolaylaştırıcıların da etkisiyle, 1950 yılına gelindiğinde Türkiye'deki Halkevi sayısı 478'e, Halkevinin açılmadığı daha ücra yerleşim yerlerinde Halkevi gibi hizmet vermesi için planlanan Halkodası sayısı da 4.322'ulaşmıştır.²⁹

²⁶ Macit Gökberk, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, (2. bs.), İstanbul 2018, s. 325.

²⁷ Uluskan, *a.g.e.*, s. 49.

²⁸ Çeçen, *a.g.e.*, s. 100-101.

²⁹ Tarih Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 597; Halim Baki Kunter, *Kuruluşunun 32. Yıldönümünde Halkevleri*, Ankara 1964, s. 5; Keseroğlu, 1989, s. 127.

Halkevleri, Atatürk devrimleri açısından ülke çapında yeni bir dönem başlatmıştır. Bu dönemde, Halkevleri aracılığı ile “halkçılıkla denetlenen ulusalcılığın bir ideoloji olarak kitlelere yayılması” gerçekleşebilmiştir. 1931 yılında kurulan Türk Tarih Kurumu (TTK) ve 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu (TDK) ile yoğun iş birliği içinde olan Halkevleri, bu iki kurumla birlikte 19 yılı aşkın bir süre, 11 Ağustos 1951 yılında yürürlüğe giren kanunla resmi olarak kapatıldıkları tarihe kadar, Atatürk milliyetçiliğinin temel direklerinden biri olmuştur.³⁰

Halkevleri Talimatnamesi (1932)’ne göre, Halkevleri 9 şube halinde örgütlenmiştir. Bu şubeler; “(1) Dil, Tarih, Edebiyat, (2) Ar (Sanat), (3) Gösteri (Tiyatro), (4) Spor, (5) Sosyal Yardım, (6) Halk Dershaneleri ve Kurslar, (7) Kitapsaray ve Yayın, (8) Köycülük ve (9) Müze ve Sergidir”³¹. Zaman içinde şubelerin adlarında küçük söyleniş farklılıkları oluşsa da (Kitapsaray ve Yayın Şubesinin, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi olması gibi),³² bu 9 şube, Halkevleri kapanana kadar kurumsal işleyişi yönlendiren asıl unsurlar olmuştur.³³ 9 şubenin ortaklığı ile Halkevlerinin nihai hedefi, Türklüğün medeniyet yolunda gelişimi için çalışacak ülkülü vatandaşlar için toplayıcı birleştirici yurtlar olmak³⁴ olarak belirlenmiştir. Bu nihai hedef doğrultusunda 9 şubede yapılan/yapılacak etkinlikler ise şu şekilde özetlenir;

“Halkı pozitivist dünya görüşü doğrultusunda eğitmek, yeni rejimi destekleyecek yeni bir siyasi kültür oluşturmak, halkın kaynaşarak birbirini alayan ve fikir alışverişinde bulunan insanlar haline gelmesini sağlamak, gençleri zararlı alışkanlardan uzak tutmak, sağlıklı nesiller yetiştirmek, halkı modern bir zihniyete kavuşturmak, köy ile kent arasındaki farkı ortadan kaldırmak ve hem köylerde hem de kentlerde yetişkin eğitimi gerçekleştirmek, cehaleti yok etmek, milliyetçi, laik ve halkçı fikirleri aşılama”³⁵

Halkevlerinin açılması sürecinde önemli rolü olan ve bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı görevini yürüten Reşit Galip, açılış günü yaptığı konuşmada, “bir Halkevi açma önkoşullarından birisinin kütüphane olduğunu, bu kütüphanelerde de belirlenen amaçlara uygun yayınlara yer verileceğini belirtir”³⁶. Daha önce de ifade edildiği gibi, kütüphane, beden eğitimi etkinliklerinin yapılabileceği bir yer ve ücretli bir görevli ile birlikte, bir Halkevinin açılabilmesinin üç ön koşulundan biridir. Başka bir ifadeyle, kütüphane bir Halkevinin ilk kurulma şartlarından biridir.³⁷

³⁰ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara 1997, s. 194.

³¹ *Halkevleri, a.g.e.*

³² Keseroğlu, 2022, s. 499.

³³ Toksoy, *a.g.e.*, s. 50; Akyol, 2008, s. 50-53.

³⁴ *CHP Halkevi Öğreneği*, Ankara 1938, s. 4.

³⁵ Özdemir ve Aktaş, *a.g.e.*, s. 243.

³⁶ *Atatürk ve Halkevleri, a.g.e.*, s. 25.

³⁷ Şimşek, *a.g.e.*, s. 85; Civci, *a.g.e.*, s. 58.

Halkevleri bünyesinde örgütlenen şubelerden birinin Kitapsaray ve Yayın Şubesi olması, söz konusu önemsemeyi daha derinlikli hale getirmektedir. Bu derinlikli etki ve ön koşul olmanın gereği olarak kütüphaneler, Halkevlerinin çalışmaları içerisinde amacın en önemli parçası olmuş ve her zaman özel bir önemle ele alınmışlardır.³⁸

CHP Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan *Halkevi Öğreneği*'nde şubenin etkinlikleri aşağıda gösterildiği biçimde belirlenmiştir;³⁹

- “Kitapsaraylar halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca etkindir. Bu sebeple her Halkevinin bulunduğu yerde bir kitapsaray, bir okuma odası bulunmak Halkevinin ilk kurulma şartlarından biri sayılır ve kendi yapısı elverişli oldukça burada bir kitapsaray, bir okuma odası ayrılır. Bu duruma uygun olmasa da bir kitap rafı, bir okuma odası bulundurulmalıdır. Halkevi kurulan yerde başka kütüphaneler bulunsada kendi kütüphanesini kurup, bunu bir gereksinim durumuna getirir.
- Derme, her türden bilgi taşıyan ortamlarda (kitap, dergi, gazete, fotoğraf, harita gibi) bağış olarak, Parti tarafından, parti yayınları bakanlık, gazete, Resmî Gazete gibi yayınlar sağlanır ve belirlenmiş bütçe ile sağlanabilir ve elde birden çok nüshası bulunan yapıtlar değişim yoluyla yeni kendisinde bulunmayan yayınları sağlayabilir.
- Özel kişi kütüphanelerinde bulunan kitaplar geçici olarak ödünç istenebilir ya da kiralama yoluna gidilebilir. Amaç, okunmak istenen kitabın bir biçimde bulunmasıdır. Özellikle de alım gücü yeterli olmayan kişiler için o kitabın sağlanması gereklidir.
- Her kitapsarayda aranan kitaba kolay ulaşmak için kataloglar (bulmaç kütüğü) oluşturulur.
- Kütüphaneye bir dolap dolusu kitap bağışlayanların adları kitapsaray içinde uygun bir yere yazılır. Kataloglarda da ayrı dolap gözleri hazırlanır.
- Halkevi kütüphanesi, okuma odası, kahvehane, köy odalarında, uygun zaman ve koşullarda halka açık okuma günleri düzenlenir. Gerekirse bir kişi yüksek sesle elindeki kaynağı okur.
- Kitapsaray ve Yayın Şubesi aynı zamanda yayın işlerini de yürütür. Telefon, telgraf, telsiz, radyo konuşmaları, aydınlatma amaçlarından yararlanır. Gerekli görülen bilgileri geniş halk kitlelerine taşır.”

Kitapsaray olarak tanımlanan Halkevi kütüphanelerinin sayısı, Halkevleri ve Halk Odalarının sayısının artmasına paralel olarak zaman içinde fazlaşmıştır. Halkevleri, Halk Odaları ve Halk Okuma Odaları ile birlikte yalnız kütüphanelerin değil, bu kütüphanelerde bulunan koleksiyonun sayısı da artmıştır. CHP tarafından

³⁸ Toksoy, a.g.e., s. 307.

³⁹ *CHP Halkevi Öğreneği*, a.g.e., s. 16-18.

hazırlanan ve 1944 yılında yayımlanan çalışmada; 1940 yılında 366 Halkevi Kütüphanesinde 462.817 kitabın olduğu belirtilirken, 1942 yılında 252 Halkevinden gelen raporlara göre 409.273 kitap olduğu tespit edilmiş, bu kitapları 612.766 kişinin okuduğu bilgisi verilmiştir⁴⁰. 1945 yılına gelindiğinde, bu sayılar; 395 Halkevi Kütüphanesi, bu kütüphanelerde toplam 648.408 kitap ve 1.373.672 okuyucu olarak verilmiştir.⁴¹ Bu sayısal artışta kütüphanelerin Halkevlerinin varlığındaki rolü doğrudan etkili olmuştur. Zira halk eğitimi ile uğraşan kültür kurumu olan Halkevlerinin ilk kuracakları şey bir kütüphane olmalıdır.⁴² Bu bağlamda kütüphaneler Halkevlerinin halka en faydalı birimi olarak kabul edilmiştir.

Derme sağlamak, yeni gelen kitap ve süreli yayınları duyurmak, dermenin kullanılabilmesi için kataloglama ve sınıflama gibi teknik işlemlerini yapmak ve bibliyografya hazırlamak Halkevi kütüphanelerinin temel işlevidir.⁴³ Bu temel işlevlerin yanında, Halkevleri tarafından gerçekleştirilecek kitap ve süreli yayın yayıncılığını da üstlenmesi beklenen Halkevi kütüphaneleri, bu konuda yaklaşık 20 yıl hayatta kalmayı başaran kültür hareketine değerli katkılar sağlamıştır. 1944 yılı itibariyle 83 Halkevinin 50'si dergi çıkarmıştır⁴⁴ ve kütüphaneler bu dergilerden doğrudan sorumludur. Farklı dönemlerde yayımlanmış ve tespiti yapılmış farklı 77 Halkevi dergisi⁴⁵ için de aynı sorumluluk ilişkisini dile getirmek yanlıgı olmayacaktır. Halkevleri tarafından basılan 1.000'e yakın broşür ve kitap⁴⁶ için de kütüphanelerin benzer bir sorumluluk üstlendiği düşünüldüğünde, Halkevi ve kütüphane ilişkisinin gücü daha kolay görülecektir.

Halkevlerini bir kültür yuvası olarak tanımlayan Erol, kütüphanelerin bu kurumların işleyişindeki yeri ve önemini şöyle dile getirir;⁴⁷

“...Halkevleri görevlerini yerine getirirken öncelikle kendi koşullarından çok yöredeki halkın koşullarını göz önüne almıştır. Kütüphaneler de yörelere göre, halkı okumaya ve kütüphaneyi kullanmaya sevk etme politikası izlemiştir. Bunun için kitap okuma yarışmaları, ocakbaşı kitap okuma sohbetleri, okuma yazması olmayan kişilere toplu kitap okuma günleri, dergi makalelerini yorumlama sohbetleri tarzında çalışmalara özel önem verilmiştir. Bazı kütüphanelerde, bilimsel araştırma yapan kişilere özel odalar ayrıldığı da faaliyet raporlarında görülmektedir. Kütüphanelerde okuma odaları ve kitap rafları farklı yerlerde. Kütüphanelerin çalışma saatlerine

⁴⁰ *CHP Halkevleri*, Ankara 1944.

⁴¹ Yaşar Karayalçın, *Kütüphaneciliğimiz Üzerine Bir Bakış*, Ankara 1952, s. 8-10.

⁴² Toksoy, *a.g.e.*, s. 307.

⁴³ Uluğ İğdemir, *a.g.e.*; Adnan Ötüken, *a.g.e.*; Osman Ersoy, *a.g.e.*; Hasan Sacit Keseroğlu, 1989; Muzaffer Erol, *a.g.e.*; Hasan Sacit Keseroğlu, 2022

⁴⁴ Hasan Taner, *Halkevleri Bibliyografyası*, Ankara 1944, s. 4.

⁴⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, “Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlar Kısa Bir Bakış: I- Halkevleri Dergileri”, *Türk Kültürü*, 13/156, 1975.

⁴⁶ Sami N. Özerdim, “Halkevlerinin Kitaplık ve Yayınları”, *Atatürk ve Halkevleri* içinde (s. 239-245). Ankara 1974, s. 240; Orhan Özacın, *CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası*, İstanbul 2001, s. 7.

⁴⁷ Erol, *a.g.e.*, s. 477.

bakıldığında, kullanıcıya ne kadar önem verildiği görülebilir. Kütüphanelerde ödünç verme politikası yoktur.”

1950 seçimleriyle Demokrat Parti (DP)'nin büyük bir çoğunlukla iktidara gelmesi, Halkevleri için son yıllarda azalan iktidar desteğinin adeta sonunu getirmiştir. Halkevlerinin sürekli olarak CHP ile birlikte bilinmesi ve anılması, bu gözden çıkarma sürecini hızlandırmıştır. 11 Ağustos 1951 günü Resmî Gazetede yayımlanan 5830 sayılı “Resmî Daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesiş derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve Hazineye iadesine dair Kanun” ile Halkevlerinin ilk dönemi resmen kapanmış olur. Bu kapanış, iade ve devir sürecinde Halkevleri içinde en hoyrat davranılan şubelerden biri de Kütüphane ve Neşriyat Şubesidir.⁴⁸ Halkevlerinin kapatılmasının ardından Halkevi kütüphanelerinde yaşananları “kitap ve kütüphane kıyımı” olarak tanımlayan Keseroğlu, farklı sayıda koleksiyonu olan 1.000’den fazla kütüphanenin kapatıldığını ifade eder.⁴⁹ Bu kütüphanelerin bir asrı geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti’nin kütüphane tarihi ve kültürü açısından ne anlama geldiği şüphesiz henüz yeteri kadar anlaşılabilmiş değildir.

Örgütlenme yapıları itibarıyla Halkevleri doğrudan CHP’ye bağlıdır ve bölgesel planda kurulmuşlardır.⁵⁰ Bu özellikleri nedeniyle, İzmir Halkevi örneğinde olduğu gibi herhangi bir Halkevinin odak olarak bu son derece önemli eğitim ve kültür hareketi hakkında günümüze yansıtacak çıkarımlar yapmak olanaklıdır. Söz konusu kurumsal yapı ve işleyişin getirdiği genelleme yapabilme olanağı, bu çalışmanın da sınırlarını belirleyen en önemli ilham kaynağıdır.

İzmir Halkevi

İzmir Halkevi, 19 Şubat 1932’de açılışı yapılan ilk 14 Halkevinden biridir. Halkevi, Türk Ocağı binası olarak yapımına 1925’te karar verilen ancak 1927 yılında tamamlanabilen⁵¹ ve günümüzde İzmir Devlet Tiyatrosu olarak hizmet veren binada faaliyetlerine başlar. Cumhuriyet’le birlikte benimsenen ideoloji-mimarlık birlikteliğinin etkisiyle inşa edilen⁵² ve kentün hala en özgün mimarilerinden biri olan binanın Halkevine dönüşme süreci, Türk Ocaklarının kendini fes ettiği 10

⁴⁸ Çeçen, *a.g.e.*, s. 254-255; Arıkan, *a.g.e.*, s. 276; Erol, *a.g.e.*, s. 478; Özdemir ve Aktaş, *a.g.e.*, s. 260; Keseroğlu, 2022, s. 506-508.

⁴⁹ Keseroğlu, 2022, s. 509.

⁵⁰ Akyol, 2008, s. 14.

⁵¹ Günver Güneş, *İzmir Türkoçağı Faaliyetleri (1923-1931)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s. 55.

⁵² Serap Işıkhhan, “İzmir Devlet Tiyatrosu Binası Özelinde Tarihi Çini Panoların Belgelenmesi ve Koruma Önerisi”, *ERASMUS Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Uluslararası Akademik Çalışmalar Sempozyumu: İzmir 5-6 Nisan 2019*, Elazığ 2019, s. 131.

Nisan 1931'e kadar uzanır.⁵³ İzmir Halkevinin kentteki bilinirliği ve çekim merkezi olmasında bu binanın doğrudan ve yadsınamaz bir katkısı olmuştur.

Türk Ocakları'nın 10 Nisan 1931'de kendini fesih ve tüm varlıklarıyla CHP'ye katılma kararı almasının hemen ardından, 11 Nisan 1931 tarihli ve 1198 sayılı tamimle parti yönetimi ülkedeki tüm parti teşkilatlarına "şimdilik" notuyla, Ocakların tüm mal varlıklarının teslim alınması talimatı verir. Parti İl İdare Heyetlerinin sorumlu olacağı bu süreçte, taşınır mal varlıklarının yanı sıra, Ocaklara ait taşınmazların tapuları da bu teslim devir telimi yapılacak varlıklar arasındadır. Türk Ocaklarının taşınır ve taşınmaz mal varlıklarının CHP il ve ilçe yönetimlerine teslim süreci İzmir'de de zaman kaybetmeksizin işletilir ve 22 Nisan 1931 tarihinde devir-teslim tamamlanır. İlk elde, Ocak binasının CHP İl Merkezi olarak kullanılması gündem olur. Ancak, devir-teslim sürecinde dâhi binada yabancı dil dersleri ve konserler gibi, kentin kültür ikliminde önemli yeri olan etkinliklerin eskiden olduğu gibi devam etmesinin etkisiyle bu düşünceden vazgeçilir.⁵⁴

10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilen CHP üçüncü büyük kongresinde ülke genelinde yürütülecek bir toplumsal kültür hareketi projesi olarak Halkevlerinin açılması kararının alınmasının ardından, İzmir'de eski Türk Ocağı binasının Halkevine dönüştürülmesi parti il yönetimi tarafından değerlendirilmeye alınır. Zira CHP tarafından önemsenen ülke genelinde Halkevleri açılması konusundaki en büyük güçlük, kültürün ve kültürel etkinliklerin ön planda olacağı böyle bir merkez için uygun bina bulunamamasıdır.⁵⁵ İzmir Türk Ocağı binası ise sahip olduğu altı oda ve beş yüz kişilik salonu ile Halkevinin açıldığı gün etkinlik düzenlemesine olanak sağlayacak yeterliliktedir.⁵⁶

⁵³ Akyol, 2008, s. 59.

⁵⁴ Anadolu Gazetesi (7.5.1931) ve Hürriyet Gazetesi (12.7.1931)'nden aktaran; Akyol, 2008, s. 59

⁵⁵ Cıvci, *a.g.e.*, s. 83.

⁵⁶ "Evimizin Birinci Altı Aylık Çalışmaları", *Fikirler*, VIII/166-168, 1938, s. 19.

Resim 1: İzmir Halkevi Binası. Kaynak: *Anadolu*, 22 Şubat 1934, s. 1.

İzmir Türk Ocağı binası, resmi bir karar olmamasına karşın, 1931 Eylül ayından itibaren, İzmir halkı tarafından Halkevi olarak adlandırılmaya başlanır. Buna karşın, Halkevinin açılışına yönelik asıl planlı programlı çaba, CHP'nin yürüttüğü Halkevleri teşkilatına ilişkin çalışmaların tamamlanmasıyla başlar.⁵⁷ İzmir'in, Türkiye'nin farklı 14 kentinde açılışı yapılacak ilk Halkevlerinden birine ev sahipliği yapacağı bilgisi ise ilk kez 20 Ocak 1932 tarihinde kamuoyuna duyurulur.⁵⁸ 8 Şubat 1932'den itibaren basında Türkiye genelinde Halkevlerinin açılacağı, ilk Halkevlerinden birinin de "*İzmir Halkevi*" adıyla İzmir'de olacağı haberi daha sık yer almaya başlar.⁵⁹ İzmir ili sınırları içinde açılan 22 Halkevinin⁶⁰ ilki olan İzmir Halkevi, resmi olarak açılışının yapıldığı 19 Şubat 1932 tarihinden itibaren, *Halkevleri* Talimatnamesi'nde belirtilen hemen her alanda yaptığı çalışmalar ve etkinliklerle, kentteki diğer Halkevlerinden ayrı bir noktada durur.⁶¹ Çünkü İzmir ili sınırlarında açılan diğer Halkevlerinin İzmir Halkevindekine benzer bir yoğunluk ve çeşitlilikte hizmet sunumu hiç olmamıştır.

İzmir Halkevi, 19 Şubat 1932 günü, ilk açılan diğer 13 Halkevinde olduğu gibi, daha önceden belirlenen ortak program çerçevesinde resmi olarak açılmıştır. Açılış töreninin ardından katılımcılara Halkevinin bünyesinde bulunan dokuz şubeden hangisinde görev almak istediklerini belirtmeleri için matbu kayıt pusulaları dağıtılmış, herkes bu kâğıtlarda yazılı olan şubelerden bir veya ikisini seçerek tercihlerini belirtmiş ve pusulaları imzalayarak geri teslim etmişlerdir. Kayıt

⁵⁷ Akyol, 2008, s. 60-61.

⁵⁸ "Halkevleri Açılıyor", *Anadolu Gazetesi* (20.1.1932), s. 1.

⁵⁹ *Anadolu Gazetesi* (8.2.1932), *Anadolu Gazetesi* (11.2.1932) ve *Anadolu Gazetesi* (12.2.1932)'nden aktaran; Akyol, 2008, s. 61.

⁶⁰ Mustafa Özsan, "Ege Bölgesi Halkevleri ve Yayın Çalışmaları", *Atatürk Yolu*, VI/23, 1999, s. 402.

⁶¹ Cıvci, *a.g.e.*, s. 80.

pusulaları tasnif edilerek şube komite üyeleri ve idare heyetleri (yönetim kurulları) belirlenmiştir. Her şubeden seçilen bir temsilci ile de Halkevinin genel idare heyeti oluşturulmuştur. 27 Şubat 1932 günü “Dil, Tarih Edebiyat” şubesiyle başlayan şube komite üyesi ve idare heyeti seçimleri, 9 Mart 1932 günü yapılan “Müze ve Sergi” şubesi seçimleri ile tamamlanmıştır. Seçimlerin tamamlanması ile birlikte, İzmir Halkevinin kesintisiz 19 yıl sürecek olan faaliyetleri resmi olarak başlamıştır.⁶² Bu süreçte İzmir Halkevi de tıpkı diğer Halkevlerinde olduğu gibi yalnız Atatürk’ün “halkçılık” ilkesinin bir uygulama laboratuvarı olarak kalmamış,⁶³ kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan bir devletin kültürel açıdan topyekûn kalkınmasına silinmeyecek izlerle hizmet etmiştir.

İzmir Halkevinin ilk idare heyeti şu isimlerden oluşmaktadır;⁶⁴

- Benal Nevzat Hanım – Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi
- Osmanoğlu Lemi Bey – Güzel Sanatlar Şubesi
- Nihat Şevki Bey – Temsil Şubesi
- Ali Halim Bey – Spor Şubesi
- Necmettin Bey – Sosyal Yardım Şubesi
- Şekür Bey – Halk Dersleri ve Kurslar Şubesi
- Münir Bey – Kütüphane ve Yayın Şubesi
- Rahmi Bey – Köycülük Şubesi
- Ferit Bey – Müze ve Sergi Şubesi

Halkevi, kuruluş kararının ardından, dokuz şubenin tamamını tam teşekküllü oluşturarak hizmet vermeye başlayan az sayıdaki örnekten bir tanesidir. Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesine göre, Halkevleri ve şubelerinin idare heyetleri iki yılda bir seçimle yenilenir.⁶⁵ Bu açıdan da İzmir Halkevi genel olarak başarılı bir işleyiş ortaya koymuştur. Kurulduğu andan itibaren Talimatnamede belirtildiği şekliyle “şube komiteleri olanaklıysa 5 üyeden oluşturulmalıdır” gerekliliğini 19 yıllık tarihi içinde büyük oranda yerine getirmiştir.⁶⁶ Yapılan ilk seçimlerin ardından, Halkevinin Kütüphane ve Yayın Şubesinin komite üyeleri şu kişilerden oluşmuştur;⁶⁷

- Hilmi Bey
- Münir Bey

⁶² Akyol, 2008, s. 62, 65.

⁶³ Toksoy, *a.g.e.*, s. 309.

⁶⁴ Akyol, 2008, s. 80.

⁶⁵ Çeçen, *a.g.e.*, s. 105; Şimşek, *a.g.e.*, s. 78.

⁶⁶ Cıvci, *a.g.e.*, s. 86-87.

⁶⁷ “Halkevlerinde Şube İntihapları”, Anadolu Gazetesi (9.2.1934), s. 2.

- Hamdi Nüzhet Bey
- Hikmet Bey
- Adnan Bey

İzmir Halkevi, resmi olarak faaliyetlerine başladığı günden itibaren İzmirliiler tarafında büyük ilgi görmüştür. Bu yüksek ilginin oluşmasında, devlet eliyle desteklenen halkla ilişkiler çalışmaları kadar, basın aracılığı ile yürütülen tanıtım faaliyetleri ve yerel yönetimin Halkevlerini sahiplenmesi de etkili olmuştur. Halkevinin etkinlikleri hakkında kent hoparlörlerinden bilgi verilmesinin yanı sıra, 1937 yılından itibaren gazetelerde açılan “Halkevi Köşesi” ile bu toplumsal kültür kurumlarının faaliyetlerinin duyurulması, diğer kentlerde olduğu gibi Halkevinin halkla yakınlaşp bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.⁶⁸ Periyodik olarak kenttin basın mensuplarını Halkevine çaya davet ederek, Halkevinin faaliyetleri hakkında bir rapor sunmak⁶⁹ ve böylece, basında daha fazla yer almayı hedeflemek, bu çok yönlü ve yaygın etki ağına sahip çabaya örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde, devlet görevlileri ve milletvekilleri ile özellikle öğrencilerin düzenli olarak Halkevini ziyarete gelmelerinin planlanması⁷⁰ da bu yönde sergilenen çabalardan biridir.

İzmir Halkevinde 1934, talimatnameye uygun olmayan bir biçimde 1935 ve 1937, 1939, 1941, 1943, 1945, 1947, 1949 yıllarında komite üyesi ve idare heyeti seçimleri yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda elde edilen bilgilere göre, bu dönemde yalnız 1937 yılında yapılan seçimde Kütüphane ve Yayın şubesi “her şube olanaklı ise en az 5 komite üyesiyle temsil edilmelidir” gerekliliğini karşılayamamış ve şube sadece üç komite üyesi ile hizmetlerine devam etmiştir. Son beş seçimde şube komite üyelerinin adları kamuyula basın aracılığı ile paylaşılmasa da her şubede komitelerin eksiksiz seçildiği bilgisi verilmiştir.⁷¹ İzmir Halkevi, Halkevlerinin kapatılmalarına yönelik olarak 11 Ağustos 1951 tarihinde yürürlüğe giren ilgili mevzuatın hükümleri uygulanana kadar kapıları sürekli açık tutmuştur. Halkevinin en yoğun şubelerinden biri olarak söz konusu hükmün uygulanmasına değin halka yönelik hizmetlerine devam eden Kütüphane ve Yayın Şubesinin faaliyetleri ve toplumdaki karşılığına bir sonraki alt başlıkta ayrıntılı olarak değinilmiştir.

İzmir Halkevi Kütüphanesi

Daha önce de belirtildiği gibi, kütüphane ve daha küçük şubeler için okuma odası, bir Halkevi açmanın ön koşulu,⁷² faaliyetlerin devamlılığı için olmazsa olmaz bir unsurdur. Zira yeni Türk harflerinin yaygınlaşmasına hizmeti birinci öncelikleri

⁶⁸ Akyol, 2008, s. 88.

⁶⁹ “İzmir Halkevinde Dün Basın Erkânıyla Bir Toplantı Yapıldı”, Anadolu Gazetesi (26.2.1944), s. 3.

⁷⁰ “Halkevini Görecek Talebe”, Anadolu Gazetesi (15.12.1935), s. 3.

⁷¹ Akyol, 2008, s. 67-78.

⁷² Zeyrek, *a.g.e.*, s. 113.

arasında gören Halkevlerinde kütüphaneler halkın kültür düzeyini yükseltmenin, halka uygulanabilir bilgiler vermenin, halkta ulusal duyguları, devletin ideolojilerini ve devrimlerin farkındalığını arttırmanın en etkili araçları olarak kabul edilmiştir.⁷³ Halkevlerinin hamisi olan CHP'nin bu konudaki önceliği, söz konusu önemsemeyi daha değerli hale getirmiştir.⁷⁴ Bu kimliklendirme, İzmir Halkevi için de geçerlidir.

Diğer Halkevlerinde olduğu gibi, süreç içerisinde İzmir Halkevi Kütüphanesinde bulunan kitapların büyük bölümü CHP merkez ve il teşkilatları tarafından sağlanmış, gönderilmiş ya da önerilmiştir. CHP merkez yönetimi tarafından şubelere Halkevi kütüphaneleri, dermesi ve hizmetlerine yönelik olarak çokça genelgenin gönderilmiş olması, bu sahiplenme ve önemsemenin göstergesi olarak kabul edilebilir. Diğerleri ile birlikte İzmir Halkevine gönderilen kitaplar arasında çeşitli bakanlıkların yayınları, TBMM Zabıt Cerideleri, piyesler, gazete ve dergiler yer almaktadır. CHP'nin aracılığı ile sağlanan yayınların yanı sıra Halkevleri kendi çıkardıkları dergileri birbirlerine göndererek, bağışlarla ve kısıtlı olsa da doğrudan satın alarak dermelerini geliştirmişlerdir.⁷⁵ Söz konusu derme geliştirme yöntemlerinin tamamı, İzmir Halkevi Kütüphanesinde de karşılık bulmuştur.

Resmi olarak 29 Ekim 1933'te faaliyete geçtiğinde İzmir Halkevi Kütüphanesinin kuruluş dönemi dermesi temelde İzmir Türk Ocağının kitaplığının bakiyesinden oluşmaktadır. Doğal olarak derme içeriği de Türk Ocaklarının kuruluş amacı ve hizmet felsefesi paralelinde geliştirilmiştir. Yalnız tarihsel miras ve süreklilik bağlamında değil, kültürel önemseme açısından da Halkevlerinin Türk Ocaklarıyla çokça benzeşen yanlarının varlığı, İzmir Halkevi Kütüphanesinin Halkevinin kuruluş sürecindeki görev ve sorumluluklarını kolaylaştırmış, faaliyetlerinin yeterliliklerine olumlu katkı sağlamıştır. Kütüphane zaman içinde bu yetkinliğine Halkevleri dünyasının en istikrarlı süreli yayınlarının yayıncısı olma kimliğini de eklemiştir.⁷⁶

İzmir Halkevi Kütüphanesi Halkevinin kuruluşunun gerçekleştiği 1932 yılında yoğun bir etkinlik takvimi içinde bulunmamış, asıl enerjisini kütüphanesindeki kitap sayısını arttırmaya yönelmiştir. Türkiye İş Bankası İzmir Şubesi Müdürü Firuz Bey tarafından 50 cilt, eski Muğla Mebusu Esat Bey tarafından da 61 cilt kitabın Halkevi kütüphanesine bağışlanması, bu çabanın dikkat çeken örnekleridir. Konak Kemeralı'nda bulunan Salepçi Camii altındaki kütüphanenin mevcut kitaplarının tamamının kütüphane memuru ile birlikte İzmir Halkevi Kütüphanesine devredilmesi hakkında Maarif Vekâletinden İl Maarif Müdürlüğüne yapılan tebligat da bu kapsamda değerlendirilebilir.⁷⁷ Aynı yıl içinde, kütüphanenin resmi açılışı yapılmadan Kütüphane ve Yayın Şubesi tarafından

⁷³ Keseroğlu, 2022, s. 498-499.

⁷⁴ Cıvci, *a.g.e.*, s. 112.

⁷⁵ Akyol, 2008, s. 116-117.

⁷⁶ Özsarı, *a.g.e.*, s. 402.

⁷⁷ Akyol, 2008, s. 117.

mevcut kitapların sınıflandırması yapılmış, gelen bağışlar bu sınıflandırmaya taşınmış ve çıkarılması planlanan İzmir Halkevi Dergisi için girişimlerde bulunulmuştur.⁷⁸ Kütüphane dermesinin sınıflandırılması işlemlerinde İzmir Milli Kütüphanede kullanılan sınıflama yöntemi örnek alınmıştır.⁷⁹

Resim 2: *İzmir Halkevi kitapsarayına devam eden gençler.* Kaynak: *Fikirler*, 1 Mart-15 Nisan 1938, S. 166-168, s. 37.

Kütüphane resmi açılışa kadar yalnız Halkevi üyelerine hizmet vermiştir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında gerçekleştirilen açılışın ardından kütüphanede bulunan 2.915 cilt kitap ve dergi halkın kullanımına açılmıştır. Aynı yıl içinde Şube beş seyyar kütüphane yaptırmış, bunlardan birini İzmir Cezaevindeki mahkûmların kullanımına sunmuştur. 1934 yılında Şube, tüm yıl boyunca kütüphaneyi halka açık bulundurmuş, İzmir Cezaevindeki seyyar kütüphaneye 200 cilt kitap hediye etmiştir. Şube 1935 yılında ikisi köyde, biri spor yurdunda, diğeri de bir parti ocağında olmak üzere dört kitapsaray açmıştır.⁸⁰

1936 yılına ilişkin hakkında bilgi bulunmayan İzmir Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi, 1937 yılında toplamda 104 kişinin katıldığı ve üçü genel olmak üzere 18 toplantı yapmıştır. Toplantılarda İzmir'in geniş ve tarihi çerçevesi içinde okuma bilen ve bilmeyen halka, öğrencilere, çalışanlara Halkevinin nasıl daha yararlı olabileceği düşünülmüş, Şubenin bu noktada üstlenebileceği sorumluluklar

⁷⁸ *İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü İstatistik Yıllığı*, İzmir 1933, s. 249.

⁷⁹ Cıvci, *a.g.e.*, s. 113.

⁸⁰ Akyol, 2008, s. 117.

tartışılmış ve bu yönde birtakım kararlar alınmıştır. Alınan kararlar ve bu doğrultuda gerçekleştirilen faaliyetler şunlardır;⁸¹

- Bastırılmış olduğu halde Halkevi deposunda duran kitapların okulların kitaplıklarına dağıtılması ve Halkevlerine de birer kopyanın gönderilmesi.
- Köycülük Şubesi için köylülere yönelik broşür bastırılması ve dağıtılması.
- Yayımı bir ara durmuş olan “Fikirler” dergisinin Şubat ayından itibaren düzenli olarak çıkarılmaya başlanması.
- Öğretmenlerle iş birliği yapılarak, öğrencilerin Halkevi Kütüphanesinden yararlanmalarının teşvik edilmesi.
- İzmir ve civarında bulunan antikiteletin bilinip anlaşılmasına yardım için “Arkeoloji Rehberi” adlı kitabın bastırılması.
- Kütüphanede uygulanan sınıflamanın daha uygun bir şekle dönüştürülmesi amacıyla İzmir Milli Kütüphanesinin tetkik edilerek, aynı yöntemin uygulanmaya başlanması.
- Halkın dergi ve gazetelerden yararlanabilmesi için *Babribaba Parkı*’nda bir gazete okuma odasının inşası için Belediyeye başvurulması.
- Halkevi salonunda verilen konferanslardan ve konserlerden halkın geniş ölçüde yararlanabilmesi için hoparlör tesisatı için bütçeye tahsisat konulması.

İzmir Halkevi Kütüphanesinin gerçek anlamda kent kültür hayatında fark edilemeye başladığı zaman olan 1937-1938 yıllarında koleksiyon için 10 bin adet katalog fişi yaptırılmış; kitapların korunması ve kütüphanenin düzenli açık olması için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur. Hilâl-i Ahmer ve Çocuk Esirgeme Kurumunun çocuklar için yayınladığı tüm eserler ile yeni harflerle basılan çocuk kitap ve dergilerinin önemli bir bölümü incelenerek, aralarından seçilenlerin kütüphaneye kazandırılması ve Halkevine bağlı ayrı bir çocuk kütüphanesinin açılması için planlamalar yapılmıştır.⁸² Bunun yanı sıra, gezici kütüphanelerin koleksiyonuna yeni kitaplar eklenmiş, İzmir Halkevi yayınları diğer Halkevlerine gönderilirken, diğer Halkevlerinin de kendi yayınlarını İzmir Halkevi ile düzenli olarak paylaşmaları için tezkereler gönderilmiştir.⁸³

İzmir Halkevinin Kütüphane ve Yayın Şubesi hem Halkevinin en önemli yeni üye kazandırma araçlarından biri, hem de üyelerin Halkevinde en yoğun etkinlik içinde olduğu birimlerden biridir.⁸⁴ Bu nedenle kütüphane, bilgi, bilgi kaynağı ve kitap odaklı hizmetlerin yanı sıra, Halkevinin etkin halkla ilişkiler ve pazarlama araçlarında yer alır. Bu bağlamda, resmi ve özel bayramlarda Halkevinde

⁸¹ “Evimizin Birinci Altı Aylık Çalışmaları”, *Fikirler*, VIII/166-168, 1938, s. 37-38.

⁸² Akyol, 2008, s. 118.

⁸³ “Evimizin Birinci Altı Aylık Çalışmaları”, *a.g.e.*, s. 15-16

⁸⁴ Akyol, 2008, s. 95.

gerçekleştirilen bayramlaşma törenlerinde, balolarda, müsamerelerde, çay toplantılarında, aile toplantılarında, yılbaşı kutlamalarında kütüphane de düzenli aktif rol alma çabasının içinde olmuştur. Örneğin, Halkevinin kayıt altına alınan raporlarına göre 1937 yılında 1.241 olan üye sayısının 1938 yılında 1.520'ye⁸⁵ yükselmesinde, kütüphane de hem yürüttüğü, hem de ev sahipliği yaptığı etkinliklerle önemli rol oynamıştır.

Yine 1938 yılı içinde, Türkiye'de basılan tüm kitapların elden geldiğince fazla satışına ve bu kitapların bilinirliğine katkı sağlayabilmek için Kütüphane ve Yayın Şubesine bağlı olarak bir "Neşriyat Müdürlüğü" kurulmuştur. Müdürlüğün ilk icraatı, iletişim bilgisine erişilen tüm yazar ve çevirmenlere, yayınlarından Halkevine iki nüsha göndermeleri halinde kitaplar için gerekli tanıtımların yapılacağına ayrıntılı olarak açıklandığı bir çağrı metni göndermek olmuştur.⁸⁶ Hemen ardından, gençler arasında okuma ve yazmayı teşvik etmek için Fikirler dergisinde Şubenin sorumluluğu ve yürütücülüğünde bir "Gençlik Sayfası" açılmıştır.⁸⁷ Sayfanın tanıtımı için kaleme alınan yazıda gençlerin okuma alışkanlığının yanı sıra yazma alışkanlığı kazanmalarının önemi ve gerekliliğine de dikkat çekilerek şu ifadelere yer verilmiştir; "Gençlerimizin çoğu bu kazanımdan mahrumdur. İşte "Fikirler" İzmir gençlerine açtığı sayfa ile onların yazı yazma alışkanlığını temin etmeye çalışacak, duygu ve düşüncelerinin gelişmesine yol açacaktır".⁸⁸

1939 yılı, İzmir Halkevi Kütüphanesi açısından bir önceki yıl sergilenen atılım ivmelenmesinin sürdürülme çabası içinde geçmiştir. Örneğin, Mayıs ayı içinde koleksiyona yeni 14 kitap, 57 dergi kazandırılmış, kütüphaneden 1.050 kişi yararlanmıştır. Dermede bulunan 100 derginin ciltlenmesi yapılırken, Halkevinin en yeni okuma odası olarak Ballıkuyu ve Kadifekale'nin eteklerindeki Namazgâh Mahallesinde açılan Mumcu Kahvesindeki okuma odasının dermesinin geliştirilmesi, koşulların iyileştirilmesi için çalışılmıştır.⁸⁹ Yılın son çeyreğine kadar kütüphaneye kazandırılan kitap ve süreli yayın sayısındaki artışın aylık bazda 70-95 aralığında tutulması sağlanmıştır.⁹⁰

İzmir Halkevinin Kütüphane ve Yayın Şubesi, 1940 ve 1941 yıllarında kütüphanenin koleksiyonun geliştirilmesinin yanı sıra, kentteki okuma odalarının sayısının artırılması önceliği ile hizmet vermiştir. Bu çabada, İzmir'de faaliyet gösteren İzmir ve Havalisi Asarı Atıka Cemiyeti, Türkiye Turing Kulübü İzmir Komitesi, Öksüzlere Yardım Cemiyeti, Veremle Mücadele Cemiyeti gibi önemli kuruluşlarla birlikte, Ticaret Mektebi, Amerikan Koleji, Muallim Mektebi, Atatürk

⁸⁵ "Evimizin Birinci Altı Aylık Çalışmaları", *a.g.e.*, s. 16

⁸⁶ Akyol, 2008, s. 118.

⁸⁷ Cıvci, *a.g.e.*, s. 114.

⁸⁸ "Gençlik Sayfası", *Fikirler*, VIII/165, 1938, s. 2.

⁸⁹ "Halkevimizin Mayıs Ayı İçindeki Çalışmaları", *Fikirler*, VII/188, 1939, s. 14.

⁹⁰ "Halkevimizin Eylül Ayı İçindeki Çalışma Faaliyeti", *Fikirler*, VII/193, 1939, s. 14.

Lisesi gibi okullarla iş birliği içinde olunmuştur.⁹¹ Sürekli kurumsal canlılığı gerektiren bu süreçte, kitap ve broşür basımı yine Şubenin önemli etkinliklerinden biri olmuştur. 1940-1941 yıllarında kütüphanenin dermesinde genel olarak yaklaşık 500 kitaplık bir büyüme ve okuyucu sayısında da önemli bir yükseliş olmuştur.⁹²

Kayıt altına alınan verilere göre, 1942 yılına girilirken, kütüphanenin koleksiyonunda yer alan kitap sayısı 4.833'e ulaşmıştır. Halkevinin değişik şubeleri tarafından hazırlanan 22 kitap ve broşür bastırılmış ve okullara, halka ve diğer Halkevlerine dağıtılmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir'de basılan gazetelerin hemen tamamının kütüphaneye düzenli alınması ve vatandaşların bu gazeteleri okuyabilecekleri ortamların sağlanması, bu yıl için de Şubenin asıl sorumluluklarından biri olarak değerlendirilmiştir. Aynı yıl içinde artan kullanıcı sayısı nedeniyle okuma salonunun yetersiz kalmasından dolayı genişletilmesinin Şubenin ve Halkevinin gündem maddelerinden birisi olması,⁹³ kütüphanenin okuyucu sayısındaki ivmenin devam ettiğinin yalın bir göstergesidir. Sene sonunda kütüphaneden kitap, gazete vb. okuyanların sayısı toplamda 39.605'e ulaşmıştır.⁹⁴

Cumhuriyet'in ilanının 20'inci yılı nedeniyle, 1943 yılı, ülke genelinde ve Halkevinin diğer şubelerinde olduğu gibi kütüphane açısından da daha hummalı bir takvimin yürütüldüğü bir yıl olmuştur. Bu kapsamda, Şubat ayından itibaren, haftada bir gün Halkevinin okuma ve oturma salonunda özellikle gençlerden oluşan dar ve sayılı dinleyicilerle "Ahlâk Konuşmaları" serisi başlatılmıştır.⁹⁵ Yıl içinde kütüphaneye kazandırılan kitap sayısı aylık 130-210 aralığında olmuştur. Kütüphaneden yararlanan aylık kullanıcı sayısı 1.000'in altına hiç düşmemiş, hatta bazı aylarda 2.000'i aşmıştır. Kütüphaneye bağlı okuma odalarından yararlanan kullanıcı sayısı ortalaması ise çok daha yüksektir. Bu istatistiksel tablonun oluşmasında Seydiköy, Dolaplıkuyu ve Narlıdere gibi kütüphaneye bağlı okuma odalarına yapılan düzenli ziyaretler ve koleksiyon desteği ile CHP Kadriye Ocağı'nda örneğinin görüldüğü gibi yeni okuma odalarının açılması doğrudan etkili olmuştur.⁹⁶ Şube, Cumhuriyet'in 20'inci yıldönümünde açılacak olan "1922 Yılından Beri İzmir'de Basılmış Eserler Sergi" için çalışmalarını sürdürmüştür.⁹⁷ 1922-1943 yılları arasında İzmir'de basılan kitap ve dergilerden oluşturulan bu sergi, bir "İzmir Bibliyografyası" oluşturma düşüncesiyle planlanan çalışmaların bir başlangıcı olmuştur. Kitap sergisinde, farklı disiplinlerden 343 eser tanıtılmıştır.⁹⁸

⁹¹ *İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü İstatistik Yıllığı*, İzmir 1942, s. 239-251.

⁹² "Tarih ve Müze Kolu Çalışmaları", *Fikirler*, 222-223, 1941, s. 21.

⁹³ Akyol, 2008, s. 133.

⁹⁴ Kemal Özertem, "İzmir Halkevi Çalışmaları", *Fikirler*, 226-227, 1942, s. 26.

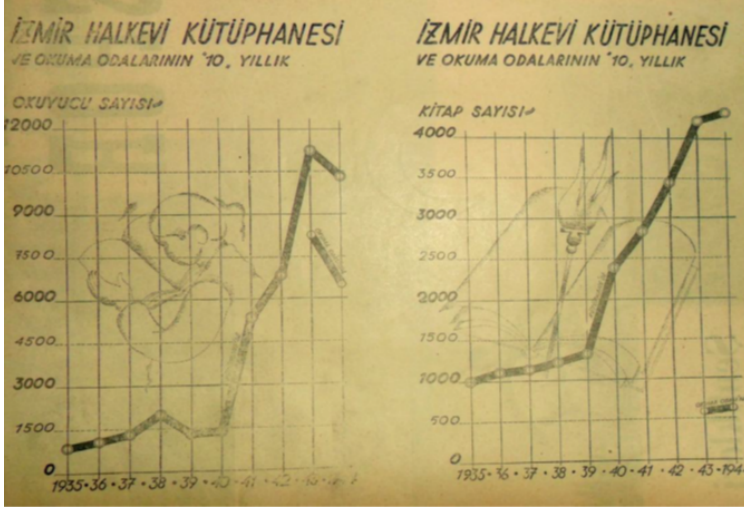
⁹⁵ Akyol, 2008, s. 119; Cıvci, *a.g.e.*, s. 115.

⁹⁶ "Evimiz Çalışmaları", *Fikirler*, 248-249, 1943, s. 28.

⁹⁷ "Evimiz Çalışmaları", *Fikirler*, 254-255, 1943, s. 22.

⁹⁸ "Evimiz Çalışmaları", *Fikirler*, 258-259, 1943, s. 23..

Kütüphane 1944-1945 yıllarında da ciddi bir emekle verimli çalışmalarını devam ettirmiştir. 1943 yılında başlanan “İzmir Bibliyografyası” çalışması 1944 yılında tamamlanmış ve basılma aşamasına gelmiştir.⁹⁹ Şubenin ve özellikle Halkevi kütüphanesinin ev sahipliğinde 1944 yılı boyunca farklı yarışmalar, danslı eğlenceler ve okuma etkinlikleri düzenlenmiştir. Bu etkinliklerin hepsinde katılımcılardan eğer olanaklıysa kütüphaneye bir kitap bağışlamaları istenmiştir. Bu etkinliklerden sene sonunda kütüphaneye 400’e yakın yeni kitap kazandırılmıştır.¹⁰⁰ 1944 yılında yayımlanan *Halkevi Bibliyografyası*’nda, İzmir Halkevi yayını olarak 27 kitap ve broşürün adı geçer.¹⁰¹ 1945 yılında, Şubenin ev sahipliğinde, Harf Devriminden 1944 yılına kadar yeni Türk harfleriyle basılan çocuk ve gençlik kitaplarının seçili 500’ünü içeren bir kitap sergisi açılmıştır. 15 gün süren sergi etkinlikleri kapsamında, “Güzel Okuma Müsabakası”, konferanslar, konuşmalar ve farklı temalarda eğlenceler düzenlenmiştir.¹⁰² 1945 yılı sonunda kütüphanenin derme sayısı 6.106’a, okuyucu sayısı ise 7.942’ye yükselmiştir.¹⁰³

Grafik 1: 1935-1945 yılları arasında kitap ve okuyucu sayısındaki değişim. Kaynak: *Fikirler*, 1 Mart 1946, S. 308-309, s. 16.

Sonraki yıllarda da kütüphane düzenli etkinlikler, yarışmalar, okuma saatleri, yayın duyuruları ve nitelik ve nicelik açısından sürekli geliştirilmeye çalışılan dermesi ile Halkevinin en aktif şubelerinden biri olmaya devam etmiştir. Örneğin, 1946 yılında kütüphaneye yeni alınan 750 kitabın ciltleme işlemi yıl bitmeden tamamlanmıştır. Dermeye yeni dâhil olan kitap sayısı 1947 yılı için 840, 1948 yılı

⁹⁹ “Evimiz Çalışmaları”, *Fikirler*, 276-277, 1944, s. 16.

¹⁰⁰ Cıvci, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁰¹ Taner, *a.g.e.*, s. 79-80.

¹⁰² Akyol, 2008, s. 120.

¹⁰³ “İzmir Halkevi Kütüphanesi, Okuyucu ve Kitap Sayısı”, *Fikirler*, XI/308-309, 1946, s. 16.

için ise 870 olarak kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁴ Aynı yıllarda, Şubeye bağlı olarak faaliyet gösteren yayın biriminde farklı kitap ve süreli yayınların basımı da devam etmiştir. Bu süreç içinde dikkati çeken diğer bir husus da diğer Halkevleri ile şubelerde basılan kitap ve dergilerin paylaşımı konusunda yürütülen iş birliği çalışmalarının çapının genişlemesi ve daha özenli olunmasıdır.

İzmir Halkevinin kütüphane hizmetleri ve yayıncılık faaliyetleri hakkında tutulan son kayıtlardan birinin derlendiği 1949 yılında, kütüphanenin onlu sınıflama sistemine göre sınıflaması yapılan toplam 7.439 kitabı mevcuttur. En fazla 70-80 kişinin aynı anda kullanabildiği okuma salonu hemen her gün ve kütüphanenin açık olduğu her saatte yoğun bir biçimde kullanılan kütüphanenin yıllık kullanıcı sayısı da 8 bin sınırına ulaşmıştır.¹⁰⁵ Bu rakamlar ve kullanım yoğunluğu, İzmir Halkevi ve kütüphanesinin 1940'lı yıllarda kentün kültür ikliminin önemli besleyici kanallarından biri olduğunu, bu kütüphanenin Halkevlerinin kuruluş gayelerinin ötesinde bir sorumluluk ve anlayışla hizmetlerini sürdürdüğünü göstermektedir. Kütüphanenin eriştiği bilinirlik, kullanım yoğunluğu ve hizmet çeşitliliği, aynı zamanda halkın bu yöndeki taleplerinin yoğunluk düzeyinin bir yansımasıdır. Bu durum, kütüphanenin, bir bilgi merkezi için en önemli başarı ölçütlerinden biri olarak kabul edilen “kullanıcılarla bütünleşme” becerisini gösterebildiğini de ortaya koymaktadır.

Resim 3: *Fikirler* dergisi kapak resmi. Kaynak: *Fikirler*, Ocak 1947, S. 328-329.

¹⁰⁴ “Halkevi Haberleri”, *Fikirler*, 326-327, 1946, s. 39.

¹⁰⁵ “Halkevimizin Çalışmaları”, *Fikirler*, 21, 1949, s. 40.

Kütüphanenin 1950 yılına gelindiğinde dermede yer alan kitap sayısı 7.800'ü, okuyucu sayısı ise 5.000'i bulmuştur.¹⁰⁶ Türkiye'deki diğer Halkevleriyle birlikte İzmir Halkevinin de kapandığı 1951 yılına ilişkin genel bir bilgi ve istatistiğin paylaşılmadığı dikkate alındığında, 1950 yılının verileri, İzmir Halkevi Kütüphanesi hakkındaki son rakamsal bilgilerdir. Bununla birlikte 1951 yılı Ağustos ayı içinde Halkevlerinin kapanma kararının uygulamaya konulmasından sonra, kütüphane, İzmir Halkevinin başta binası olmak üzere, tüm unsurlarıyla devlete devredilmesine kadar hizmetlerine ve faaliyetlerine kesintisiz devam eden tek şubesi olmuştur.

İzmir Halkevinin Kütüphane ve Yayın Şubesi, 1932-1950 yılları arasında farklı konu ve içerikte toplam 40 kitap ve broşür basmıştır. Bu yayınların yanı sıra, farklı dergilerin de yayıncısı olmuştur. Halkevinin dergicilik serüveni, çıkaracağını duyurduğu ama baskısına hiç rastlanılmayan Ege dergisi ile başlar. Ardından, kısa süreliğine, geçmişi Halkevinden daha eski olan Güzel Günler dergisinin yayıncılığını üstlenir. İzmir Halkevinin asıl yayın organı ise ilk kez 1927 yılında İzmir Türk Ocağı tarafından yayımlanan Fikirler dergisidir. Derginin 1 Şubat 1936 tarihli 133. sayısı İzmir Halkevi Dergisi olarak çıkmıştır. Fikirler, 1950 yılı Haziran ayına kadar Halkevinin resmi yayın organı olarak varlığını sürdürmüştür. Dergi, Temmuz 1927-Haziran 1947 arası ve Temmuz 1947-Haziran 1950 arası olmak üzere iki farklı dönemde toplamda 370 sayı çıkmıştır.¹⁰⁷

İzmir Halkevinin bütünü ve diğer şubelerinde olduğu gibi, Kütüphanecilik ve Yayın Şubesi hakkında da çelişkili bilgiler ve istatistikler söz konusudur. Bu konudaki çelişkileri elden geldiğince doğrularak daha tutarlı hale getiren Akyol, kütüphanede bulunan kitaplar ve okuyuculara ilişkin verileri kronolojiye bağlı olarak şu şekilde tabloşturmuştur;¹⁰⁸

Tablo 1: *İzmir Halkevi Kütüphanesinin yıllara göre kitap ve okuyucu sayısı*

Yıllar	Kitap Sayısı	Okuyucu Sayısı
1933	2.915	200
1934	2.750	1.548
1935	2.897	4.996
1936	--	5.449
1941	4.833	--
1945	6.106	7.942

¹⁰⁶ Vedide Baha Pars, "Halkevlerinin 18'inci Yıldönümünde", *Fikirler*, 308-309, 1950, s. 2.

¹⁰⁷ Akyol, 2008, s. 127-130.

¹⁰⁸ *a.e.*, s. 134.

1946	6.198	7.842
1949	7.439	--
1950	7.800	5.000
Toplam		32.977

Tabloda da görüldüğü gibi, kütüphane hem kitap hem de okuyucu sayısı açısından genel olarak sürekli bir gelişim içinde olmuştur. Özellikle kitap sayısındaki düzenli artış ve bunun için gösterilen çaba, her şeyden çok Halkevinin kütüphaneye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu düzenli artışı, kısmen kullanıcıların yoğun ilgisinin ve kütüphane hizmetlerine yönelik taleplerinin bir sonucu olarak da yorumlamak olanaklıdır. 1950 yılı dışında, kütüphaneye gelen okur sayısı da 1946 yılında yaşanan çok küçük azalmanın dışında düzenli olarak artmıştır. 1950 yılında kullanıcı sayısında yaşanan keskin düşüş, akla ilk olarak aynı yıl yapılan seçimlerde Demokrat Parti (DP)'nin iktidar olmasını, genellikle CHP ile birlikte anılan Halkevlerinin iktidarı kaybeden CHP Hükümetine paralel olarak halk arasında olağan itibar ve önemsenme kaybını getirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinde 1950 ve 1951 yılları içinde yaşanan gelişmeler de söz konusu öngörüğü doğrular niteliktedir. Bu noktada çalışma açısından önemli olan husus, Halkevleri odağında ulus olarak yaşanan ortak deneyimin, Türk kütüphanecilik tarihinde önemli köşe taşlarından biri olan Halkevi kütüphanelerinin sonunu getirmiş olmasıdır. İlgili ulusal akademik camiada kimi zaman dile getirildiği gibi, CHP'sinin fikir ve eylemlerinin halka duyurulması ve benimsetilmesine katkı sağlanması gibi kütüphanelerle bağdaşmayacak politik bir hedefin kuruluş amaçlarında belirtilmiş olmasına karşın, Halkevi kütüphanelerinin kapanmasıyla halkın kültürel yaşamında günün koşullarına göre önemli bir boşluk oluşmuştur. Şüphesiz, henüz çok genç olan ve kültürel kalkınmada önemli atılımlara gereksinim duyan Türkiye Cumhuriyeti için bu boşluk çok daha derin bir anlam taşımaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir asırlık tarihi içinde, toplumsal değişimin aracı olarak geliştirilmiş olan en geniş ve etkili çok yönlü topyekûn kültür hareketlerinden biridir. İlhamını Atatürk ve onun "halkçılık" ilkesinden alan Halkevleriyle amaçlanan eğitim-öğretim hareketinin en önemli eylem alanlarından ve halkla bütünleşmenin en etkili araçlarından biri de aynı zamanda birer yaygın eğitim kurumu kimliği taşıyan Halkevi kütüphaneleridir. Bu çalışmanın odağını oluşturan İzmir Halkevi Kütüphanesi örneğinde olduğu gibi, kütüphane bir Halkevinin hizmet verilen toplumda oluşturduğu algı ve yarattığı itibarının en önemli somutlaştırıcılarından biridir. Kütüphanenin bir Halkevinin açılabilmesinin ön koşullarından biri olması, bu kütüphanelerin Halkevlerinin toplumla olan bağlarında durduğu yeri açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

İzmir Halkevinin topluma hizmet verdiği yaklaşık 20 yıllık süreçte sürekliliği en yüksek birimlerden biri olan kütüphane, aynı zamanda İzmirliilerin Halkevine doğrudan temaslarının en yoğun olduğu şube olmuştur. 1932-1951 yılları arasında İzmir'in en yoğun kullanılan ve bilinirliği en yüksek kütüphanelerinden biri olan İzmir Halkevi Kütüphanesinin İzmir, kent kültürü ve kentin kütüphane geleneği açısından ön plana çıkan yanları şu şekilde listelenebilir;

- İzmir Halkevinin en bilinen, üye sayısının ve etkinliklere dışarıdan katılımının en yoğun olduğu şubesidir.
- İzmir Halkevinin en önce hizmet vermeye başlayan ve kapanma kararının ardından faaliyetlerini en son durduran şubesidir.
- Hizmet verdiği dönemde, kentin henüz ulusal bir kültüre ve yaygınlığa dönüşmemiş olan halk kütüphanesi gereksinimini karşılama açısından çok önemli bir boşluğu doldurmuştur.
- Kitap ve diğer bilgi kaynaklarına dayalı aktif bilgi hizmetinin yanı sıra, kültürel alanda folklorik özellik gösteren pek çok değerın kayıt altına alınması ve kuşaklar arasında aktarılmasının sağlanması adına kent tarihine önemli katkılar sağlamıştır.
- Basımını üstlendiği kitap ve dergilerle kentin yayıncılık geleneğinin ve buradan beslenen kültür ikliminin önemli kaynaklarından biri olmuştur.
- Halkın içinde olmalarına karşın sık sık halktan kopuk olmakla ve kendi dünyalarında var olmaya çalışmakla eleştirilen Halkevlerinin İzmir'de halka açılan en etkili penceresi olarak, söz konusu algının sorgulanmasını sağlamıştır. Bu da beraberinde birbirini ve beklentilerini daha yakından tanıyan kütüphane-kullanıcı ilişkisini getirmiştir.
- Yayınları, faaliyetleri, ev sahipliği yaptığı kursları ve sosyal yardım çalışmalarıyla Halkevlerinin sınırlı ve biraz da amatör olmakla eleştirilen hizmet ağının daha geniş bir düzleme yayılmasına aracılık etmiştir. Bu durum, kütüphaneye birlikte Halkevinin de kentte ve kent sakinleri arasında daha bilinir olmasını sağlamıştır.
- Kütüphaneye ilişkin niceliksel verilere bakıldığında, bu bilgi merkezinin sürekli bir gelişim içinde olduğu görülmektedir. Söz konusu gelişimin kütüphanenin hizmet yeterliliklerine olumlu katkı sağlayacağı dikkate alındığında, kütüphane kullanıcı beklentilerini karşılama açısından da düzenli bir ivmelenme içinde yer almıştır.
- İzmir'de, Halkevi kütüphanesinin sahip olduğu hizmet çeşitliliğine benzer bir anlayışla hizmet veren halk kütüphanesinin varlığı ancak 21'inci yüzyıl ile birlikte mümkün olabilmiştir. Bu gerçeklik, kütüphanenin kentin kütüphane, özellikle de halk kütüphanesi kültüründe ayrıcalıklı ve özel bir noktada durduğunu göstermektedir.

- Günümüz modern kütüphanecilik anlayışında son derece önemli ve gündem belirleyen kavramlar olan “yaşayan kütüphane”, “üçüncü mekân kütüphane”, “etkin kütüphane”, “sürekli öğrenme merkezi olarak kütüphane” gibi kavramların bazıları, dönemin olanakları ve bilgi kaynağı-bilgi merkezi anlayışının sınırlılıkları içinde bu kütüphanede kent için bir ilk örnek olarak ortaya konulmuştur. Kütüphanenin bizzat yürütücüsü olduğu ya da ev sahipliği yaptığı farklı bir dizi etkinlik ve hizmet, bu rol model olma durumunun kanıtıdır.

Yakın tarihimizin yaklaşık 20 yılına farklı boyutlarıyla etki eden Halkevlerinin söz konusu etki alanında ön plana çıkan aktörlerinden biri de kütüphanelerdir. Aynı zamanda çok yönlü derin bir toplumsal değişim sürecinin tanığı, hatta sembolü olan Halkevlerinin temsil ettiği değerlerin ön planda tutulduğu bu kütüphaneler, buldukları yörenin yalnız kitap, okuma, bilgi kaynağı ve kütüphane hizmetleri bağlamında değil, kültürel yaşamın sürekliliği ve zenginleşmesi açısından da birer çekim merkezi olmuşlardır. Bu kimlik ediniminin en zengin ve etkili biçimde kendini gösterdiği örneklerden biri de İzmir Halkevi Kütüphanesidir. Halkevlerine bağlı olarak hizmet veren diğer kütüphanelerle kıyaslandığında, koleksiyon ve kullanıcı sayısı, yayınladığı kitap ve dergi sayısı, üye sayısı gibi kayıt altına alınmış verilerle de desteklenen bu yan, günümüz penceresinden bakıldığında, İzmir Halkevi Kütüphanesine ve bugüne yansıyan etkilerine daha özenli ve ayrıntılı bakmak gerektiği sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir. Zira Halkevlerinin bir asrı geride bırakan Cumhuriyet üzerinde bıraktığı kalıcı izler ve bu izlerin oluşumunda kütüphanelerin oynadığı rol dikkate alındığında, Halkevi kütüphaneleri konusunda söylenecek, araştırılacak ve bugünün koşulları ile karşılaştırılarak yarınlar adına ilhama dönüştürülecek daha pek çok şeyin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu gerçeklik, aynı özen ve önem derecesiyle, İzmir Halkevi Kütüphanesi için de geçerlidir. Çalışma, bu sürece katkı sağladığı ve rehber olduğu ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.

Kaynaklar

- Akkaya, Mehmet Ali ve Polat, Coşkun, “Kent Kültür ve Geleneği ile Değerlerinin Oluşumu ve Aktarımında Halk Kütüphanelerinin Yeri ve Önemi: Niceliksel Verilerle İzmir Örneği”, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1, 2020, s. 110-137.
- Akyol, Yaşar, *İzmir Halkevi (1932-1951)*. İzmir 2008.
- , “Türkiye’de Halk Evlerine İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirmeler Üzerine”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/6, 1996, s. 131-145.
- Arıkan, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 6/23, 1999, s. 261-281.

- Ari, Eyal, "The People's Houses and The Theatre in Turkey", *Middle Eastern Studies*, 40/4, 2004, s. 32-58.
- Celep, Cevat, *Halk Eğitimi*, (Genişletilmiş 3. basım). Ankara 2003.
- Civci, Sultan, *Halkevi ve İzmir Halkevinin Faaliyetleri (1932-1951)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2013.
- Cumhuriyet Halk Partisi Halkevi Öğrengeği*, Ankara 1938.
- Cumhuriyet Halk Partisi-Halkevi*, Ankara 1944.
- Cumhuriyet Halk Partisi Halkevi Talimatnamesi*, Ankara 1932.
- Çavdar, Tefik, "Halkevi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1983, s. 878-884.
- Çeçen, Anıl, *Halkevi*, Ankara 1990.
- Ergün, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara 1997.
- Erol, Muzaffer, "Halkevi Kütüphaneleri", *Türk Kütüphaneciliği*, 14/4, 2000, s. 472-479
- Ersoy, Osman, *Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma*, Ankara 1966.
- "Evimiz Çalışmaları", *Fikirler*, 248-249, 1943, s. 27-28.
- "Evimiz Çalışmaları", *Fikirler*, 254-255, 1943, s. 22-23.
- "Evimiz Çalışmaları", *Fikirler*, 258-259, 1943, s. 23-24.
- "Evimiz Çalışmaları", *Fikirler*, 276-277, 1944, s. 16.
- "Evimizin Birinci Altı Aylık Çalışmaları", *Fikirler*, VIII/166-168, 1938, s. 15-44.
- "Gençlik Sayfası", *Fikirler*, VIII/165, 1938, s. 2.
- Gökberk, Macit, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, (2. basım). İstanbul 2018.
- Güneş, Günver, *İzmir Türkoğaç Faaliyetleri (1923-1931)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990.
- Güneş, Müslime, "Adnan Menderes ve Halkevi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, 2012, s. 141-155.
- "Halkevi Haberleri", *Fikirler*, 326-327, 1946, s. 39.
- "Halkevimizin Çalışmaları", *Fikirler*, 21, 1949, s. 40.
- "Halkevimizin Eylül Ayı İçindeki Çalışma Faaliyeti", *Fikirler*, VII/193, 1939, s. 14.
- "Halkevimizin Mayıs Ayı İçindeki Çalışmaları", *Fikirler*, VII/188, 1939, s. 14.
- Halkevi*, Ankara, 1951.
- "Halkevi Görecekt Talebe", *Anadolu* (15.12.1935), s. 3.
- "Halkevi Açılıyor", *Anadolu* (20.1.1932), s. 1.
- "Halkevinde Şube İntihapları", *Anadolu* (9.2.1932), s. 2.
- İşıkhan, Serap, "İzmir Devlet Tiyatrosu Binası Özelinde Tarihi Çini Panoların Belgelemesi ve Koruma Önerisi", *ERASMUS Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Uluslararası Akademik Çalışmalar Sempozyumu İzmir 5-6 Nisan 2019*, (ed. M. Yılmaz). Elazığ 2019. s. 129-144.
- İğdemir, Uluğ, *Halkevi Kütüphaneleri İçin Rehber*, Ankara 1939.
- "İzmir Halkevi Kütüphanesi, Okuyucu ve Kitap Sayısı", *Fikirler*, XI/308-309, 1946, s. 16.
- "İzmir Halkevinde Dün Basın Erkânıyla Bir Toplantı Yapıldı", *Anadolu* (26.2.1944), s. 3.
- İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü İstatistik Yılığ*, İzmir 1933.
- İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü İstatistik Yılığ*, İzmir 1942.

- Karayalçın, Yaşar, *Kütüphaneciliğimiz Üzerine Bir Bakış*, Ankara 1952.
- Keseroğlu, Hasan Sacid, *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Durum*, İstanbul 1989.
- , “Halkevlerinde Kitap ve Kütüphane Kıyımı: 1951”, *Türk Kütüphaneciliği*, 36/4, 2022, s. 495-511.
- Kunter, Halim Bakı, *Kuruluşunun 32. Yıldönümünde Halkevi*, Ankara 1964.
- Oral, Mustafa, “Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII/53, 2002, s. 499-527.
- Ötügen, Adnan, “Türkiye’de Kütüphanecilik Eğitiminin Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, VI/1-2, 1957, s. 1-36.
- Özacun, Orhan, *CHP Halkevi Yayınları Bibliyografyası*, İstanbul 2001.
- Özdemir, Yavuz ve Aktaş, Elif, “Halkevi (1932’den 1951’e)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 45, 2011, s. 235-262.
- Özer, İsmail, *Halkevi*, İstanbul 2020.
- Özerdim, Sami N., “Halkevlerinin Kitaplık ve Yayınları”, *Atatürk ve Halkevi* içinde, Ankara 1974, s. 239-245.
- Özertem, Kemal, “İzmir Halkevi Çalışmaları”, *Fikirler*, 226-227, 1942, s. 25-27.
- Özsarı, Mustafa, “Ege Bölgesi Halkevi ve Yayın Çalışmaları”, *Atatürk Yolu*, VI/23, 1999, 401-415.
- Pars, Vedide Baha, “Halkevlerinin 18’inci Yıldönümünde”, *Fikirler*, 308-309, 1950, s. 1-2.
- Peker, Recep, “Recep Peker Nutku”, *Atatürk ve Halkevi* içinde, Ankara 1974, s. 9-17.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlarla Kısa Bir Bakış: I- Halkevi Dergileri”, *Türk Kültürü*, 13/156, 1975, s. 379-384.
- Şimşek, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevi 1932-1951*, İstanbul 2002.
- Taner, Hasan, *Halkevi Bibliyografyası*, Ankara 1944.
- “Tarih ve Müze Kolu Çalışmaları”, *Fikirler*, 222-223, 1941, s. 21.
- Toksoy, Nurcan, *Halkevi: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Ankara 2007.
- Topuz, Hıfzı, *Dünya’da ve Türkiye’de Kültür Politikaları*, İstanbul, 1998.
- Tuğluoğlu, Fatih, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisi ve Halkevi”, *Erdem*, XIV/42, 2005, s. 101-117.
- Tunaya, Tank Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler: 1859-1952*, İstanbul 1952.
- Uluskan, Seda Bayındır, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara 2010.
- Zeyrek, Şerafettin, *Türkiye’de Halkevi ve Halkodaları*, Ankara 2000.

Extended Summary

One of the most important guarantees of the existence of civilizations and countries on the stage of history is their cultural accumulation and their ability to actively use this accumulation and transfer it to future generations. Having left a century behind, the Republic of Turkey, in its first century, was

faced with the necessity of demonstrating such a skill, in addition to its struggle to exist and even its war. One of the most important elements of the process of doubtful cultural accumulation, effective use of this accumulation, sharing and transferring it to future generations is the education system targeting the society. Although the first thing that comes to mind at this point is the formal education systems of the countries, when it comes to the contribution of education to nourishing the culture, facilitating its understanding and internalization by the society, and transferring it to future generations, it is necessary to take into account the institutions that undertake this responsibility through non-formal education. This necessity was tried to be turned into reality in the first half century of the young Republic of Turkey, when it was established and tried to prove itself to the world. People's House, one of the most important elements that left their mark on the history of the Republic between 1932 and 1951, are one of the concrete steps of this effort.

People's House, the framework of which was shaped by Mustafa Kemal Atatürk himself and which is one of the practical results of his populism principle, left permanent traces on the educational and cultural climate of the young Republic through many disciplines, including librarianship. The official evolution of People's House, which served as non-formal education institutions within the young Republic for nearly twenty years, began with the opening of the first People's House in 14 provinces on February 19, 1932. The purpose of establishing the People's House, which spread throughout the country in a short time, is; It was determined as "to create an organization that has national consciousness, understands and loves each other, and adheres to Atatürk's principles". In this study, it is aimed to bring a different and comparative perspective to the new century of the Republic through the services of the Izmir People's House Library, one of the best and most effective examples of its kind in our country, and the results of these services. Within the scope of the study, a detailed analysis was made of the library, which was one of the basic units of the Izmir People's House, which served between 1932 and 1951. In this context, an attempt has been made to look at a section of the history of Turkish librarianship, which has a unique meaning and depth, from today's perspective, through the library's services, principles, conditions of use, activities, and especially the non-formal education responsibilities undertaken by the community center for the society and the details of the library relationship.

There are scientific studies in the national literature that deal with different aspects of People's House, which was a modernization movement put forward in the first years of the Republic of Turkey. There are also studies in the literature that focus on People's House with a focus on libraries and services. In this study, the impact of Izmir People's House and library on the cultural climate of the city has been tried to be revealed by tracing their traces to the present day. In this context, after a general evaluation was made about People's House and People's House libraries, information was given about Izmir People's House and finally, the rapprochement of Izmir People's House Library with the public was detailed through its services,

facilities, basic elements and contact with the society between 1932-1951. was considered as.

Izmir People's House is one of the first 14 People's House opened on February 19, 1932. The People's House begins its activities in the building, which was decided to be built as the Turkish Hearth building in 1925, but was completed in 1927 and currently serves as the Izmir State Theatre. The process of transforming the building, which was built under the influence of the ideology-architecture unity adopted with the Republic and is still one of the most original architectures of the city, into a People's House dates back to April 10, 1931, when the Turkish Hearths dissolved themselves. This building has made a direct and undeniable contribution to Izmir People's House recognition in the city and its becoming a center of attraction.

Izmir People's House has attracted great attention from the people of Izmir since the day it officially started its activities. In creating this high interest, public relations activities supported by the state, as well as promotional activities carried out through the press and the local government's ownership of People's House, were effective. In addition to providing information about the activities of the People's House through city loudspeakers, the announcement of the activities of these social cultural institutions through the " People's House Column" opened in newspapers since 1937 facilitated the rapprochement and integration of the People's House with the public, as in other cities. Periodically inviting members of the city's press to tea at the People's House, presenting a report on the activities of the People's House, and thus aiming to receive more coverage in the press can be cited as an example of this multifaceted and widespread effort with a widespread network of influence. Likewise, planning for government officials, members of parliament and especially students to visit the People's House regularly is one of the efforts made in this direction.

When the activities of the library were stopped, the number of books in the collection reached 7,800 and the number of readers reached 5,000. The Library and Publication Branch of Izmir People's House printed a total of 40 books and brochures on different subjects and contents between 1932 and 1950. In addition to these publications, he has also been the publisher of different magazines. The community center's magazine publishing adventure begins with the Ege magazine, which it announced that it would publish but was never seen in print. Then, for a short time, he became the publisher of Güzel Günler magazine, which was older than the People's House. The main publication of Izmir People's House is Fikirler magazine, which was first published by Izmir Turkish Hearth in 1927. The 133rd issue of the magazine, dated February 1, 1936, was published as Izmir People's House Magazine. Fikirler continued its existence as the official publication of the People's House until June 1950. The magazine published a total of 370 issues in two different periods, between July 1927 and June 1947 and between July 1947 and June 1950.

This aspect, which is supported by recorded data such as the number of collections and users, the number of books and magazines published, and the number of members, when compared to other libraries serving under

community centers, indicates that, when viewed from today's perspective, it is necessary to look more carefully and in detail at the Izmir People's House Library and its effects reflected today. It also brings with it. Considering the permanent traces left by People's House on the Republic, which has been around for a century, and the role of libraries in the formation of these traces, it would not be a mistake to say that there is much more to be said, researched, and turned into inspiration for the future by comparing People's House libraries with today's conditions.

İSLAMCI BASINDA ADNAN MENDERES İMAJI (1950-1954)

Hacı Veli Gök*

Öz

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'ni iktidarı döneminde en çok zorlayan ve kendisine karşı büyük oranda halk desteğini alan parti olarak değerlendirilmektedir. 1946'da kurulmasının ardından CHP'ye karşı etkin bir muhalefet sergileyen DP, 1946 genel seçimlerinde CHP'yi iktidardan indirebilmeyi başaramamıştır. Ancak takip eden bir diğer seçim olan 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde basının bir kısmının ve halkın büyük çoğunluğunun desteğini almayı başaran DP tek başına iktidar olmayı bilmiştir. Araştırmamızın konusunu teşkil eden İslamcı basın ise bu süreçte Menderes'e vermiş olduğu desteği ile kayıtlara geçmiştir. Ulusal basının kısmen İslamcı basının ise büyük çoğunluğunun desteğini almayı başaran DP'nin bu başarısının ardında şüphesiz ki güttüğü liberal politikalar ve din hürriyeti kapsamında vermiş olduğu beyanlar büyük bir rol oynamıştır. CHP Dönemi'nde dini söylem ve eylemlerin laiklik kapsamında süzgeçten geçirilerek bir takım düzenlemelere tabi tutulması, gerek halk gerekse İslamcı basın nezdinde bir bıkkınlık hali yaratmıştır. Oysaki Menderes'in adeta özgürlüklerin timsali bir anlayışla Türk siyasi hayatına atılması, özellikle İslamcı basının bu yönde kendisine tam destek vermesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamcı Basın, İslamcı Dergiler, Adnan Menderes, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi.

---

* Dr., İçişleri Bakanlığı, Kayseri-İncesu/ Türkiye/ gokhaciveli@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7419-0271, Bahçelievler Mah. Murat Sok. No: 6, Daire: 14, İncesu/Kayseri

Adnan Menderes Image in Islamist Press (1950-1954)

Abstract

The Democratic Party, founded on 7 January 1946, is considered to be the party that pushed the Republican People's Party the most during its time in power and received a large proportion of popular support against it. The DP, which was actively opposed to the CHP after its formation in 1946, failed to remove the CHP from power in the 1946 general elections. But the DP, which succeeded in securing the support of some of the press and the vast majority of the public in the May 14, 1950 general election that followed, has known about being in power alone. The Islamist press, which is the subject of our investigation, has been recorded with its support to Menderes in this process. Behind the success of the DP, which managed to gain the support of the majority of the national press in part of the Islamist press, there is no doubt that the liberal policies and religious freedom have played a big role. During the CHP Era, religious discourse and actions were filtered through secularism and subjected to a number of regulations, creating a state of exasperation with both the public and the Islamist press. However, the expulsion of Menderes into Turkish political life with an understanding of freedoms has enabled the Islamist press to give its full support in this direction.

Keywords: İslamist Press, İslamist Magazines, Adnan Menderes, Democratic Party, Republican People's Party

Giriş

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif olarak 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında ise Serbest Cumhuriyet Fırkası kurularak çok partili hayata adım atılmıştır. Ancak muhalif partilerin Türk demokrasi tarihindeki ömürleri uzun soluklu olmamış ve kuruluşlarından kısa süre sonra çeşitli gerekçelerle kapatılmışlardır.¹ Bu süreç içerisinde 1938'de Mustafa Kemal Atatürk vefat etmiş ve İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu dönem itibari ile Türkiye'nin demokrasi serüveni iç ve dış dinamiklerin bir ürünü olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından kısa bir süre sonra tüm dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı, dolaylı yönden Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Özellikle Sovyet Rusya'nın savaş sürecinde Türkiye'den toprak talebinde bulunması, Türkiye'nin bu süreçte Batı ile yakınlaşmasında önemli bir neden

¹ Mete Tunçay vd.; *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C 4, İstanbul 1995, s.122.

olmuştur.² Yine savaş neticesinde totaliter devletlerin bu savaştan yenik ayrılmaları ve serbest seçimlere dayalı çok partili hayatla idare edilen yönetimlerin önem kazanması, Türk siyasi hayatının yönünün belirlenmesi açısından da önem arz etmiştir.³ Bunun yanında iktidar partisi tarafından alınan siyasi, ekonomik ve sosyal tedbirler, Türk halkında ister istemez bir bıkkınlık yaratmıştır.⁴ İşte tam da bu noktada ülkede gitgide artan muhalif tablonun temsilcileri Türkiye Büyük Millet Meclisinde bu rahatsızlığı dile getirme olanağı yakalamışlardır. CHP içerisinde ortaya çıkacak olan bu muhalif kesimin temel güç kaynağı ise savaş ortamından bunalan ve yorulan bir kesimden kaynaklanmaktadır.⁵ Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmelerinde somut olarak kendisini gösteren bu muhalefet 7 Haziran 1945 tarihinde CHP milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Mehmet Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından, “*Dörtlü Takerir*” olarak bilinen önerilerini CHP Grup Başkanvekilliğine vermeleri ile kendisini belirgin bir şekilde göstermiştir.⁶ Dörtlü Takeriri izleyen süreç, bahse konu dört isim tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti’nin kurulması ile neticelenmiştir.⁷ DP, kurulmasının ardından teşkilatlanma çalışmalarına hız vermiş ve yurdun birçok bölgesinde teşkilatlanmaya başlamıştır. Kısa süre devam eden hazırlıkların ardından 21 Temmuz 1946’da DP muhalefet olarak girmiş olduğu ilk seçimlerinde iktidar olmayı başaramamıştır.⁸ 1946 seçimlerini takip eden bir diğer genel seçim olan 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde ise DP bu sefer büyük bir fark ile iktidar olmayı bilmiştir.⁹ DP’nin iktidar olması ile Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes

-
- ² Bülent Akkaya, *Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin İç Güvenliği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2010, s.12; Süleyman Tüzün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk İç Politikasında Dış Türkler Meselesi (1939-1945)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s.96; Pınar Kaya Özçelik, “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 65, S. 3, 2010, s. 165.
  - ³ Celal Çakmak, *Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Arasındaki Siyasi Çatışmanın Karşebir’e Yansımaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.17-19.; Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.43.
  - ⁴ Züleyha Çakmak Aşçı, *İsmet İnönü Döneminde Uygulanan İç Politikanın İktisadi, Sosyo-Kültürel Etkileri (1938-1950)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.42.
  - ⁵ Yelda Tutar, *1961 Yassıada Duruşmalarının İstanbul Basınına Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2009, s.14.
  - ⁶ Cihat Baban, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s.131-133.
  - ⁷ Fatma Alev Atayakul, *Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950- 1954-1957)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.90.
  - ⁸ TBMM Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuculari/secim3_tr.pdf. (17.02.2024)
  - ⁹ YSK Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>.(17.02.2024); Erol Tuncer, *1954 Seçimleri*, Tesav Yayınları, Ankara,

başbakan ve Refik Koraltan ise TBMM Başkanı seçilmiştir. DP almış olduğu %55,2 oy oranı ile TBMM’de 416 milletvekili ile temsil edilmiştir.¹⁰ Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk defa iktidar değişmiş ve bu durum DP’ye önemli bir güç kazandırırken, CHP’nin ise itibar kaybetmesine neden olmuştur.¹¹

Bu bağlamda, Türkiye’nin bahse konu demokrasi serüveninde basın etkin bir rol üstlenmiştir. Basındaki değerlendirmelerin toplumun her kesiminde bir karşılık bulduğu kesindir. Bu nedenle, hükümetler tarafından Türk basını önemsenmiş hatta kontrol altına alınmak istenmiştir. DP’nin iktidar olma yolunda birçok özgürlükçü vaatlerde bulunması, tek parti döneminde kontrol altında tutulan basının geniş bir desteğini görmüş olması bir gerçektir. Bu destek öylesine yoğun bir şekil almıştır ki, Demokratlar iktidar olmalarının ardından, her gördükleri gazeteciyi, “*siz kazandınız, siz çalıştınız, bu bayram sizin eserinizdir*” şeklinde taltif etmişlerdir. Basının gücünün çok iyi farkında olan Menderes’in basına verdiği önemi Menderes Hükümeti’nde hem devlet bakanı hem de basın ilişkileri sorumlusu olan Mükerrer Sarol altını çizerek belirtmiştir. Bu bağlamda Menderes Dönemi basın politikası, “*yandaş basını*” ödüllendirmek, muhalif basını da “*özendirmek*” ya da baskı altına almak doğrultusunda seyretmiştir.¹² Bu dönemde basın ile olan ilişkiler tarafların birbirlerinden karşılıklı beklentilerinin uyuşması şeklinde tezahür etmiştir.¹³ Türk basını içerisinde İslamcı basın ise çok önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu basının ciddi bir okuyucu kitlesi olduğu bilinmektedir. XIX. yy’ın sonundan II. Meşrutiyet Dönemi’ne kadar etkinliğini gösteren İslamcı basın, Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte başlatılan devrim hareketleri ile birlikte güç kaybetmeye başlamıştır. Ancak bu durum 1945’te¹⁴ çok partili hayata geçilmesinden mütevellit kısmen sağlanan özgürlük ortamı ile son bulmuş ve bu ortamdaki yararlanan İslamcı basın yeniden etkin olmaya başlamışlardır. DP’nin iktidar olması ile birlikte İslamcı basının, geniş bir

2011, s.3.; Sinan Yıldırım, “1950 Seçimleri ve Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S 6, 2004, s.148; Ahmet Hamdi Başar, *Demokrasi Bubranları*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1956, s.79.

¹⁰ “Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanı Olması İhtimali Kuvvetleniyor”, *Zafer*, 20 Mayıs 1950, s.1.; “Cumhurbaşkanı Namzedi: Bayar”, *Zafer*, 21 Mayıs 1950, s.1.; “C. Bayar Cumhurbaşkanı”, *Zafer*, 23 Mayıs 1950, s.1.; “Meclis Başkanı Adayı da Koraltan”, *Zafer*, 21 Mayıs 1950, s.1.; Ahmet Gülen, “Demokrat Parti Döneminde Siyasal Şiddet”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 72, 2023, s. 147.

¹¹ Bekir Koçlar, Yunus Özduygün, “Demokrat Parti’nin İktidara Gelişinin Türk Basınındaki Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 13, 2017, s. 290.

¹² Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51, S. 1, 1996, s. 486-488; Vahap Uluç, “Otoriterizm Açısından Demokrat Parti”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 23, 2022, s. 235.; Hamza Çakır, Deniz Elif Yavalar, “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 3, 2017, s. 260.

¹³ Seren Güven, Selim Hilmi Özkan, “Demokrat Parti’nin İktidara Gelişinde Basının Rolü (1950 Seçimleri ve Basın Faaliyetleri)”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2023, s. 138.

¹⁴ DP’den önce 24 Temmuz 1945’te İstanbul’da Millî Kalkınma Partisi adı ile muhalif parti kurulmuştur. Bkz. Orhan Özacun, “Siyaset Tarihimizde Millî Kalkınma Partisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2002, s. 209.

teşkilatlanma başarısı gösteren, halk ile iyi bir iletişim yakalayan ve dini söylemleri ile öne çıkan DP'yi desteklediği görülmektedir.¹⁵ Özellikle DP'nin, CHP karşıtı söylemleri, bunun yanında İslami camia ve muhafazakârlara karşı yumuşak yaklaşımı, DP'nin İslamcı basın tarafından desteklenmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda DP iktidarında 1950-1960 arasında DP ile İslamcı basın ilişkileri noktasında genel manada taraflar arasında olumlu ilişkilerin güdüldüğü bir gerçektir.¹⁶

1. Görsel Sanatlar Üzerinden CHP Eleştirisi ve DP Savunuculuğu

1.1. Resim ve Heykel

Ehli Sünnet Dergisi'nden Pertev Zapsu'nun Kasım 1950 tarihinde kaleme aldığı “*putperestlik*” isimli yazısı CHP ve DP yöneticilerinin görsel sanatlara bakış açılarını derginin penceresinden ortaya koyması açısından önemlidir. Yazıya göre ismi açıklanmayan bir CHP'li belediye başkanı “*başımın ucuna asılan bir putu*” indirmemek için direnmiş ve bu durum basına da yansımıştır. Zapsu'nun başucundaki “*puttan*” kastının heykel ya da resim olduğu düşünülmektedir. Yazar, yaşanan bu durumun aksi yönünde bir başka örnek vererek şu ifadelerle yer vermiştir: “*Demokratların Reisicumhuru da Sivas'ta asılı olan resmini bizçat eli ile indirmek gibi medeni, insani ve imani bir hareket yapmıştır.*” Demokratların Reisicumhuru tabirinden bu kişinin Celal Bayar olduğu aşikâr bir durumdur. Özetle yazar, ister heykel olsun ister resim olsun, kendisine hürmet edilen her objeyi “*put*” olarak nitelendirmiştir. Bu düşüncesini Hz. Muhammet'in sözleri ile desteklemeye çalışan yazar şu ifadelerle yer vermiştir: “*Efendimiz buyuruyor ki: Resmin¹⁷ ve heykelin, ihtiram mevkiinde bulunduğu yere rahmet melekleri giremez.*” Zapsu, buradan hareketle de, Bayar'ın ve DP anlayışının, “*put*” diye tabir edilen objelere karşı bir duruş sergilediğini buna karşılık CHP'lilerin ise bu objelere sahip çıktıklarını anlatmaya çalışmıştır. Bu bağlamda DP'nin İslami düşünce tarzı ile uyum içerisinde bulunduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır.¹⁸

Zapsu'nun ifade ettiği gibi resim ve heykeltçilik alanı ile ilgili, Türk milletinin aslında çok eski çağlardan beri ilgilenmiş olduğu görülmektedir. Özellikle heykeltçiliğin, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerine kadar yaygın bir şekilde sosyal yaşamda yer aldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin erken ve orta dönemlerinde

¹⁵ Doğan Duman, “Demokrat Parti'nin İslami Gazete ve Dergilerle İlişkisi (1946-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 25, 2016, s. 127, 134.

¹⁶ Duman, *a.g.m.*, s. 127.

¹⁷ Hakka Doğru Dergisi resim ile ilgili bir hadisten örnek vererek bu konuda İslam'ın bakış açısını göstermeye çalışmıştır: “Resim yapanlardan suretleri yapanlar kıyamet gününde, bu halk ve tasvir ettiklerinize siz ruh veriniz, ihya ediniz, diriltiniz diye azap görürler.” Bkz. “Methodilmek, Resim Yapmak”, *Hakka Doğru*, C. 7, S. 163, 3 Nisan 1950, s. 5.

¹⁸ Pertev Zapsu, “Putperestlik”, *Ehli Sünnet*, S. 92, C. 4, Kasım 1950, s. 12.; “İslam'da Resim”, *Ehli Sünnet*, C. 5, S. 101, Ağustos 1951, s. 13.

ise heykelcilik Türk toplumunda eskisi kadar yer edinememiştir. Ancak bu dönemde dahi heykelcilik devlet yöneticileri tarafından tamamıyla yasaklanmamıştır. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren bazı Osmanlı padişahlarının rölyef olarak kabul edilen madalyon siparişi vermeleri ve geçmiş dönemde yapılmış olan heykelleri zarar görmemeleri adına koruma altına aldirmaları bu sanata karşı kapıların tamamen kapatılmadığının birer göstergesidir. Geç dönem Osmanlı devrinde ise padişahların bilgisi dâhilinde heykel sergilerinin gerçekleştiği bilinmektedir. Son dönem Osmanlı devrinde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin açılması ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurularak burada heykelcilik eğitiminin kurumsallaşması, heykelin ve heykelciliğin Zapsu'nun ifadesi ile birer “*pu*” olarak görülmediğinin bir göstergesidir.¹⁹ Yine Zapsu, DP'nin Cumhurbaşkanı düzeyinde bahse konu sanatlara İslami çerçeveden bakarak ilgi duymadığını ima etmiş olsa da, 1 Ocak 1953 tarihinde geliri Atatürk heykellerine harcanmak üzere Ankara'da, İstanbul Üniversiteli sporcular ile Ankara Üniversiteli sporcuların bir futbol müsabakası düzenlendiği gerçeği göz önüne alındığında, DP'lilerin de kendi iktidarları döneminde Zapsu'nun dile getirdiği bir ideolojiyle heykel ve heykelciliğe bakmadıklarını göstermektedir.²⁰ Ayrıca DP'nin çeşitli dönemlerinde resim, heykel ve heykelcilik adına önemli adımlar atıldığı bilinmektedir. Bunlara örnek olarak; 24 Haziran 1950 tarihinde resim sanatının gelişimine katkı sunmak adına Subaşı Resim ve Heykel Galerisinin kurulması²¹, 29 Nisan 1952 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bahçesindeki Mimar Sinan Heykelinin açılış törenine Başbakan Adnan

¹⁹ Aysel Tursun, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Heykel*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2019, s. 51.

²⁰ “Ankara Üniversitelileri”, *Akşam*, 1 Ocak 1953, s. 3.; Milli Türk Talebe Birliğinin 1 Ocak 1953 tarihli basın açıklaması: “Milli Türk Talebe Birliği Başkanı dün muhtelif birlik meseleleri hususunda gazetecilere şu malumatı vermiştir: Birlik, İstanbul Üniversitesi bahçesine Atatürk heykelini dikirmek için teşebbüse geçmiş ve bu iş bugün için faaliyet sahasına dökülmüştür. Bugüne kadar 125,000 lira heykel hesabına yatırılmış olup, projenin 165,000 liraya ihalesi yapılmıştır. Heykel gelecek 10 Kasımda bitmiş olacaktır. Eserde Atatürk, gençlik adına bir erkek ve bir de kız figürleri vardır. Eserdeki kız figürü için 1952 Avrupa güzellik kraliçesi Günseli Başar poz vermeyi kabul etmiştir. Keza Kadıköy kız enstitüsü de Günselinin giyeceği elbiseyi hazırlamaktadır. Ayrıca Atatürk'ü mefkûre haline getirmek için müsabaka tertip edilmiştir. Bu müsabakada Atatürk'ün muayyen bir cephesi mevzu olarak verilecek ve en iyi ifadelendiren eser sahibine Atatürk heykeli projesini kazanmış olan heykeltıraşlar tarafından 5000 lira mükâfat verilecektir. Üniversite ve şehrin büyük meydanlarında, memleket için çalışmış kimselerin büstlerini diktirmeği karar altına almış bulunuyoruz. Bu hususta ayrıca bir de anket tertip edeceğiz. Üniversitenin giriş kapısı ile merkez binası arasındaki yola İnkılâp Yola adını verdiren birliğimiz. Üniversite için çalışmış olanların büstlerini buraya dikmek tasavvurundadır. Birliğin teşkilatı gün geçtikçe genişlemektedir.” Bkz. “Üniversite Avlusuna Dikilecek Heykel”, *Akşam*, 1 Ocak 1953, s. 5.

²¹ *BCA*, 30.01.00.00.17.98.22.

Menderes'in davet edilmesi²², 18 Ocak 1954 tarihinde Ankara Üniversitesi önüne Atatürk heykelinin dikilmesinin kararlaştırılması²³ verilebilir.

Ancak tüm bu faaliyetler İslamcı basında memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Serdengeçti Dergisi'nden Sabri Baki, yılda 1.890.000 TL'nin çiçek, çelenk ve heykellere ayrıldığını dile getirerek bunların imali için devletin bir servet harcadığının altını çizmiştir.²⁴ Bununla birlikte İnönü heykellerinin ve resimlerinin bazı belediyelerce kaldırılması ise İslamcı basında memnuniyetle karşılanmıştır. Bu sevincin kaynağı ise şu ifadelerle açıklanmıştır: “Bir zamanlar Kur'an yazılarını mermerlerden kazıyanların bugün isimleri kazınıyor. Resimleri karaya boyanıyor. Hem, Allah bu günleri ona gösteriyor.”²⁵ Heykellere karşı muhalif duruşunu her fırsatta okuyucuları ile buluşturan Sebülürreşad Dergisi ise bu duruşunu bazı DP milletvekillerini referans göstererek somutlaştırmaya çalışmıştır. Buna göre, DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen'in şu ifadelerine yer vermiştir: “Cenazelere, heykellere çelenk koymak firavunlara mabsus bulunduğunu ve küfür olduğunu söylemiştir.”²⁶ Tüm bunlar ışığında İslamcı basın, görsel sanatlar karşısında DP'yi her ne kadar İslamcı düşünce ile özleştirmeye çalışsalar da DP dönemi görsel sanat faaliyetleri aslında İslamcı basının bu konuda bir nevi niyet okuduklarını göstermektedir. Bu bağlamda bazı DP'lilerin görsel sanatlar noktasında İslamcı basın ekseninde düşüncelerini tüm DP'ye mal etmek tutarsız bir davranış olacaktır.

2. Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması ve Din Dersleri Bağlamında Menderes Hayranlığı

2.1. Türkçe Ezan Meselesi

Osmanlı Devleti'nin son dönemi, Cumhuriyetin ise ilk dönemlerinde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi gibi düşüncelerin mevcut olduğu bilinmektedir.²⁷ Bu doğrultuda ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi konusu Cumhuriyet Dönemi'nde yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmalar neticesinde Atatürk Dönemi'nde ezanın Türkçeleştirilmesine karar verilmiş ve ilk Türkçe ezan 30 Ocak 1932 tarihinde İstanbul'da bulunan Fatih Cami'sinde okunmuştur. İşte bu tarihten itibaren Arapça ezan yasağına karşı en büyük direniş İslamcı basın tarafından

²² BCA, 30.01.00.00.20.113.6.

²³ BCA, 30.18.01.02.134.113.11.

²⁴ Sabri Baki, “Heykel”, *Serdengeçti*, C. 6, S. 19, Kasım 1952, s. 18.

²⁵ “Boynuna İp Takılan Heykel”, *Sebülürreşad*, C. 6, S. 131, Ağustos 1952, s. 96.; “İlahi Bir Tecelli”, *Sebülürreşad*, S. 4, C. 86, Eylül 1950, s. 176.

²⁶ “Bir Usul-ü Fıkıh Meselesi”, *Sebülürreşad*, S. 6, C. 128, Haziran 1952, s. 46.; Hakka Doğru Dergisi'nde İslamcı basında muhalefete uğrayan heykel konusuna farklı bir açıdan yaklaşmış ve rüyada heykel görmenin hayırla vesile olacağı dile getirilmiştir. Bkz. “Rüya Tabirleri”, *Hakka Doğru*, C. 7, S. 177, 22 Mayıs 1950, s. 7.

²⁷ “Hutbelerin, namaz surelerinin Türkçe okunması gerektiğini öne süren ilk Türk aydını Ali Suavi olmuştur. Bkz. Şükrü Şur, *Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidar*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 92.

gösterilmiştir.²⁸ Bu direnişte İslamcı basın çözüm noktası olarak CHP yönetimi ile bir yere varamayacağını anlamış ve meselenin halli için tüm umudunu 1950 genel seçimleri ile iktidara gelen Başbakan Adnan Menderes'e bağlamıştır. Bu doğrultuda basın-yayın yolu ile Menderes'e sorunun çözümü noktasında çağrılar gerçekleştirmişlerdir. Kamuoyundaki yüksek beklenti nedeniyle DP'nin ilk döneminde 16 Haziran 1950 tarihinde, Ramazan ayı öncesinde ezanın Arapça olarak okunması serbest bırakılmıştır.²⁹ Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkında ceza hükmü koyan Türk Ceza Kanunu'nun 526. Maddesi TBMM'nin 16 Haziran 1950 tarihli oturumunda kabul olunan 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bu hüküm maddeden çıkarılmıştır.³⁰

Bu durum bazı CHP Milletvekilleri tarafından memnuniyetsizlikle³¹ karşılanırken İslamcı dergilerde büyük bir sevinçle karşılanmış ve ezanın tekrardan Arapça şeklinde dönüştürülmesinin mimarı olan Menderes, iktidarının henüz ilk yılında İslamcı basının teveccühünü kazanmayı bilmiştir. Bu duruma örnek olarak Sebilürreşad Dergisi'nin Haziran 1950 tarihli sayısı örnek gösterilebilir. Bahse konu sayıda, 187 üniversite öğrencisi adına Alaattin Yılmaztürk tarafından Menderes'e hitaben bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda aynen şu ifadeler yer almıştır: “*Bütün İslam âleminin, Müslüman Türk camiası ve Türk gençliğinin en derin sevgi ve muhabbetini kazandıran Ezan-ı Muhammedi'nin asli şekline müsaade ile demokrasinin kabul ettiği hakiki vicdan hürriyetine doğru ilk adımı atmış olan Başbakanımızı, biz İstanbul Üniversitesi gençliği de bütün ruhumuzla tebrik ederken, vatan, millet ve din hizmetinde hayırlı muvaffakiyetler diler, samimi hürmet ve selamlarımızı arz ederiz.*”³² Derginin aynı sayısında 84 üniversiteli adına Orhan Cahit Doğru tarafından Menderes'e hitaben ikinci yazı kaleme alınmıştır. Yazıda, “*Müslüman Türk'ün vicdan ve din hürriyeti üzerindeki tehditleri kaldırma ve hakiki laikliğin temellerini atma yolunda Ezan-ı Muhammedi hususundaki kararımıza biz İstanbul Üniversitesi gençlerinin ruhuna tercüman olduğunu saygılarımızla arz ederiz*”³³ ifadelerine yer verilmiştir. Hakiki laiklik terimi aslında DP'nin I. Hükümet programında yer alan bir kavramdır. Programın ilgili bölümünde şu ifadeler yer almıştır: “*İrticai tabrike asla müsaade etmemekle birlikte din ve vicdan hürriyetinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız.*”³⁴ Yine, programda inkılaplar millete mal olmuş şeklinde sınıflandırılmıştır.³⁵ Bu durum bazı basının

²⁸ Hacı Veli Gök, “CHP İktidarının Son Döneminde Türkçe Ezan Uygulaması Karşısında İslamcı Basın (1947-1950)”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, S. 10, Aralık 2022, s. 846.

²⁹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ezanin-turkcelestirilmesi/> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2024)

³⁰ *BCA*, 30.01.00.00.51.306.2.

³¹ *BCA*, 30.01.00.00.41.242.2.

³² Alaattin Yılmaztürk, “Sayın Başbakan Adnan Menderes”, *Sebilürreşad*, S. 4, C. 81, Haziran 1950, s. 96.

³³ Orhan Cahit Doğru, “Sayın Adnan Menderes Başbakan”, *Sebilürreşad*, S. 4, C. 81, Haziran 1950, s. 96.

³⁴ Kocaçimen, *a.g.t.*, s. 14.

³⁵ Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 289-290.

dikkatinden kaçmayarak şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.³⁶ Özetle, İslamcı basında Arapça ezan yasağının kaldırılması laikliğin bir gereği olarak yorumlanmıştır. Zira Türkiye’de bulunan diğer tüm din temsilcilerinin istedikleri dil ile ibadet etmeleri ve ibadete çağrılmaları laiklik kapsamında hoş karşılanırken, Müslümanları ibadete davet eden çağrının dili konusunda bir takım yaptırımlara gitmek, “*hakiki laiklik*” kavramının İslamcı basında vurgulanmasına neden olmuştur. Böylece Menderes’in getirmiş olduğu bu yenilik İslamcı basında aslında Atatürk Dönemi’nde anayasaya konulan laiklik kavramı ile birebir uyduğu vurgulanmıştır. Özetle İslamcı basının buradan çıkardığı sonuç, Arapça ezan yasağı kapsamında Menderes iktidarına kadar laiklik anlamında yanlış bir uygulama süregeldiği şeklinde olmuştur.

Arapça ezan yasağının Menderes iktidarı ile kaldırılması Ehli Sünnet Dergisi’nin de dikkatinden kaçmamıştır. Dergi Arapça ezan yasağı ile ilgili CHP’yi sorumlu tutarken, CHP içerisinde Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’yü farklı kategorilerde değerlendirmiştir. Buna göre, ezanın Türkçe okunması meselesi Atatürk zamanında ortaya çıkmıştır. Ancak Atatürk, Türkçe ezan okumayı kanunen bir zorunluluk olarak kabul ettirmemiştir. İşte bu noktada İnönü’ye yüklenen dergi şu ifadelerle yer vermiştir: “*İnönü, bir iş yapabildim zannı ile bunu kanunlaştırdı, bu hususta ceza kanununa bir madde ilave ettirdi. Bu madde, ne ilme ne de hukuk esaslarına uyuyordu. Bilakis, Anayasamıza çirkin bir aykırılık, insan haklarına zalimane bir darbe, Türk milleti arasında derin bir ayrılık koyuyordu. Türkiye dâhilinde yaşayan Yahudi ve Hıristiyan ibadethanelere sokulmayan bir memnuniyet, İslam ibadethanesine haksızca sokulmuş ve iman hürriyetini kırbaçlamıştır.*”³⁷ Türkçe ezan uygulamasından İnönü’nün sorumlu tutulduğu bu ifadelerin ardından dergi sözü Menderes’e getirmiştir. Buna göre, Arapça ezan yasağının haksızlığı karşısında gerek CHP gerekse DP yönetimlerine karşı şiddetli bir şekilde mukavemet gösterilmesine rağmen “*Halk Partisi’nin sağır kulakları*” bu feryatları duymamıştır. Bu feryatlar karşısında DP’nin ilk başbakanı olan Menderes, çağrılara kayıtsız kalmayarak Arapça ezan yasağını³⁸ kaldırmıştır.

³⁶ Nihat Erim, “1951’in Başında Düşünceler” isimli yazısında bahse konu durum karşısında Menderes’i şiddetle eleştiren yazarların başına gelmektedir. Erim konu ile alakalı şu ifadeleri kullanmıştır: “DP’nin ilk hükümet programı ilgi ile beklenmiştir. Bay Menderes’in Meclis kürsüsünden okuduğu program, Cumhuriyet tarihine bir başbakanın ilk defa olarak halka mal olmuş ve halka mal olmamış inkılaplar tefriki yapmış olması gibi bir karakterle geçecektir.” Bkz. Nihat Erim, “1951’in Başında Düşünceler”, *Ulus*, 1 Ocak 1951, s. 3.

³⁷ “Çirkin Bir Din Düşmanlığı”, *Ehli Sünnet*, S. 4, S. 86, 15 Haziran 1950, s.14.

³⁸ Ehli Sünnet Dergisi, Arapça ezan yasağının kaldırılmasının duyulan memnuniyeti okuyucularından kendilerine gelen mektuplarla somutlaştırmak istemiştir. 15 Temmuz 1950 tarihli sayısında İzmir-Uzunyol’dan Mehmet Şükrü isimli bir vatandaşın mektubunu yayınlamıştır. Mektubun bir kısmında şu ifadeler yer almaktadır: “Allahuekber, bilmem bu nida sizin neden hoşunuza gitmiyor? 18 milyon Türk-İslam camiasının özlediği bu nida-i ilahiyi bir an evvel beklediğini bilmiyor muydun? Çok şükür ki, DP Menderes kabinesi 1300 küsur yıllardan beri ecdadımızın bize ulaştırdığı bu ilahi emanetin minarelerimizde yine okunması Ramazan-ı Şerifle yine müjdelediler. Milletin özünden anlayan büyüklerimize canla başla teşekkür ederiz.” Bkz. Mehmet Şükrü, “İzmir’den Bir Mektup”, *Ehli Sünnet*, S. 4, C. 88, 15 Temmuz 1950, s. 14.; Arapça ezan yasağının Menderes tarafından kaldırılmış olması konusunda bazı araştırmacılar, bu adımın oy

Dergide geçen en ilginç detay ise Arapça ezan yasağını kaldıran Menderes'ten benzer konularda daha radikal kararlar alınmasının beklenmesi olmuştur. Buna göre, Menderes Hükümetinin ilk icraatı olan Arapça ezan yasağının kaldırılmasını müteakiben atılması gereken adımlar şu başlıklar altında sıralanmıştır: “*Arapça Tekbir, Sürre Alayı, Fes, Sarık ve Ayin Serbestisi gelecek midir?*”³⁹ Buradan anlaşılan, Ehli Sünnet Dergisi, Menderes'ten inkılapların temel dinamikleri ile oynamasını istemektedir. Bu durum ise dergide Menderes'in bir başbakandan ziyade bir Osmanlı Sultanı olarak görüldüğüne işaret etmektedir.⁴⁰ İslamcı basının inkılaplar ve CHP Dönemi'ndeki bir takım uygulamalar noktasında rahatsız olduğu temel konular olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Menderes'ten sürekli bir atılım beklemektedirler. Ancak bu atımların Menderes'in ilk iktidar döneminde atılmasının beklenmesi gerek Menderes gerekse DP tarafından hoş karşılanmadığı düşünülmektedir.

2.2. Din Dersleri

1950 genel seçimlerinden büyük bir galibiyetle çıkan ve 1960'a kadar tek başına iktidara olmayı başaran DP Dönemi'nde ortaya konulan dini söylemler⁴¹ özellikle İslamcı basın tarafından destek görmüştür. DP'nin iş başına gelmesinin ardından bazı kesimler tarafından dini yönlü hassasiyetlerin DP'ye iletilmesi ve bunun basın yayın yolu ile dile getirilmesi karşısında DP'nin bu taleplere çoğunlukla kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Arapça ezan yasağının 16 Haziran 1950 tarihinde kaldırılmış olması bu doğrultuda bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapça

---

kaygısı ile atılmış olabileceği yönünde bir yaklaşım içerisinde olmuşlardır. Bkz. İdris Tetik, *Demokrat Parti'nin 1950-1960 Yılları Arasında Uyguladığı Siyasi Politikaların Türk Demokrasisine Yansımaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015, s. 92.

³⁹ Ehli Sünnet, *a.g.m.*, s. 14.

⁴⁰ Ehli Sünnet, *a.g.m.*, s. 14.; Aynı doğrultuda bir talep de Medeni Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik olarak dile getirilmiştir. Ancak talep bu sefer İslamcı basından değil doğrudan DP içerisinden gelmiştir. Bu bağlamda DP Konya milletvekili Fahri Ağaoğlu, DP Meclis Grubunda İsviçre'den tercüme edilen Medeni Kanunun bazı kısımlarının Hıristiyan milletlere ve kilise hukukuna ait olduğunu dile getirmiş, bu nedenle bu kısımların Müslüman millete karşı uygulanamayacağını ifade etmiştir. Ancak Ağaoğlu'nun bu talebi kabul görmediği gibi bazı DP'li milletvekillerinin şiddetli hücumuna maruz kalmıştır. Bkz. “Medeni Kanunun Kilise Hukukundan Alınan Kısımları İslah ve Tadili”, *Sebilürreşad*, S. 6, C. 142, Ocak 1953, s. 266.

⁴¹ Bu söylemlere bir işaret olarak DP'nin ilk hükümet programında rastlamak mümkündür. Programda yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir: “İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî lâikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.” Bkz. Leyla Kırkpınar, “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 36, 2018, s. 353; İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (1950-1961)*, C. 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 2013, s. 759.

ezan yasağının kaldırılması benzeri bir takım uygulamaların da hayata geçmesini beraberinde getirmiştir. Bu duruma örnek olarak ilk kez devlet radyosunda dini programlar⁴² yapılmasını ve bunu müteakiben din derslerinin⁴³ ilkokullarda okutulmasını sağlayan bir takım düzenlemelerin hayata geçirilmesi verilebilir. Öyle ki 1946 sonrası DP programında ve I. Menderes Hükümet programında din dersleri mevzusunda önemli adımlar atılacağı kamuoyuna duyurulmuştur. Hiç şüphesiz ki DP, bu tarz uygulamalarında muhafazakâr kesimin büyük oran desteğini almayı başarmıştır.⁴⁴ DP döneminde gerçekleşen bu uygulama ile 7 Kasım 1950 tarihinde alınan karar gereğince valiliklere gönderilen bir genelge ile din dersleri bir program içerisine alınmış ve Türkçe derslerinden haftada birer saatin din derslerine ayrılmasına karar verilmiştir. Bu genelgenin 1949'da CHP döneminde hayata geçirilen genelgeden temel farkı ise çocukları din derslerini almak istemeyen velilerin bu durumu dilekçe ile okul yönetimine bildirmeleri zorunluluğu getirilmesi olmuştur.⁴⁵ 1953'te ise 9. ve 10. sınıf programlarına haftada birer saat olmak üzere zorunlu din dersleri konulmuştur. 1956 tarihinde alınan bir karar gereğince ise din dersleri, zorunlu ve sınıf geçmede etkili bir ders olmuştur.⁴⁶ Özetle CHP'nin son döneminde seçmeli olarak verilen din dersleri 21 Ekim 1950 tarihi itibarı ile 4. ve 5. sınıflarda zorunlu bir ders olarak yer almıştır. Bunun yanında ilk öğretmen okullarının programlarında da din dersleri yer almıştır.⁴⁷

⁴² “Dönemdeki radyo programları incelendiğinde radyo açılış saatinden sonra 19:30-19:45 saatleri arasında Kur'an-ı Kerim okunmasına başlanmıştır. Özellikle 1950-1954 yılları arasında manevi yayınların toplam yayınlar içerisindeki oranı büyük artış göstermiştir. Keza, tek parti iktidarı süresinde bu alana yönelik yayınlara pek rastlanmamıştır.” Bkz. Mustafa Tokmak, *Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti ve Ankara Radyosu*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 147.

⁴³ İlkokullarda din eğitimi konusunda CHP iktidarının son döneminde bir takım atılımlar olduğu görülmektedir. “Millî Eğitim Bakanlığı, 1 Şubat 1949 tarihli 2414 sayılı genelgeyle valiliklere din öğretimi hakkında serbestliğe izin verildiğini bildirmekteydi. Bu konuda bir genelge yayımlandı. Genelgede, 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren ilkokullarda ihtiyari olarak din derslerinin okutulması bildirilmiştir. Halk serbest bırakılan din eğitimine büyük bir teveccüh göstermiştir. Öyle ki 1949–1950 öğretim yılında ilkokulların 4 ve 5 sınıflarında okuyan 414.447 öğrenciden din derslerine devam etmeyenlerin sayısı 2797 Müslüman ve 3002 gayrimüslim olmak üzere toplam 5799 olup bu da % 1'lik bir orandan ibaretti.” Bkz. Gülçin Abay, *Demokrat Parti Döneminde Türk Basımında Din (1950-1960)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010, s. 33-34.

⁴⁴ Yaşar Baytal, “Demokrat Parti'nin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 66, 2020, s. 95-96.; Kocaçimen, *a.g.t.*, s.14.; Emre Kılıç, *Demokrat Parti Dönemi Millî Eğitim Politikası (1950-1960)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2008, s. 47.

⁴⁵ *BCA*, 30.18.01.02.124.85.15.

⁴⁶ Mehmet Cem Şahin, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.6, S. 12, 2012, s. 42.

⁴⁷ Atiye Emiroğlu, Necmi Uyanık, “Demokrat Parti Dönemi Din Eğitimi Bağlamında İmam-Hatip Okulları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2017, s. 58.

Tüm bunlar ışığında, DP'nin ilk döneminde din derslerinin ilkokullarda okutulması kararı İslamcı basında büyük bir sevinç kaynağı olmuştur. Bu bağlamda Müslüman Sesi dergisinin 15 Aralık 1950 tarihli sayısı önem arz etmektedir. Bahse konu sayıda DP tarafından alınan bu karar, “*Son Günlerin En Mesut Olayı*” başlığı ile kaleme alınmıştır. Yazıya göre; son günlerde Türkiye’de muazzam bir hadise meydana gelmiştir. Bu hadise, Menderes kabinesine, “*taribte en yüksek mevki verecek kadar ehemmiyetlidir.*” Buradan hareketle, dergi Menderes ve kabinesinin yerini mevkilerin en yükseğine kadar çıkarabilecek bir irtifa ile derecelendirmiştir. Dergiye göre, Menderes Hükümeti iktidara gelir gelmez vicdan hürriyeti noktasında çok büyük bir adım atmış ve din derslerinin okullarda okutulması gibi radikal bir karar almıştır. Bu karar her ne kadar CHP'nin son döneminde alınmış olsa da uygulamada din dersleri seçmeli olarak uygulama sahası bulmuştur. Bu nedenle karardan pek bir fayda sağlanamamıştır. Dergiye göre CHP döneminde bu karardan fayda sağlanamamasının temel sebebi, kararın, “*temiz bir niyet ve vicdani bir samimiyet mahsulü olmamasından*” ileri gelmesidir.⁴⁸

Dergide, CHP'nin bu konuda fayda sağlamayan bir atılımda bulunmasından dolayı, DP'nin iş başına gelir gelmez Celal Bayar ve Adnan Menderes’e açık mektuplar yazıldığı ifade edilmiştir. Bayar ve Menderes’e hitaben yazılan mektuplarda Müslüman Sesi, fikirlerini beyan etmiştir. Bu fikirlerin temelinde ise din derslerinden fayda beklenmesi ve yeni nesle dini terbiye verilmek istenmesi doğrultusunda, din derslerinin mecburi olması gerekmektedir. Dergiye göre bu süreçte, Menderes Hükümeti, beklenenden daha güzel bir karar alarak çocuklarının din dersleri almasını istemeyenlerin okul idaresine bu durumu bildirme zorunluluğunu uygulamaya koymuş, din derslerinde yapılan sınavlarını veremeyenlerin sınıfta bırakılması kuralını getirmiştir. Dergiye göre bu karar, Menderes’in samimiyetinin bir ifadesi olarak görülmektedir. Dergi bu durumu şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Artık, yeni yetişen Türk yavrularının dini terbiyeden mahrum edildiklerinden, daha doğrusu dinsiz kaldıklarından duyduğumuz payansız ve deruni teessür, sevince munkalip oldu. Lakin aziz okurlarımız, hepimizden ziyade sevinmeye ve iftihar etmeye hak kazananlar Adnan Menderes ve mesai arkadaşlarıdır. Cenabı Hak onlara sonsuz başarılar ibsan etsin. Millet ve memleketeye daha büyük hizmetler ifa etmeyi nasip buyursun. Şimdiye kadar yanlış ve batıl düşüncelerle Türk çocuklarını din derslerinden mahrum bırakanları da affylesin.*”⁴⁹ Eylül 1950 tarihli Sebilürreşad Dergisi ise bu durumu daha ağır ifadelerle okuyucuları ile buluşturmuştur. Bu ifadeler şu şekilde yayına geçmiştir: “*Atatürk’ün, İnönü’nün yaptıkları biç tenkit olmayacak mı? Bunların yaptıkları şeyler iyi ise iyi demek, fena ise, baksız ve zalimane ise, milletin menfaatine, vicdan ve imanına aykırı ise bunları tenkit etmek icap etmez mi? Dirisinden korkuluyordu? Ölüsünden de mi korkulacak? Bir çeyrek asır bu milleti inim inim ineten Cumhuriyet maskesi altında en müthiş istibdat ve zulüm içerisinde kavrandıran nice masumları, astıran boğduran kimlerdi?*

⁴⁸ “Son Günlerin En Mesut Olayı”, *Müslüman Sesi*, C. 3, S. 35, 15 Aralık 1950, s. 3.

⁴⁹ *Müslüman Sesi*, a.g.m., s.3.

*Mekteplerden din derslerini kaldıran, bütün din müesseselerini seddeden, din ehlinin kökünü kurutan, ezanı Muhammediyi men eden, Allah'ın ismini ananları zindana atan kimlerdi? Çankaya'nın kapıcıları mı idi? Yoksa Halk partisinin odacıları mı?*⁵⁰ Buradan çıkan en temel sonuç, İslamcı basın Menderes iktidarından güç alarak geçmiş yönetimlerle hesaplaşma yoluna girmişlerdir. Bu hesaplaşma öylesine ileri gitmiştir ki, eleştirilerin odağında Atatürk de yer almıştır. Dönem koşulları değerlendirildiğinde tek parti iktidarında böylesi eleştiriler hoş karşılanmaz hatta müeyyide ile karşılanmıştır. Ancak DP iktidarı ile birlikte oluşan özgürlük ortamında özellikle İslamcı basın Menderes'ten almış olduğu güç ile daha açık, daha keskin ve daha korkusuzca yazılar meydana getirmişlerdir.

Buradan hareketle İslamcı basının din dersleri özelinde, iki farklı imaj çizdiği görülmektedir. Birincisi CHP ikincisi ise DP ve Menderes imajıdır. Okullarda din dersleri uygulamasından bahisle çizilen iki imaj arasında keskin bir çizgi bulunmaktadır. Bu çizgiye göre CHP, yeni nesli din ve din derslerinden mahrum bırakarak bu konuda büyük bir boşluk doğmasının baş müellimi konumuna gelmiştir. Bu yönüyle de Allah katında günah sahibi olmuştur. Öte yandan bunun tam tersi bir uygulamaya giden Menderes, toplum ve Allah nezdinde çok faydalı bir süreci başlatmıştır. Özetle İslamcı basına göre iki dönem arasında dinsel anlayış⁵¹ açıdan çok keskin bir çizgi bulunmaktadır. Bu çizgi öylesine keskinleşmiştir ki, bazı İslamcı basın, DP'nin iş başına gelmesinden aldıkları cesaretle, CHP'nin mevcut ve geçmiş yöneticilerini acımasızca eleştirmişlerdir. Bu bağlamda tüm bunlardan çıkan sonuç, Menderes politikaları, İslamcı basında onu İslam dininin koruyucusu ve kollayıcısı pozisyonuna getirmiştir.

3. Menderes'ten İstenilenler

3.1. Başbakan Menderes'e Hitaben Yazılan Açık Mektuplar ve Kendisinden Beklenenler

1950 genel seçimleri ile iktidar koltuğuna gelen Menderes'ten beklentiler⁵² daha ilk dönemi itibariyle başlamıştır. Zira oyların büyük çoğunluğunu alarak iş başına gelen Menderes, kendisini kamuoyundan gelen beklentilere de kulak vermek

⁵⁰ "Tarihi, Gayri Tarihi Şefler, Mefler", *Sebilürreşad*, S. 4, C. 87, Eylül 1950, s. 190.

⁵¹ CHP'nin dinsel açıdan DP ile arasındaki farklar için bkz. Eşref Edip, "Hakiki Laiklik ve Hakiki Cemaat-i İslami", *Sebilürreşad*, C.4, S. 84, Temmuz 1950, s. 130-133.

⁵² "Devlet olgusu, Türk siyasi tarihinde her zaman önemli bir konumdur. Devletin önemi, onun belirli yönelimler veya politik ideolojiler çerçevesinde ele geçirilmesi için gizli veya açık mücadele sebebidir. Cumhuriyet tarihimizin başlangıcından bu yana var olan bu mücadele laiklerle İslamcılar diye nitelendirilen iki grup arasında görülmüştür. Fakat 1950 yılına kadar yani DP iktidara geldiği tarihe kadar İslamcı kesimler bu mücadelede çok geri plana düşmüşlerdir. DP'nin iktidara gelmesi ile birlikte dinci, İslamcı ve muhafazakâr kesimleri haklı olarak bu noktadaki özgürlükleri açısından oldukça umutlandırmıştır." Bkz. Cihan Karataş, *Demokrasîye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti'nin Din ve Laiklik Politikalarının Sosyolojik Tablîli*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman, 2020, s. 80.

zorunda hissetmiştir. Bu bağlamda çeşitli dergiler aracılığı ile kendisine açık mektup başlığı altında bir takım beklentiler iletilmiş ve durum değerlendirmesi yapılmıştır. Buna örnek olarak Müslüman Sesi Dergisinin 12 Ağustos 1950 tarihli sayısı gösterilebilir. Allah'ın Menderes'i bu genç yaşında hükümetin başına geçmeyi nasip ettirdiğini dile getiren dergiye göre, bu makamı işgal eden devlet adamları maddi ve manevi olmak üzere iki türlü sorumluluk içerisinde bulunmaktadır. Bu konuda CHP iktidarına yüklenen dergi, CHP'nin milletin gerçek ihtiyaçlarını bir tarafa bırakarak önemsiz işlerle meşgul olduğunu dile getirmiştir. Dergiye göre CHP'liler, bazen “*kaş yapayım derken göz çıkarmışlar*” işin garip tarafı ise yaptıkları hatalı işlerden mesul tutulmamışlardır. Dergi bu doğrultuda CHP döneminde maddi mesuliyetin “*laftan ibaret*” olduğunu görüşünü savunmaktadır. Ancak asıl korkulması gereken durumun maddi mesuliyetten öte manevi mesuliyet olduğunun altını çizen dergi, bunun hesabının er ya da geç mutlaka görüleceğine işaret etmiştir.⁵³

Tüm bunlar ışığında dergi Menderes'e yapmış olduğu çağrıda onun manevi mesuliyetten korkarak devlet yönetiminde bu hususa dikkat etmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bu hassasiyetin ardından Menderes'ten beklentiler sıralanmıştır. Buna göre; 1- Din ve ahlak duyguları kalplere yerleştirecek amilleri sağlamak ve bu amillerden vazgeçmemek gerekmektedir. 2- Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinde “*bir cemaat teşkilatı*” kurulmalıdır. Diyanet üzerinde yapılacak düzenlemeler ile yüksekokullar tesis edilmeli, böylece din bilginleri yetiştirecek ve din tedrisatı yapabilecek düzeye getirilmelidir. 3- Laiklik Türkiye'de yanlış anlaşılmakta ve “*dinsizlik*” olarak değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle Türkiye'de din duygusu zaafa uğramıştır. Maneviyata itibar kalmamıştır.⁵⁴ 4- Okullardan ahlak bilgisi derslerinin kaldırıp yerine yurt bilgisi derslerinin konulması yeni nesil anne ve babalarından dini hiçbir telkin göremediklerinden ahlak, fazilet, büyüklere saygı, merhamet, vatanseverlik ve insanlık gibi yüksek meziyetlerden yoksun yetişmektedirler.⁵⁵ 5- Menderes Arapça ezan yasağını kaldırarak çok büyük bir hizmet gerçekleştirmiştir. Ancak iş bununla bitmemektedir. Millet, dini duyguların gençlere aşılmasını istemektedir. Millete din öğretimi konusunda yol gösterecek din bilginleri yetişmemektedir. 6- Yıllardan beri süren çeşitli hükümetlerin “*dinle*

⁵³ “Başbakan Sayın Adnan Menderes'e Açık Mektup”, *Müslüman Sesi*, S.2, C. 32, 12 Ağustos 1950, s.1.

⁵⁴ Müslüman Sesi Dergisi, 20 Şubat 1953 tarihli sayısında demokrasi ile dini anlayışı aynı temelde tutan şu ifadelerle yer vermiştir: “Zürihli Profesör Paul Doumerg, Modern Demokrasiler Kitabında anlatırken der ki: “Millete hizmet demek olan demokrasi, dinin şu özünden doğdu: Dinin esası, İnsanda Allah'a hizmettir.” Bkz. M. Rahmi Balaban, “Demokrasi”, *Müslüman Sesi*, S. 5, C. 72, 20 Şubat 1953, s. 3.

⁵⁵ Her ne kadar İslamcı basında yeni neslin ahlak gibi faziletlerden yoksun yetiştiği düşünülse de, henüz 1946 yılı DP'nin eğitim politikalarına göz atıldığında eğitimde ahlakın ön planda tutulduğu görülmektedir. Ahlak konusu I. Menderes Hükümeti politikasında da göze çarpmaktadır. Bkz. Caner Yüce, *Demokrat Parti'nin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mubalefeti*, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2008, s. 35, 40.

uğraşmaları” neticesinde müspetlik yerine hep menfi neticeler ortaya çıkmıştır. Türk milletinin geri kalmasının sebepleri arasında bu hususun da payı vardır.⁵⁶ Derginin Menderes’e son tavsiyesi şu cümlelerle ifade edilmiştir: “*Şimdi, din babsinde kötülükleri ortadan kaldıracak onların yerine iyilikleri ve Müslümanlığın parlak hükümlerini koyacak teşkilatı vücuda getirmek gibi ulvi bir vazife size terettüp ederiz. Bunu yaparsanız isminiz tarihe geçecek ve daima hürmet ve minnetle anılacaktır.*”⁵⁷ Buradan anlaşılan İslamcı basın, Menderes’in isminin tarihe geçmesinin en büyük koşulunun dini anlamda somut adımlar ortaya atarak, dini yaşayışı tekrardan Türk milletine ve devletine enjekte etmesi olarak değerlendirmiştir.

Müslüman Sesi Dergisi gibi Ehli Sünnet Dergisi de 15 Haziran 1950 tarihli sayısında doğrudan Menderes’e hitaben, “*Adnan Menderes’e Açık Mektup*” başlığı altında bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda, Menderes’in TBMM’de okumuş olduğu programının memnuniyetle karşılandığının altı çizildikten sonra Menderes ve vaatlerini öven bir takım değerlendirmelere yer verilmiştir. Buna göre, Menderes’in din meselesi ve dini tedrisat hakkındaki izahatları yerindedir. Bunun en temel nedeni ise Menderes’in vaatlerinin CHP’nin vaatleri gibi “*göz boyatıcı*” olmamasından kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle Ehli Sünnet Dergisi’nde sözüne inanılır ve güvenilir bir Menderes portresi çizildiği görülmektedir. Dergi, dini tedrisat konusu ile alakalı olarak CHP’nin attığı adımlar arasında yer alan İlahiyat Fakültesinin açılması, İmam-Hatip kurslarının açılması ve ilkokullara din dersleri konulması gibi uygulamaları yine “*göz boyatıcı*”⁵⁸ olarak nitelendirmiştir. Dergiye göre atılan bu adımların “*göz boyatıcı*” olmasının sebepleri arasında, İlahiyat Fakültesinin açılmasına rağmen kapanır bir hale büründürülmesi, İmam-Hatip okullarında Fatıha suresi okuyamayacak derecede “*cabil imamlara*” diploma verilmek istenmesi gösterilebilir. Yine ilkokullara konulan din derslerine tayin olunan öğretmenlerin “*hiçbirisinin*” bu dersleri anlayacak kapasitede olmaması hatta “*dinden haberi olmayanların*” bu dersleri vermek üzere görevlendirilmesi göz boyatıcı tanımı ile yakından alakalıdır.⁵⁹

⁵⁶ Müslüman Sesi, *a.g.m.*, s. 1-2.

⁵⁷ Müslüman Sesi, *a.g.m.*, s. 2.

⁵⁸ “1945 yılına kadar fiili tek parti yönetimi olarak devam eden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı, bu dönem boyunca ülkenin laikleşmesi konusunda ciddi adımlar atmış ve bu adımları kararlılıkla izlemiş, dinci çevrelere hiçbir ödün vermemiştir. Bir başka anlatımla anılan dönemde “militan laiklik” anlayışı benimsenmiş ve uygulanmıştır. İktidar olmak için halkın oylarına gereksinim duyulmamasının, böyle bir din siyasetinin uygulanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Ancak çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte, iktidar olmak için halkın oylarına gereksinim duyan CHP, söz konusu laiklik anlayışından ayrılmış, daha ödüncü bir din siyaseti izlemeye başlamıştır.” Bkz. Sabahattin Nal, “Demokrat Parti’nin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 60, S. 3, 2005, s. 138.; Kırkpınar, *a.g.m.*, s. 357.; Ramazan Levent, “İrtica ve Ruhsuz Madde Dikotomisi Arasında Demokrat Parti’nin Din Politikası (1950-1960)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, 2021, s. 88.

⁵⁹ Abdurrahim Zapsu, “Adnan Menderes’e Açık Mektup”, *Ehli Sünnet Dergisi*, S. 4, C. 86, 15 Haziran 1950, s. 12.

Mektubun devamında halkın DP Hükümetinden ne istediğinden bahsedilmiştir. Bu noktada şu ifadeler yer verilmiştir: “*Bu memlekette ekseriyet teşkil eden İslamları herhangi bir ekalliyet kadar kıymet verin. Bin seneden beri faaliyette bulunan İslam din hayatı ani ve şiddetli darbelerle durduruldu. Ecdadımızın bıraktığı milyarlarca evkaf membarları birer birer kurutuldu. Bunun için mabetlerimizi ve din adamlarımızı terfih ediniz. Ondan sonra da din adamı yetiştirecek müesseseler kurunuz.*”⁶⁰ Buradan hareketle dergi Menderes hükümetinden iki temel istekte bulunmuştur. Birincisi mevcut ibadethaneler imar edilmeli, ikincisi ise mevut din adamları islah edilmeli ve bu suretle gelecek için “*kuvvetli elemanlar*” yetiştirilmelidir.⁶¹ Bu bağlamda Sebilürreşad Dergisi’nin Şubat 1951 tarihli sayısında ise Menderes’ten farklı bir beklenti dile getirilmiştir. Buna göre, göreve 29 Nisan 1947⁶² tarihinde gelen Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin⁶³ vefat etmesi üzerine Menderes’ten yeni başkanın seçim yöntemi konusunda bir talepte bulunulmuştur. Buna göre, Akseki’nin vefatı dolayısıyla onun yerine gelecek başkanın tayini meselesi gündemdedir. Bu konuda Menderes’in önünde iki yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki, daha önceden de yapılageldiği gibi Hükümetin emri ile yeni Diyanet İşleri Başkanı tayin etmek, ikincisi ise bu işi milletin seçimine bırakmaktır. Dergi bu iki yoldan ikincisini savunduğunu ifade ederek, gayrimüslim cemaatler ruhani reislerini kendileri seçtikleri halde Türk milletinin de bu haktan mahrum olmasını eleştirmiştir. Bu bağlamda, DP Hükümetinden Diyanet İşleri Başkanlığı seçimi konusunda bu yönde yasal bir düzenleme yapmalarının gerekliliğini savunmuştur.⁶⁴

Menderes iktidarından talepler noktasında Sebilürreşad Dergisi aktif bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda Kasım 1952 tarihli sayısında İbrahim Arvas imzası ile Menderes’e ithaf edilen yazı önem arz etmektedir. Yazının başında CHP’ye karşı ağır eleştirilerin yapıldığı görülmektedir. Arvas, CHP’yi dine karşı “*en zalimane hareketi şiar edinen*” bir parti olarak nitelendirmiştir. CHP’yi Müslümanlara “*fenalık yapmaktā*” itham eden Arvas, hala CHP politikaları doğrultusunda hareket eden bir takım Müslümanları anlamakta güçlük çektiğinin altını çizmiştir. Arvas, bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Ab bu gafil Müslümanlar! Onların maneviyata, İslam’a karşı içlerinde gizledikleri husumeti bilseler, onların yüzlerine bile bakmazlar.*” CHP yönetimine karşı keskin eleştirileri sıralayan Arvas, sözü Menderes’e getirmiştir. Buna göre, Menderes bu memleketin “*öz evladıdır.*” Bu nedenle CHP döneminde yürürlüğe sokulan bir takım “*antidemokratik*”⁶⁵ kanunların ortadan kaldırılması Menderes’in elinde bulunmaktadır. Türk milleti, önceki yönetimde çıkarılan

⁶⁰ Zapsu, a.g.m., s. 13.

⁶¹ Zapsu, a.g.m., s. 13.

⁶² BCA, 30.11.01.00.191.12.19.

⁶³ Akseki’nin vefatı üzerine, Menderes tarafından Akseki’nin ailesine taziye telgrafi gönderilmiştir. Bkz. BCA, 30.01.00.00.19.107.4.

⁶⁴ “Açık Mektup”, *Sebilürreşad*, C.4, S. 96, Şubat 1951, s. 333.

⁶⁵ Arvas’ın işaret ettiği “antidemokratik kanunlar” için bkz. İbrahim Arvas, “Halkçıların Müthiş Kanunları”, *Sebilürreşad*, S. 6, C. 139, Kasım 1952, s. 217.

antidemokratik kanunların bir an önce kaldırılmasını beklemektedir. İşte tam da bu noktada Menderes'in atacağı hukuki adımlar onu milletin kalbinde yaşatmaya yetecektir.⁶⁶

Sebilürreşad Dergisi'nin Mayıs 1952 tarihli sayısında ise DP, Balıkesir Kongresinde, kongreye katılan bazı delegelerin, Menderes'ten istenen ve toplumun beklentilerini içeren 9 maddelik bir listesi paylaşılmıştır. Bu bağlamda, delegelerin Menderes'ten talepleri şu şekilde özetlenebilir: 1- Memur kadınlar evlerine dönmeli ve çocuk yetiştirmelidirler. 2- Din okulları açılmalıdır. 3- TBMM'deki milletvekili sayısı 250'ye indirilmelidir. 4- Radyoda adab-ı muâşeret, ahlak konferansları ve vaazlar verilmelidir. 5- 1 Mayıs bayramının “*komünist bayramı*” olmasından dolayı, bu bayram 6 Mayıs'a alınmalı ve o güne Hıdırellez Bayramı denilmelidir. 6- İmamlar dini kisve giyebilmelidir. 7- Ahlakı “*ayaklar altına alan*” müstehcen neşriyat yasaklanmalı, böylece “*bu ahlaksızlığın kökü kazınmalıdır.*” 8- Ramazan ayında radyoda her gün Kur'an okutulmalıdır. 9- Çocuk yapmayan kadınlardan senede 250 TL vergi alınmalıdır.⁶⁷ Bu durum göstermektedir ki, CHP Dönemi'nde uygulanan bir takım politikalar “*antidemokratik*” olarak nitelenmiş olsa da İslamcı basının neşrettiği bazı talepler aslında demokrasi ile bağdaşmayan bazı maddeleri barındığı görülmektedir. Çocuk yapmayan kadınlardan vergi alınmak istenmesi ve memur kadınların iş yaşamından koparılmak istenilmesi, antidemokratiklik konusunda eski yönetimleri suçlayan kesimin bu defa Menderes hükümetinden bir takım antidemokratik uygulamalara izin vermesini beklemektedir.

4. Bir Devri Sabık Örneği DP İzmir İl Kongresi

4.1. 3 Şubat 1951 Tarihli DP İzmir İl Kongresi ve Menderes

3 Şubat 1951 tarihli DP İzmir İl Kongresi İslamcı basın tarafından önemsenen bir kongre olarak görülmektedir. 3 Şubatta başlayan bu kongre iki gün sürmüş ve 4 Şubat akşamı son bulmuştur.⁶⁸ Ancak kongreyi İslamcı basın için önemli kılan nokta ise, Menderes'in kongredeki hitaplarının bazı bölümlerinin ulusal basın tarafından kamuoyuna duyurulmamış olması iddiasıdır. Buradan hareketle Sebilürreşad Dergisi Şubat 1951 tarihli sayısında bu konuyu gündeme taşımıştır. Dergide, “*muhterem*” olarak nitelenen Menderes'in İzmir İl Kongresi'ndeki söylemleri dinsel açıdan değerlendirilmiştir. Buna göre, Menderes'in kongredeki beyanatları Hükümetin din üzerindeki baskıyı kaldırması ve

⁶⁶ Arvas, *a.g.m.*, s. 217.

⁶⁷ “Halkın İstedikleri”, *Sebilürreşad*, C. 6, S. 127, Mayıs 1952, s. 24.

⁶⁸ Gürhan Yellice, Aymelek Şenel, “DP İzmir İl Örgütünün Beşinci Kongresi ve Amerikan Konsolosu E.F. Rıvınuş'un Kongreye Dair İzlenimleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 33, 2018, s. 825.; “Başbakan İzmir'de Bir Konuşma Yapacak”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1951, s. 1.; “Başbakanın Konuşması”, *Akşam*, 4 Şubat 1951, s.1.; “Adnan Menderes İzmir'de”, *Gülele*, 3 Şubat 1951, s. 1.; “İzmir Nutku”, *Her Gün*, 5 Şubat 1951, s.1.; “Başbakanın Kongredeki Konuşması”, *Ulus*, 5 Şubat 1951, s. 1.

Müslümanlığın icaplarının yerine getirileceği noktasında birleşmiştir. Bu beyanat, dergiye göre Müslümanları memnun etmiş ancak “farmasonlar” ve ulusal basının çoğunu rahatsız etmiştir.⁶⁹ Dergide, Menderes’in bu beyanatının bahse konu çevreler arasında rahatsızlık uyandırmasının temel nedeni ise şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Bir Hükümet reisinden Müslümanlık lehinde böyle bir beyanatın süduruna hiç ihtimal vermiyorlardı. Yirmi yedi seneden beri gelip geçen başvekillerin hiç birisi böyle bir beyanatta bulunmamıştı. Bilakis daima milletin mukaddes hislerini haçerlemişlerdi. Kimi millet kürsüsünden din zehirdir demişti. Kimi benim dinsizliğim taassup derecesindedir. Milletin kafasından din fikrini sökmek için bize otuz sene daha lazımdır demişti. Daima dine karşı, Müslümanlığa karşı böyle başın böyle düşmanca sözler söylenmeye alışılmış olduğu, gelen ve gelecek başbakanlardan da hep böyle sözler beklendiği için bu beyanat matbuat ve farmason⁷⁰ mahfillerinde müthiş aksülameller husule getireceği tabii idi.”⁷¹ Buradan anlaşılacaktır ki, dergi özellikle dini söylemlerini temel alarak Menderes’i geçmişteki tüm başbakanlardan farklı tutmuş ve ideolojik anlamda onu ayrı bir yere konumlandırmıştır. Bu bağlamda onu diğer başbakanlardan ayıran en önemli yönü kullanmış olduğu dinsel söylemlerin daha önceki dönem söylemleri ile büyük farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu söylemler ise toplum nezdinde karşılık bulduğu dergi tarafından dile getirilmiştir.

İşte tam da bu noktada Menderes’in İzmir İl Kongresi’ndeki beyanlarının matbuat tarafından kamuoyuna duyurulmadığını iddia eden dergiye göre; Menderes’in bahse konu beyanatındaki dinsel söylemleri basında yer bulmamış öyle ki başbakanın bu söylemleri “boykot” edilmiştir. Tüm gazeteler bu beyanata “lakayt” kalmışlardır. Dergi, basın içerisinde sadece Yeni Sabah Gazetesini bu konuda ayrı tutmuş ve başbakanın beyanatındaki dinsel söylemlerin alkışlandığını dile getirmiştir. Dergi ayrıca Zafer Gazetesi gibi DP’nin yayın organı olan bir kuruluşun dahi bu konuda sessizliğe bürünmüş olmasına bir anlam verememiştir. Tüm bunlar ışığında dergi, Menderes’in bahse konu kongredeki beyanatu ile ilgili memnuniyetini ifade etmiş ve Menderes’in bu beyanatu ile bütün Türk milletinin kalbini fethettiğinin altını çizmiştir. Hatta başbakanın konuşmasını, “Müslümanlık için büyük bir zafer” olarak nitelemiştir. Bu söylemden dolayı dergi bütün Müslümanları Allah’a şükretmeye davet etmiştir.⁷² Sebilürreşad Dergisi’ni bu derece Menderes’e bağlayan

⁶⁹ Eşref Edip, “Esas Dava”, *Sebilürreşad*, C. 4, S. 96, Şubat 1951, s. 322

⁷⁰ Her ne kadar İslamcı Dergilerde farmasonluk konusu sıkça vurgulanmış olsa da, Yusuf Hikmet Bayur, Ocak 1953 tarihinde Sebilürreşad Dergisinde yayınlanan beyanatında şu ifadelere yer vermiştir: DP Kongresinde masonluğun ilgası kararlaştırılmıştır. Fakat şimdiye kadar hiçbir şey olmadı. Bilakis, daha ziyade teşkilatlarını tevsi ettiklerini işitiyoruz. Bunun sebebi nedir?” Bkz. “Atatürk ve Farmasonluk”, *Sebilürreşad*, C. 6, S. 143, Ocak 1953, s. 284.

⁷¹ Edip, *a.g.m.*, s. 322.

⁷² Edip, *a.g.m.* s. 324.; Menderes’in İzmir DP İl Kongresindeki beyanatu bazı üniversite öğrencileri arasında yankı bulmuştur. Sebilürreşad Dergisi, “Gönülleri Heyecana Veren Ses” başlığı ile çeşitli fakültelerde okuyan doksan üniversiteli gencin, Menderes’e göndermiş oldukları telgraf suretini yayınlamıştır. Telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: “İzmir Kongresinde irat buyurduğunuz çok kıymetli ve çok yerinde olan nutkunuzda baskı altında bulunan dinimizin bu baskıdan

temel dinamiğin ise Menderes'in İzmir İl Kongresinde sarf ettiği şu cümlelere bağlı olduğu düşünülmektedir: “*Şimdiye kadar baskı altında bulunan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılap softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezanı Arapçalaştırdık. Mekteplere din dersini kabul ettik. Radyoda Kur'an okuttuk. Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir.*”⁷³ Dergi, bu sözleri sarf edebilen bir başbakana kavuşabilmeyi kendince önemli görmektedir. Bu sebeple Sebilürreşad, Adnan Menderes Hükümetini tebrik etmektedir. Bunun en temel sebebi ise Müslüman camianın yıllardır bir başbakanın ağzından bu denli açıklamalar duymayı beklemesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁴ Dergi, konu ile alakalı Menderes'e yurdun çeşitli yerlerinden çekilen teşekkür telgraflarını da bir araya getirmiştir. Bu kapsamda, Salihli'den⁷⁵ 185, Aydın'dan 166, Antalya'dan 240 ve Susurluk'tan 8.055 adet imzalı teşekkür telgrafının Menderes'e gönderildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶

İslamcı basının beyanatları doğrultusunda desteklediği Menderes'in düşünceleri bazı basında ise muhalefetle karşılanmıştır. Bu bağlamda Menderes'in radyoda Kur'an-ı Kerim okutulmasından bahisle sarf ettiği sözleri 3 Eylül 1954 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde masaya yatırılmıştır. Radyoda Kur'an-ı Kerim okutulmaması gerekliliğini savunan gazete bu düşüncesini iki temele dayandırmıştır. Buna göre din bir mabet işidir. Radyo ise daha çok dünya işlerine ait bir icattır.⁷⁷

---

kurtarıldığına, inkılap softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezanın Araplaştırıldığına, mekteplere din derslerinin kabul olduğuna, radyoda Kur'an okunduğuna, Türkiye'nin Müslüman Devleti olup Müslüman kalacağına, Müslümanlığın bütün icaplarını yerine getireceğine dair gönülünüzün heyecanlı sesleri bütün münevver ve dindar üniversite gençliğinin gönüllerini heyecana vermiş ve çok sevindirmiştir. Sizi candan alkışlar ve en derin teşekkürlerimizi sunarız. 05.02.1951.” Bkz. “Gönüllere Heyecan Veren Ses”, *Sebilürreşad*, C. 4, S. 96, Şubat 1951, s. 336.

⁷³ Abdullah Aytakin, “Dinimizi Baskıdan Kurtaran”, *Sebilürreşad*, C. 4, S. 97, Mart 1951, s. 343; Menderes'in bu sözleri yurttan yankı uyandırmıştır. Bu duruma örnek olarak, 5000 Balıkesirli adına Belediye Başkanı Mühendis Tefvik Yoldemir'in Menderes'e hitaben göndermiş oldukları telgraf şu şekildedir: “Türkiye bir Müslüman memleketidir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir sözleriniz, Balıkesir halkını bahtiyar etmiştir. Bu münasebetle güzide ve vatanperver şahsiyetinizi ve yüksek karakterli Millî Eğitim Bakanımızı (Tefvik İleri) saygı ile anıyoruz. Sağ olun.” Bkz. “İnkılap Softaları”, *Sebilürreşad*, C. 4, S. 97, Mart 1951, s. 344; Menderes'in bahse konu konuşmasından dolayı kendisini tebrik eden bir diğer yöre halkı da Tireliler olmuştur. Bkz. “Kalplerimizi Aydınlatınız”, *Sebilürreşad*, S. 4, C. 98, Mart 1951, s. 358.

⁷⁴ Aytakin, *a.g.m.*, s. 344.

⁷⁵ Salihli'den Menderes'e gönderilen 185 imzalı telgraf tam metni: “Sayın Başbakan Adnan Menderes, asırlardan beri nurlu ışığını bütün dünyaya saçan İslamiyet'in ilkokullarımıza girmesine dair olan kararınızdan gerek İzmir Demokrat Parti Kongresinde ve gerekse Millet Meclisinde dini hislerimize tercüman olduğunuzdan dolayı sizlere teşekkür ederiz. Bu kararın yalnız ilkokullara değil aynı zamanda orta, lise ve üniversite de teşmil buyurmanızı candan dileriz. Bütün Müslüman Türk milleti sizinle beraberdir. Bu isabetli yolda muvaffak adımlarla yürümenizde Allah'ın tevfikini dilerken içten gelen bir iftiharla müterafık, hareketli teşekkürlerimizi sunar ve derin saygılarımızı terdif ederiz.” Bkz. “Başbakana Çekilen Telgraflar”, *Sebilürreşad*, S. 4, C. 100, Nisan 1951, s. 392.

⁷⁶ “Teşekkür Telgrafları”, *Sebilürreşad*, C. 4, S. 99, Nisan 1951, s. 384.

⁷⁷ “Radyoda Dini, Ahlaki Konuşmalar”, *Sebilürreşad*, S. 8, C. 180, Eylül 1954, s. 71.

Benzer bir eleştiri 1 Ocak 1951 tarihli Vakit Gazetesi'nde gündeme getirilmiştir. Buna göre, Arapça ezanın serbest bırakılması ve okullarda din dersleri verilmesi gibi durumların görülmesi ilerleyen dönemlerde Arap yazısının da kullanılmaya başlanacağı yönünde endişelere sebep olduğu dile getirilmiştir.⁷⁸ Ancak bu değerlendirme İslamcı basında şiddetle eleştirilerek karşılık bulmuştur. Sebilürreşad Dergisi, Eylül 1954 tarihli sayısında Yüzde doksan dokuzu Müslüman olan bir devlette, halkın muhtaç olduğu dini konuşmaların radyo aracılığı ile yapılmasının hiçbir mahsuru olmayacağı gibi aksine faydası olacağını savunmuştur.⁷⁹ Buradan hareketle Hüseyin Şeyhanlıoğlu konu ile alakalı: “Denilebilir ki, 10 yıllık iktidarın akılda kalan en önemli eylemi radyoda halk müziği ve dini yayınlara yer verilmesi olmuştur”⁸⁰ değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirme yerinde olmuştur, zira radyoda Kur’an-ı Kerim okutulması İslamcı basının gözünde Menderes’i adeta bir kahraman yapmış ve Menderes’in İslamcı basının tevaccühünü kazanmasını sağlamıştır.⁸¹

Menderes’in DP İzmir İl Kongresindeki söylemlerini değerlendiren bir diğer İslamcı Dergi ise İslamiyet’tir. Dergi yazarı Şemsettin Yeşil’e göre Türkiye’nin “hakiki evladı” olan Menderes, kongredeki konuşması ile Allah ve peygamberini kendisinden hoşnut ettiği gibi, Türk milletini de kendisinden hoşnut etmeyi bilmiştir. Türk milletinin Menderes’ten hoşnut olmasını ise şu ifadelerle dile getirmiştir: “Allah’ın ve Resulullahın hukukunu muhafaza hususunda hizmet edenler gönüllerde daima yer almışlardır.”⁸²

5. Eski Yönetime Duyulan Öfke ve Yeni Yönetime Karşı Beslenen İyi Niyet

5.1. Eski ve Yeni Yönetim

Tek parti döneminde dini anlamda ortaya çıkan en küçük refleks dahi laikliği tehdit edecek bir olgu olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle halk nezdinde, din üzerinde baskı kurulduğu yönünde bir imaj oluşmuştur. Bu bağlamda 1950 genel seçimleri ile başa gelen DP iktidarı ile halkın bir kesimi, özellikle din üzerindeki baskının son bulacağından bahisle DP’yi desteklemiştir. Halkın desteğini alarak iktidara gelen DP’nin ilk icraatları arasında Arapça ezana tekrar dönüş, radyolarda Kur’an’ı Kerim okunması⁸³, din görevlisi yetiştiren kurumlarının sayısal olarak artışı

⁷⁸ “Hafazanallah”, *Vakit*, 1 Ocak 1951, s. 5.

⁷⁹ Halil Aslangül, “Radyoda Dini, Ahlaki Konuşmalar”, *Sebilürreşad*, C. 8, S. 180, Eylül 1954, s. 71.

⁸⁰ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, “Radyonun Demokratik Yaşamda ve Siyasetteki Etkisi: Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, S. 3, 2019, s. 809.

⁸¹ Hafız Ali Rıza Sağman, “Türk Radyosunda Allah Adı”, *Allah Yolu*, C. 2, S. 6, 5 Mart 1954, s. 11.

⁸² Şemsettin Yeşil, “Adnan Menderes”, *İslamiyet*, C. 3, S. 151, 5 Mart 1951, s. 1.

⁸³ Sebilürreşad dergisine göre, bir takım ulusal basın radyolardan Kur’an-ı Kerim okunmasına karşı çıkmıştır. Hürriyet gazetesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Dergi bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Hürriyet gazetesi vaktiyle, radyoda Kur’an okunması aleyhinde neşriyatta bulunmuştu. Bu defa da Hasan Bedrettin Bilgen namında bir yazar, yine

ve dini daha özgür kılan temel “*pratiklerin*” hayata geçirilmesi DP’nin çok iyi bir toplumsal analiz yaparak, halkın en temel isteklerine cevap verdiğini göstermektedir.⁸⁴ Bu bağlamda, İslamcı basında CHP ve DP dönemlerinin kıyaslamasına rastlamak mümkündür. Yapılan kıyaslamada, CHP yönetimi eleştirilirken DP yönetimi ise birçok platformda savunulmuştur. Bu duruma örnek olarak Sebülürreşad Dergisi’nin Aralık 1952 sayısı önem arz etmektedir. Dergi yazarlarından Eşref Edip, “*Türk Milleti Müslümandır ve Müslüman Kalacaktır*” isimli yazısında CHP’ye yüklenmiş, DP politikalarını ise şiddetle savunmuştur. Yazıya göre, Menderes Adana’da yapmış olduğu bir konuşmasında, “*Türk Milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Bu memlekette vicdan hürriyetine tecavüz etmek, kimsenin haddi değildir*” şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Edip’e göre, Menderes’in Türk milletinin Müslüman olduğunu ve Müslüman kalacağını söylemiş olması onun milletin gönlünde ayrı bir yer tutmasını sağlamıştır. Edip’e göre bunun başlıca nedeni CHP’nin 27 sene⁸⁵ boyunca takip etmiş olduğu din siyasetidir. Yazar CHP’ye bu konuda ağır eleştiriler getirerek CHP’nin amacını şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Müslümanlığı bu memlekette kaldırmak, onun yerine Protestanlığı ikame etmek..*” Yazara göre, bütün okullardan CHP döneminde din dersleri kaldırılmıştır. Bütün dini müessesler kaldırılmıştır. Arapça ezan yasaklanmıştır. Camilerde Kur’an okutanlar mahkemelere sevk edilmiştir. İçlerinde ayet yazılı din kitapları toplatılmıştır. Kur’an cüzleri satan kişiler tehdit edilmiş, Kur’an cüzleri “*parçalamp yakılmıştır.*” Halkevlerine dini eserlerin girmesi yasaklanmıştır. Birçok din uleması idam edilmiştir. Ayasofya Camii’ndeki Allah, Muhammet ve Ashab-ı Güzin levhaları indirilmiştir. Camilerdeki mihrapların etrafındaki mumların üzerinde yazılı olan Maşallah levhaları kazınmıştır. Komünist yapılar meydana getirilmiştir. Komünizmi

radyoda her hafta arka arkaya mevlit okunmasına sinirleniyor. Pazar günleri istirahat günümüş. Eğlence vasıtası da radyoymuş. Hemen her hatta Pazar günleri radyoda mevlit okunması haklı olarak herkesi üzüyormuş. Mevlit okunacaksa ancak kandil ve kadir gecesine inhisar ettirilmeliymiş. Bunu men etmek artık bir zaruret olmuş. Şımarık ve cüretkâr Hasan Bedrettin yazara tavsiye ederiz. İçinde yaşadığı memleket halkının mukaddes hislerine hürmet etsin.” Bkz. “Radyoda Mevlit”, *Sebülürreşad*, S. 7, C. 167, Şubat 1954, s. 268.

⁸⁴ Elif Nagihan Türköz, “Demokrat Parti Erken Dönemi Din-Siyaset İlişkisi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 4, 2021, s. 1079-1080.

⁸⁵ 27 senelik iktidar mevzu Atatürk dönemine kadar uzanan bir tartışmayı da alevlendirmiştir. Sebülürreşad Dergisi’nde ismi açıklanmayan bir DP’li bakanın şu söylemlerine yer verilmiştir: “27 sene diktatörlük Halk Partisinin ilkelerine işlemiştir. Diktatörlükten gıdalanmıştır. Hile, baskı, terör onların şiarıydı. Millet onların yaptıklarını unutmaz. Vatandaşları, bir sürü halinde görmekten zevk alanlar düşünmeyi, yazmayı, vatandaşın siyasi, içtimai hürriyetini gasp etmekten zevk alanlar, Türk milletinin içine zillet ve korku salanlar, Türk milletinin her günü hayatını ona zehir etmekten perva duymayanlar, bir daha bu milletin başına geçemez. Diktatörlük bir daha geri gelemez.” Dergi, diktatörlük tanımının 27 sene ile sınırlandırılmasını bu tanımın Atatürk Dönemini de kapsaması vesilesi ile CHP tarafından eleştirildiğini dile getirmiştir. DP’lilerin bu durum karşısında zor durumda kaldığını dile getiren dergi, DP’lilerin bu durum karşısında, “evet deseler bir türlü hayır deseler bir türlü” pozisyonuna düştüğünü dile getirmiştir. Bkz. “Atatürk Hükümeti Gayrimeşru mudur?” *Sebülürreşad*, S. 6, C. 127, Mayıs 1952, s. 32.

memlekete sokmak isteyenler vatanperver olarak alkışlanmışlardır.⁸⁶ Köy Enstitüleri komünist öğretmenlerle doldurulmuştur. Milliyetçi gençler ağır işkencelere maruz kalmıştır.⁸⁷

Yukarıda yazılı tüm iddiaları okuyucuları ile buluşturan Edip, CHP dönemine yönelik ithamlarını sıraladıktan sonra DP'nin başa geçmemesi durumunda Türk Milletinin bugün çok farklı bir pozisyonda olacağını savunmuştur. DP'nin iktidar olmasını dini açıdan değerlendiren Edip, DP'nin iktidar olmaması durumunda “*Dinin ve Kur'an'ın kalmayacağını*” savunmuştur. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini 14 Mayıs inkılabı olarak niteleyen Edip, bu inkılap ile ilk defa muazzam bir millet inkılabı yapıldığını dile getirmiştir. Ona göre 1950 genel seçimleri ile “*millet dinini yıkılmaktan kurtarmıştır. Allah dedikleri için zindanlarda yatan ehl-i din hürriyetine kavuşmuştur.*” DP iktidarı ile birlikte din dersleri gelişmeye, dini müesseseler de açılmaya başlamıştır.⁸⁸

Özetle Edip, dini özgürlüklerin DP dönemi ile birlikte ülkede vücut bulduğunu dile getirmiştir. Dini özgürlükler meselesi İslamcı basınla gündelik hayattaki faaliyetlerde de ön plana çıkarılmıştır. Bu duruma örnek olarak Adapazarı Şeker Fabrikasının açılış merasimi gösterilebilir. Başbakan Menderes ve protokolün katılımı ile gerçekleşen bu açılışı İslamcı basın açısından önemli kılan gelişme ise merasim sırasında kurbanlar kesilmesi ve binlerce katılımcı tarafından hep bir ağızdan tekbirler getirilerek dualar edilmesi olmuştur. Zira İslamcı basına göre bu türden faaliyetler tek parti döneminde alışık olunmayan durumlardan birisini oluşturmaktadır. Bu bağlamda bahse konu fabrika açılış sırasında yaşananlar, Menderes döneminde bazı basının sıklıkla dile getirdiği dini özgürlükler kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁹

Eski ve yeni yönetimin din politikası ile alakalı farkı ortaya koymak adına İslamcı basın, konu ile alakalı Menderes'in çeşitli platformlardaki söylemlerini okuyucuları ile buluşturmuştur. Bu bağlamda Sebilürreşad Dergisi, Menderes'in Ankara'da düzenlediği bir basın toplantısındaki söylemlerini gündeme getirmiştir. Menderes konuşmasında din mefhumunun birleştirici yönünün altını çizdikten sonra şu ifadelerle yer vermiştir: “*Din ile irticayı tamamıyla birbirinden ayırt etmek zarurettir. Ne yaparsak yapalım Türk Milleti Müslüman ve dindardır ve öyle de kalacaktır. Din ittihadının dış tehlikeye karşı da bir teminat teşkil edeceğinden şüphe yoktur. Dine*

⁸⁶ İslamcı Dergilerin komünizm konusundaki hassasiyetini DP'nin de paylaştığı düşünülmektedir. DP'nin ilk Hükümet programında komünizmle her alanda mücadeleye hazır olduğundan bahsedilmesi bu duruma örnek teşkil eder. Bkz. Kılıç, *a.g.t.*, s. 80. DP'nin komünizmi bu derece karşısına almış olmasında onun liberal dünya görüşünü benimsemiş olmasının da önemli bir payı vardır. Bkz. Yılmaz Tozar, *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 90.

⁸⁷ Eşref Edip, “Türk Milleti Müslümandır ve Müslüman Kalacaktır”, *Sebilürreşad*, S. 6, C. 140, Aralık 1952, s. 232.

⁸⁸ Edip, *a.g.m.*, s. 233.

⁸⁹ “Besmele ile Açılan Bir Fabrika”, *Sebilürreşad*, S. 6, C. 140, Aralık 1950, s. 239.

sonradan karıştırılan burafeler ancak geri memleketlerde revaç bulur. Memleketin 40 bin köyü camilerle süslenmektedir. Halk dinine bağlıdır ve camisini suyu, yolu ve işi kadar lüzumlu telakki etmektedir.”⁹⁰ Bu söylemlerinin ardından Menderes özellikle DP İzmir İl Kongresindeki söylemlerinin muhalefet tarafından çarpıtıldığını dile getirmiştir. Buna göre, siyasetin asla dini, parti politikalara alet edilmesine izin verilmeyecektir. Bazı muhalif basının dini siyasete alet yapma teşebbüsleri durumunda, DP İl Kongrelerinde söylenen sözleri alarak bunu istismar konusu yapmaları durumunda bu asla ülkenin hayrına bir iş olarak düşünülemez. Ancak durum bu şekilde olmamakta ve bazı muhalif basın dini istismar haberciliği yapmaktadır. Menderes konuşmasını şu sözlerle sonlandırmıştır: “*Laiklik, dinsizlik demek olmadığı gibi, dini alaka da irtica değildir.*”⁹¹ Bu söylemle bağlantılı olarak DP’nin parti programına göz atıldığında zaten laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde algılanmaması gerekliliği belirtilmiştir. Din hürriyetinin insanlığın kutsal haklarından birisi olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁹²

Öte yandan, Menderes’in Adana’da yapmış olduğu konuşma eski ve yeni yönetim farkını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Menderes konuşmasında, “*Hakiki inkılap,*⁹³ *Türkiye’de şimdi oluyor*” ifadeleri ile aslında eski yönetime karşı ciddi bir eleştiri gerçekleştirmiştir.⁹⁴ Tek parti döneminde yapılan inkılapları bir yana koyarak kendi döneminde gerçekleştirilen yenilikleri hakiki inkılap olarak nitelemiştir. Ancak tüm bunlara rağmen CHP’nin, DP döneminde yapılan bazı yenilikleri “*irtica*” başlığı altında değerlendirdiği görülmektedir. Millet Partisi’nin Şubat 1953 tarihli Sebilürreşad Dergisi’nde yayınlanan beyannamesinde, CHP ve DP arasında irticaya karşı koyma cephesi oluşturulduğu ancak MP’nin bu cepheye dâhil olmayacağı dile getirilmiştir.⁹⁵

Sebilürreşad Dergisi, Menderes iktidarı ile birlikte “*zulüm devrinin*” kapandığını söylemiştir. Dergi, Müslümanları “*çok şiddetli bir baskı altında bulunduran*” bazı geçmiş dönem uygulamalarını gündeme taşımıştır. Dergiye göre bu

⁹⁰ “Başbakanın Mühim Beyanarı”, *Sebilürreşad*, C. 6, S. 141, Aralık 1952, s. 249.; Sebilürreşad Dergisi, Menderes’in bu söylemleri ile bağlantılı olarak Mehmet Akif Ersoy’un “Zulmü Alkışlayamam” şiirini referans göstererek, bu şiiri “*İrtica Bu mu?*” başlığı altında yayınlamıştır. Bkz. “İrtica Bu Mu?”, *Sebilürreşad*, S. 8, C. 186, Aralık 1954, s. 162.; Bu ifadeleri dile getiren Menderes iktidarı döneminde ülkenin bira üretiminin arttığı bilinen bir gerçektir. Demokratların bira sanayinin özelleştirilmesi gerektiği böylece yabancı sermayenin bu konuda ülkeye yatırım yapacaklarını dile getirmeleri de ayrıca önem arz etmektedir. Bkz. Ersin Gürdamar, “Demokrat Parti Dönemi’nde Bira Sanayisi’nin Gelişimi (1950-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 8, S. 4, 2022, s. 1326.

⁹¹ Sebilürreşad, *a.g.m.*, s. 249.

⁹² Sevgi Kocaçimen, *Demokrat Parti Döneminde TBMM’de Atatürk ve Laiklik (1950-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 11; *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Doğu Matbaası, Ankara 1949, s. 50.

⁹³ Allah Yolu Dergisi, Hz. Muhammet’i “Büyük İnkılapçı” olarak nitelemiştir. Bkz. “Mukayeseler: Büyük İnkılapçı”, *Allah Yolu*, S. 2, C. 6, 12 Mart 1954, s. 16.

⁹⁴ “Müslümanlara Verilen Tavizler Nelerdir”, *Sebilürreşad*, C. 6, S. 141, Aralık 1952, s. 253.

⁹⁵ Enis Akaygen, “Millet Partisi Beyannamesi”, *Sebilürreşad*, C. 6, S. 145, Şubat 1953, s. 317.

uygulamalar şu şekilde tasniflenmiştir: “Gayrimüslimler istedikleri gibi dini teşkilat kurarlar, ayinler icra ederler. Dönem farmasonlar, düledikleri gibi cemiyet teşkil ederler, her tarafta localar açarlar, aza kaydederler, gizli, aşikâr faaliyette bulunurlar. Farmason ayini icra ederler. Din aleyhinde, milliyet aleyhinde istediklerini söylerler. Kimse bir şey demiyor. Onlara hiçbir ceza-i müeyyide yoktur.”⁹⁶ Bu değerlendirmeden sonra konuyu Müslümanlara getiren dergiye göre, Müslümanların tek parti döneminde cemiyet teşkil etmesine izin verilmemektedir. Bunun sebebi ise Cemiyetler Kanununun bu durumu yasaklamasından kaynaklanmaktadır. Müslümanlar bir araya gelerek “toplucu zikretmek” hakkına sahip değillerdir. Ancak buna karşın Hıristiyanlar, sokaklarda binlerce Hıristiyan’ın katılımı ile dini ayinler yapabilmektedir. Buradan hareketle tek parti dönemi Hıristiyan ve Müslümanların ibadetleri konusuna parmak basan dergi bu konuda yapılan ayrımcılığa parmak basarak şu ifadelere yer vermiştir: “Müslümanlar, birkaç kişi topluca üstatlarının kabrini bile ziyaret edip de Kur’an okusalar polis kamyonları onları toplayıp cürm-i meşhut mahkemesine sevk ederler.”⁹⁷

DP’nin iktidara gelmesi ile birlikte tek parti döneminde vuku bulan bu türden uygulamaların yürürlükten peyderpey kaldırılması İslamcı basında memnuniyete karşılanmıştır. Bu memnuniyet Başbakan Menderes’e İzmit’ten 500 kişinin imza attığı bir teşekkür telgrafı ile sunulmuştur. Telgrafta; din adamlarının cenazeleri cübbe ve sarıla takip etmelerinin önünün açılmasının sevinç ile karşılandığından bahsedilmektedir. Bu sevinç, eski yönetimi eleştirerek ve DP savunularak yazıya dökülmüştür. Bu anlamda şu ifadelere yer verilmiştir: “Masonların ve inkılap yobazlarının yaygaralarına aldırmadan vicdan hürriyetinin icaplarını adım adım tabakakuk ettirmeniz, Türk milletini size bir kat daha bağlamaktadır. Sağ olunuz var olunuz.”⁹⁸ Din adamlarının ilmiye kisvesi ile cenaze merasimi ifa etmeleri noktasında getirilen serbestlik konusunda benzer bir teşekkür telgrafının 4.500 imza ile Menderes’e gönderildiği bilinmektedir.⁹⁹

Menderes, 14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile iktidarı¹⁰⁰ ele aldıktan sonra ilk açıklamalardan birisi, devr-i sabık oluşturmayacaklarına yönelik olmuştur. Menderes her ne kadar icraatlarında bu türden bir eyleme girmeyeceklerini dile getirmiş olsa da, geçmiş dönem uygulamalarının noksanlıklarını da dile getirmekten kaçınmamıştır. Bu bağlamda, İzmir’de faaliyet gösteren Yeni Asır Gazetesi ile yapılan bir mülakatta Menderes, tek parti dönemine yönelik eleştirilerini

⁹⁶ “Müslümanlara Karşı Halkçı Zulmünün Tatbikini mi istiyorsunuz?”, *Sebilürreşad*, C. 6, S. 141, Aralık 1952, s. 254.

⁹⁷ *Sebilürreşad*, a.g.m., s. 254.

⁹⁸ “Başbakana Teşekkür”, *Sebilürreşad*, C. 5, S. 125, Nisan 1952, s. 397.

⁹⁹ “Başbakana Teşekkür”, *Sebilürreşad*, C. 6, C. 128, Haziran 1952, s. 46.

¹⁰⁰ CHP’nin son dönem Başbakanı Şemsettin Günaltay, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden önce vermiş olduğu beyanatında şu ifadelere yer vermiştir: “Eğer bu seçimde de muvaffak olamazsak elbetteki akıbetimiz çok fena olur. Onun için bütün partililer el ele verip canla başla çalışmaktayım.” Bkz. “Günaltay’ın Demokrasi Öğretmenliği”, *İslam Dünyası*, S. 2, C. 46, 6 Şubat 1953, s. 4.

sıralamıştır. Buna göre, tek parti döneminde “*Bütün milletin gözü önünde kanunsuzluk ve adaletsizlik hâkim kılınmıştır.*” Dönem hükümetleri kuvvet ve nüfuzunu “*bir siyasi vesayet derebeyliği, bir siyasi şekave!*” halinde tatbik etmiştir. Meclis kürsüsünde “*milletvekili dövmek, milletvekili öldürmek*” tek parti dönemine ait hatırlara örnek olarak verilebilir. Tüm bunlar milletin hafızasında halen yaşayan gerçeklerdir.¹⁰¹

Bu bağlamda, Menderes’in çizmiş olduğu bu genel çerçeve içerisinde CHP’nin 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde de iktidarı ele geçirememesinin temel sebepleri İslam Dünyası Dergisi’nde şu şekilde ifade edilmiştir: “*CHP çoğunluk oyu olarak iktidarı ele geçireceğine yalnız inanmış olmakla kalmadı, halkı inandırmaya da uğraştı. Neticede evdeki Paçar çarşıya uymadı ve Diyan’da pirince gideyim derken köydeki bulgurdan oldu. Uzun yıllar Türk milletine duman attıran zorlama sultası, program ve nizamnamesinde tadel yapmamakta vatandaşın bütün insanlık haklarını hiçe sayarak keyif ve tabakkümü gerçekten üstün bir başarı ile yürüten bir takım malum zâtın bestelerinin ne notası, ne de şefdorkestri değişmiştir.*”¹⁰²

Tüm bunlar ışığında İslamcı basın DP öncesi ve DP dönemini ayırt ederken bu ayrımda kullanmış olduğu temel enstrüman din olgusu olmuştur. 27 yıl süren CHP iktidarı döneminde toplumun dini yaşayışı noktasında çok fazla düzenleme ve denetlemenin baş göstermiş olması, yıllardır dini gelenek ile yaşamını idame ettirmiş olan Anadolu insanı üzerinde bir soğukluk yaratmış ve bu durum toplumun genelinde bir bıkkınlık husule getirmiştir. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, CHP’nin dini yaşam üzerindeki düzenleyici ve denetleyici politikasını “*militan laiklik*” anlayışı şeklinde tanımlamıştır.¹⁰³ Buradan hareketle İslamcı basın CHP dönemini şiddetle tenkit ederken, DP döneminin ise yılmaz savunucusu olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak da, CHP Dönemi’nde 1949’da on ay süreli açılan İmam-Hatip kursları, DP Dönemi’nde yedi yıllık İmam-Hatip okullarına dönüştürülmüştür. 1951’de sayısı 7 olan İmam-Hatip okullarının sayısı 1960’a gelindiğinde 19’a çıkmıştır. Yine 1950’de Kur’an kurslarının sayısı 237 iken, 1960 sonunda 1167’ye çıkmıştır. Din görevlileri sayısına bakıldığında ise kadrolu din görevlilerinin sayısının 1952’den 1960’a kadar olan süreçte 4.807’den 10.750’ye çıkarıldığı görülmektedir. Ancak din görevlilerinin yetersizliği konusundaki şikâyetler 1960 sonuna kadar devam etmiştir. Tüm bu veriler İslamcı basının DP’yi desteklemesi ve DP’nin de aynı şekilde İslamcı basını koruması sürecinde gelişim göstermiştir.¹⁰⁴ Bu anlamda Necip Fazıl Kısakürek örneği önem arz etmektedir. Zira DP iktidarı

¹⁰¹ “Devr-i Sabıktaki Kanunsuzluk”, *Sebilürreşad*, C. 5, S. 125, Nisan 1952, s. 399.

¹⁰² “Neden Kaybettiler”, *İslam Dünyası*, S. 4, C. 91, 28 Mayıs 1954, s. 2.

¹⁰³ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Demokrat Parti ve Siyasal Mubafazakârlık*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2009, s. 141.

¹⁰⁴ Şeyhanlıoğlu, *a.g.t.*, s. 148.; Yücel Bulut, *Demokrat Parti Eğitim Politikaları Bağlamında İmam Hatip Okulları (1950-1960)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2016, s. 47.; Mehmet Evsile, “Demokrat Parti Bütçe Görüşmelerinde Din ve Laiklik Konusundaki Tartımlar”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, 2021, s. 72.

döneminde Kısakürek Menderes ile doğrudan ve dolaylı temaslarda bulunmuş, Menderes'e mektuplar yazarak kendisine yardım etmesini talep etmiştir. Bu yardımın içeriği ise maddi yardımlar ve Menderes'in kendisini himaye etmesi gibi durumlara dayanmaktadır. Kısakürek, Menderes'ten kendisi için açılmış ya da açılacak olan davalarda verilecek cezalar noktasında arkasında durmasını istemiştir.¹⁰⁵

5.2. Şehir İçi Levhalardan CHP'li Yöneticilerin İsimlerinin Kaldırılması

İslamcı basın tarafından eski yönetime karşı beslenen öfke kapsamında Mart 1951 tarihli Sebilürreşad Dergisi'nde önemli bir ayrıntıya dikkat çekilmiştir. Buna göre, 1950 yerel seçim sonuçları ile DP, tüm ülkede olduğu gibi Ankara'da başarı elde etmiş ve CHP'den belediye yönetimini devralmıştır.¹⁰⁶ Fuat Börekçi Ankara DP Belediye Başkanı adayı olarak girdiği seçimleri kazanmıştır.¹⁰⁷ Börekçi'nin DP'den belediye başkanı seçilmesinin ardından İslamcı basının dikkatini çeken önemli bir adım atılmıştır. Buna göre, Ankara Belediye Meclisi hayatta bulunan şahısların isimleri verilen yerlerin isimleri değiştirilmiştir. Bu bağlamda İnönü'nün ismi bulunan bütün park, cadde ve mahalle isimleri başka adlarla değiştirilmiştir. Saraçoğlu'nun isimlerinin bulunduğu yerlerde de isim değişikliği yapılmıştır.¹⁰⁸ İslamcı basında bu olayın memnuniyetle karşılanmasının sebebi ise Sebilürreşad Dergisinde şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Allah'ın, peygamberin isimlerini mermer levhalardan kazıyan, cami duvarlarından indiren, bir çeyrek asır Allah'ın ismini ağzına almamakta müannidane bir ilhad gösteren, benim dinsizliğim taassup derecesindedir diyen, Allahükeber diyenleri zindanlara atan, millet çocuklarını Allah'ım peygamberini öğrenmekten men eden, Kur'an yazılı din kitaplarını toplatıp ayaklar altına atan, Mecliste milletvekillerine bile Allah dedirtmeyen adamların akıbetine bakınız?”¹⁰⁹ Buradan hareketle, daha hayatta iken bazı CHP'li yöneticilerin isimlerinin Menderes dönemi ile birlikte sokak, park ve mahalle isimlerinden silinmesi İslamcı basın tarafından desteklenmiştir. İslamcı basın burada bir nevi hesaplaşma politikası izlemiştir. Geçmişte yaşanan bir takım hadiselerin, Menderes dönemi ile birlikte adeta bir hesaplaşma yoluna gidilmesini şiddetle savunmuştur. Menderes Dönemi'nde yaşanan bu gelişmeler bir takım ulusal basında eleştiri konusu olmuş ve Menderes, “geniş kitlelere hoş görünmek sevdasına düşmekle”¹¹⁰ itham edilmiştir.

¹⁰⁵ Ömer Faruk Kırmıt, “Necip Fazıl Kısakürek'in Adnan Menderes ile Olan İlişkileri”, *Mukaddime*, C. 12, S. 2, 2021, s. 357.

¹⁰⁶ *BCA*, 30.01.00.00.51.309.4.

¹⁰⁷ *BCA*, 30.11.01.00.213.14.17.

¹⁰⁸ “İbret Levhaları”, *Sebilürreşad*, C. 4, S. 98, Mart 1951, s. 360.

¹⁰⁹ *Sebilürreşad*, a.g.m., s. 360.

¹¹⁰ “Demagoji”, *Sebilürreşad*, C. 4, S. 98, Mart 1951, s. 361.

8. İslamcı Basından Menderes'e Yönelik Bazı Eleştiriler

DP, iktidar olduktan sonra dini içerikli bir takım yasaklamaları kaldırarak özellikle bir kısım halkı temsil eden İslamcı basının takdirini kazanmıştır.¹¹¹ Ancak burada temel problem, İslamcı camia ve basının Menderes'ten elde ettikleri taleplere ilaveten her defasında yeni bir talepte bulunmalarıdır. Bu durum Menderes'in hoşuna gitmese de İslamcı basın elde edemedikleri talepler karşısında Menderes hükümetini eleştirmeyi bilmiştir. Bu duruma örnek olarak Türk Ceza Kanunu'nun 163. Maddesi tartışmaları gösterilebilir.

Bu bağlamda, Konya DP İl Kongresi sırasında bir delege söz alarak din hürriyeti ve din terbiyesi konusu ile alakalı DP Hükümetinin şimdiki kadar bir şey yapmadığını iddia etmiştir. Bu iddia üzerine Menderes şu cevabı vermiştir: “DP iktidara gelir gelmez din üzerindeki bütün baskıları kaldırmıştır. Din terbiyesi verecek eleman yetiştirmek için mektepler açtık ve açıyoruz.”¹¹² İddia ve cevabı gündeme taşıyan Sebülürreşad Dergisi'ne göre, DP Hükümeti din üzerindeki baskıyı kaldırmıştır. Ancak tamamen kaldıramamıştır. Arapça ezan meselesinde yasağa uymayanlara yönelik verilen birkaç aylık ceza DP tarafından kaldırılmıştır. Ancak TCK'nın 163. Maddesine¹¹³ hiç dokunulmamıştır. Dergiye göre, dünyanın hiçbir bölgesinde 163. Maddenin öngördüğü şekilde din üzerinde baskı yapan bir başka kanun bulunmamaktadır. Bu madde, “*medeni, hür ve laik bir cemiyet için yüz karasıdır.*” Bu madde kanunlar arasında kaldığı müddetçe din hürriyetinin konuşulması mevzu bahis değildir. Dergiye göre CHP'nin 1950 genel seçimlerinde iktidar olmamasının en temel sebepleri arasında da bu maddenin varlığı gelmektedir. Tüm bunlar ışığında “*bu maddeyi yaşatmak, din ve vicdan hürriyetini idama mahkûm etmek*” anlamına gelmektedir. 163. Madde ile alakalı eleştirilerin bu şekilde dile getirildiği dergide, bu kapsamda Menderes'ten istenilenler aktarılmıştır. Buna göre, “*engizisyon devrinden*

¹¹¹ Menderes'in İslamcı basın nezdinde takdir kazanması, 1948-1950 yılları arasında Millet Partisi'nin genel başkanlığını yapan Yusuf Hikmet Bayur'un dikkatini çekmiş ve Bayur bu konuda Millet Gazetesinin 1 Nisan 1953 tarihli sayısında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: Bu gün memleketimizde irticai bir hareket varsa bunun mesulü Adnan Menderes Hükümetidir. Çünkü din bezirgânlarına devlet hazinesinden yüzlerce lira veren kendisidir. Büyük Doğu, Sebülürreşad, İslam Dünyası gibi mecmuaların safdil vatandaşları zehirlemesine imkân veren Demokrat Parti iktidardır.” Bkz. “Yaptığın hareketi Aynen İade Ediyorum”, *İslam Dünyası*, S. 3, C. 56, 17 Nisan 1953, s. 3; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-hikmet-bayur-1891-1980/> (Erişim tarihi: 28 Şubat 2024).; “Nedir Bu Adamların Dinle Zoru”, *Sebülürreşad*, S. 6, C. 148, Nisan 1953, s. 358.

¹¹² “Din Hürriyeti, Din Mektebi”, *Sebülürreşad*, C. 6, S. 127, Mayıs 1952, s. 28.

¹¹³ TCK 163: “Dini veya dinî hissiyatı veya dinen mukaddes tanılan şeyleri alet ederek her ne suret ve sıfatla olursa olsun Devletin emniyetini ihlâl edebilecek harekete halkı teşvik veya bu bapta cemiyet teşkil edenler teşvikat ve teşkilâtın bir guna filî eseri çıkmamış olsa bile muvakkat ağır hapse mahkûm olurlar. Böyle bir cemiyete girenler 313 ncü maddeye göre cezalandırılırlar. Dinî efkâr ve hissiyata müstenit siyasi cemiyetler teşkil edilemez. Bu gibi cemiyetler dağılır. Teşkil edenlerle azaları birinci fıkra mucibince cezalandırılır.” Bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400765.pdf (Erişim Tarihi: 28.02.2024)

arta kalan” bahse konu madde kaldırılmadıkça Türkiye’de din hürriyetinden ve laiklikten bahsetmenin anlamı yoktur. Bu bağlamda dergi, Menderes hükümetini din hürriyeti noktasında adımlar attığını ancak bu adımların yeterli olmadığını savunmaktadır. Bu görüşünü şu ifadelerle okuyucuları ile buluşturmuştur: “*Kalbine hançer sokulmuş bir adamın parmağının ucundaki dikenin çıkarıldığını söylemek hayat ile istihfaf olmaz mı?*”¹¹⁴ Buradan hareketle dergi Menderes’ten “*dinin kalbine sokulan bu hançeri?*” çıkarmasını talep etmiştir. Menderes’in bunu yapması durumunda, milletin kendisini baş tacı yapacağını iddia etmiştir. Dergi son olarak din mekteplerinin yetersizliğinden bahsederek bu konudan DP Milli Eğitim Bakanını sorumlu tutmuş ve bu konudaki eksikliğin Milli Eğitim Bakanının “*boynuna vebal*” olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁵

163. madde ile alakalı DP’ye yöneltilen eleştiriler Serdengeçti Dergisi’nde de karşımıza çıkmaktadır. Dergi yazarlarından Selçuk Köroğlu, bahse konu madde uyarınca Menderes’e ağır eleştiriler yönelmiştir. Bu bağlamda Köroğlu’na göre, “*sabık iktidar ve sabık dindar*” Şemsettin Günaltay, döneminde Meclise getirilen bu kanun, çok ağır hükümler ihtiva etmesinden dolayı bizzat başbakan tarafından, “*Ümit ederiz ki bu kanunu tatbik etmek mecburiyetinde kalmayalım*” şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak Köroğlu’na göre 163. Maddeye, DP döneminde daha ağır fıkralar ilave edilmiştir.¹¹⁶ Bu durumu “*taribin garip bir cilvesi*” olarak değerlendiren yazar şaşkınlığını gizleyememiştir. Yazar bu şaşkınlığını şu ifadelerle dile getirmiştir: “*İktidara din hürriyeti, vicdan hürriyeti vaat ederek gelen DP iktidarının, bazı ateistleri el çabukluğu ile CHP’ye rahmet okutacak gayri laik, gayri İslami, gayri insani, gayri vicdani, ne kadar gayri varsa olan bu kanunu daha da ağırlaştırarak öne sürmüşlerdir.*”¹¹⁷ Yazara göre bu durumun farkına varan DP Konya Milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Menderes’e konu ile ilgili itirazlarını bildirmiştir. Bunun üzerine Menderes, “*dosyayı koltuğuna kastırmış*” ve gitmiştir.¹¹⁸ Bu ifadelerin İslamcı bir dergi tarafından Menderes’e karşı kullanılmış olması, 1952 itibari ile özellikle TCK 163. Madde üzerinden eleştirilerin gelmeye başladığını göstermektedir. Özetle DP iktidarının ilk yılında Menderes’i dini özgürlükleri yeniden tesis etmekle savunan bir kısım İslamcı Dergi, özellikle 163. Madde yorumu vesilesi ile Menderes’i acımasızca eleştirmek yolunu tercih etmişlerdir. Yazar, DP’yi kendi isteği ile iktidara getiren halkın, bahse konu maddenin kaldırılmasını kendisinden beklediğini ifade ederek yazısını sonlandırmıştır.

163. madde üzerinden Menderes’e yöneltilen eleştiriler Serdengeçti Dergisi’nde farklı açılardan değerlendirilmiştir. Dergiye göre Türk halkının Menderes’i sevmesinin nedenleri arasında onun “*Dinimizi baskıdan kurtardık.*

¹¹⁴ Sebilürreşad, *a.g.m.*, s. 28.

¹¹⁵ Sebilürreşad, *a.g.m.*, s. 29.

¹¹⁶ Selçuk Köroğlu, “163. Maddenin Tenkidi”, *Serdengeçti*, S. 6, C. 14, Mart 1952, s. 6.

¹¹⁷ Köroğlu, *a.g.m.*, s. 6.

¹¹⁸ Köroğlu, *a.g.m.*, s. 6.

Sağcılar, solcular bir arada barman edilemez, bu memleket sağcılardan hiçbir zaman zarar görmemiştir. Zorla, polis ve jandarma kuvvetiyle inkılap olmaz, demokrat bir idare bunu tasvip edemez.”¹¹⁹ şeklindeki beyanları gösterilebilir. Dergi burada bir değerlendirme yaparak bu tarz ifadelerin daha önceki hiçbir yöneticinin ağzından duyulmamasından dolayı, Menderes’in halk tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. Bu değerlendirmenin ardından Dergi, DP ve Menderes hakkında zaman zaman şüpheye düştüğünü itiraf etmiştir. Özellikle dini konularda Menderes döneminde yaşana değişim Menderes’in siyaset yapıp yapmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Buradan hareketle, Büyük Doğu’nun Menderes döneminde kapatılması, Serdengeçti Dergisi’nin askeri mahkemeye verilmesi, çeşitli DP İl Kongrelerinde vatandaşın gelen dilek ve temennilerin bazılarının görmezden gelinmesi bahse konu şüphenin içinde barınmaktadır. Halkın isteklerinin irtica ile ilişkilendirildiği için göz ardı edilmesini eleştiren dergiye göre bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “Halk, bir sürü kepaşeliklerin önüne geçilmesini, inandığı ve bağlandığı mukaddes kitabın mekteplerde okutulmasını istemiş, memurlara her vesile verilen zamların kaldırılmasını istemiştir. Rusya’da dahi men edilen çıplak kadın teşhirinin önüne geçilmesini istemiştir. Kadınların dairelerden yavaş yavaş tasfiyesini istemiştir. Hepsi yerinde hepsi haklı istekler...”¹²⁰ Sayılan bu maddelerin irtica ile alakasının olmadığını savunan dergi, bu fikirleri birçok âlimin de paylaştığını dile getirmiştir. Dergiye göre dünyanın birçok ülkesindeki mahkemelerde yeminler kutsal kitaplar üzerinden yapılmaktadır. Türkiye’de de bu düzenlemenin aynısını istemek irtica kapsamında değerlendirilmektedir. CHP’nin bu türden taleplere yüz çevirmesinden dolayı iktidarı kaybettiğinin altı çizilen dergide, DP’nin bu durumdan ibret alması gerekliliği vurgulanmıştır. Tüm bunlar ışığında Menderes’e açık çağrı yapan dergi şu ifadelerle yazıyı sonlandırmıştır: “Vicdanlardan baskıları kaldırdık diyen Menderes, neredesin! Millet evvel Allah, sonra sana dayanıyor. Sana bakıyor. Göster kendini. Bekliyoruz. Yüzümüzü kara çıkarma.”¹²¹

Bu bağlamda CHP dönemi din politikası eleştirilirken ve bazı yanlışlıklar ortaya konulurken, benzer hadiselerin DP döneminde de vuku buluyor olması eleştiri konusu olmuştur. Bu duruma örnek olarak Samsun Büyük Kavak Gazetesinin 5 Eylül 1952 tarihli sayısı gösterilebilir. Gazete yazarlarından olan, Bafra Müslüman Türk Vatandaşları adına Osman Denizli’ye göre, Kavak Jandarma Yüzbaşısı, evinde Kur’an’ı Kerim okumakta olan bir hafızın, başında takke bulunmasından dolayı dövüldüğü iddia edilmiştir. Dergi bu hadisesin, 27 yıllık tek parti iktidarı uygulamalarının halen devam etmiş olduğu varsayımı üzerinden DP yönetimini eleştirmiştir. Bu nedenle Menderes’ten bahse konu yüzbaşının şiddetle cezalandırılması istenmiştir.¹²² Aynı doğrultuda CHP dönemi bir takım

¹¹⁹ “DP ve Halk Vicdanı”, *Serdengeçti*, C.6, S. 19/20, Kasım 1952, s. 13.

¹²⁰ Serdengeçti, *a.g.m.*, s. 13.

¹²¹ Serdengeçti, *a.g.m.*, s. 13.

¹²² “Çok Feci Bir Hadise”, *Sebilürreşad*, C. 6, S. 137, Ekim 1952, s. 190.

uygulamaların DP döneminde de devam etmesi İslamcı basında eleştiri konusu olmaya devam etmiştir. Ehli Sünnet Dergisi'nden Abdürrahim Zapsu, Menderes'e hitaben yazmış olduğu yazıda benzer konulara temas etmiştir. Buna göre, Türkiye'de dini teşkilat "*keşmekeşlik*" içerisinde bulunmaktadır. Siyasi partiler dini teşkilatlara "*burun sokmaktadırlar*." Buradan hareketle Zapsu, Menderes'ten bu konu üzerinde yeterince durmadığını ima ederek bu karmaşıklığa bir son vermesini istemiştir. Yazar, Menderes'ten din ve inkılap kavramlarını birbirinden ayırmasını, dini teşkilatı idare edecek ehil kimseleri bulmasını ve "*din düşmanlarının*" mukaddesata olan "*bücumlarına*" bir son vermesini talep etmiştir.¹²³

İslamcı basın tarafından DP'ye yöneltilen önemli eleştiriler arasında hiç şüphesiz DP Dönemi'nde hayata geçirilen 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun¹²⁴ oluşturmaktadır. Sebilürreşad yazarı Yılmaz Öztuna, Atatürk'ü Koruma Kanunu isimli yazısında kanun henüz tasarı halindeyken DP'yi bu konuda sert bir şekilde eleştirmiştir. Öztuna'ya göre; bahse konu tasarı Atatürk'ün resim ve heykellerine, Atatürk'e sözlü olarak ve Atatürk'e yazıyla hakaret ve saldırı olması durumunda cezai müeyyide ön görmektedir. Bu çerçevede kanun tasarısının ruhu, "*kötü bir intiba*" bırakmaktadır. Öztuna varmış olduğu bu kanıtı şu şekilde açıklamıştır: "*Demokrasiye geçtiğimizi ve antidemokratik kanunları ilga*

¹²³ Abdürrahim Zapsu, "Sayın Adnan Menderes", *Ehli Sünnet*, S. 6, C. 125, 15 Kasım 1952, s. 2.

¹²⁴ "TBMM Anayasa Komisyonu'nda alınan kararla TC Anayasası'na aykırı olmadığı yönünde karar verilen Atatürk'ü Koruma Kanunu Tasarısı 14 Temmuz 1951 tarihinde TBMM Umumi Heyeti'ne sevk edilmiştir. Ticani Tarikatı mensuplarının Atatürk'ün büstlerine, heykellerine saldırıları ve Atatürk inkılapları aleyhindeki beyanları ile çeşitli tarikatların faaliyetlerini artırmaları gündemden düşen Atatürk'ü Koruma Kanunu tasarısı tekrar gündeme getirmiştir. Bu yönde kamuoyunun oluşması ile birlikte Demokrat Parti, daha önce TBMM'ye getirdiği ve kabul edilmediği için uzun bir süre gündeme almadığı tasarımı tekrar getirmeye karar vermiştir. TBMM Adalet Komisyonu'nun çalışmalarını tamamlamasından sonra 25 Temmuz 1951 tarihinde Atatürk'ü Koruma Kanunu tasarısı TBMM'ye gelmiş ve tartışılmadan oylanarak kabul edilmiştir. 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu 31 Temmuz tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir." Bkz. Ali Şağan, Demokrat Parti Döneminde İktidar- Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri (1950-1960), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 150-151.; *Kanun maddeleri: BİRİNCİ MADDE* — Atatürk'ün hâtrasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri ve yahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kırleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asil fail gibi cezalandırılır. İKİNCİ MADDE — Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır. Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır. ÜÇÜNCÜ MADDE — Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet Savcılıklarınca re'sen takibat yapılır. DÖRDÜNCÜ MADDE — Bu kanun 3 ayımı tarihinde yürürlüğe girer. BEŞİNCİ MADDE — Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür." Bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305816.pdf (Erişim tarihi: 29.02.2024)

edeceğimizi iddia ettiğimiz şu günlerde, antidemokratik kanunun bir şabeseri meydana gelmek üzeredir. Bu gün hiçbir demokrat ve hatta antidemokratik memleketlerde herhangi bir şahsı korumak için bu şekilde bir kanun yoktur. Zira şahıs mefhumu totaliter zihniyetin birincil ifadesi olup demokrasi ile bağdaşmasına imkân yoktur.”¹²⁵ Kanuna muhalifliğini açıklamaya devam eden yazara göre, herhangi bir vatandaş, Atatürk’ün her gün içki içtiğini hatıra olarak bir başkasına anlatması durumunda sözlü olarak hakaret suçu işlemiş olacaktır. Bu yaptırım nedeniyle hiçbir yazar bu bahsi açmak durumunda kalamayacaktır. Bir tarihçi, Cumhuriyet Dönemi’ne ait bazı vesikalari yazıya dökemeyecektir. Tüm bunlar ışığında yazara göre 14 Mayıs 1950 itibariyle ülke genelinde tesis edilen özgürlük ortamı, bu kanun ile imkânsız hale gelmiş olacaktır. Bir devrin tarihini kaleme almak ya da bu konuda kaynak temin etmek isteyenlerin bu kanunla birlikte susturulacağını düşünen yazar, düşüncelerine şu ifadelerle son vermiştir: “Bu kanun tasarısı kabul edilirse, Türkiye’de hangi zümrelerin borusunun öttüğünü, dosta ve düşmana karşı artık tam manasıyla teşbir etmiş bulunacağımız demektir.”¹²⁶ Aynı düşünce ile hareket eden bir başka İslamcı basın temsilcisi İslam Dünyası yazarı Mehmet Kaplan ise Atatürk ile ilgili şu ifadeleri söylemiştir: “Atatürk’üm şahsiyeti sevilebilir. Hareketleri takdir olunabilir. Tıpkı diğer şahıslar gibi sevilmeyebilir. Tenkit olunabilir. Diktatörlükle idare olunan memleketler müstesna, dünyanın hiçbir yerinde fani bir şahsın bir millete bir nas ve bir iman gibi kabul ettirilmeye çalışıldığı görülmemiştir.”¹²⁷ Bu bağlamda, İslamcı basında Atatürk heykellerine karşı saldırılar neticesinde İslamcı camiaya karşı adeta bir karalama kampanyası başlatılmıştır.¹²⁸ Tüm bunlar ışığında İslamcı basın her ne kadar, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun münasebetiyle Menderes’i eleştirse de, bu kanunun bazı dini kesim mensuplarının, Atatürk heykellerine fiili saldırılarının etkisi ile çıkarılmış olması gereceğini unutmaktadırlar. Zira Menderes’in ilk iktidar döneminde böylesi saldırıların git gide artış göstermesi, Menderes’in İslamcı camianın yanında toplumun tamamının hassasiyetini göz önüne alarak hareket ettiğini göstermektedir.

Sonuç

14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile iktidara gelen Menderes, 1950-1954 yılları arasındaki iktidarı süresinde kendisinin iktidar olmasında destekçisi olan İslamcı basın ile genel itibarla iyi ilişkiler kurmuştur. Bu süreç içerisinde İslamcı basının Menderes’e vermiş olduğu destek kayda değerdir. Bu desteğin Menderes’ten esirgenmemesinin temel sebepleri arasında İslamcı basın ve CHP iktidarlarının yıldızlarının pek de barışmamış olması önemli bir faktör olarak görülmektedir. 1950-1954 seneleri arasında Menderes’in özellikle Arapça ezan yasağını kaldırmış

¹²⁵ Yılmaz Öztuna, “Atatürk’ü Koruma Kanunu”, **Sebilürreşad**, S. 4, C. 100, Nisan 1951, s. 391.

¹²⁶ Öztuna, *a.g.m.*, s. 391.

¹²⁷ Mehmet Kaplan, “Atatürkçülük Bir İdeoloji Olabilir mi?”, *İslam Dünyası*, C. 2, S. 42, 9 Ocak 1953, s. 5.

¹²⁸ *BCA*, 30.01.00.00.132.860.5.

olması, din derslerinin okullarda zorunlu tutulması ve CHP Dönemi'ndeki bazı uygulamaların bu dönemde revizyona tabi tutulması İslamcı basının Menderes'e büyük bir destek vermesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bahse konu basının Menderes'e vermiş olduğu desteğin ilk dönem Menderes iktidarında karşılık bulması, İslamcı basının Türk basını içerisinde güç kazanmasını sağlamıştır. Burada unutulmaması gereken bir diğer konu ise taraflar arasındaki iyi ilişkilerin mütekabiliyet içerisinde cereyan etmesidir. Zira Menderes tarafından kimi İslamcı basın temsilcileri korunmuş ve kollanmıştır. Menderes, siyasetçidir ancak diğer siyasetçilerden en önemli farkı toplumu çok iyi analiz ediyor olmasıdır. Bu bağlamda Menderes, CHP'nin 1950 genel seçimlerini neden kaybettiğini ayrıntısıyla süzgeçten geçirmiştir. Bu incelemeden çıkan en önemli sonuç ise toplumun temel değerleri ve inanışları üzerinde revizyon yapılmaması gerçeğidir. İşte tam da bu noktada İslamcı basın ve Menderes'in birbirlerini destekler bir cephede bulunması, toplumun temel dinamiklerini her iki tarafın da dikkate almasından kaynaklanmaktadır.

Ancak birçok konuda fıkren uyuşan Menderes ve İslamcı basın temel bazı konularda anlaşmazlığa düşmüştür. Bu anlaşmazlığın temelinde, birtakım taleplerini Menderes'e kabul ettirmeyi başaran İslamcı basının, o dönem için Menderes'i zor durumda bırakacak çok farklı talepleri gündeme getirmesinden kaynaklanmaktadır. Özetle Menderes, çok değişik yelpazede farklı uygulamalara sevk edilmek istenmiştir. Bu duruma örnek olarak, 25 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilen Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesine tepki, TCK 163. Maddenin değiştirilmek istenmesi ve Tek Parti Dönemi bazı uygulamaların DP Dönemi'nde de devam ettiriliyor olmasının eleştirilmesi gösterilebilir. Ancak, Türkiye'de uzun süredir iktidar olan CHP, iktidarı DP'ye bırakmış olsa da henüz ordu ve bürokrasi içerisinde etkinliğini korumaktadır. Bu ortamda iktidara gelen Menderes'in temel dinamik ve dengeleri göz ardı ederek, İslamcı basının işaret ettiği birçok konuyu tatbik etmesi söz konusu değildir. Siyaseti iyi okuyan Menderes bunun farkında olduğu için, İslamcı kesimi temsil eden İslamcı basının bu türden bazı taleplerine yüz çevirmiştir. Bu durum Menderes ve İslamcı basın ilişkilerini menfi yönde etkilese de, çalışmanın konusunu teşkil eden 1950-1954 arası Menderes ve İslamcı basın ilişkileri müspet yönde bir gelişim süreci takip etmiştir.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

A.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

- BCA, 30.01.00.00.17.98.22.
BCA, 30.01.00.00.20.113.6.
BCA, 30.18.01.02.134.113.11.
BCA, 30.01.00.00.51.306.2.
BCA, 30.01.00.00.41.242.2.
BCA, 30.18.01.02.124.85.15.
BCA, 30.11.01.00.191.12.19.
BCA, 30.01.00.00.19.107.4.
BCA, 30.01.00.00.51.309.4.
BCA, 30.11.01.00.213.14.17.
BCA, 30.01.00.00.132.860.5.

B. Süreli Yayınlar

- Akşam Gazetesi
Allah Yolu Dergisi
Cumhuriyet Gazetesi
Ehli Sünnet Dergisi
Gülek Gazetesi
Hakka Doğru Dergisi
Her Gün Gazetesi
İslam Dünyası Dergisi
İslamiyet Dergisi
Müslüman Sesi Dergisi
Sebilürreşad Dergisi
Serdengeçti Dergisi
Ulus Gazetesi
Vakit Gazetesi
Zafer Gazetesi

C. Telif Eserler

- Abay, Gülçin, *Demokrat Parti Döneminde Türk Basınında Din (1950-1960)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010.
- Akkaya, Bülent, *Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin İç Güvenliği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2010.
- Akyaz, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

- Alev, Atayakul Fatma, *Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950- 1954-1957)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Baban, Cihat, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970.
- Başar, Hamdi Ahmet, *Demokrasi Buhranları*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1956.
- Baytal, Yaşar, “Demokrat Parti’nin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 66, (2020), s. 91-122.
- Bulut, Yücel, *Demokrat Parti Eğitim Politikaları Bağlamında İmam Hatip Okulları (1950-1960)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2016.
- Çakır, Hamza; Yavalar, Deniz Elif, “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/3, (2017), s. 258.270.
- Çakmak, Aşçı Züleyha, *İsmet İnönü Döneminde Uygulanan İç Politikanın İktisadi, Sosyo-Kültürel Etkileri (1938-1950)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- Çakmak, Celal, *Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Arasındaki Siyasi Çatışmanın Kırşehir’e Yansıması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- Demir, Şerif, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Doğu Matbaası, Ankara 1949.
- Duman, Doğan, “Demokrat Parti’nin İslami Gazete ve Dergilerle İlişkisi (1946-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 25, (2016), s. 127-154.
- Emiroğlu, Atiye, Uyanık, Necmi, “Demokrat Parti Dönemi Din Eğitimi Bağlamında İmam-Hatip Okulları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S.18, (2017), s. 54-69.
- Evsile, Mehmet, “Demokrat Parti Bütçe Görüşmelerinde Din ve Laiklik Konusundaki Tartılmalar”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, (2021), s. 55-74.
- Gök, Hacı Veli, “CHP İktidarının Son Döneminde Türkçe Ezan Uygulaması Karşısında İslamcı Basın (1947-1950)”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, S. 10, (Aralık 2022), s. 832-859.
- Gülen, Ahmet, “Demokrat Parti Döneminde Siyasal Şiddet”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 72,(2023), s. 126-149.
- Gürdamar, Ersin, “Demokrat Parti Dönemi’nde Bira Sanayisi’nin Gelişimi (1950-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4, (2022), s. 1311-1330.
- Güven, Seren; Özkan, Selim Hilmi, “Demokrat Parti’nin İktidara Gelişinde Basının Rolü (1950 Seçimleri ve Basın Faaliyetleri)”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, (2023), s. 115-141.
- Karataş, Cihan, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti’nin Din ve Laiklik Politikalarının Sosyolojik Tablolu*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2020.
- Kılıç, Emre, *Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008.

- Kırkpınar, Leyla, “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18/36, (2018), s. 349-359.
- Kırmit, Ömer Faruk, “Necip Fazıl Kısakürek’in Adnan Menderes ile Olan İlişkileri”, *Mukaddime*, 12/2, (2021), s. 347-379.
- Kocaçimen, Sevgi, *Demokrat Parti Döneminde TBMM’de Atatürk ve Laiklik (1950-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Koçlar, Bekir, Özduygün, Yunus, “Demokrat Parti’nin İktidara Gelişinin Türk Basınındaki Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/13, (2017), s. 264-296.
- Levent, Ramazan, “İrtica ve Ruhsuz Madde Dikotomisi Arasında Demokrat Parti’nin Din Politikası (1950-1960)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, (2021), s. 73-91.
- Nal, Sabahattin, “Demokrat Parti’nin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60/3, (2005), s. 137-171.
- Neziroğlu, İrfan, Yılmaz, Tuncer, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (1950-1961)*, C. 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2013.
- Özacun, Orhan, “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 2, (2002), s. 206-233.
- Özçelik, Kaya Pınar, “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65/3, (2010), s. 163-187.
- Şahin, Mehmet Cem, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’inde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6/12, (2012), s. 32-54.
- Şeyhanhoğlu, Hüseyin, “Radyonun Demokratik Yaşamda ve Siyasetteki Etkisi: Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/3, (2019), s. 805-818.
- Şeyhanhoğlu, Hüseyin, *Demokrat Parti ve Siyasal Mubafazakârlık*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2009.
- Şur, Şükrü, *Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- Tetik, İdris, *Demokrat Parti’nin 1950-1960 Yılları Arasında Uyguladığı Siyasi Politikaların Türk Demokrasisine Yansımaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.
- Tokmak, Mustafa, *Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti ve Ankara Radyosu*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Tozar, Yılmaz, *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Tuncer, Erol, *1954 Seçimleri*, Tesav Yayınları, Ankara, 2011.
- Tunçay, Mete; Koçak, Cemil; Özdemir Hikmet; Boratav Korkut; Hilav, Selahattin; Katoğlu, Murat, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C 4, İstanbul 1995.
- Tursun, Aysel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Heykel*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2019.
- Tutar, Yelda, *1961 Yassıda Duruşmalarının İstanbul Basınına Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2009.

- Türköz, Elif Nagihan, “Demokrat Parti Erken Dönemi Din-Siyaset İlişkisi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/4, (2021), s. 1067-1084.
- Tüzün, Süleyman, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk İç Politikasında Dış Türkler Meselesi (1939-1945)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 1998.
- Uluç, Vahap, “Otoriterizm Açısından Demokrat Parti”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/23, (2022), s. 213-239.
- Yellice, Gürhan, Şenel, Aymelek, “DP İzmir İl Örgütünün Beşinci Kongresi ve Amerikan Konsolosu E.F. Rıvınus’un Kongreye Dair İzlenimleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 33, (2018), s. 817-846.
- Yıldırım, Sinan, “1950 Seçimleri ve Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S 6, (2004), s. 131-157.
- Yıldız, Nuran, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51/1, (1996), s.
- Yüce, Caner, *Demokrat Parti'nin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Muhalefeti*, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2008.

D. İnternet Kaynakları

- 140
- TBMM Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuculari/secim3_tr.pdf. (17.02.2024)
- YSK Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>.(17.02.2024)
- Atatürk Ansiklopedisi Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ezanin-turkcelestirilmesi/> (20.02.2024)
- Atatürk Ansiklopedisi Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-hikmet-bayur-1891-1980/> (Erişim tarihi: 28.02.2024).
- TBMM Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400765.pdf (Erişim Tarihi: 28.02.2024)
- TBMM Resmi İnternet Sitesi (çevrimiçi), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305816.pdf (Erişim tarihi: 29.02.2024)

Extended Summary

The Democratic Party, one of the longest-standing opposition parties in the Republic of Turkey, was founded on January 7, 1946. DP lost the first general election in 1946 and took its place as the opposition party in the Grand National Assembly of Turkey. The DP, which prepared for the 1950

general elections with the works, discourses and organization it had done during the general elections of 14 May 1950 from 1946, succeeded in being in power alone until 1960 by removing the Republican People's Party, which had been in power for a long time, from the ruling office in the general elections of 14 May 1950. The DP believed that in order to remain in power, it was necessary to establish good relations with the press of the period in order to gain the trust of the people on the one hand and to transfer all its works to the public correctly on the other. The Islamist press has an important place in the Turkish press. Most of the Islamist press has established good relations with the DP and Menderes. The biggest reason for this is that the fact that religious discourse and actions were filtered and subjected to some regulations within the scope of secularism in the CHP Period created a state of exasperation both in the public and in the Islamist press. On the other hand, Menderes's entry into Turkish political life with an understanding that is almost like freedoms has enabled the Islamist press to fully support him in this direction. In this context, the Islamist press, which has been known to take a negative approach to the Turkish azan issue for a long time, had the opportunity to share its demands on this issue with the public more boldly and frequently with the DP's coming to power. Accordingly, the lifting of the ban on Arabic adhan by the Menderes government was welcomed in the Islamist press. However, this satisfaction brought with it the expectation that Menderes would take more radical steps. The most remarkable of these expectations was the demand for the introduction of Arabic tekbir, surre procession, fez, turban and ritual freedom. It seems that some Islamist press wants Menderes to play with the basic dynamics of the revolutions. The main reason for this is due to the different religious discourses between the Menderes government and the one-party governments. The religious discourses expressed by the governments of both periods made the Islamist press move away from the one-party governments and closer to the Menderes governments. This rapprochement brought with it a number of demands from Menderes, as mentioned earlier by the Islamist press. However, Menderes and the Islamist press, which agreed intellectually on many issues, disagreed on some basic issues. The basis of this disagreement is that the Islamist press, which managed to impose some of its demands on Menderes, brought up very different demands that would put Menderes in a difficult situation for that period. In summary, Menderes was wanted to be referred to different applications in a very different range. As an example of this situation, reaction to the entry into force of the Law on Crimes against Atatürk, adopted on July 25, 1951, TCK 163. It can be shown that the article is intended to be changed and the criticism that some practices of the One Party Period are continued in the DP Period. However, although the CHP, which has been in power in Turkey for a long time, has left the power to the DP, it is still active in the army and bureaucracy. It is out of the question for Menderes, who came to power in this environment, to ignore the basic dynamics and balances and apply many issues pointed out by the Islamist press. Since Menderes, who reads politics well, is aware of this, he has

turned away from some such demands of the Islamist press representing the Islamist section. With this fact, some Islamist press representatives were protected and protected by Menderes. Menderes is a politician, but the most important difference from other politicians is that he analyzes the society very well. In this context, Menderes filtered through the details of why the CHP lost the 1950 general elections. The most important conclusion from this study is the fact that there is no revision on the basic values and beliefs of society. At this point, the fact that the Islamist press and Menderes support each other is due to the fact that both sides take into account the basic dynamics of the society.

İLK KAPTANIDERYA BİYOGRAFİLERİNDEN ŞEHRİZÂDE MEHMED SAİD'İN “ZÜBDETÜ'L-AHBÂR”I

Nurten Sevinç*

Öz

Tarih ilminin önemli bir parçası olan biyografya türüne dair kaleme alınan eserler arasında kaptanıderyalara dair olanlar da vardır. Müellifler tarafından müstakil olarak yazılan bu tür eserler şüphesiz alanın araştırmacıları için büyük önem taşımaktadır. Bunlardan biri Osmanlı tarihinin yazma kaynakları arasında yer alan, yakın zamana kadar pek bilinmeyen ve kaynak olarak kullanılmayan *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika bi'l-Bibâr*'dir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2548'in 291b-366b varakları arasında bulunan bu eser kaptanıderyaların biyografilerine tahsis edilen ilk eserlerden olması bakımından önemlidir. Söz konusu bu çalışmamızda XVIII. asırda Şehrîzâde Mehmed Said tarafından telif edilen *Zübdetü'l-Abbâr* üzerinde durulacaktır. Ezcümle eserin müellifi ve yazma nüshasına dair malumat verildikten sonra muhtevası, kaynaklarıyla olan münasebet ve eserde biyografileri yer alan kaptan paşaların tercüme-i halleri özetlenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika bi'l-Bibâr*, Kaptanıderya, Şehrîzâde Mehmed Said.

---

* Dr., Fatih-İstanbul / Türkiye, nurten.sevinc@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8846-9775>

From the First Chief Admiral Biographies Şehriîzâde Mehmed Said's "Zübdetü'l-Ahbâr"

Abstract

Among the works written on the type of biography, which is an important part of the science of history, there are also those about the chief admiral. Such works, which were written independently by the authors, are undoubtedly of great importance for the researchers of the field. One of them is among the writing sources of Ottoman history, *Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr*, which was not known and used as a source until recently. İstanbul University Rare Works Library, TY, this work, which is among the leaves 291b-366b of nr. 2548, is important in that it is one of the first works devoted to the biographies of the chief admirals. In this study we mentioned, *Zübdetü'l-Ahbâr*, which was written by Şehriîzâde Mehmed Said in the 18th century, will be emphasized. Especially after giving information about the author of the work and its manuscript, its content, the relationship with its sources and the translation of the capitan pashas whose biographies are included in the work will be summarized.

Keywords: *Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr*, Chief admiral, Şehriîzâde Mehmed Said.

Giriş

Tarih ilminin önemli bir parçası olan Osmanlı biyografyacılığı, İslâm tarihindeki Arap tabakat ve İran tezkire geleneğinin uzantısı olarak XVI. asırda gelişmiş, daha sonra tabakat, tezkire ve evliya menkıbeleri tarzında özgün biyografik eserler ortaya konulmuştur. XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında başta Nev'îzâde Atâî ve Kâtib Çelebi'nin yanı sıra birçok tarihçi, âlim, edip ve gezgin biyografik türde eserler yazmışlardır. XVIII. asırda ise biyografi türünde vefeyât ve tezkire gibi eski geleneğin devamı niteliğindeki eserlerin yanı sıra meslek guruplarına göre müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Bunların başlıcaları arasında genel biyografyalar, ulemâ, meşâyih, şuarâ, padişah, sadrazam, şeyhülislâm, hattat, reisülküttap, dârüssaâde ağaları, musikişinas ve kaptanıderya biyografileri bulunmaktadır. Kezâ XIX ve XX. yüzyıllarda da biyografi türündeki büyük çeşitliliğin artarak devam ettiğini söylemek mümkündür¹.

¹ Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 71, 125, 174-183, 232, 236.

Osmanlı deniz kuvvetlerinin en büyük âmiri ve donanmanın başkomutanı olan Kaptanıderya/kapudanpaşa² makamına getirilen kimselerin biyografileri birçok müellif tarafından müstakillen kaleme alınarak muhtelif eserler oluşturulmuştur. Bunlardan kaptanıderya biyografilerine tahsis edilen ilk eser Kâtib Çelebi hayranı ve takipçisi olan Şehrîzâde Mehmed Said tarafından *Tuhfetü'l-Mustafaviyye fî-Beyân-ı Kapudanan-ı Devlet-i 'Alîyye* ismiyle hazırlanarak (1746-1750) yıllarında kaptan paşalık yapan Şehsuvar-oğlu Hacı Mustafa Paşa'ya takdim edilmiştir. Müellif söz konusu eserinde Baltaoğlu Süleyman Bey (1451-1453)'den başlayarak³ Baltacı Mehmed Paşa'ya (1704-1 ay, 19 gün) kadar bu makama gelen kaptanıderyaların biyografilerini vermiştir. Ancak yine Şehrîzâde tarafından bazı marifet ehli kimselerin sözü edilen eserin hacimli olduğu ve kısaltılması talebi doğrultusunda, Rebî'ülevvel 1162 (Şubat-Mart 1749) tarihinde *Zübdetü'l-Abbâr el-Miite'allika bi'l-Bihâr* adlı eser kaleme alınmış ve es-Seyyid Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. İlk kaptanıderya olarak kabul edilen Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayarak Soğanyemez Mahmud Paşa'ya (1746-7 ay, 12 gün) kadar gelen kaptan paşaların biyografilerine tahsis edilen *Zübdetü'l-Abbâr* her ne kadar *Tuhfetü'l-Mustafaviyye*'nin muhtasarı olarak bilinse de Frenk Abdurrahman Paşa'dan Soğanyemez Mahmud Paşa'ya kadar gelen 20 kadar daha fazla kaptanıderyanın biyografisini ihtiva etmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir⁴.

Daha sonra ardından Hafid Mehmed Efendi *Sefînetü'l-Vüzerâ* isimli biyografyasında Osmanlı kaptanıderyalarının hal tercümelerini müstakil olarak toplamış, eserde Baltaoğlu Süleyman Bey'den 1792'de kaptanıderyalığa getirilen Küçük Hüseyin Paşa'ya kadar kaptan paşalardan söz etmiştir⁵. Bu eseri takiben kaptan paşalarla ilgili türünün diğer bir örneği olarak Râmizpaşazâde Mehmed İzzet Bey'in Baltaoğlu Süleyman Bey'den Sâid Paşa'ya (1839-1841) kadar kaptanıderya biyografilerini verdiği *Harîta-i Kapûdânân-ı Deryâ*⁶ ile Ahmed Nazîf Efendi'nin

² Kelimenin menşei, delalet ettiği mana, kaptan paşalık teşkilatı, bu müessesenin kuruluşu, geçirdiği değişiklikler vb. hususlara dair bilgi için bk. İsmet Parmaksızoğlu, "Kaptan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, Eskişehir 2001, s. 206-210; Salih Özbaran, "Kapudan Paşa", *The Encyclopaedia of Islam (EI)*², (İng.), Vol IV, Leiden 1978, pp. 571-572; İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul 2001, s. 354-355.

³ Süleyman Beyoğlu (Yatak), "Sadrazamlar ve Kapudan-ı Deryalar Hakkında Yazılan Biyografik Eserler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 69, İstanbul 1990, s. 142.

⁴ Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Abbâr el-Miite'allika bi'l-Bihâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 2548.

⁵ Küçük Hüseyin Paşa'ya takdim edilen bu eser için bk. Kazasker Mehmed Hafid, *Sefînetü'l-Vüzerâ*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1952. Ayrıca bk. Abdülkadir Özcan, "Hafid Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 111-112.

⁶ Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapûdânân-ı Deryâ*, İstanbul 1285.

Sefînetü'l-Vüzerâ' isimli eserlerinden de söz edebiliriz. Fevzi Kurtoğlu'nun muhtasar olarak kaleme aldığı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kaptan Paşalar*' adlı makalesini de bu türün son örneği olarak değerlendirebiliriz⁸.

Makalemizin konusunu XVIII. asır müverrihlerinden Şehrîzâde Mehmed Said'in derya kaptanlarına dair kaleme aldığı önemli biyografik eserlerinden biri olan *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr* oluşturmaktadır. Söz konusu bu çalışmaya ilişkin müstakil detaylı bir değerlendirilme yapılmamış olmasına rağmen XX. yüzyılda tarih ve edebiyat sahasında yapılan araştırmalarda *Zübdetü'l-Abbâr*'ı görmek mümkündür. Meşhur bibliyografya alimi Bağdatlı İsmail Paşa eserinde *Zübdetü'l-Abbâr*'dan ismen bahsederken⁹ Bursalı Mehmed Tahir, Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayarak Soğanyemez Mahmud Paşa'ya kadar olan kaptanıderyaların biyografilerini içerdiğini ve *Tuhfetü'l-Mustafaviyye*'nin muhtasarı olduğunu belirtir¹⁰. Kezâ F. Babinger de Osmanlı tarihi müelliflerine dair kaleme aldığı çalışmasında eserin başlangıç ve bitişine ilişkin aynı bilgileri vermektedir¹¹.

Bunların yanı sıra günümüzde de *Zübdetü'l-Abbâr*'dan istifade edenlerin sayısı çok fazla değildir. Faruk Bilici hazırladığı mezuniyet tezi ve ansiklopedi maddesinde çok özet bilgi vermiştir¹². Orhan F. Köprülü ise doğancıbaşılıktan kaptanıderyalığa getirilen ve ardından sadrazam olan Hâfız Ahmed Paşa'nın biyografisine dair *Zübdetü'l-Abbâr*'ın 306b varacağını kullanmıştır¹³. Abdülkadir Özcan *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri* isimli kıymetli çalışmasında eserin içeriğinden ve künyesinden kısaca söz etmiştir¹⁴. Nurten Sevinç de 2020 yılında hazırladığı doktora tezinde *Zübdetü'l-Abbâr*'ı tanıtarak bazı tespitlerde bulunmuş, ayrıca *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (Türkçenin Yazılı Birikimi)* projesinde eseri ana hatları ile

⁷ Yunus Aktı, *Ahmed Nazîf Efendi ve Nakibüleşraflara Dair Eseri. Riyâzu'n-Nukabâ, Talil Metin*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 10.

⁸ Mahmut H. Şakiroğlu, "Hüseyin Fevzi Kurtoğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 450-451.

⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâbu'l-Meknân fi'z-Zeyli 'alâ-Keşfi'z-Zunûn 'an-Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul 1366-1947, II, 223.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, "Şehrîzâde Mehmed Said Efendi", *Türk Yurdu*, cild: 6, sayı: 62, (30 Mart 1330), s. 2070; keza *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika Bi'l-bihâr* için bk. ayn.mlf., *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1342, III, 75-76.

¹¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazınları ve Eserleri*, çev. Çoşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 324.

¹² Faruk Bilici, *Şehrîzâde Mehmed Said Efendi'nin Târîh-i Nerpevdâ Metni*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1974 (Mezuniyet tezi) s. VII; keza *Zübdetü'l-Abbâr* için bk. ayn.mlf., "Şehrîzâde Mehmed Said", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 473.

¹³ Orhan F. Köprülü, "Hâfız Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 84-85.

¹⁴ Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, s. 150.

tanıtıcı bir madde yazmıştır¹⁵. Son olarak Davut Adlığ ise *Tuhfe-i Mustafâviyye Fî Beyân-ı Kapudanân-ı Devlet-i Aliyye* isimli doktora çalışmasından hacim ve muhteva bakımından farklılık arz eden ve *Tuhfetü'l-Mustafaviyye*'nin intihâbı/özeti niteliğindeki *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika Bi'l-Bihâr*'ı kullanmamıştır¹⁶.

Görebildiğimiz kadarıyla Osmanlı bahriyesinin en büyük amiri ve donanmanın idarecisi olan *kapudan paşa* biyografilerine ilişkin yazılan ve daha fazla kaptan paşayı ihtiva etmesi bakımından türünde ilk olan bu eser her hangi bir araştırmacı tarafından çalışılmamıştır. Bu gibi sebeplerle üzerinde durulacak *Zübdetü'l-Abbâr*'ın incelemesinin araştırmacıların istifadesine sunulmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Çalışmanın giriş kısmında kaptan paşalara dair biyografik mahiyette kaleme alınan eserlere kısaca temas edildikten sonra Şehrîzâde Mehmed Said ve *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr*'ına ilişkin açıklayıcı bilgiler verilerek *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* ile arasındaki münasebet üzerinde durulmuştur. Akabinde *Zübdetü'l-Abbâr*'da yer alan kaptan paşaların biyografilerine dair özet bilgiler verilmiştir.

Şehrîzâde Mehmed Said ve Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika Bi'l-bihâr

15 Şaban 1133 (11 Haziran 1721) tarihinde İstanbul'da doğan Şehrîzâde Mehmed Said Efendi, Defterdar Damad Mehmed Paşa'nın mektupçusu olan Şehrî Mehmed Efendi'nin oğludur. Ailesine ilişkin nesep zincirini Mehmed Şehrî ibn Yusuf bin Mustafa ibn Nasuh eş-Şehîd şeklinde belirten müellifin ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat babasının ilmî ve meslekî yönüne ilişkin az da olsa malumata sahibiz. Mehmed Said altı yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm okumaya başlamış, tahsili sırasında farklı disiplinlerden pek çok eser okumuş ve Pir Kadı Yusuf Efendi ile Mehmed Efendi gibi kimselerden ders almıştır. Yirmi yaşında muhtelif ilmî sahalara dair Arapça, Türkçe manzum ve mensur tarzda pek çok risaleler kaleme almışsa da *Metnü't-Tevârîh* isimli eserinde belirttiği üzere bunların birçoğunu çeşitli engellerden dolayı temize çekememiştir. Hâcegân-ı Divân-ı Sultânî'den olan Şehrîzâde, babası gibi bazı maliye kalemlerinde çalışmış, 1159/1746-1747 senesinde hacca gitmiş ve 1178/1764-1765 tarihinde vefat etmiştir. Birçok alanda eser kaleme almış üretken bir müellif olan Şehrîzâde'nin bilhassa başta tarih alanında olmak üzere pek çok eseri bulunmaktadır. Şüphesiz onun hacim ve muhteva bakımından en önemli eseri *Kurretü'l-Ebsâr/Târîh-i*

¹⁵ Nurten Sevinç, *Şehrîzâde Mehmed Said ve Kurretü'l-Ebsâr (Târîh-i Nevpeyda) Adlı Eseri: Tablî ve Metin*, (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020 s. 16-18; *Zübdetü'l-Abbâr* için bk. ayn.mlf., "Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tecs.yesevi.edu.tr/madde-detay/zubdetu-l-ahbar-el-muta-allika-bi-l-bihar> (08/01/2022).

¹⁶ Şehrîzâde Mehmed Said Efendi, *Tuhfe-i Mustafâviyye Fî Beyân-ı Kapudanân-ı Devlet-i Aliyye*, haz. Davut Adlığ, Efe Akademi, İstanbul 2020, s. 56.

Neupeydâ veya *Nubbe-i Sa'îdî* olarak da bilinen tarihidir. Bunun dışında Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ'sına* zeyl olarak kaleme aldığı *Ravzatü'l-Enfûs fi't-Târîh*, *Kurretü'l-Ebsâr*'ın özeti niteliğinde olan Arapça *Meñü't-Tevârîh*, siyasetnâme ve kanunnâme türü eseri *Tâcü'l-Kavânîn*, biyografik tarzdaki *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika Bi'l-bibâr*, *Tuftetü'l-Mustafaviyye*, *Zeyl-i Devbatü'l-Meşâyih*, *Gül-i Zîbâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ*, *Gülşen-i Mülûk* ve *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Ziker-i Şu'arâ* gibi eserlerinin yanı sıra dinî ve felsefî içerikli çalışmaları da bulunmaktadır¹⁷.

Makalemizin konusunu teşkil eden Şehrîzâde'nin *Zübdetü'l-Abbâr* adlı biyografik eseri İ.Ü Ktp., TY, nr. 2548'in 291b-366b varakları arasında yer almaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla tek nüshadır. Güncel kütüphane kayıtlarında *Zübdetü'l-Abbâr*'ın 212x124mm. ebatında olduğu bilgisi mevcuttur. Sarih hatla kaleme alınan eserde dibace akabinde kırmızı söz başlıkları ve sonunda fihristi vardır. Her varığında on beş satır bulunan *Zübdetü'l-Abbâr*, Şehrîzâde'nin diğer eserlerinden de hattına aşına olduğumuz kadarıyla özensiz bir çabuklukla Rebî'ülevvel 1162 (Şubat-Mart 1749) tarihinde yazdığı müellif hattı çalışmasıdır. Zira eserin son kısmında verilen bilgiler bu durumu tasrih etmektedir.

“*Vaka'a'l-bitâm 'alâ yedi'l-Hakîr el-müstebâm el-müellif el-Fakîr el-hâc 'Abdü'l-'Alîm Muhammed Sa'id el-mu'terif bi'l-'acız ve't-taksîr eş-Şebîr beyne etrâbehü bi-Şehrîzâde nâle mâ-erâdehu fi-şehri Rebî'ülevvel li-sene isnâ ve sittîn ve mi'e ve elf min-hicreti men-lebu 'iz-zü ve's-şeref...*”¹⁸. Eserin daha sonra temize çekilip çekilmediğine dair bilgimiz yoktur.

Müellif dibace kısmında dua ifadeleri ile başlayarak kendini takdim etmekte, muhteva itibarıyla *Zübdetü'l-Abbâr*'dan ve eserini neden kaleme aldığından bahsetmektedir. Bu bağlamda, Şehrîzâde'nin *Tuftetü'l-Mustafaviyye*'sinin muhtasarı niteliğinde olan eser, Fatih Sultan Mehmed döneminin kaptan-ı deryâlarından Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayarak Soğanyemez Mahmud Paşa'ya kadar gelen kaptan paşaların biyografilerini ihtiva etmektedir¹⁹. Ancak bu dönemlerde kaptan paşalık yapanlardan bazıları eserde yer almamaktadır. Nitekim sıralamada Hamza Bey (1453-1456), Kasım Bey (1459-1461), Hadım İsmail Bey (1461-1462), Yakub Bey (1462-1463), Zağanos Mehmet Paşa (1463-1466), Kara-Nişancı Davud Paşa (1502-1503), İskender Ağa-Paşa (1511-1514), Sinan Bey-Paşa (1514-1516), Bayram Paşa (1522-?), Süleyman Paşa (?-1531-1532), Hatîbzâde Yahya Paşa'dan (3

¹⁷ Müellifin hayatı ve eserleri için bk. Nurten Sevinç, “Şehrîzâde Mehmed Said: Hayatı ve Eserleri”, *F5M İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 20 (2022 Güz), s. 211-237.

¹⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 366a-366b.

¹⁹ Müellifin başka bir eserinde verdiği malumattan *Zübdetü'l-Abbâr*'ı kendi dönemine kadar getirmek istediği “*Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allikatü bi'l-Bibâr Câmîü'l-hurûf 'abd-i Hakîr-i şikeste-zamîrin zemân-ı Ebü'l-Feth'den 'asrımıza gelince...cem' u tertîb itdiği Tuftetü'l-Mustafaviyye nâm mecmû'anın müntehabıdır*” ifadesinden anlaşılmaktadır. Bk. Sevinç, *Şehrîzâde Mehmed Said ve Kurretü'l-Ebsâr*, s. 16.

Temmuz 1743-29 Eylül 1743) bahsedilmemektedir²⁰. Kendi ifadesiyle hal tercümesi verilenlerden ne kadarının vezir ve emirlerden kapudan oldukları kısaltılarak, bazı fetihlerini de ihtiva edecek şekilde tertip edilmiştir. Devamla Şehrîzâde eserini beyit ve nesirle sitayişte bulunduğu es-Seyyid Mustafa Paşa'ya takdim etmek üzere telif ettiğini, ancak bazı marifet ehli kimselerin kinaye yoluyla eserin çok hacimli olduğunu ve kısaltılmasını talep etmesi üzerine *Zübdetü'l-Abbâr*'ı kaleme aldığını naklen aşağıda verdiğimiz ifadelerle açıklamaktadır.

“...Bundan akdem Devlet-i ‘Alîyye-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’de Tersâne-i ‘Âmirî zühûrundan ilâ-vaktinâ bâzâ ki, târîh-i rûznâmçe-i ‘âlem sene ihdâ ve sittîn ve mi’e ve elf ile ferhunde-rakam olduğu ‘âm-i ferah-encâmın evâsıttır, ne mîkdar vüzerâ vü ümerâ câ-nişân-i mesned-i kapudânî olmuşdur ber-vech-i icmâl ba ‘zı fütûhât-ı celûlelerini hâvî ve ta bîrât-ı rûzmerreyi muhtevî bir târîh keşîde-i silke-i takrîr kılınup hâlîyâ ol mesned-i ‘ulyâyı kudûm-ı behcet-rûsûmlarıyla pür-zâb ü zeyn iden düstûr-ı sâni debrin kahramânı vezîr-i bezîr-i Cember-naẓîr sâhib-i re’y-i dil-peẓîr;

Li-münşihî

Sâhib-i bahr-ı lutf ve kân-ı kerem

Sâhib-i ‘adl u dâd ve sâm-ı semer

a’nî-bih Hâccü’l-haremeyn es-Seyyid Mustafa Paşa dâme bi’l-birri zîkerihî ve feşâ hazretlerinin nâm-ı nâmî ve ism-i sâmilerine telif olunmağla ol mecmû’a-i ‘acîbe Tuhsfetü’l-Mustafaviyye ismiyle mürtesem kılınmış idi. Hâke-i dârü’l-iclâl-i kîmyâ-naẓîrlerine ‘arz u itbâf tasmîm-kerde-i dil-i pür-melâl iken ba ‘zı ehl-i ma’ârif kesrî’l-hacm olduğuna ta rîz idüp el-ibtisârı matlûbun neşâdesince bir mîkdar ihtisâr ü icâz olmasın tecvîz ü enseb görmeleriyle ba ‘de’t-tefekkeür ve’l-mülâhaza işbu risâle-i müşkîn-makâle ol nüsha-i nerpeydâdan intihâb ve Zübdetü’l-abbâr el-Müte’allika bi’l-Bihâr ile tevşîm olunup gark-ı ‘arak-ı şerm-sârî olarak huẓûr-ı Âsafânelerine ‘arz ü takdîm olundu. Telakki bi’l-kabûl aksâ mâ-yetemennâdur”²¹.

Yine eserin “*Tenbûl*” başlığı altındaki giriş kısmında “*kaptan*”, “*leven*” ve “*tersane*” sözcüklerinin menşei, geçirdikleri şekil ve anlam değişikliğine dair bilgi verilmektedir²². Akabinde müellif tersane sözcüğünün önemi konusunda Katib Çelebi’nin görüşüne yer vererek ona katılmadığını ifade etmektedir. Ancak müellifin, kapudanlığa yapılan tevcih mevzusunda söyledikleri Katib Çelebi’yi destekler niteliktedir. Devlet-i Aliyye’de deniz seferlerinin İstanbul fethinden sonra

²⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, 5, İstanbul 1971, s. 173-175, 177, 178, 179, 180, 212.

²¹ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 291b-292a.

²² Eserde, kaptan kelimesinin etimolojik tahlili “Kapudan lafzı mahall-i dâl-ı mühmelede tâ-i karâset ile kaptân muhaffef İtalyan lügatıdır. Baş ve bûğ ve reis-i kavm ma’nâsına müştemildir. Elsine-i keşîbânda mütedâvil orsa ve puca ve lügât-ı sâire hep bu kabildendir” şeklinde yapılmıştır. *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 292a-292b; Sevinç, *Şehrîzâde Mehmed Said ve Kurretü’l-Ebsâr*, s. 18.

meydana geldiğini, ilk zamanlarda kaptanların Gelibolu sancağını tasarruf ettiğine dair görüşleri şu şekildedir:

“...Ve bu Devlet-i ‘Alîyye’de *esfâr-ı bihâr İstanbul fethinden sonra zühûr itmişdir. Evâil-i hâlde kapudânlar Gelibolu sancağına mutasarrıf olup feth-i mahmiyye-i Kostantaniyye’den sonra bi-hasebi’l-iktizâ ba’zı vüzerâyâ ber-vech-i arpalık livâ-i mezbûre ile mansıb-ı kapudânî tevcih olunup nicesi dabi sancak beyi pâyesinde hizmet idiip mukâbilinde Cezâir pâyesi ve niçe kalâ’ vü bıka’ fethi ve Kıbrıs ve Rodos ve Sakarz gibi cezâyiri zıbt u teshîr gibi hizmet-i ‘azîmede bulunursa rütbe-i celîle ve vezâret ibsân u ‘inâyet olunurdu...*”²³.

Zübdetü’l-Abbâr sade özet diyebileceğimiz bir nesrin yanı sıra²⁴ yer yer *beyit, li-münşühbî, Târîh, Mısrâ’ Rabmî, ‘Arîf, Vehbî, Vâlid-i zîşân* ve *Hamdi* gibi başlıklar altında kaleme alınan şiirlerle de süslenmiştir. Eserde tasnif ve tertip bakımından sığ olmayacak şekilde her varağında on beş satır bulunmaktadır. Bütün kaptan paşalar için ayrılan varaklar eşit miktarda olmayıp bazıları daha detaylıdır. Ayrıca derkenarlara, tashih ve iptallere de pek tesadüf edilmemektedir.

Zübdetü’l-Ahbâr’ın Kaynakları

Şehriyâde *Zübdetü’l-Abbâr’ı* oluştururken zaman zaman kaynağının adını veya müellifinin ismini zikretmek suretiyle muhtelif eserlerden istifade etmiştir. Bazen de her ikisine işaret etmeden kaynağına dair genel bir ifade kullanmıştır. Kâtib Çelebi²⁵ ve *Tuhfetü’l-Kibâr’*ndan “*Tuhfetü’l-Kibâr’da nakş-ı sabâiyif ü âsâr kılındığı üzre*²⁶, *Hâcî Halîfe lakab Kâtib Çelebi merbûm Tuhfetü’l-Kibâr’da*²⁷, *Tuhfetü’l-Kibâr’da mastûrdur*²⁸ ifadeleriyle söz etmektedir.

Osmanzâde Ahmed Tâib’in *Hadikatü’l-Vüzerâsı’nı* “... *nigâste-i sabâiyif-i Hadikatü’l-Vüzerâ olmağla*²⁹, *Hadikatü’l-Vüzerâ’da terkîm olunduğu üzre*³⁰, *Hadikatü’l-Vüzerâ’da nigâste-i sabâiyif tabkik ü beyân kılındığı üzre*³¹, *Hadika’da mastûr olduğu üzre*³², *Hadikatü’l-Vüzerâ müellifi mevlânâ zevî’s-sa’âde merbûm ‘Osmanzâde tabrîri üzre*³³ gibi ifadelerle eserine almıştır.

²³ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 292b-293a. Ayrıca *Takvîmü’l-Tevârîh*’den naklen verilen bu bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 414.

²⁴ Müellifin Erzurum şehri için daha çok Selçuklu paraları üzerinde yazılan *Erzenü’r-Rûm* şeklinde bir kullanımı tercih etmesi ilginçtir. Bk. *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 307a, 317b.

²⁵ “Kâtib Çelebi tahrîri üzre” bk. *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 296a.

²⁶ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 293b.

²⁷ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 304b.

²⁸ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 318a.

²⁹ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 294a.

³⁰ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 305b.

³¹ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 308a, diğer benzer yerler için bk. vr. 310b, 326a-326b, 336a.

³² *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 317b.

³³ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 338a.

Şehrîzâde'nin "Ravzatü'l-Ebrâr'da nigâste-i sabâ-yîf tabkîk kalındığı üzere³⁴, Mevlânâ Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi tabrîri üzere³⁵, Mevlânâ el-Me'âlim Çelebizâde Efendi tabrîri üzere³⁶ gibi benzer kullanım tarzı ile Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi olan Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr'ını kullandığını da görmekteyiz.

Müellifin, Şârihülmenârzâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı tarihin müsveddelerini Na'imâ'dan naklen kullandığını "Na'imâ merbûm müverrib Şârihülmenârzâde'den nakl ider ki"³⁷, ifadesinden anlamak mümkündür. Ayrıca yer yer Na'imâ'da geçen bilgiyi kendi eseriyle karşılaştırarak itirazda bulunmaktadır. "...Eğriboz muhâfazası nâmıyla ol diyâr abâlîsi üzerlerine taslât olunduğu hayret-engîz-i 'ukalâ-yı 'asr olmuştur deyü Na'imâ'da mezkeûr ve bu kavline i'tirâz-ı 'abd-i Hakîr mecmû' amızda mastûrdur dahi niçe mahalle vâlî ve kâimmakâm-ı sadr-ı 'âlî olup Celâlî Paşa'ya iltihâk töhmetiyle katl olunmuştur..."³⁸. Bazen de verdiği bilgiye muhalif bilgi varsa onu belirtir. "...bi-fazlîbî te'âlâ sâlimen ve gânimen Âsitâne-i sa'âdete gelîp sene-i zülka'desinde ma'zûl oldu Na'imâ tabrîri buna muhâlifdir"³⁹.

Müellifin kullandığı diğer bir kaynak Şemseddîn-i Bağdâdî'ye istinaden Tuhfetü'l-Elbâb isimli eserdir. Zübdetü'l-Abbâr'da "Tuhfetü'l-Elbâb müellifi Şemseddîn-i Bağdâdî tabrîri üzere⁴⁰, Tuhfetü'l-Elbâb müellifi tabrîri üzere Erzurumî Süleymân Paşa'nın...⁴¹ ifadeleriyle kaynağına işaret edilmektedir. Ancak söz konusu Şemseddîn-i Bağdâdî'nin bu eseri Şehrîzâde'nin Tuhfetü'l-Mustafaviyye'sinde yanlışlıkla olsa gerek Tuhfetü'l-bâb şeklinde yazılmıştır⁴².

Takvîmü't-Tevârîh Zeyli ile Târîh-i Râşid peşi sıra kullandığı kaynaklar arasındadır "... 'azl ü tenkîl olundu deyü Takvîmü't-Tevârîh Zeyli'nde mastûr ve kapudan olduğu gün der-'akab Kara Mustafa Paşa kapudan olduğu Mevlânâ Râşid Efendi Târîh'i'nde mezkeûrdur"⁴³. Eserin farklı kısımlarında yine müstakil olarak Râşid Târîh'i'nin yanı sıra⁴⁴ "Emîr Buhârî Şeyhî Feyzîzâde eş-Şeyh Mehmed şeyhî kuddise sırruhu Zeyli'nde mezkeûr ve Târîh-i Râşid'de kahyonlar kapudanı idi deyü mastûrdur"⁴⁵ cümlesinde gösterildiği gibi farklı kaynaklarla kullanımı da söz konusudur. Osmanlı şeyhülislâmı, vak'anüvis ve şair olan Çelebizâde Âsım İsmâil Efendi'nin vekâyinâmesinden de istifade ettiğini

³⁴ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 296a.

³⁵ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 302a, 307b.

³⁶ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 351a.

³⁷ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 320b.

³⁸ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 331a. Bk. Na'imâ Mustafa Efendi, Târîh-i Na'imâ, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., VI, Ankara 2014, 1689.

³⁹ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 323a.

⁴⁰ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 344b.

⁴¹ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 350a. Tuhfetü'l-Elbâb'ın geçtiği yer için ayrıca bk. vr. 353a.

⁴² Adlıg, Tuhfe-i Mustafaviyye, s. 68, 414.

⁴³ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 333a.

⁴⁴ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 355a-355b.

⁴⁵ Zübdetü'l-Abbâr, vr. 346a.

söylemek mümkündür⁴⁶. Ayrıca “Bu tahrîrât şu‘arâ ve fusehânın ser-bülendi Sâmî Mustafa Efendi’nin Târîhi mâ-sadakıdır. Takvîmü’l-Tevârîh Zeyli bu kıyâsa muhâlif olduğu tettebbu‘îna gayr-ı hafîdîr”⁴⁷ şeklinde verdiği bilgidir hareketle Sâmî Mustafa Efendi’nin (1730-1733) yılları arasındaki olayları kaleme aldığı *Zeyli* de kullandığını söyleyebiliriz.

Müellifin kaynakları arasında babasının tarihinin de yer aldığını Şahin Mehmed Paşa’ya ilişkin verdiği malumattan öğrenmekteyiz. “Şahin Mehmed Paşa’dır, Târîb-i vâlid-i mâcîdde nigâste-i kalem-i tabkîk kılındığı üzre ‘an-aslın kul kethudâsı Türk Şa‘ban Ağâ’nın ‘abd-i memlûkünden olup...’⁴⁸.

Eserde Canım Hoca Elhâc Mehmed Paşa’ya dair bilginin yer aldığı satırlarda müellifin *Ravşatü’l-Elbâb* isminde belirttiği kaynak Şemseddîn-i Bağdâdî’ye ait *Tuhfetü’l-Elbâb* isimli eser olabilir⁴⁹. “Canım Hoca Elhâc Mehmed Paşa’dır. Ravşatü’l-Elbâb müellifi tahrîri üzre cezâire-i mâ‘mûre-i Mora muzâfâtından Koron didikleri mahalde pâ-y-endâz-ı keşt-i vücûd olmuşdur. Hâlet-i suğrunda fenn-i deryâyı gereği gibi tekâmîl itdikden sonra sefîne reîsi olup, re‘si-i mi‘ede hemşerisi ‘Abdülfettâh kapudan ile Cezâyir’e ‘azîmet idiler. Ravşatü’l-Elbâb’da...⁵⁰”

Şehrîzâde yer yer “Tafsîl-i ahvâli nigâste-i hâme-i müverrihîn olmağla tettebbu‘-ı âsâr-ı selefe ibâle olundu⁵¹, tafsîl-i ahvâli ve tekâmîl-i ef‘al-i hayr-iştimâli zîb-i sutûr-ı safabât-ı müverrihîn olmağla⁵² nigâste-i sahâyif-i erbâb-ı kitâb-ı mâ‘ârîfdir⁵³, sahâyif-i ketâib-i erbâb-ı mâ‘ârîfdir⁵⁴ ve nigâste-i sahâyif-i ketâib-i vekâyi‘-nüvâsândır”⁵⁵ şeklindeki genel tarzdaki ifadelerle kullandığı kaynağın ismini zikretmemektedir.

Tuhfetü’l-Mustafaviyye ile Bağlantısı

Zübdetü’l-Abbâr ile *Tuhfetü’l-Mustafaviyye* arasında hacim ve muhteva bakımından benzerlik itibarıyla münasebet kurulabileceği gibi bu iki eserin birbirinden ayrıştığı yönler de bulunmaktadır. Nitekim farklı bir tarzda ele alınan *Tuhfetü’l-Mustafaviyye*’nin mukaddime kısmında Hz. Ömer, Emevîler, diğer bazı İslam devletleri dönemindeki denizcilik faaliyetleri ve Osmanlılar’da tersanecilik ve denizciliğin gelişim süreci dönemlere ayrılarak çok özet şekilde değerlendirilmiştir.

⁴⁶ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 346b.

⁴⁷ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 360b.

⁴⁸ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 361a.

⁴⁹ Şehrîzâde zaman zaman bu tür iltibasları yapıyor.

⁵⁰ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 357a.

⁵¹ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 297b.

⁵² *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 299a.

⁵³ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 345a.

⁵⁴ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 321a.

⁵⁵ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 363b.

Hemen arkasından asıl konuya geçilerek Baltaoğlu Süleyman Bey'den Baltacı Mehmed Paşa'ya kadar gelen kaptanıderyaların biyografilerine yer verilmiştir⁵⁶.

Muhteva açısından *Zübdetü'l-Abbâr*'ın her ne kadar *Tuhtetü'l-Mustafaviyye*'nin muhtasarı niteliğinde olduğu belirtilmiş olsa da eser Fatih Sultan Mehmed dönemi kaptanıderyâlarından Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayarak Soğanıyemez Mahmud Paşa'ya kadar gelen farklı uzunlukta kaleme alınan kaptan paşaların hayatlarını ihtiva etmektedir. Yani eserde, *Tuhtetü'l-Mustafaviyye*'de yer almayan *Frenk Abdurrahman Paşa, Veli Paşa, Aşçı Hacı İbrahim Paşa, Köseç Ali Paşazâde Mehmed Bey, Hacı Ahmed Paşa, Orsa Poça İbrahim Hoca, Abaza Damad Süleyman Paşa, Liman Reisi Süleyman Hoca, Canım Hoca Elhâc Mehmed Paşa, Mustafa Paşa, Abdî Paşa, Çerkes Osman Paşazâde Hâfîz Ahmed Paşa, Şabîn Mehmed Paşa, Murâbıt Elhâc Hüseyin Hoca, Ebûbekir Paşa, Laz Ali Paşa, Süleyman Paşa, Mustafa Paşa (Kara Mustafa Paşa'nın oğlu), Râtıb Ahmed Paşa ve Soğanıyemez Mahmud Paşa* gibi kaptan paşalara da yer verilmiştir⁵⁷.

Zübdetü'l-Abbâr'da kronolojik sıra gözetilerek ele alınan kaptan paşa biyografileri genel olarak daha sade, ölçülü ve şişkinlik yapmayacak şekilde ele alınmıştır. Nitekim Mora ve İnebahtı'nın fethi için donanma tedarikine başlayan Davud Paşa'nın iki göğe hazırlaması detayı *Zübdetü'l-Abbâr*'da bulunmamaktadır⁵⁸. Bazen de müellif *Tuhtetü'l-Mustafaviyye*'de verdiği malumatı birkaç satır ile geçiririrken *Zübdetü'l-Abbâr*'da konuya dair kaynaklarını mukayeseli bir şekilde kullanarak adeta tarihçiliğini konuşturur. Bu durumu Mustafa Paşa'nın (Kaya Paşazâde) kaptanlığı meselesinde görmek mümkündür⁵⁹. Yine her iki eserde zaman zaman verilen bilgiler bazı ifade farklılıklarıyla muhteva yönü bakımından aynı paralellikte⁶⁰ ve birbirini tamamlayıcı niteliktedir⁶¹.

⁵⁶ Adlığ, *Tuhfe-i Mustafaviyye*, s. 59.

⁵⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 349b-366a.

⁵⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 295b-296a; Adlığ, *Tuhfe-i Mustafaviyye*, s. 154.

⁵⁹ "...Ulû'l-elbâba hafî değıldir ki, bu tahrîrâtđan münfehim olan budur ki, mezbûr Pertev Ağa'nın donanma-yı hümayûn ile Bahr-ı Sefid'e 'azîmeti mukayyed değıldir ...Mustafa Paşa'nın kapudan olması sahihdir. Na'imâ merhûm bu mâddeye ...târîhinde Sinan Paşa 'Acem'e serdâr nasb olundukda kapudanlık Ca'fer Paşa'ya tevcîh olundu. Kayazâde'nin kapudan olduğu ba'zı tevârihte mezkûrdur dimişdir. Kâtib Çelebi merhûmun gerek *Fezlekesi*'nde ve gerek *Takvîmü'l-Tevârîhi*'nde ve sâir mu'teberâtđa merkûm Ca'fer Paşa Derviş Paşa'dan sonra on beş târihinde kapudan oldu deyü tasrih olunmuşdur. Na'imâ dahi on beş vekâyi'ini hilâl-ı tahrîrde böyle zikr itmiş iken bâláda bu tahrîrâtı bu maddeye vâkıf olmadığına edelli delildir. Ve tercemesi âti Derviş Paşa Bey on dört târihinde kapudan olmuşdur. Cigalazâde Bey on üçde serdâr oldu. Bir seneden mütecâviz vakt ü zemân Tersâne-i 'âmireye kapudan paşasız olmak hayyiz-i imkândan ba'iddir. Međer vekil ola merkûm Perviz Ağa'nın kapudan vekili olduğu ise ânifen işâret olunduğu üzre mehere-i müverrihin 'inde mu'teber ve mu'ted değıldir. Sâhib-i tercemenin dahi vekâleti merkûm sahâyif-i müverrihin olmamağla Cigalazâde Sinan Paşa'dan sonra asâleten kapudan olduğuna bu tahrîrâtımız şâhiddir...". *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 304b-305b; *Tuhfe-i Mustafaviyye*, s. 168.

⁶⁰ Kemankeş Ahmed Bey ve Uluç Ali Paşa için bk. *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 297b, 301a-301b; *Tuhfe-i Mustafaviyye*, s. 157-158, 164.

⁶¹ Mahmud Paşa için bk. *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 293b-294a; *Tuhfe-i Mustafaviyye*, s. 152.

Devamla müellif, *Tufterü'l-Mustafaviyye*'de yer verdiği bilgileri bazen eksik ya da yanlış olduğu kanaatinden hareketle değiştirme gereği duyar. Bu suretle, söz konusu eserde Bosna asıllı olan Davud Paşa'nın yirmi altı gün zarfında eşkiya elinde katl olduğunu belirtirken *Zübdetü'l-Abbâr*'da bu sürenin yirmi iki gün olduğunu ifade eder⁶². Şehrîzâde yer yer *Mustafaviyye*'de temas etmediği bazı tarihleri de *Zübdetü'l-Abbâr*'da ikmal eder. Nitekim, Diğer Mustafa Paşa'nın (Maktul Halıcızâde damadı) Receb 1083'te (Ekim/Kasım 1672) vefat ettiğini belirtir⁶³. Ayrıca müellifin eserinde yer verdiği kaptan paşaların isimlerini daha görünür kılmak için ayrı ayrı başlıklar halinde verdiği de gözden kaçmamaktadır. Hüsâm Beyzâde Ali Paşa'nın oğlu Abdülkadir Paşa'nın kapudanlığını *Mustafaviyye*'de Kılavuz Ali Paşa başlığı altında yer verirken *Zübdetü'l-Abbâr*'da Vâlide kethüdâsı olarak bilinen Ali Paşa'dan sonra ayrı bir başlık altında gösterilmiştir⁶⁴.

Şehrîzâde eserinde kaptan paşalara ilişkin bilgi verirken *Tufterü'l-Mustafaviyye*'yi “*tafsîli nigâste-i sahâ-yif-i Tufterü'l-Mustafaviyye kılndığı üzre*”⁶⁵, *tafsîli Tufterü'l-Mustafaviyye'de mersûm-ı hâme-i tabkık kılndığı minvâl üzre*”⁶⁶ ifadelerle ismen zikrettiği gibi⁶⁷ “*Tafsîl-i ahvâli mecmû'amızda mastûrdur*”⁶⁸, *tafsîli mecmû'amızda zâb-i sutûr-ı beyândur*”⁶⁹ ve *tafsîl-i terceme-i ahvâli mecmû'amızda terkâm olunduğu minvâl üzre*”⁷⁰ cümleleriyle de ilgili konu hususunda tafsilatına dair işaret ettiği kaynak da *Tufterü'l-Mustafaviyye* olmalıdır.

Bazen de ilgili mevzunun detayı hususunda her ne kadar *Tufterü'l-Mustafaviyye*'ye atıfta bulunsa da, orada da duruma ilişkin detay vermeyip tarihçilerin görüşüne havale ettiğini görüyoruz. Nitekim müellifin Uluç Ali Paşa'ya dair “*Tunus ve Halku'l-vad seferlerinde zühûra gelen hidemât-ı pesendide ve harekât-ı nâ-şenîdesi nigâste-i sahâ-yif-i Tufterü'l-Mustafaviyye*”dir⁷¹ ifadesiyle bilgi detayı için kaynağına işaret ettiğini, *Tufterü'l-Mustafaviyye*'de ise “*Tunus ve Halku'l-Vâd seferlerinde zühûra gelen hidemât beyninde ve tedâbir-i rezînesi nigâste-i sahâ-yif-i muverrihîndir*”⁷² diyerek tarihçilerin görüşüne işaret edip detay vermemektedir.

Şehrîzâde bazı durumlarda da ele aldığı konuyu *Tufterü'l-Mustafaviyye*'nin yanı sıra diğer kaynaklarla da zikrederek detayına bakılmasını istemektedir. Kalaylıkoz

⁶² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 310a; *Tuhfe-i Mustafaviyye*, s. 186.

⁶³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 329b.

⁶⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 333a; *Tufterü'l-Mustafaviyye*, s. 327.

⁶⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 347a.

⁶⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 348a.

⁶⁷ Şehrîzâde “...kapudanlıkta bi-lutfihî te'âlâ kendüden vücûda gelen fütûhât u gazâvât nigâste-i sahâ-yif-i *Tufterü'l-Mustafaviyye*”dir” ifadesiyle Musâhib Mustafa Paşa'nın fetih ve gazaları için detay bilgi vermeyerek kaynağını işaret etmektedir”. *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 340a.

⁶⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 317a.

⁶⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 320b.

⁷⁰ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 330a.

⁷¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 301b.

⁷² Adlıg, *Tuhfe-i Mustafaviyye*, s. 164.

Elhâc Ahmed Paşa'nın biyografisinde verdiği bilgi bu şekildedir. "Tafsîl-i ahvâli Tuftetü'l-Mustafaviyye ve Gül-i Zîbâ nâm risâlelerimizde mastûr olmağla bu mabalde tafsîlden icmâle 'udûl olundu"⁷³.

Muhtevası

Aşağıda *Zübdetü'l-Abbâr*'daki sıra gözetilerek derya kaptanlarına ilişkin çok kısa bilgi verilecektir.

Süleyman Bey: Baltaoğlu olarak tanınan Süleyman Bey, Devlet-i Aliyye'nin ilk kaptan-ı deryâsı olarak bilinir. İstanbul muhasarasında karadan gemi indirilmesi ve denizden kuşatılmasında hizmet etmiştir⁷⁴.

Has Yunus Bey: Fâtih Sultan Mehmed İstanbul'u feth ettikten sonra Enez'i alması için Has Yunus'u görevlendirmiştir. Yine bu dönemde birçok fethetme muvaffak olan Has Yunus yaklaşık yirmi yıl kapudanlık yapmıştır⁷⁵.

Mahmud Paşa: Kapıcıbaşılıktan çıkıp Mora ve Bosna'nın fethedilmesinde başarı sağlamış 860 (1455-1456) tarihinde vezaretine Rumeli eyaleti verilmiştir. Daha sonra azledilerek Gelibolu sancağı tevcih edilmiştir. Edirne yakınlarındaki Hasköy'de ikameti sırasında şehzade katli meselesinde şüphe üzerine 879'da (1474-1475) katli edilmiştir. Fatih döneminde beş sene kadar kaptanlık yapmıştır⁷⁶.

Ahmed Paşa: Bektaşî abdalları zümresinden olan Gedik Ahmed Paşa 880'de (1475-1476) donanma ile Kefe ve Azak'ı feth etmele görevlendirilmiş, akabinde Pulya'yı da almıştır. Bayezid döneminde katli edilen Ahmed Paşa dört yıl sadrazamlık ve beş yıl kaptan paşalık yapmıştır⁷⁷.

Mesih Paşa: Beylerbeylikten vezarete gelen Mesih Ahmed Paşa 884 (1479-1480) tarihinde donanma-yı hümayuna serdar olmuş ve Rodos fethi ile görevlendirilmiş, döndüğünde ise kendisine Gelibolu sancağı tevcih edilmiştir⁷⁸.

Sinan Paşa: Mesih Paşa'dan sonra kaptanıderyalığa getirilen Güveği Sinan Paşa 897 (1491-1492) tarihinde üç yüz pare gemi ile Avlonya'yı ele geçirmiştir. II. Bayezid döneminde iki yıl kaptanpaşalık yapmıştır⁷⁹.

Dâvud Paşa-yı Sâni: Fatih döneminde Anadolu beylerbeyi iken Bayezid döneminde Sinan Paşa'dan sonra kapudan-ı Bahr-i Sefid olmuş, Mora ve İnebahtı fethine azimet etmiştir. Yaklaşık on dört yıl kapudan olmuştur⁸⁰.

⁷³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 342b.

⁷⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 293a-293b.

⁷⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 293b.

⁷⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 293b-294a.

⁷⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 294a-294b.

⁷⁸ "Dokuz yüz doksan beşde sadr-ı a'zam İbrâhîm Paşa'ya halef ve iki sene mürûrunda Galata'da Barûthâne mahzenine âteş isâbet idüp intifâsına sa'y iderken vücûdu telef oldu" (Metinde zikri geçen bu tarih 905 olmalı). *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 294b-295a.

⁷⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 295a-295b.

Hersekzâde Ahmed Paşa: Kâtib Çelebi tahriri üzere dört defa sadrazam ve iki kez kaptanıderya olmuştur. Sadrazamlıktan azledilerek 912'de (1506-1507) kapudan olup Modon ve Koron'un fethi ve Midilli ceziresinin ele geçirilmesinde rol oynayarak, beş sene kapudanlık yapmıştır⁸¹.

Cafer Paşa: Bu kapudan paşa zamanında bir fetih ve gaza gerçekleşmemiştir. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde zulüm ve adaletsizlik töhmetiyle öldürülmüştür⁸².

Yalak Mustafa Paşa: Cafer beyden sonra kaptan olup Rodos'u feth etmiştir. Daha sonra Hayri Bey yerine Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Kanuni döneminde yaklaşık iki yıl kapudanlık yapmıştır⁸³.

Kemankeş Ahmed Paşa: İki parmağına iki koyunu asıp derisini yüzecek kadar kuvvetli olan Kemankeş Bey okçulukta da maharet sahibi idi. Nitekim Okmeydanı'nda meşhur bir menzili bulunmaktadır. 940 (1533-1534) tarihinde derya kaptanlığına getirilerek seksen pare kadirge ile Akdeniz'e bir sefer düzenleyerek birçok memlekete akınlar yapmıştır. Yine aynı sene Barbaros'un İstanbul'a geldiği sıralarda ölmüştür⁸⁴.

Hayreddin Paşa: Asıl adı Hızır olup, Eceovası'ndan Sipâhizâde ve Midilli fethinde gönüllü olarak yazılan Yakub adlı bir sipahinin oğludur. Kardeşleri gibi ticaretle meşgul olan Hızır, Rodos şövalyelerine esir düşen ağabeyinin kurtarılmasından sonra Antalya'da bulunan Şehzade Korkut'un himayesine girip on sekiz oturak bir gemi ile denizde gece gündüz kâfirler ile muharebe etmiştir. Kezâ, Tilimsân ve Cezayir şehirlerinde savaşmış, Cezayir'in Osmanlı topraklarına katılmasıyla da padişah adına hutbe okutulup sikke basılmıştır. 940 evâsıtında Cezayir'den geldikten sonra kapudan olmuştur. On üç yıllık kapudanlığı süresince birçok fethi imza atarak Osmanlı denizciliğini zirveye taşımıştır. 6 Cemâziyelevvel 953'te (5 Temmuz 1546) vefat etmiş ve Beşiktaş'ta yaptırdığı medrese yakınlarındaki türbeye defnedilmiştir. Vefatına "*Mâte reîsü'l-bahr*" (Denizin reisi öldü) sözü tarih düşürülmüştür⁸⁵.

Mehmed Paşa: "*Tavîl*" unvanıyla bilinen Mehmed Paşa, Bosna'nın Sokol köyünde büyümüş, İstanbul'da sarây-ı âmireye alınarak yetiştirilmiş ve kapıcıbaşılık ile taşraya çıkmıştır. Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra kapudan olmuştur. Yaklaşık olarak iki yıl kadar Akdeniz muhafazasından sonra Rumeli eyaleti tevcihi ve 972 Zilkadesi'nde (Mayıs-Haziran 1565) ikinci vezir olmuştur. Semiz Ali

80 *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 295b-296a.

81 *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 296a-296b.

82 *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 296b.

83 *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 296b-297b.

84 *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 297b.

85 *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 297b-298b.

Paşa'nın vefatı üzerine sadrazamlığa getirilen Sokullu Mehmed Paşa üç padişaha vezîriâzamlık yapmıştır⁸⁶.

Sinan Paşa: Hırvat asıllı olup, Rüstem Paşa'nın öz kardeşidir. Tavîl Mehmed Paşa'nın azlinden sonra kapudan olmuştur. 959'da (1151-1152) yüz elli pare kadırğa ile birçok fethi muvaffak olmuştur. 961'de vefat etmiş ve Üsküdar'da defnedilmiştir. Beşiktaş'ta cami'i, medresesi ve bir hamamı mevcuttur. Vefatına Sihri-i sihr-ârâ adlı şair, "*Daldı rahmet denizine kapudan*" tarihini düşmüştür⁸⁷.

Piyâle Paşa: Hırvat asıllı olup, Sarây-ı Hümâyûn'a çerağ edilerek eğitimden geçmiştir. 954'de (1551-1552) kapıcıbaşılık ile taşraya çıkmış, 962'de (1554-1555) ise halefi Sinan Paşa'nın vefatıyla ve deniz savaşlarında gösterdiği başarılar üzerine kaptanlığa getirilmiştir. 965'te (1557-1558) beylerbeylik rütbesi verilmiştir. 967'de (1559-1560) Cerbe'yi feth edip, Anabolu kapudanını da getirerek büyük hizmetlerinden dolayı bu defa vezaret tevcihi az kalır gayesiyle Şehzâde Selim'in kızı Gevher Han Sultan ile evlendirilerek ona damat olmuştur. 973'te (1566) Sakız'ı Osmanlı topraklarına katmasıyla vezaret payesi taltif edilmiş; 975'te (1567) ise haslar ile vezîr-i sâlis olup 12 Zilka'de 985'de (21 Ocak 1578) vefat etmiştir. "*Çekmiş ecel dolusun nâgeh Piyâle Paşa*" mısrasıyla vefatına tarih düşürülmüştür. On dört yıl kapudanlık yapan Piyâle Paşa, Okmeydanı'nda yaptırdığı cami civarında medfûndur⁸⁸.

Ali Paşa: Müezzinzâde olarak tanınan Ali Paşa Sigetvar fethinde yeniçeri ağası iken II. Selim'in cülûsundan sonra 975'te (1568) kapudan olmuş ve Akdeniz'i muhafaza etmiştir. 976'da (1568-1569) donanma-yı hümâyûn ile Kefe ve Azak sahillerine sefere çıkmıştır. Kıbrıs fethinde bulunmuş 979'daki (1571) donanma bozgununda şehit olmuştur⁸⁹.

Diğer Ali Paşa: Uluç Ali Paşa olarak anılan bu kaptanıderya Hayreddin Paşa etbaından olup denizcilik hakkındaki bilgisini yine ondan tahsil etmiştir. Barbaros'un yetiştirmelerinden olması, Cezayir kapudanı iken aldığı yerinde tedbirler, diğer hizmet ve üstün gayretleri sebebiyle kapudan olmuştur. Uluç lakabı Kılıç'a çevrilmiştir. Ayrıca Tunus ve Halkulvâdî seferlerinde beğenilen hizmetleri bulunmaktadır. On altı yıl kapudanlık yapmış 995'de (1587) vefat etmiştir. Tophane sahilinde câmi-i şerifi sahasında hazırlattığı türbesine defnedilmiştir⁹⁰.

İbrahim Paşa: Bosna asıllı olup silâhdarlığa kadar yükselmiş iken 987 Zilkade'sinde (Aralık/Ocak 1579/1580) yeniçeri ağalığına, 989'da (1582) Rumeli beylerbeyliğine getirilmiş ve 990 (1582-1583) tarihinde vezirlik payesi verilmiştir. 991'de (1583-1584) Hadım Hasan Paşa yerine Mısır valiliğine tayin edilmiş ve

⁸⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 298b-299a.

⁸⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 299b.

⁸⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 300a-300b.

⁸⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 300b-301a.

⁹⁰ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 301a-301b.

993'te (1585) Şam'da meydana gelen isyanı bastırmıştır. Başarıları ve hizmetlerinin yanı sıra 994 Rebî'ülâhır'nda (Mart-Nisan 1586) III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan ile evlenerek ikinci vezirliğe yükseltilmiştir. 995'te (1586-1587) Kılıç Ali Paşa'nın vefatından sonra kaptanıderyalığa getirildiyse de bir sene kadar kaptanlık yaptıktan sonra azledilerek 1003'te (1594-1595) kaymakam olmuştur. III. Mehmed döneminde üç defa, beş yıl kadar sadrazam olan İbrahim Paşa Muharrem 1010'da (Temmuz 1601) vefat etmiştir. Şehzadebaşı Camii haziresinde gömülüdür⁹¹.

Hasan Paşa: Uluç lakabıyla bilinen Hasan Paşa 996 (1587-1588) tarihinde Mağrib'den gelerek kapudan oldu. Yine aynı yılın sonlarında Trablusgarb'dan Yahya bin Yahya adındaki Hâricî'nin mehdilik iddiasıyla ortaya çıkıp bu kaleye musallat olması üzerine bölgeye donanma ile sefer düzenlenmiştir. Hasan Paşa bu fetih sonrasında İstanbul'a dönmüş ve 998 (1589-1590) yılında vefat etmiştir⁹².

Sinan Paşa: Frenk kapudanı Cigala'nın oğludur. Validesi Nova hisarı dizdarının kızı iken babası ile birlikte Sultan Süleyman zamanında esir düşerken, kendisi Sarây-ı Hümâyun hizmetine uygun görülmüştür. Sinan Paşa önce silâhdar, 980 (1572-1573) yılı sonlarında Çerkes Mustafa Ağa yerine yeniçeri ağası olmuştur. Erzurum, Bağdad ve Van eyaletlerine vali olduktan sonra vezaret ve Şark seferiyle serasker vekilliği verilmiş ve Hasan Paşa yerine kapudan olmuştur. 1003'de (1594-1595) azledilmiş, Eğri seferinde İbrahim Paşa'nın görevden alınmasıyla sadarete getirilmiştir. 1005'te Şam valiliği, 1006 Şevvali'nde (Mayıs-Haziran 1598) Halil Paşa'nın azliyle ikinci kez derya kaptanlığıyla görevlendirilmiştir. Son olarak İnebahtı ve diğer birçok düşman sahillerinin yanı sıra İran seferine serdar olarak görevlendirilmiş ordu bozguna uğrayınca Van'a çekilmiş ve bir süre sonra vefat etmiştir⁹³.

Halil Paşa: Bosna asıllı olup Bostancı Ocağı'nda çerağ edildikten sonra Harem-i Hümâyun'dan çıkarak vezir ve damat olmuştur. 1003 (1594-1595) tarihinde Cigalazâde Sinan Paşa'nın birinci azlinden sonra kapudanlığa getirilmiştir. Eğri seferine teveccüh ederken donanma-yı hümâyun ile Akdeniz'i muhafazaya çıkmıştır. Yaklaşık üç yıl kapudanlıktan sonra 1006'da (1597-1598) İbrahim Paşa yerine sadaret kaymakamı olmuş ve vezîr-i sâni iken Receb 1009'da (Ocak-Şubat 1601) vefat etmiştir. III. Mehmed dönemi kapudanlarından olan Halil Paşa, İstanbul'da Atik Ali Paşa Camii haremünde defnedilmiştir⁹⁴.

Mustafa Paşa: Kaya Paşazâde olarak bilinmektedir. Cigalazâde Sinan Paşa, Akdeniz kaptanı olduğu sıralarda 1013 (1604-1605) yılında İran seferine serdar tayin edilmesiyle Tersâne-i Âmire'de Pervîz Ağa'yı kaymakam yapmıştır. Nitekim müellif bu kimsenin donanma-yı hümâyûn ile sefere çıktığını ve bunun bazı

⁹¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 301b-302b.

⁹² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 302b-303a.

⁹³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 303a-304a.

⁹⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 304a-304b.

kaynaklarda yazıldığını ancak sayılmadığını belirtmiştir. Cigalazâde'den sonra asaleten kapudan olan Kaya Paşazâde, Sultan I. Ahmed döneminde on dört ay kadar kapudanlık yapmıştır⁹⁵.

Demiş Paşa: Bostancıbaşı iken Şaban 1014'te (Aralık-Ocak 1605-1606) Mustafa Paşa yerine vezirlik ile kapudan olmuştur. 15 Muharrem'de Lala Mehmed Paşa yerine sadrazam olduysa da çok geçmeden katl olunmuştur⁹⁶.

Cafer Paşa: Aslen Frenk olup, Kılıç Ali Paşa kullarındandır. Üç defa Kıbrıs beylerbeyliği yapmış, donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e çıkıp 1015'te (1606-1607) Celâlîler isyanı sebebiyle Mısır hazinesini İskenderiye'den getirmiştir. 1016'da (1607-1608) azlolunduktan bir müddet sonra vefat etmiştir⁹⁷.

Ahmed Paşa: Hâfız mahlasıyla meşhur olan Ahmed Paşa Filibeli bir müezzinin oğludur. I. Ahmed döneminde sesinin güzelliği ve şairliği sayesinde padişah muhasipliğine kadar yükselmiştir. Daha sonra doğancıbaşılık, Şevval 1016'da (Şubat 1608) Enderûn-ı hümâyûn'dan vezirlik rütbesiyle çerağ edilerek Frenk Cafer Paşa yerine kapudan olmuştur. 1017'de (1608-1609) Donanma-yı hümâyûn ile İskenderiye'den Mısır hazinesini getirirken gemilerden bir kısmı Rodos yakınlarında Venedikliler'in eline geçmesi sebebiyle görevinden alınarak yerine Halil Paşa getirilmiştir. Söz konusu bu sene "Kalyonlar Yılı" demekle meşhurdur. Daha sonra yedi yıl Şam valiliği, 1032 senesi sonlarında (1622) Bağdat seraskerliği, Erzurum ve Van valiliği de yapmıştır. 1034 Rebiülâhır'nda (Ocak 1625) Çerkes Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine sadrazamlığa getirilerek Bağdat seraskerliği ile görevlendirilmiştir. Dokuz ay Bağdat muhasarasında bulunan Ahmed Paşa fethin kolay olmaması üzerine kışı Halep'te geçirmiştir. 1036 senesi başlarında (1626) sadrazamlık görevinden alınarak yerine Halil Paşa getirilmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelen Ahmed Paşa padişahın kız kardeşi Ayşe Sultan ile evlenmiştir. 1041 Rebiülevvelî'nde (Ekim 1631) Hüsrev Paşa yerine ikinci defa sadrazamlığa getirilmiştir. Sadareti kısa süren Ahmed Paşa Receb Paşa desisesiyle katl olunmuştur⁹⁸.

Halil Paşa: Kayseri'nin Zeytun kasabasında doğdu. Enderun'da eğitim gördükten sonra çakırcıbaşılık ile taşra çıkıp 1016'da (1607-1608) yeniçeri ağası 1018'de (1609-1610) Hafız Ahmed Paşa'nın yerine kaptanıderya oldu. Üç yıl kadar kapudan olup küçük ve büyük elliden fazla gemiler alarak pek çok fetih gerçekleştirmiş ve başarı sağlamıştır. 1021'de (1612-1613) Öküz Mehmed Paşa'ya selef, Şevval 1022'de (Kasım-Aralık 1613) ikinci defa kaptanıderyalığa getirilmiştir. 1025 Muharrem'inde (Ocak-Şubat 1616) Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle sadaret makamına tayin edilmiştir. Devamla Erdebil üzerine serdar ve daha sonra

⁹⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 304b-305b.

⁹⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 305b-306a.

⁹⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 306a-306b.

⁹⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 306b-308a.

azledilmesine rağmen üçüncü defa Ali Paşa yerine kapudan olmuştur. Bir süre sonra tekrar görevine son verilmiş olsa da dördüncü kez kapudanlık makamına getirilmiştir. 1036 yılı başlarında Hafız Paşa'nın azlinden sonra ikinci defa sadarete getirilmiş ve 1040'da (1630) vefat edip Üsküdar'da mürşidi Aziz Mahmud Hüdâyî Dergah'ı yakınındaki türbesine defnolunmuştur⁹⁹.

Mehmed Paşa: İstanbul Karagümrük'te öküz nalbantlığı yapan birinin oğlu olup "Öküz" lakabıyla şöhret bulmuştur. Harem-serây-ı Hümâyün'da eğitim gördükten sonra silâhdarlık; 1016'da (1607-1608) Mısır valiliği hizmeti karşılığında İstanbul'a döndüğünde damat ve kapudanlık tevcih edilmiştir. 1023'te (1614) Nasuh Paşa yerine sadrazamlığa, yirmi altı muharreminde azl ve 28 Saferi'nde Halil Paşa'nın görevine son verilmesiyle ikinci defa sadrazam olmuştur. Daha sonra görevden alınarak Halep'e gönderilmiş ve orada vefat etmiştir¹⁰⁰.

Ali Paşa: Güzelce olarak bilinen Çelebi Ali Paşa, 996 (1587-1588) senesinde Tunus beylerbeyi iken Celâlî Yahya isminde birinin şehit ettiği İstanköylü Ahmed Paşa'nın oğludur. Daha sonra babasının intikamını alan Ali Paşa Dimyat beyi olmuş, on beş yıl bu görevde kaldıktan sonra 1011'de (1602-1603) Yemen beylerbeyliği, iki yıl Tunus valiliği yapmış, Mora ve Kıbrıs livalarına da mutasarrıf olduktan sonra Kubbealtı veziri iken Halil Paşa'nın azledilmesiyle kaptan-ı deryâ olmuştur. I. Mustafa'nın cülûsunda azledilmiş olsa da kırk günlük süre zarfından sonra Davud Paşa'nın azledilmesiyle ikinci kez aynı göreve getirilmiştir. İki yıl donanma ile Akdeniz'i muhafaza etmiş. 29 Muharrem'de Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle sadrazam olmuştur. Yaklaşık on dört ay sadrazamlığı süresince çeşitli hizmetlerde bulunan Ali Paşa Rebiülâhır 1030'da (Mart 1621) vefat etmiş ve Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergahı civarındaki türbede defnedilmiştir¹⁰¹.

Davud Paşa: Bosna asıllı olup Harem-i hümâyün'da çukadar iken III. Mehmed döneminde kapıcıbaşı ile taşra çıkmıştır. 1013'de (1604-1605) Rumeli'ne vali; I. Mustafa'nın tahta çıkışında Çelebi Ali Paşa yerine kırk gün kadar kaptanlık yapmış, Dilaver Paşa'nın azledilmesiyle de sadrazam olmuştur¹⁰².

Mustafa Paşa: Niğdeli olup, II. Osman'ın Hotin seferinde yeniçeri ağası, dönüşte Halil Paşa yerine kapudan olmuştur. Daha sonraki zamanlarda defterdâr-ı şikk-ı evvele (baş defterdarlık) tayin edilmiş ve azledilmiştir. 1042 (1632-1633) senesinde selefi Hüseyin Efendi yerine vezaretle defterdarlık verilse de çok geçmeden katledilmiştir¹⁰³.

Receb Paşa: Bosna asıllı olup bostancıbaşı iken nıkris hastalığına mübtelâ olması sebebiyle emekliye ayrılmıştır. 1031'de (1621-1622) vezaret payesiyle

⁹⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 308a-308b.

¹⁰⁰ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 308b-309a.

¹⁰¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 309a-309b.

¹⁰² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 309b-310a.

¹⁰³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 310a-310b.

Karadeniz canibine kapudan kaymakamı olmuştur. Ramazan ayı sonlarında Kazak taifesiyle dört defa savaşmış ve galip gelmiştir. 1032'de (1622-1623) Halil Paşa'nın dördüncü defa azledilmesiyle kapudan olmuştur. Üçüncü seferinde iki yüz kadar sayka ile savaşıp galip gelmiştir. 1035'te (1625-1626) kaymakam fitnesi ortaya çıkmış, Receb 1041'de (Şubat 1632) Hâfız Ahmed Paşa'nın katledilmesiyle veziriâzamlığa getirilmiştir. Zamanında kötü tedbiri sebebiyle çok fazla karışıklık meydana gelmiştir. 28 Şevval 1041'de (18 Mayıs 1632) padişahın huzurunda katledilmiştir¹⁰⁴.

Hasan Paşa: Çatalca'da doğan Hasan Paşa, Dârüssâde ağası Koca el-Hâc Mustafa Ağa'ya tâbi olanlardandır. Mustafa ağanın saraçlığında yetişip sırasıyla matbah emini, çavuşbaşı ve mîrâhûr-ı kebîr olmuştur. Zilkade 1035'te (Temmuz-Ağustos 1626) kaptan paşalığa getirilmiştir. I. Ahmed'in kızlarından Fatma Sultan¹⁰⁵ ile evlenmiş, Tersâne-i âmire işlerine nizam vererek mahzenler ve gözler bina ettirmiştir. İlk seferi Akdeniz'e körfez sahillerine yapmış, ikinci kez Karadeniz'e gidip Kırım Canibek Giray'ı makamına oturtarak başarı sağlamıştır. 1038'de (1628-1629) Karadeniz tarafına vekil göndermiş kendisi ise donanma-yı hümayûn ile Akdeniz taraflarına yönelmiştir. Rebiülevvel 1040'ta (Ekim-Kasım 1630) Receb Paşa'nın entrikalarıyla kapudanlıktan azledilerek Budin valiliğine tayin edilmiştir. Ancak burası başkasına tevcih edildiğinden Rumili'nde asker toplamakla memur edilmiştir. Yenişehir'den Tırhala'ya giderken Doğan Köprüsü menziline rivayete göre Receb Paşa tarafından zehirlenmiştir. Naaşı İstanbul'a getirilerek Gedik Paşa Mahallesi'nde bina ettiği mektep yakınlarına defnedilmiştir¹⁰⁶.

Mustafa Paşa: Canbolatzâde olarak bilinen Mustafa Paşa Sarây-ı hümayûnda yetişmiştir. Silâhdarlıktan mîrâhûr-ı kebîr olmuştur. Çelebi Hasan Paşa'nın azlinden sonra kaptan-ı deryâliğe getirilmiştir. 1041'de (1631-1632) donanmâ-yı hümayûn ile Akdeniz'e gidip Mayna üzerinde iki İspanya gemisini şiddetli bir çarpışmayla aldıktan sonra Tersâne-i Âmire'ye döndüğünde Rumeli beylerbeyliği verilmiştir. Ayrıca Revan'a yardım için asker hazırlamakla memur olmuş ve 1046 (1636-1637) senesinde Erzurum'da katl edilmiştir¹⁰⁷.

Cafet Paşa: Sarây-ı hümayûnda "bostancı" iken bostancıbaşı olmuştur. Zilhicce 1040'ta (Temmuz 1631) Canbolatzâde Mustafa Paşa'nın azledilmesiyle kaptanıderyalığa getirilmiştir. İlk seferinde donanmâ-yı hümayûn ile Akdeniz'e çıkıp Kesendire önünde üç düşman kalyonu ile muharebeye tutuşmuştur. İkinci seferinde Karadeniz'i muhafazaya gitmiş dönüşte kendisine Budin valiliği verilmiştir. 1044 (1634-1635) senesinde Belgrad'da Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa tarafından öldürülmüştür. IV. Murad dönemi kapudanlarındandır¹⁰⁸.

¹⁰⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 310b-311a.

¹⁰⁵ Metinde sehven Ayşe Sultan olarak yazılmış.

¹⁰⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 311a-312b.

¹⁰⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 312b-313a.

¹⁰⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 313a-313b.

Hüseyin Paşa: Yenişehir’de doğmuş, akabinde Eski Saray’da eğitilmiştir. Acemi baltacılar sınıfından olup ağa dairesinde hizmet etmiştir. İran’dan gelen elçi hüner gösterisi için demir yayın kirişini çıkartarak, tekrar kurulmasının imkânsızlığına dair “*Memâlik-i ‘Osmâniye’de bir pehlivân bulunur mu?*” diyerek kurulmasının imkânsızlığına dair sorusu üzerine Hüseyin Ağa söz konusu yayı Sultan IV. Murad’ın huzurunda kurarak iltifatına mazhar olmuştur. Silâhdar-ı şehriyârî iken büyük mîrâhurluğa getirilmiştir. Muharrem 1044 (Haziran-Temmuz 1634) Cafer Paşa’nın azliyle kendisine kapudanlık verilmiştir. Piyale Kethüda tersanede kaymakam ve kendisi rikâb-ı hümâyün ile Revan seferine gitmiştir. 1045’te (1635-1636) Mısır’a vali; 1049’da (1639-1640) Silâhdar Mustafa Paşa’nın azledilmesiyle ikinci defa kaptan paşalığa tayin edilmiştir. Aynı senenin sonlarında Karadeniz’de bulunduğu sıralarda kapudanlık Silâhdar Siyavuş Paşa’ya verilmiş, Hüseyin Paşa ise Özi muhafazasına tayin olunmuştur. Bosna ve Bağdat valiliklerinde bulunmuş, yaklaşık on beş yıl Girit serdarlığı yapmıştır. 1066 senesi evâsıtında Girit’e vezir olduğunda kaymakam Zurnazen Mustafa Paşa hileyle mührü kendisine tahvil etmiştir. Şevval 1067’de (Temmuz-Ağustos 1657) Çavuşzâde Mehmed Paşa’nın üçüncü kez azledilmesiyle üçüncü defa kaptanıderyalığa tayin edilmiştir. Rebiülevvel 1069’da (Kasım-Aralık 1658) Rumeli eyaleti tevcihine memur edilmiş olsa da birkaç ay sonra Yedikule’ye hapsedilerek idam edilmiştir. Yedikule dışında defnedilmiştir¹⁰⁹.

Mustafa Paşa: Arnavut asıllı olan Kara Mustafa Paşa, Yeniçeri Ocağı’nda Kara Hasan Ağa’nın yanında yetişmiştir. Onun yardımıyla önce yeniçeri ve solak olmuş daha sonra sırasıyla çorbacı, kul kethüdası ve sekbanbaşı olmuştur. Revan seferi ve kuşatması esnasındaki başarılarından İstanbul’a teşrif edince kaptan-ı deryalığa getirilmiştir. 1048’de (1638) Tayyar Mehmed Paşa’nın Bağdat seferinde şehit olması üzerine vezîriâzam olmuştur. Zilkade 1053’te (Ocak-Şubat 1644) Sultan İbrahim tarafından katl edilmiştir¹¹⁰.

Diğer Mustafa Paşa: Bâzergânzâde olarak bilinir. Kısa süre zarfında silâhdar, 1044’de (1634-1635) vezîr-i sâni, 1048’de (1638-1639) kapudan olmuştur. 1049’da (1639-1640) Karadeniz canibine gitmekten kaçınmış ve kendisine Rumeli eyaleti verilmiştir. Daha sonra Tımışvar’a nakl edilerek Sultan İbrahim döneminde katl edilmiştir¹¹¹.

Siyavuş Paşa: Abaza asıllı olup, Celâli Abaza Paşa’nın yetiştirmesidir. Saraya alınıp Kilerli Koğuşu’nda uzun süre hizmette bulunduktan sonra Has Oda’ya alınıp silâhdarlığa getirilmiştir. 1050 ortalarında (1640) Deli Hüseyin Paşa’nın ikinci defa azledilmesiyle uhdesine vezirlik ve kaptanlık verilmiştir. Azak Kalesi’nin istihlasına memur edilmiş, muvaffak olamaması nedeniyle azl edilmiştir. 1053’de (1643-1644)

¹⁰⁹ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 313b-315b.

¹¹⁰ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 315b-317a.

¹¹¹ *Zübdetü’l-Abbâr*, vr. 317a-317b.

Erzurum'da beylerbeylik, 1055'de (1645-1646) kubbe vezirliği, Silistre muhafazası 1061'de (1651) sadrazamlık verilmiş ve yetmiş gün kadar sonra azledilerek müsadere edilmiştir. 1066 evasıtında (1656) Silistre valisi iken ikinci defa sadarete getirilmiştir. Defterzâde Mehmed Paşa'nın öldürülmesine neden olmuş, kendisinin de vefat etmesiyle ikisinin cenazesi aynı vakitte kılınmıştır¹¹².

Piyâle Paşa: Tersâne-i Âmire kethüdâsı Uzun Piyâle olarak bilinmektedir. Bağdat fethinde Azak taraflarına memur edilmiş ve birçok fetih gerçekleştirmiştir. 1052'de (1642-1643) Siyavuş Paşa'nın azledilmesiyle Cezayir eyaleti payesiyle kapudan olmuştur. Mağrib Trablusu'nu gaye edininip muvaffakiyetle dönmüştür. 4 Muharrem 1054'de (13 Mart 1644) Piyâle Paşa, Yalı Köşkü'nde padişahın huzuruna çıkartılarak sorguya çekilmiş ve evinde bulunan hediyelerin ortaya çıkmasından dolayı katledilmiştir¹¹³.

Ebûbekir Paşa: Derya ümerâsındandır. Rodos beyi iken azledilip Devlet-i 'Aliyye'ye gelerek Piyâle Paşa'nın katledilmesi ile kaptanıderya olmuştur. Donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e çıkıp Kalavri'ye kadar vararak gereği gibi muhafaza etmiş ve dönüşte Rebiülâhır 1054'te (Haziran-Temmuz 1644) vefat etmiştir¹¹⁴.

Yusuf Paşa: Aslen Bosnalıdır. İstanbul'a geldikten sonra Avratpazarı'nda oturan bölük ağalarından Ermeni Mustafa Ağa'ya intisap etmiş ve ölümü üzerine Sarây-ı Hümâyûn'a alınmıştır. Terakki ederek padişahın silâhdarı olmuştur. Sultan İbrahim döneminde bir süre görevini devam ettirerek hükümdarın musahipleri arasında yer almıştır. Daha sonra Kubbealtı veziri olup Bekir Paşa'nın ölümüyle 1054 (1644-1645) derya kaptanı olmuştur. 1055'te (1645-1646) İstanbul'a döndüğünde hizmetleri karşılığı Sultan İbrahim'in iki yaşındaki kızı ile usulen evlendirilmiştir. 5 Zilhicce 1055'te (22 Ocak 1646) Sultânzâde Mehmed Paşa desisesiyle katl olunmuştur¹¹⁵.

Musa Paşa: Yusuf Paşa'dan sonra kapudan olmuştur. 1056 (1646-1647) tarihinde donanma-yı hümâyûn ile Bozcaada taraflarında birçok fetih gerçekleştirmiştir. Sultan İbrahim döneminde bir yıl kapudan olmuştur¹¹⁶.

Diğer Musa Paşa: Devlet-i Aliyye'de kapıcılar kâtibi, şehremini ve bölük ağası olduktan sonra sipahiler ağalığından rikâbdar Şaban Ağa yerine Rebiülevvel 1055'te (Nisan-Mayıs 1645) yeniçeri ağalığı, Şevval 1055'te (Kasım-Aralık 1645) defterdârlık rütbesi, Zilhicce 1056'da (Ocak-Şubat 1647) Koca Mustafa Paşa'nın şehadetiyle kapudan olmuştur. Donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'de Sakız'a varıp Çeşme yakasında olan askeri almak sâdedinde iken güç yetiremeyip Eğriboz'a gelmiştir. Orada bile bozguna uğrayıp Girit ceziresi serdarı Gazi Hüseyin Paşa

¹¹² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 317b-318a.

¹¹³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 318a-319a.

¹¹⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 319b.

¹¹⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 319b-320b.

¹¹⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 321a.

tarafından Anabolu'ya tayin edilmiş, muhasara olunup aldığı kötü tedbir sebebiyle azledilmiştir. Sultan İbrahim döneminde yedi sekiz ay kadar kapudan olmuştur¹¹⁷.

Fazlı Paşa: Bosnalıdır. Silâhdar iken Yusuf Paşa katlinden sonra İstanbul'da Atmeydanı'na bakan İbrahim Paşa Sarayı kendisine temlik edilmiştir. Rumeli beylerbeyliğinden uzaklaştırılarak İstanbul'a gelip Kubbealtı veziri olmuştur. Padişahın huzurunda sadrazam Ahmed Paşa'ya¹¹⁸ dair münakaşa ettiği için dört pare kadırğa ile Azak muhafazasına tayin edilmiş ve Cemâziyelâhır 1057'de (Temmuz-Ağustos 1647) Diğer Musa Paşa yerine kapudanlık verilmiştir. Yapılan muharebelerden sonra İstanbul'a dönerek Zilkade 1057'de (Kasım-Aralık 1647) azledilmiştir. Sultan İbrahim döneminde altı ay kadar kapudan olmuştur¹¹⁹.

Mehmed Paşa: Cinci Hoca'ya intisap eden Mehmed Paşa tersane kethüdası iken Fazlı Paşa'nın azledilmesiyle kapudan olmuştur. Rebiülâhır 1058'de (Nisan-Mayıs 1648) donanma-yı hümayûn ile Akdeniz'e çıkmış ancak boğazın düşman donanmasınca ablukaya alınması üzerine taşra çıkamamasından, kusurlu ve ihmali tutumundan sebep Sadrazam Hezarpâre Ahmed Paşa'nın durumu bildirmesi üzerine katli için hatt-ı hümayûn çıkartılmıştır. Yedi ay kadar Sultan İbrahim döneminde kapudanlık yapmıştır¹²⁰.

Ahmet Paşa: "Voynuk" lakabıyla şöhet bulan Hezargradî Ahmet Paşa'ya Devlet-i Aliyye'de bulunduğu bazı hizmetlerden dolayı vezirlik verilmiştir. Ayşe Sultan ile evlenerek Boğazhisar'ı muhafazasına memur edilmiş ve Himâroğlu¹²¹ Mehmed'ten sonra kaptan paşa olmuştur. Receb 1058'de (Ağustos 1648) tahttan indirilmesiyle yerine Sultan Mehmed geçse de kaptanlık görevini devam ettirmiştir. Rebiülâhır 1059'da (Nisan-Mayıs 1649) Akdeniz'e yönelerek Foça limanında bozguna uğramıştır. Daha sonra Girit'de Suda Adası muhasarasında vücuduna top mermisinin isabet etmesi neticesinde şehit olmuştur¹²².

Mustafa Paşa: Bıyıklı Mustafa Paşa olarak şöhet bulmuştur. Birçok vilayeti yönetip imaret yapmıştır. Rumeli beylerbeyi iken Girit serdarı Hüseyin Paşa'nın maiyetine memur edilmiş ve Voynuk Ahmed Paşa'nın şehit düşmesi üzerine donanmanın kumandasız kalmamasını sağlamak üzere kapudan olarak tayin edilmiştir. 1060 (1650) tarihinde Girit'te vefat etmiştir¹²³.

¹¹⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 321b-322b.

¹¹⁸ Hezarpâre Ahmed Paşa olmalı.

¹¹⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 322b-323a.

¹²⁰ "...Piyâle Paşa'nın çerâğ-ı hâssı iken katline bâ'is olan Himâroğlu didikleri hamîr-nihâddir...". *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 323a-323b.

¹²¹ Bu kişi bazı kaynaklarda Ammârzâde olarak geçmektedir. "Yirmi altısında Kapudan 'Ammârzâde hisârda katl olunup, yerine Voynuk Ahmed Paşa kapudan oldu". Bk. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)], haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yay., II, İstanbul 2016, 983; *Târîh-i Na'imâ*, IV, 1127.

¹²² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 323b-324a.

¹²³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 324a-324b.

Mehmed Paşa: Haydar Ağazâde Mehmed Paşa'nın babası Yeniçeri Ocağı'nda iken kendisi ocakta kethüdâ bey olmuştur. Daha sonra mirâhur-ı kebîr, ardından vezâretle Mısır ve Bağdat eyaletlerini idare ve imaret etmiştir. IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan ile evlenmiş, Şevval 1059'da (Ekim-Kasım 1649) kapudan olup Sekbanbaşı Kôr Hüseyin Ağa ile Girit'e görevlendirilmiştir. 1060 Rebiülâhır'ında (Nisan-Mayıs 1650) donanma ile Akdeniz'de iken boğazın kafir gemileri tarafından kuşatılması neticesinde taşra çıkmanın mümkün olmaması üzerine 1060 Şevvali'nde (Eylül-Ekim 1650) azledilerek Rumeli beylerbeyliği rütbesi verilmiş ve bir süre sonra katledilmiştir. Silivri taşrasında defnedilmiş olup IV. Mehmed döneminde bir yıl kapudanlık yapmıştır¹²⁴.

Ali Paşa: Hüsâm Beyzâde Ali Paşa, deryâ ümerâsından babası Hasan Bey'in ölümüyle onun yerine geçerek Rodos Beyi olmuştur. Haydar Ağazâde'nin azliyle kaptanıderyalığa getirilmiştir. 1061'de (1650-1651) donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e çıkıp iki kez düşman ile büyük bir muharebeye girişmiş ve hezimete uğrayarak Tersâne-i 'Âmire'ye dönmüştür. Bir sonraki yıl bir iki adet geminin düşman eline geçmesiyle Mora eyaletiyle kaptanlıktan azledilmiş ve 1070 Şabanı'nda (Nisan-Mayıs 1660) diğer Ali Paşa'nın azledilmesiyle ikinci kez kapudan olmuştur. 1072 evâsıtında (1662) vefat etmiştir. IV. Mehmed döneminde iki defa dört yıl kadar kapudan olmuştur¹²⁵.

Mehmed Paşa: Çerkes asıllı olan Derviş Mehmed Paşa, Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın kethüdâsıdır. 1047 (1637-1638) tarihinde Şam valiliği, Bağdat ve diğer bazı beldelerin imar faaliyetlerini yürütmüştür. 1061'de (1650-1651) Anadolu eyaletiyle Boğazhisarı muhafazasına memur edilmiştir. 1062 evâsıtında (Mayıs 1652) kapudan olup 1063 Rebiülâhır'ında (Mart 1653) Tarhuncu Ahmed Paşa yerine sadrazam olmuştur. Yirmi bir ay kadar sadâret sürecinden sonra felç geçirerek azledilmiştir¹²⁶.

Diğer Mehmed Paşa: Çavuşzâde olarak bilinir. Sivas eyaletinden azledilerek Derviş Mehmed Paşa'nın sadarete teşrif etmesiyle kapudan olmuştur. İki kez, yirmi üç ay kadar kapudanlık yapmıştır¹²⁷.

Murad Paşa: Arnavutluk'tan gelerek saksoncubaşı ocağında nefer, Bağdat seferinde kul kethüdâsı, IV. Mehmed'in cülusu esnasında Yeniçeri ağası, 1059 evâsıtında (1049) Sofu Mehmed Paşa yerine sadrazam olmuştur. Şaban 1060'ta (Temmuz-Ağustos 1650) istifa ederek Budin eyaletinde beylerbeyi, 1063'te (1652-1653) Çavuşzâde Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle kapudan olmuştur. Receb

¹²⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 324b-325b.

¹²⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 325b-326a.

¹²⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 326a-326b.

¹²⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 326b.

1065'te (Mayıs-Haziran 1655) İpşir Paşa'nın katledilmesiyle ikinci kez vezîriâzam olmuştur¹²⁸.

Mustafa Paşa: Birçok vilayette valilik yapan Dellâk Mustafa Paşa, İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlığında Kubbealtı veziri olmuştur. Kapudan Murad Paşa'nın sadrazamlık makamına getirilmesiyle kendisine kapudanlık verilmiş, 1073'te (1662-1663) adaletsiz tutum ve davranışları sebebiyle katledilmiştir¹²⁹.

Diğer Mustafa Paşa: Zurnazen lakabıyla bilinir. İlk görevi kapıcıbaşılıktır. Karaman valiliği yapmıştır. 1061 ve 1062 (1650-1652) tarihlerinde iki defa defterdarlığa getirilmiş ve 1063'te (1652-1653) Tımışvar valiliğine tayin edilmiştir. 1065'te (1654-1655) yirmi beş gün kadar kaptan olan Dellâk Mustafa Paşa'nın¹³⁰ çekilmesi ile kaptanıderyâlığa getirilmiştir. Akdeniz'de Sakız Adası önlerine ve Menekşe sahili dolaylarına kadar gitmiştir. 1066'da (1655-1656) Girit serdarlığına Hüseyin Paşa'nın getirilmesiyle Mustafa Paşa ayrıca sadaret kaymakamlığına tayin edilmiş, kısa süre sonra azledilerek Erzurum valiliğine gönderilmiştir. 1067'de (1657) Erzurum'da vefat etmiştir¹³¹.

Diğer Mustafa Paşa: Maktul Halıcızâde damadıdır. Küçük yaşlarda Beypazarı'ndan gelerek saraya alınmış ve silâhdarlık rütbesine yükseltilmiştir. *Ağalar Vak'ası* akabinde vezaret ve Zurnazen Mustafa Paşa yerine kapudan olmuştur. İhtilalden dolayı kapudanlık gâilesinden istifa etmiş ve üç yüz kese nakitle Hazîne-i Hümâyûn'un içinde bulunduğu müşkilattan dolayı yardım etmiştir. Receb 1066'da (Nisan-Mayıs 1656) Mısır eyaletine görevlendirilmiştir. Şaban 1067'de (Mayıs-Haziran 1657) Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa arzıyla Mısır'a Sivas eyaletinden azledilen Şehsuvaroğlu Gazi Paşa getirilmiş ve katli için ferman çıkarılmıştır. Katlinden haberdar olan paşa firara muvaffak olarak İstanbul'a gelmiş, Köprülü Mehmed Paşa'nın zulmünden gizlenerek yaşamıştır. Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadarete gelmesiyle azledilerek üç defa Bağdat'a vali olmuş, Haleb ve Diyarbekir gibi yerlerde görevlerde bulunmuştur. Receb 1083'te (Ekim-Kasım 1672) vefat etmiştir¹³².

Kenan Paşa: Damad Sarı Kenan Paşa Gürcü asıllıdır. İstanbul'a gelerek saraya intisap etmiş, rikâbdarlık ve vezaretle padişah musahipliğinden sonra Sultan İbrahim'in kızı ile evlenerek silâhdar olmuştur. Muharrem 1064'te (Kasım-Aralık 1653) yeniçeri ağası, Şevval 1065'te (Ağustos-Eylül 1655) Kubbealtı veziri, iki defa Budin valisi olduktan sonra Silistre beylerbeyliğine tayin edildiği sıralarda Fırarî Kara Mustafa Paşa yerine kapudanlığa getirilmiştir. Donanma-yı hümâyûn ile

¹²⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 326b-327a.

¹²⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 327a-328a.

¹³⁰ Söz konusu kişi bazı kaynaklarda Dellâl Mustafa Paşa olarak geçmektedir. Bk. Abdülkadir Özcan, "Mustafa Paşa, Zurnazen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, Ankara 2020, s. 346-348.

¹³¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 328a-328b.

¹³² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 329a-330a.

Akdeniz'e sefere çıkmış, donanma büyük bozguna uğrayarak önemli ölçüde tahrip olmuştur. Başarısızlığının ardından azledilerek Eğriboz muhafazasına gönderilmiştir. Akabinde muhtelif görevlerde bulunan Kenan Paşa, Celâli Paşa'ya katılma töhmetiyle katledilmiştir¹³³.

Ahmed Paşa: Teberdârân-ı Sarây-ı Atık denilen Eski Saray baltacıları zümresindedir. Daha sonra Silistre eyaletiyle Boğazhisar muhafazasına tayin olunmuş idi. Vize yakınlarında düşman gemilerin ilerleyişine başarıyla engel olduğu için kaptanıderyalığa getirilmiştir. Sadaret makamı için tehlikeli görülmesi üzerine 1067 Safere'nde (Aralık 1656) Bosna eyaleti seraskerliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır¹³⁴.

Mehmed Paşa: Topal Mehmed Paşa vezirlik rütbesi ile Tımışvar beylerbeyisi iken Seyyid Ahmed Paşa azlinden sonra kapudan olmuştur. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa Bozcaada fethini kumanda ettiği sıralarda başarda ile refakat etmeyip taşrada bulunmuş idi. Limni fethinde hizmeti görülmüş ve 1069 evâsıtında (1659) katl olunmuştur¹³⁵.

Ali Paşa: Vâlîde kethüdâsı olarak bilinen Ali Paşa, defterdâr-ı şıkk-ı evvel (başdefterdar) olduktan sonra azledilerek vâlîde sultan kethüdâlığı ve Şevval 1068'de (Temmuz 1658) Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel üzerine serasker olması ve Damad Sarı Kenan Paşa'nın azliyle rikâb-ı hümâyün kaymakamlığına getirilmiştir. 1069 Rebî'inde Hüseyin Paşa'nın üçüncü kez azledilmesi ve vâlîde sultan iradesiyle kapudan, Şaban 1070'te (Nisan-Mayıs 1660) Belgrad seraskeri olduktan sonra Hüsâm Beyzâde kapudan olmuştur¹³⁶.

Abdülkadir Paşa: Ali Paşa'nın oğludur. Babası yerine kapudan olmuş ve azledilmiştir¹³⁷.

Mustafa Paşa: 1044 (1634-1635) yılında doğan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın babası Oruç Bey, Bağdat kuşatması sırasında şehit düşmüştür. Babasının dostlarından Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde oğulları ile birlikte yetişmiştir. Yanova'nın fethi müjdesini getirmesiyle IV. Mehmed tarafından hizmeti mukabili 1068 evâhırında (1658) mîrâhûr-ı sânilîge, iki yıl sonra da Silistre beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Receb 1072'de (Şubat-Mart 1662) Diyarbekir beylerbeyi olduktan üç dört gün sonra Hüsâm Beyzâde Abdülkadir Paşa'nın azledilmesiyle kaptanıderyalığa getirilmiştir. Ayrıca 1073 Ramazan'ında (Nisan-Mayıs 1663) sadaret kaymakamlığı görevini yürütmüştür. 1076 Ramazan'ında (Mart-Nisan 1666) tekrar kaymakamlık görevine getirilmiş ve on dört yıl kadar kaymakamlık ve teşrifat görevlerini ifa etmiştir. Şaban 1087'de (Kasım 1676) Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefat

¹³³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 330a-331a.

¹³⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 331a-332a.

¹³⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 332a-332b.

¹³⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 332b-333a.

¹³⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 333a.

etmesiyle sadarete getirilmiş; 1089'da (1678-1679) Çehrin Kale'sini kuşatıp ele geçirmiştir. Muharrem 1095'te (Aralık 1683) idam edilmiştir¹³⁸.

Diğer Mustafa Paşa: Şam eyaletinden mazûl olan Kaplan Mustafa Paşa 1076 tarihinde (1665-1666) kapudan olmuştur. Zilhicce 1082'de (Mart-Nisan 1672) kaptanlıktan Haleb eyaletine görevlendirilmiştir. Safer 1087'de (Nisan-Mayıs 1676) Bağdat eyaletiyle tebcil olunmuş, 1089'da (1678-1679) Çehrin Seferi'ne Kırım Han'ı Murad Giray maiyetine tayin olunup 1090 rebi'inde (1679) Kara İbrahim Paşa'nın azledilmesiyle ikinci defa kaptanıderyalığa getirilmiştir. Zilkade 1091'de (Kasım-Aralık 1680) donanma-yı hümâyûn ile İzmir'e gitmiş ve orada vefat etmiştir¹³⁹.

Ali Paşa: Derya ümerasından olan Köseç Ali Paşa Mora sancağına mutasarrıf iken Kaplan Paşa yerine Cezayir payesiyle kapudan ve 1087 rebi'inde (Mayıs-Haziran 1676) azl olunmuştur¹⁴⁰.

Mehmed Paşa: Seydi Ahmed Paşa'nın oğludur. 1087 (1676-1677) tarihinde Köseç Ali Paşa yerine kapudan olmuş, Akdeniz ve Karadeniz taraflarını muhafaza edip Ramazan 1088'de (Ekim-Kasım 1677) kapudanlığın Kara İbrahim Paşa'ya tevcih edilmesiyle uhdesine Rumeli beylerbeyliği verilmiştir. Tımışvar ve Kanije valiliği yapıp 1095'te (1683-1684) Estergon muharebesinde şehit olmuştur¹⁴¹.

İbrahim Paşa: Kara kethüdâ olarak bilinen İbrahim Paşa Bayburtlu olup, Firârî Mustafa Paşa'nın iç oğlanıdır. Mısır valisi olunca kapıcılar kethüdâlığı ile çerâğ itmiş idi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Silistre valiliği sırasında 1070 (1659-1660) tarihinde kethüdâsı olmuştur. Daha sonra Mustafa Paşa'nın rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına getirilmesiyle İbrahim Ağa, *Kara Kethüdâ* olarak anılmaya başlanmıştır. 1082'de (1671) mirâhûr-ı sânilige daha sonra mirâhûr-ı evvelliğe terfi etmiştir. Ramazan 1087'de (Kasım-Aralık 1676) vezirlikle kubbe altına alınmış, 1088 Ramazan'ında (Kasım 1677) kaptan-ı deryâlîğe getirilmiştir. 1090 rebi'inde ikinci defa kaptanlık, Kaplan Mustafa Paşa'ya tevcih edilmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın katledilmesiyle yerine veziriâzamlığa getirilmiştir. Muharrem 1097'de (Aralık 1685) sadrazamlıktan azl ve 1098'de (1687) Rodos'ta katledilmiştir¹⁴².

Mustafa Paşa: Enderûn-ı hümâyûn'da Küçük Sipahi olarak iştihar bulan Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa silâhdarlığa getirilmiş, Zilkade 1091'de (Kasım-Aralık 1680) kaptanıderya olmuştur. IV. Mehmed zamanında yaklaşık dört yıl kapudan ve Muharrem 1095'te (1683-1684) Babadağı seraskeri olmuştur. 1101'de (1689-1690) Şam valiliğine ve bir yıl sonra da Trablusşam'a tayin edilmiştir. Şaban 1103'te (1691-1692) rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığı, Receb 1104'te (Mart-Nisan 1693) Sadrazam Hacı Ali Paşa'nın yerine sadarete ve Receb 1105'te (Şubat-Mart 1694)

¹³⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 333a-334b.

¹³⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 334b-335a.

¹⁴⁰ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 335a-335b.

¹⁴¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 335b-336a.

¹⁴² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 336a-338a.

tekrar rikâb-ı hümâyun kaymakamlığına getirilmiştir. 25 Cemâziyelâhir 1110'da (29 Aralık 1698) vefat etmiş ve Edirne'de Üç Şerefeli Cami hazîresine defnedilmiştir¹⁴³.

Diğer Mustafa Paşa: Şeyh Kuloğlu'nun oğlu olan Musâhib Mustafa Paşa Safranbolu'da dünyaya geldi. Uzun süre hazine odasında hizmet etmiş, Zilkade 1073'te (Haziran-Temmuz 1663) Has Oda Ağaları'ndan Hasan Ağa'nın kapıcıbaşılık ile harem-i hümâyundan ihraç olunmasıyla yerine musâhib olmuştur. 1076 Muharremi'nde (Temmuz-Ağustos 1665) Tire ve Manisa sancakları kendisine *arpalık* olarak verilmiştir. Paşa, Bozoklu Mustafa'nın yerine kaptan olmuştur. Mora ceziresinin kurtarılmasında serdar tayin edilmiş daha sonra Seddülbahir muhafızı olmuş ve Zilkade 1096'da (Eylül-Ekim 1685) vefat etmiştir¹⁴⁴.

İbrahim Paşa: Trablusgarp dayılarından olan Mısırlızâde'nin valiliği halkı tarafından kabul edilmeyince İstanbul'a gelerek derya ümerası zümresine katılmıştır. Tersâne-i Âmire'de kalyonlar inşasına başlayıp donanma işlerine nizam vermiştir. 1097 evâsıtında (1685-1686) vezirlik rütbesi verilmiş, Musâhib Mustafa Paşa'nın azledilmesiyle kapudan olmuştur. Eğriboz muhafazasına tayin edilmiş, Kaptanlığa Van eyaletinden azledilen Kalaylı Ahmed Paşa getirilmiş olsa da 1101 evâsıtında (1689-1690) Ahmed Paşa'nın görevden alınmasıyla ikinci defa kaptanıderya olmuştur. 1103 Rebiülevveli'nde (Kasım-Aralık 1691) yine Eğriboz muhafızı olup kapudanlık Çelebi Yusuf Paşa'ya tevcih olunmuştur. 1106'da (1694-1695) Sakız'ın alınmasında serdar tayin olunmuştur. Anadolu eyaletine görevlendirilmişken 1109'da (1697-1698) Zenta bozgununda şehit olmuştur¹⁴⁵.

Ahmed Paşa: Kalaylıkoz Ahmed Paşa aslen Kayserili olup, İstanbul'a geldikten sonra baltacılar zümresine dahil ve Dârüssaâde Ağaları'ndan Yusuf Ağa'nın hizmetine mülazım olmuştur. IV. Mehmed'in saltanatında dârüssaâde ağalığına getirilmiş ve akranları arasında kahvecibaşlık ile şöhret bulmuştur. Sakabaşı iken Cidde'ye vali, daha sonra Van eyaletinden mazul ve Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın azliyle 1100 (1688-1689) tarihinde kapudan olmuştur. 1101 Cemâziyelevveli'nde (Şubat-Mart 1690) Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Daha sonra Trabzon, Sivas ve Kıbrıs vilayetlerinde valiliklerde bulunmuş ve 1105 Saferi'nde (Ekim 1693) İstanbul kaymakamı olmuştur. Ardından azledilerek Diyarbakir, Bağdat ve Adana eyaletlerinde valilik yapmış, Azak'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine orayı geri almakla memur edilmiş, ancak korkarak bu görevi yerine getirmemesi üzerine katli için hatt-ı hümâyûn çıkarılmıştır. Affedilince Kandiye valiliği, 1116'da¹⁴⁶ (1704-1705) sadarete getirilmiş ve Zilhicce 1126'da (Aralık 1714) vefat etmiştir¹⁴⁷.

¹⁴³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 338a-339a.

¹⁴⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 339a-340a.

¹⁴⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 340a-341a.

¹⁴⁶ Metinde sehven iki yüz on altı olarak yazılmış.

¹⁴⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 341a-342b.

Yusuf Paşa: Çelebi Yusuf Paşa, Enderûn-ı Hümâyun'da hazine kethüdalığından vezirlikle Sivas valisi olup, Âsitâne-i saâdete gönderilmiştir (27 Rebiülevvel 1103/18 Aralık 1691). 1106'da (1694-1695) Sakız Kalesi'ne düşman hücumuna karşı yardıma gitmemesi nedeniyle azledilerek Midilli Kalesi'ne hapsedilmiştir. Daha sonra yine vezaretle İstanbul kaymakamı olmuştur¹⁴⁸.

Hüseyin Paşa: Amcazâde olarak şöhret bulan Hüseyin Paşa 1095 (1683) Viyana bozgunu sonrasında hapsedilmiş ve daha sonra Şehrizor beylerbeyliğine gönderilmiştir. Ardından Çardak, Receb 1101'de (Nisan-Mayıs 1690) Seddülbahir muhafızlığına getirilmiş ve 1102'de (1691) İstanbul kaymakamı olmuştur. 1105'te (1692) tekrar Seddülbahir muhafızlığına getirilmiştir. 1106'da (1694) kaptanıderyalığa getirilerek Sakız adasının alınmasıyla görevlendirilmiş ve adanın alınmasından sonra buranın muhafızlığına memur edilmiştir. 1108'de (1696) Belgrad muhafızlığına tayin edilmiş ve Elmas Mehmed Paşa'nın şehit edilmesi üzerine sadrazamlığa getirilmiştir. 1110'da (1699) Avusturya, Lehistan, Venedik ve Ruslar ile anlaşma imzalamıştır. Şeyhülislâm Fezullah Efendi ile arası açılan Hüseyin Paşa 1114'te (1702) sadarettten istifa etmiş ve yerine Daltaban Mustafa Paşa getirilmiştir. Eylül 1702'de vefat eden Hüseyin Paşa Saraçhane yakınlarında hazırlattığı türbeye defnolunmuştur¹⁴⁹.

Diğer Hüseyin Paşa: Mezemorta Hüseyin Paşa, Amcazâde'nin azlinden sonra kapudan olmuştur. Altı yıl kadar II. Mustafa döneminde kapudanlık yapıp donanma ile çıktığı birçok seferde büyük başarılar sağlayarak dönmüştür. 15 Rebiülevvel 1113'te (20 Ağustos 1701) vefat etmiş ve Sakız'da defnolunmuştur¹⁵⁰.

Abdülfeâtâh Paşa: Mezemorta Hüseyin Paşa'nın etbandan olan Abdülfeâtâh Paşa, Cezayir'den beraber gelmiştir. Efendisi himmetiyle kaptanıderya zümresine girmiş, on beş yıl kadar kaptanlar maiyetinde Akdeniz'i muhafaza etmiş ve çoğu kez başarılı olmuştur. Hüseyin Paşa'nın vefatından sonra II. Mustafa döneminde kapudanlığa getirilmiştir. Vücuduna felç isabet ettiğinden dolayı İstanbul gümrüğü malından günlük yüz yirmi akçe ücret ile emekliye ayrılmış ve Şaban 1114'te (Aralık/Ocak 1702-1703) yerine Aşçı Mehmet Paşa geçmiştir¹⁵¹.

Mehmed Paşa: Aslen Rodoslu olan Aşçı Mehmed Paşa kalyonlar kapudanı olup Abdülfeâtâh Paşa yerine geçmiştir. Karadeniz sahillerini muhafaza ettiği sıralarda III. Ahmed'in cülusunun duyulması üzerine Âsitâne-i saâdete gelmiş, kapudanlık Çerkes Osman Paşa'ya verilmiş, Aşçı Mehmed Paşa ise kalyon kapudanlığı rütbesine tenzil olunmuştur. On yıl kadar bu minval üzereyken 25

¹⁴⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 342b-343a.

¹⁴⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 343a-344b.

¹⁵⁰ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 344b-345a.

¹⁵¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 345b-346a.

Şevvalinde Damad Süleyman Paşa'nın azl edilmesiyle ikinci defa kapudan olmuştur¹⁵².

Osman Paşa: Çerkes asıllı olan Ebû Tavk Elhâc Osman Paşa, padişah hizmetine layık görülerek IV. Mehmed zamanında saraya çerağ edilmiş, II. Süleyman döneminde silâhtarâgalık yapmış ve 1105 Rebûlevveli evâhırında (Kasım 1693) II. Ahmed'in himmetiyle rikâb kaymakamı olmuştur. Bu vesileyle de Ümmügülsüm Sultan ile nikahlanmıştır. Mısır'ın yanı sıra birçok vilayette valilik, bir iki defa İstanbul kaymakamlığı yapmıştır. Rakka valisi iken Aşçı Mehmed Paşa yerine kapudan olmuş, Karadeniz seferine çıkmıştır. 1116 Cemâziyelâhır'nde (Ekim 1704) azledilerek makamına Baltacı Mehmed Paşa getirilmiştir. Üçüncü kez Sayda valisi iken 1139 Cemâziyelevveli'nin evâsıtında (Ocak 1727'de) vefat etmiştir¹⁵³.

Mehmed Paşa: Aslen Kastamonulu olan Baltacı Mehmed Paşa Âsitâne-i saâdete gelerek hemşehrileri vasıtasıyla baltacılar zümresine dahil olmuştur. 1106 tarihinde (1694-1695) yazıcı halifelîği ile şöhret bulmuştur. Daha sonra kendisine Kastamonu mütevelliliği verilmiş, 1115'te (1703-1704) büyük mîrâhurluğa tayin edilmiş ve 1116 Cemâziyelâhır evâsıtında (Ekim 1704) kaptanıderya olmuştur. Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın sadareten azledilmesiyle yerine geçmiş, 1118 Muharremi'nde (Mayıs 1706) azledilerek yerine Çorlulu Ali Paşa getirilmiştir. Daha sonra Halep ve Erzurum valiliğine ve 1122 evâsıtında (1710) Köprülüzâde Nûman Paşa'nın azledilmesiyle ikinci defa sadrazamlığa getirilmiştir. Ruslar üzerine yapılacak sefere tayin edilip barış teklifine zorlanmıştır. Taraflar arasında yapılan antlaşma neticesinde İstanbul'da aleyhine bir gurubun oluşmasına sebep olmuştur. Edirne'ye gelen Baltacı Mehmed Paşa'dan sadaret mührü alınarak azledilmiştir. Hapsedildikten sonra Sakız'a sürülmüş, Limni'ye nakledilmiş ve orada ölmüştür¹⁵⁴.

Abdurrahman Paşa: Derya ümerasından Frenk Abdurrahman Paşa, Baltacı Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasıyla derya işlerindeki maharetinden dolayı kapudan olmuştur. Moskov çarınının barışı bozmasıyla Karadeniz'de donanma-yı hümayûn ile sefere çıkmıştır. 1117 ramazân-ı şerîfi evâhırında (Ocak 1706) kaza ile kalafatçılar ateşinden Tersâne-i Âmire'de kereste mahzeninin tutuşması sebebiyle kusurlu bulunarak katolunmuştur. Bir yıl kaptanlık yapmıştır¹⁵⁵.

Veli Paşa: Erzurûmî Süleyman Paşa'nın oğludur. Kapıcılar kethüdâsı iken beylerbeylik payesiyle kapudan olmuştur. 1118 Ramazân-ı şerîfi evâilinde (1706 Aralık ortaları) vezirlikle kubbealtı veziri daha sonra aynı senenin zilkadesi evâilinde vezirlik rütbesinden indirilmiştir. Emekliliği sırasında Edirne gümrüğünden günlük üç yüz akçe vazife ile Dimetoka kasabasına nakledilmiştir. 1121 evâhırında (1710) vezirlikle Sakız muhafazasına tayin edilmiş ve 1123 evâsıtında (1711) Mısır mansıbı

¹⁵² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 346a-346b.

¹⁵³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 346b-347b.

¹⁵⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 347b-349b.

¹⁵⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 349b-350a.

verilmiştir. Üç yıla yakın Mısır valiliği yapmış ve birçok hizmette bulunmuş, 1126 Şabanı'nda (Ağustos-Eylül 1714) azledilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Âsitâne'ye geldiğinde bin üç yüz kese mutâlebesi ve kethüdasıyla hapsedilmiştir. İki yıl kadar hapis sürecinden sonra 1128 evâsıtında (1716) Silâhdar Ali Paşa'nın zulmüyle katledilmiştir. III. Ahmed döneminde bir yıl kadar kapudanlık yapmıştır¹⁵⁶.

İbrahim Paşa: Mora Tripoliçe'de doğan Aşçı Hacı İbrahim Paşa daha sonra İstanbul'a gelerek Saray'a intisap etmiştir. Matbah-ı Âmire'de koyun kâtibi, pazarbaşılık ile çerağ edilmiş, Enderûn-ı Hümâyûn'da Çorlulu Ali Paşa'ya intisap etmiş ve Trablusşam valiliği sırasında kethüdalığı rütbesine ulaşmıştır. Daha sonra Veli Paşa yerine vezirlik payesiyle kaptanıderya olmuştur. 1121 Şabanı'nda (Ekim 1709) Mısır valiliğine getirilmiştir. Bilâhare emîrülhacılık ile Şam ve Halep eyaletleri tevcih olunmuş, Rebiülevvel 1129'da (Şubat-Mart 1117) Canım Hoca Mehmed Paşa'nın yerine ikinci kez kaptanıderyalığa getirilmiştir. Karadeniz'e başarılı bir seferden dönen İbrahim Paşa Kumkapı ile Yenikapı arasında kötü hava şartları nedeniyle iki kalyonun çarpışması, diğer taraftan Kurşunlumahzen arkalarında Uzunçarşılı adlı büyük kalyonun cebehanesine ateş isabet etmesiyle yanarak civardaki gemilere de sirayet etmesi sonucu kullanılamaz duruma gelmiştir. Bu sıralarda Edirne'de bulunan ve durumu öğrenen padişah, İbrahim Paşa'yı kusurlu görerek azletmiş ve Azak muhafızlığına tayin etmiştir. Daha sonra Kandiye valisi olup 1037 Şabanı'nda (Nisan-Mayıs 1628) vefat etmiştir¹⁵⁷.

Mehmed Paşa: Eğribozlu Köseç Ali Paşazâde Mehmed Bey Tersâne-i Âmire'de kethüdâ olduktan sonra kapudan paşa olmuş, 1137 (1724-1725) senesinde vefat etmiştir. III. Ahmed döneminde iki yılı aşkın bir süre kapudanlık görevini yürütmüştür¹⁵⁸.

Ahmed Paşa: Hacı Ahmed Paşa İstanbul'a gelip bazı dostları aracılığı ile Bostancı Ocağı'na çerağ edilmiştir. Bostancıbaşı olduktan sonra beş altı yıl bu görevde bulunmuş, Mehmed Paşa'nın azlinden sonra vezirlikle kapudan olmuştur. 1124 evâhırında (1712) Âsitâne-i Saâdet kaymakamı Çelebi Mehmed Paşa, Özi taraflarına tayin edilince Ahmed Paşa yerine kaymakam olmuş ve Kapudâne-i hümâyûn kaymakamı İbrahim Hoca'ya kapudanlık rütbesi verilmiştir. Ali Paşa'nın Mora fethinden sonra Ordu-yı Hümâyûn ile Âsitâne-i Aliyye'ye gelmesiyle Rodos'a sürülmüş 1127 evâsıtında (1715) Rodos'ta katl olunmuştur. III. Ahmed döneminde bir yıldan fazla kapudanlık yapmıştır¹⁵⁹.

İbrahim Hoca: Orsa-poça olarak bilinir. Âsitâne-i saâdete geldiğinde ilk olarak bostancılar odasında nefer olmuş ancak ayıplanacak davranışlarının çokluğu sebebiyle söz konusu ocaktan uzaklaştırılmıştır. Daha sonra hizmeti mukabili

¹⁵⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 350a-351a.

¹⁵⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 351a-352b.

¹⁵⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 302b-303a.

¹⁵⁹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 353a-353b.

kalyon kapudanı, sonraki süreçlerde ise riyâle, patrona ve kapudane olmuştur. 1125 rebî'inde (Mart-Nisan 1713) sadrazam Süleyman Paşa ile makamlarını değiştirerek Süleyman Paşa kapudanlık rütbesine, İbrahim Hoca ise sadaret makamına getirilmiştir. Ancak leventlikten yetiştiğinden saltanat adabı ve usulünden bi-haber olması nedeniyle yirmi iki gün kadar sadareten sonra azledilerek, katl olunmuştur¹⁶⁰.

Süleyman Paşa: Abaza Damad Süleyman Paşa, IV. Mehmed döneminde Sarây-ı Hümayun'a dahil olmuş ve silâhdar ağalık rütbesine erişmiştir. Silâhdar ağalıktan vezirlik ile Kıbrıs valisi olmuştur. 1125 Rebülevvelinde (Mart-Nisan 1713) kapudanlık rütbesi verilmiş sadarete ise İbrahim Hoca getirilmiştir. Şevval 1125'te (Ekim-Kasım 1713) Kandiye muhafazasına Sinan Paşa tayin edilmiş ve makama ikinci kez Aşçı Mehmed Paşa getirilmiştir. 1127 Zilhiccesi'nde (Kasım-Aralık 1715) Silahdar Ali Paşa iradesiyle katledilmiştir. III. Ahmed döneminde beş ay sadrazamlık ve yedi ay kadar kapudanlık yapmıştır¹⁶¹.

Diğer Süleyman Paşa: Liman reisi Süleyman Hoca olarak bilinir. İzmir'de doğmuş akrabalarından biri marifetiyle Cezayir tarafına yönelmiş orada yetişerek sefine hâceliği rütbesine ulaşmıştır. Cezayir dayısı ile aralarının açılması üzerine İstanbul'a gelerek Mezemorta Hüseyin Paşa'nın kaptanlığı sırasında kalyon kapudanlıklarından birinde istihdam edilmiştir. Bir müddet sonra liman reisliğine getirilmiş, 1126 (1714-1715) senesinde Aşçı Mehmed Paşa'nın ikinci defa azledilmesiyle kapudan olmuştur. Yaklaşık iki yıl kadar kapudanlık yaptıktan sonra Akdeniz'den Adana muhafazasına ve Mora seferi senesinde Eğriboz muhafazasına memur ve Varadin seferi sırasında kalyonlar kapudanı olup donanma-yı hümayun ile Körfez'e yönelmiştir. Dönüşte Kaptanıderya İbrahim Paşa'nın azliyle ikinci defa vezirlikle kaptanıderya olmuştur. 1133 (1720-1721) senesinde donanma-yı hümayun ile Akdeniz'e çıkıp müptela olduğu illet sebebiyle Büyük Değirmenlik adası civarında vefat etmiştir. Cenazesi Sakız'a nakl olunmuş ve Abdülfettah Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kapudanlık vekaleti Rodos beyi Süleyman Paşa'ya verilmiştir¹⁶².

Mehmed Paşa: Canım Hoca Elhâc Mehmed Paşa Mora yarımadasının Koron şehrinde doğmuştur. Denizcilik ilmine dair eğitimini tamamladıktan sonra sefine reisi olmuş, hemşerisi Abdülfettah Kapudan ile Cezayir'e gitmiştir. Oradan da Trablus'a geçerek evlenmiş ve şöhret kazandıktan sonra gemi ile Akdeniz'e geçmiş, iki kez esir edilmiş ve kurtulduktan sonra yine Trablus'a gelip memleketin valisi Halil Paşa ile bir hususta aralarında anlaşmazlık çıkması üzerine hacca gitmiştir. Daha sonra Devlet-i Aliyye'ye gelerek 1117'de (1705-1706) kalyonlar kapudanı olmuştur. 1129 evâilinde (1716 sonları) kapudanlıktan azledilerek yerine ikinci kez Kethüda İbrahim Paşa getirilmiştir. Mehmed Paşa hapis, müsadere ve katl

¹⁶⁰ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 353b-354b.

¹⁶¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 354b-355a.

¹⁶² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 355a-357a.

korkusuyla Trablus'a firar etmiş ve davet üzerine Sinop'ta gemi inşasına tayin edilmiştir. 1143 (1730-1731) tarihinde Hafız Ahmed Paşa'nın azledilmesiyle ikinci kez kapudan olmuştur. 1144 Rebûlevvelinde (Eylül-Ekim 1731) Resmo eyaletiyle azledilip makamına Şahin Mehmed Paşa getirilmiştir. 1145 Zilhiccesi'nde (Eylül-Ekim 1731) üçüncü kez kapudan olmuştur. Akdeniz'e çıkarak yaklaşık dört yıl burayı muhafaza etmiştir. 1149'da (1736-1737) Rusya seferine ince donanma ile yardıma gitmiştir. Kış mevsiminin Kırım sahillerinde geçirilmesi ferman olunmasına rağmen İstanbul'a dönünce azledilmiş ve makamına Ali Kapudan getirilmiştir. Daha sonra hac görevini ifa etmek üzere gittiği yerde vefat etmiştir¹⁶³.

Mustafa Paşa: Nevşehirli İbrahim Paşa ülfeti münasebetiyle kendisine damat edinmiş idi. Edirne'de rikâb-ı hümâyun kaymakamı olduğu sıralarda mîrâhûr-ı sâni, daha sonra kapıcılar kethüdâsı olmuştur. Tevkii Mehmed Paşa'nın sadareten azledilmesiyle İbrahim Paşa sadrazamlığa getirilmiş, Mustafa Paşa ise vezarette tevkii olmuştur. 1133 evâhırında (1721) Süleyman Paşa'nın mahlûlünden derya kalemi tevcihinin kendisine bırakılmasının belirtilmesi üzerine kaptanıderya olmuştur. On yıl kadar kapudanlık süresince asla herhangi bir tarafa donanma-yı hümâyun ile sefere çıkmamış, Akdeniz muhafazasına vekilini göndermiştir. 1143 Muharremi'nde (Temmuz-Ağustos 1730) Ordu-yı hümâyun'un Üsküdar'a gelmesiyle Âsitâne-i Aliyye'de kaymakam bulunan Mustafa Paşa meydana gelen büyük fitne/Patrona Halil İsyanı'nda katl olunmuştur. Makamına Abdi Kapudan getirilmiştir¹⁶⁴.

Abdi Paşa: Kalyon kapudanı iken riyâle, patrona ve daha sonra kapudâne-i hümâyun kapudanı olmuştur. III. Ahmed'in emriyle Kaymak Mustafa Paşa'nın azledilmesi üzerine beylerbeyi payesi ile kapudanlığa getirilmiştir. I. Mahmud'un tahta çıkmasıyla birkaç gün içinde kapudanlık Ahmed Paşa'ya verilmiş, Abdi Paşa'ya ise Resmo tevcih edilmiştir. Zilkade 1143'te (Mayıs-Haziran 1731) Canım Hoca Mehmed Paşa'nın ikinci kez azledilmesiyle ikinci defa kapudan olmuş, Resmo'dan İstanbul'a gelinceye kadar kapudanlık vekaletine Murâbit Hacı Hüseyin Paşa tayin edilmiştir. 20 Rebûlevvel 1144'te (22 Eylül 1731) kapudanlık Şahin Mehmed Paşa'ya tevcih edilmiş Abdi Paşa'ya yine Resmo sancağı verilmiş ve bu zat orada vefat etmiştir¹⁶⁵.

Ahmed Paşa: Çerkes Osman Paşazâde Hâfız Ahmed Paşa'dır. 1135 evâilinde babası Sayda'dan sonra Şam valiliğine getirilince Sayda beylerbeyliği Ahmed Paşa'ya verilmiştir. 1136 evâsıtında (Şubat 1724) III. Ahmed'in kızı Hatice Sultan ile nikâhlanmıştır. 1140'ta (1727-1728) arpalık ile Yenişehir sancağı tevcih olunmuş, kubbealtı vezirliği ve 1143'te (1730-1731) Abdi Paşa'nın ilk defa azliyle kapudanlık

¹⁶³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 357a-358b.

¹⁶⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 358b-359b.

¹⁶⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 359b-360b.

verilmiştir. Kendisine Sayda'dan sonra Aydın eyaleti tevcih olunmuş, yolculuk sırasında vefat etmiştir¹⁶⁶.

Mehmed Paşa: Şahin Mehmed Paşa kul kethüdâsı Türk Şaban Ağa'nın kölesi olup daha sonra Yeniçeri Ocağı'nda yetişerek "çorbacı", "turnacı" ve "saksoncubaşı" olmuştur. Zağarcıbaşı iken İran senesinde ağa vekili olup gösterdiği gayretler neticesinde kendisine beylerbeylik verilmiştir. 1138 evâhırında İnebahtı sancağı ihсан olunmuştur. 1143 Ramazan'ında (Eylül-Ekim 1730) Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın azliyle Yeniçeri ağalığı tevcih edilmiştir. 27 Rebiülevvel 1144'te (29 Eylül 1731) Abdi Paşa'nın ikinci defa azledilmesiyle kapudanlık rütbesine terfi olunmuştur. 1144 Cemâziyelevveli evâhırında (Ekim 1731) azledilmesiyle yerine Murâbıt Kapudan getirilmiştir. 1148'de (1735-1736) Bender seraskeri iken vefat etmiştir¹⁶⁷.

Hüseyin Paşa: Akdeniz sahillerinde meydana gelen savaşlarda tecrübe kazanan Murâbıt Elhâc Hüseyin Hoca kalyon kapudanı olduktan sonra riyâle, patrona, kapudâne-i hümayun kapudanı ve liman reisi olmuştur. Abdi Kapudan ikinci kez kapudan olarak İstanbul'a gelince vekil tayin edilmiş ve 1144 evâsıtında (1731 sonları) vekaleten ve on gün kadar asaleten beylerbeylik rütbesi verilmiştir. Altı ay kadar kapudan olduktan sonra azledilmiş ve makamına Silâhdar Bekir Paşa getirilmiştir¹⁶⁸.

Ebûbekir Paşa: Aslen İstanbulludur. Sarây-ı hümayuna girerek yükselmiştir. 1141 (1728-1729) tarihinde silâhdarlık verilmiştir. 1143 evâilinde (1730) vezaretle Anadolu eyaleti ihсан olunmuş ve Ayşe Sultan¹⁶⁹ ile evlenmiştir. 1144'te (1731-1732) Ali Paşa'nın sadarete teşrif etmesiyle, Asitane'ye davet edilerek Murâbıt Elhâc Hüseyin Paşa'nın azliyle kapudanlığa getirilmiştir. 1145 Zilhicce'si (1733) evâhırında kapudanlıktan azledilerek üçüncü kez Canım Hoca Elhâc Mehmed Paşa'ya bu görev verilmiştir. Daha sonra Konya ve Adana valilikleri tevcih edilmiş, yedi yıl kadar da Kefe valiliği yaptıktan sonra Vidin eyaletine getirilmiştir¹⁷⁰.

Ali Paşa: Laz Ali kapudandır. Sakız senesinden beri mîrî kalyonlar ile Akdeniz'i gezmiş, derya fenninde yetiştikten sonra kalyonlar kapudanı ve ardından riyâle, patrona ve kapudane olup 1149 Şaban'ında (Aralık-Ocak 1736-1737) Canım Hoca Mehmed Paşa'nın üçüncü defa azledilmesiyle de beylerbeyi rütbesi ile kaptanıderya olmuştur. Azlolanmasını müteakip 1149 Ramazân-ı şerifi evâsıtında (Ocak 1737) vefat etmiştir¹⁷¹.

¹⁶⁶ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 360b-361a.

¹⁶⁷ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 361a-361b.

¹⁶⁸ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 361b-362a.

¹⁶⁹ Diğer bazı kaynaklarda Ebûbekir Paşa'nın II. Mustafa'nın kızlarından Safiye Sultan'ın üçüncü eşi olduğu belirtilir. Bk. Danişmend, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 211; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 77.

¹⁷⁰ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 362a-363a.

¹⁷¹ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 363a-363b.

Süleyman Paşa: Donanmadan yetişmiş Ramazan 1149'da (Ocak-Şubat 1737) Aylaz Ali Paşa yerine vezaret rütbesi ile kapudan olmuştur. Beş yıla yakın kapudanlık yapmış ve zamanında meşhur olmuştur. 1154 (1741-1742) senesinde müptela olduğu hastalıktan vefat etmiştir. Üsküdar'da Tunusbağı yakınlarına defnedilmiştir¹⁷².

Mustafa Paşa: Mısır valisi iken vefat eden Kara Mustafa Paşa'nın oğludur. Silâhşorân-ı şehriyârî zümresinden olan Mustafa Paşa mîrâhur-ı sânilikten kısa süre sonra mîrâhur-ı kebîr olmuştur. 1149'da (1736-1737) vezaretle Selanik'e vali, Süleyman Paşa fevtinden sonra kaptanıderya olmuştur. Yine aynı sene Akdeniz'i muhafaza edip döndükten sonra sürgün edilmiş ve malları müsadere edilerek makamına Osman Paşazade Ahmed Paşa getirilmiştir. 1157 evâsıtında Râtıb Ahmed Paşa'nın azledilmesiyle ikinci defa kaptanıderya olmuştur. 1159'da (1746-1747) bazı kusurlarından dolayı makamına Mahmud Paşa getirilerek kendisine Selanik eyaleti tevcih edilmiş ve ardından Hanya muhafızlığı verilmiştir¹⁷³.

Ahmed Paşa: Rumeli-Yenişehir'de doğan Râtıb Ahmed Paşa babasının maiyetinde İstanbul'a gelmiştir. İran taraflarına sipehsâlâr olarak tayin olunan pederinin savaş esnasında şehit olmasıyla kendisine vezirlikle Rumili beylerbeyliği verilmiştir. Daha sonra diğer bazı eyaletlerde vali 1157 Rebiülâhır'ında (Mayıs-Haziran 1744) Mustafa Paşa'nın ilk azliyle kapudanlığa getirilmiştir. Akdeniz seferine çıkmış ve 16 Şevval 1157'de (22 Kasım 1744) kapudanlıktan Mora eyaletine nakledilmiştir. Yerine ikinci kez Mustafa Paşa getirilmiştir¹⁷⁴.

Mahmud Paşa: Soğanyemez Mahmud Paşa olarak bilinmektedir. Silâhşor zümresinden olup, Mustafa Paşa'ya vezirlik rütbesi verilmesiyle mîrâhurluğa getirilmiştir. Bir süre sonra kapıcılar kethüdâsı olmuş, Mustafa Paşa'nın ikinci kez azledilmesiyle kaptanıderya olmuştur. 1159 Şabanı'nda (Ağustos-Eylül 1746) Aydın eyaleti tevcih edilmiş ve orada vefat etmiştir¹⁷⁵.

Sonuç olarak, Şehrîzâde Mehmed Said'in Rebiülevvel 1162'de (Şubat-Mart 1749) kaleme aldığı kaptanıderya biyografilerini ihtiva eden *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika Bi'l-bihâr* isimli eseri bu alanda yapılan ilk müstakil çalışmalardandır. Eserde ilk kaptanıderya kabul edilen Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlanılarak Soğanyemez Mahmud Paşa'ya kadar sırası ile farklı uzunluktaki kaptanıderyaların isimleri, aslen nereli oldukları, intisap ettikleri kimseler, sarây-ı hümayûna gelişleri, aldıkları eğitim, görevleri, ismen kimden sonra kapudan oldukları, faaliyetleri, hangi padişah döneminin kaptanlarından oldukları, azledilişleri, tekrar kaçınıcı kez göreve getirildikleri, nasıl vefat ettikleri, nerede medfûn oldukları gibi bilgiler tasrih edilmiştir. Eserde işaret edilen yer adları İstanbul'un toponimisi bakımından da

¹⁷² *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 363b-364a.

¹⁷³ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 364a-364b.

¹⁷⁴ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 364b-365b.

¹⁷⁵ *Zübdetü'l-Abbâr*, vr. 365b- 366a.

önem taşımaktadır. Öte yandan söz konusu bu bilgilerin kaynaklar ışığında ele alınmış olması telifte takip edilen yol hususunda da bizlere fikir vermektedir.

Zübdetü'l-Abbâr her ne kadar *Tuhfetü'l-Mustafaviyye*'nin muhtasarı görünümünde olsa da muhteva cihetinden daha hacimli hatta yirmi kadar daha fazla kaptan paşanın hal tercümelerini ihtiva etmektedir. Yani *Tuhfetü'l-Mustafaviyye*'de Baltaoğlu Süleyman Bey'den Baltacı Mehmed Paşa'ya kadar olan kaptan paşalar yer alırken *Zübdetü'l-Abbâr*'da ayrıca yukarıda isimleri zikredilen Frenk Abdurrahman Paşa'dan Soğanyemez Mahmud Paşa'ya kadar gelen kaptanıderyaların biyografileri de bulunmaktadır. Dahası *Zübdetü'l-Abbâr*'ın sonunda yer alan fihristte Soğanyemez Mahmud Paşa akabinde Şehsuvarzâde Mustafa Paşa, Ebûbekir Paşa ve Durak Mehmed Paşa gibi kaptan paşalara sadece ismen yer verilmiş olması müellifin eserini Durak Mehmed Paşa'ya kadar mı getirmeyi hedeflediği sorusunu da akla getirmektedir.

Yukarıda vermiş olduğumuz izahattan önemini ortaya koymaya çalıştığımız Şehrîzâde Mehmed Said'in *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika Bi'l-bihâr* isimli eseri kaptanıderya biyografilerini tetkik edecek araştırmacıların müstağni kalamayacağı önemli bir eserdir.

Kaynaklar

Kaynak Eserler

- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ-Kesfi'z-Zunûn 'an-Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, II, İstanbul 1366-1947.
- Kâtib Çelebi, *Fezleke*, [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)], haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yay., II, İstanbul 2016.
- Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1952.
- Na'imâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'imâ*, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., VI, Ankara 2014.
- Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, İstanbul 1285.
- Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Abbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 2548, vr. 292a-292b.
- _____, *Tuhfe-i Mustafâviyye Fî Beyân-ı Kapudânân-ı Devlet-i Aliyye*, haz. Davut Adlığ, Efe Akademi, İstanbul 2020.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Aktı, Yunus, *Ahmed Nazîf Efendi ve Nakîbüleşraflara Dair Eseri: Riyâzû'n-Nukabâ, Talil Metin*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 10.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Çoşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Beyoğlu (Yatak), Süleyman, "Sadrazamlar ve Kapudan-ı Deryalar Hakkında Yazılan Biyografik Eserler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 69, İstanbul 1990, s. 142.
- Bilici, Faruk, *Şehrîzâde Mehmed Said Efendi'nin Târîh-i Neşvedâ Metni*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1974 (Mezuniyet tezi).
- _____, "Şehrîzâde Mehmed Said", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 473.
- Bostan, İdris, "Kapudan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul 2001, s. 354-355.
- Bursalı Mehmed Tâhir, "Şehrîzâde Mehmed Said Efendi", *Türk Yurdu*, cild: 6, sayı: 62, (30 Mart 1330), s. 2070.
- _____, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, III, İstanbul 1342.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, 5, İstanbul 1971.
- Köprülü, Orhan F., "Hâfız Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 84-85.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Hüseyni Fevzi Kurtoğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 450-451.
- Özbaran, Salih, "Kapudan Pasha", *The Encyclopaedia of Islam (EI)*, (İng.), Vol IV, Leiden 1978, pp. 571-572.
- Özcan, Abdülkadir, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- _____, "Hafid Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 111-112.
- _____, "Mustafa Paşa, Zurnazen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, Ankara 2020, s. 346-348.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Kaptan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, Eskişehir 2001, s. 206-210.
- Sevinç, Nurten, *Şehrîzâde Mehmed Said ve Kurretü'l-Ebsâr (Târîh-i Neşvedâ) Adlı Eseri: Tablil ve Metin*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.
- _____, "Şehrîzâde Mehmed Said: Hayatı ve Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 20 (2022 Güz), s. 211-237.
- _____, "Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zubdetu-l-ahbar-el-muta-allika-bi-l-bihar> (08/01/2022).
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Yay., Ankara 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

Extended Summary

In the XVIII. century, there were works written following the old tradition in the genre of biography, as well as independent works according to professional groups. Undoubtedly, in addition to general biographies, there are also biographies of captains, who have an important place in our cultural history.

The translated biographies of those who were appointed to the office of captain-general, the supreme commander of the Ottoman naval forces and commander-in-chief of the navy, were written by many authors and various works were created. One of these works is Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr, which is among the written sources of Ottoman history but was not used as a source until recently. The author's line copy is found in Istanbul University Rare Works Library, TY, nr. 2548, TY, nr. 2548, between 291b-366b, is important for being one of the first examples of its kind.

This study focuses on Zübdetü'l-Ahbâr written by Şehrîzâde Mehmed Said. The author and Zübdetü'l-Ahbâr, its sources, the connection of the work with Tuhfetü'l-Mustafaviyye and the biographies of the captain pashas in the manuscript are discussed.

As far as can be determined, the first work devoted to the biographies of captains is Tuhfetü'l-Mustafaviyye fi-Beyân-ı Kapudanân-ı Devlet-i 'Aliyye. In this work, which was written at the request of Şehsuvar-oğlu Mustafa Pasha, the author gives the biographies of the captains-derya from Baltaoğlu Süleyman Bey to Baltacı Mehmed Pasha (1704-1 month, 19 days). However, Şehrîzâde made some abbreviations in his work in line with the advice of some learned people and wrote Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr in Rebî'ülevvel 1162 (February-March 1749) and presented it to Es-Seyyid Mustafa Pasha. Although the work, which is devoted to the biographies of the captain pashas starting from Baltaoğlu Süleyman Bey, who is considered to be the first captain-general, to Soğanyemez Mahmud Pasha (1746-7 months, 12 days), is known to be a miscellany of Tuhfetü'l-Mustafaviyye, it is important in that it contains the biographies of about twenty captain-generals of different lengths from Frenk Abdurrahman Pasha to Soğanyemez Mahmud Pasha.

In Zübdetü'l-Ahbâr, the expression is very clear and precise. The work gives information about the names of the captain pashas whose biographies are given, where they were originally from, the people they were initiated by, their arrival at the palace, the education they received, their duties, which of them were among the viziers and emirs, after whom they served as captain pashas, their activities, which sultan they were captains under, the reasons for their dismissal, the number of times they were reinstated, how they died, and where they were buried. While dwelling on these issues, the author often observes the order of events and uses sentences skilfully and without bloating, without disturbing the integrity of meaning. In addition to the prose, which we can call a simple summary, the work is adorned with poems written under headings such as couplets, li-münşihî, Târîh, and Mısra'. The work is not shallow in terms of classification and organisation, with fifteen

lines in each of its pages. Not all captain pashas have the same number of lines, and some are more detailed than others. The author's mistakes and omissions in some dates and names have been corrected as much as possible in the footnotes.

While composing *Zübdetü'l-Ahbâr*, Şehrîzâde made use of various works by occasionally mentioning the name of the source or the name of the author. Kâtib Çelebi's *Tuhfetü'l-Kibâr*, Osmanzâde Ahmed Tâib's *Hadikatü'l-Vüzerâ*, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi's *Ravzatü'l-Ebrâr*, Na'imâ Târîhi and the draughts of the history written by Şârihülmenârzâde Ahmed Efendi, one of its sources, among these works are, *Takvimü't-Tevârih Zeyli*, *Târîh-i Râsid*, *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* and the history of his father, and *Tuhfetül-Elbâb* based on Şemseddîn-i Bağdâdî. From time to time, the author also gives clues about his historiography by using his sources on the subject in a comparative manner.

While there are similarities between *Zübdetü'l-Ahbâr* and *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* in terms of volume and content, there are also aspects in which these two works differ from each other. Again, the information given from time to time in both works is in parallel and complementary to each other with some differences in expression. Furthermore, the author sometimes feels the need to change the information given in *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* because he thinks that it is incomplete or incorrect. In *Zübdetü'l-Ahbâr*, Şehrîzâde sometimes fills in some dates that he did not mention in *Mustafaviyye*. Sometimes, although he refers to *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* for the details of the relevant issue, we see that he does not give details about the situation there either and refers it to the opinion of historians.

Şehrîzâde Mehmed Said's *Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika Bi'l-bihâr*, the importance of which we have tried to reveal from the explanations we have given in our study, can be said to be an important work that researchers who will examine the biographies of captains and captains cannot remain contented.

“HACİVAT VE KARAGÖZ NEDEN ÖLDÜRÜLDÜ?” FİLMİ ÜZERİNDEN OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ'NE BAKMAK

Yunus Arifoğlu*

Öz

Sinema yeni bir anlatı türü olarak dünyamıza girerek hayatımızı renklendiren bir mecra da oldu. Hayatı, insanı ve hikayesini konu edinerek ferdi ve toplumu hem oyalayıcı, eğlendirici bir rol üstlendi hem de yönlendiriciliğiyle aktif bir aparata dönüştü. Toplumlar için yeni bir eğlence aracı olan sinema, devletlerin de müdahale alanı haline gelmekten kendisini kurtaramadı. Hem eğlendiren hem öğreten yönüyle etkili bir araç olan sinema, aynı zamanda etkili bir yönlendirici, algıyı inşa edici ve manipülasyon yapıcı yönleriyle de öne çıktı. Devletler sadece sansür ve ondan kaynaklı yollarla sinemayı kısıtlamadılar, ideolojilerini hâkim kılmada da sinema, en önemli araçlardan birisi oldu. Bu minvalde sinema ideolojik bir aygıt da dönüştü. Sinema aynı zamanda tarihi anlatmada ve onu yeniden kurgulamada da öne çıktı. Tarihi canlandırmada ve anlamada etkili anlatı türlerinden birisi haline geldi. Bu bağlamda farklı ve bütüncül bir anlatı türü olan sinema, tarihle güçlü bir ilişki geliştirmeye başladı. Dünya sineması tarihi filmler konusunda epeyce bir başarı elde etmesine rağmen bizde bu alan nakıs kaldı. Bu alanda sadece numunelerimiz vardır. Bunlardan birisi Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü? Filmidir. Bu çalışmada, söz konusu filmde Osmanlı Kuruluş Dönemi'ne bakılacak, film ve kuruluş teorileri karşılaştırılacaktır. Ayrıca filmin Osmanlı Kuruluş Dönemi ile ilgili yaklaşımı incelenecek, modern perspektifin ve Cumhuriyet Kurucu ideolojisinin film üzerindeki yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Anlatısı, Osmanlı, Kuruluş, Sinema, Hacivat, Karagöz.

---

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Odunpazarı Eskişehir/Türkiye, ynsarfglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7931-8617

Examining the Ottoman Foundation Period through the Film “Why were Hacivat and Karagoz Killed?”

Abstract

Cinema entered our world as a new type of narrative and became one of the factors that colored our lives. Cinema has taken on the role of distracting and entertaining the individual and society by focusing on life, people, and their stories. And with its manipulative side, it turned into an active apparatus. In this way, cinema has turned into an ideological device. Cinema also came to the fore in telling history and reconstructing it. Cinema has become one of the most effective narrative genres for animating and understanding history. In this context, cinema, which is a different and complete narrative genre, began to develop a strong relationship with history. Although world cinema has achieved quite a bit of success in terms of historical films, this field has remained incomplete for us. We have only a few examples in this area. Why were Hacivat and Karagoz killed? It is one of the examples describing a historical period. In this study, the Ottoman Establishment Period will be examined based on this movie. The film and the many theories of establishment will be compared, and the position of the film in this context will be examined. In addition, the film's approach to the Ottoman Establishment Period will be examined. And the effect of the modern point of view and the founding ideology on the film will be evaluated.

Keywords: History Narrative, Ottoman, Foundation, Cinema, Hacivat, Karagoz.

Giriş

19. yüzyılın sonunda dünyamıza giren sinema, pek çok yönüyle hayatı kuşatan bir aygıtta dönüştü. Sinema toplumların kendilerini, hikayelerini anlatabildikleri yeni bir araç oldu ve zaman içerisinde en etkili araçlardan biri haline geldi. İnsanın neredeyse bütün duyularına hitap etmesiyle diğer anlatı biçimlerinin önüne geçti.

Toplumlar için yeni bir eğlence aracı olan sinema, devletlerin de müdahale alanı haline gelmekten kendisini kurtaramadı. Hem eğlendiren hem öğreten yönüyle etkili bir araç olan sinema, aynı zamanda etkili bir yönlendirici, algıyı inşa edici ve manipülasyon yapıcı yönleriyle de öne çıktı. Devletler sadece sansür ve ondan kaynaklı yollarla sinemayı kısıtlamadılar, ideolojilerini hâkim kılmada da sinema, en önemli araçlardan birisi oldu. Bu yönleriyle Hollywood'un elinde iyi bir oyuncuğa dönüşen sinema, Amerikan kültürünü dünyaya yaymada, empoze etmede ve zihinlere kazımada önemli ölçüde başarı elde etti.

Bizim sinemamız da kurucu unsurun ideolojisi ekseninde şekil bularak onun rengiyle yoğruldu. Bu ideolojik pencere her ferde yansıdığından insanların kendilerini ondan arı tutabilmelerinin imkânı da önemli ölçüde kalmamıştır. Bundan dolayı sinema, gerek bilinçli olarak kurucu ideolojinin bir aparatı haline geldi gerekse dolaylı yollardan kurucu ideoloji kendisini bir şekilde onun içine zerk etti.

Bu minvalde bizde de sinema pek çok yönden yönlendirmede ve algıyı inşa etmede kullanılışlı bir aparat haline geldi. Özellikle kurucu ideolojinin önemli bir aygıtı oldu. Ya bu ideolojinin etkisine doğrudan girdi veya bakışından etkilenerek tarihe, hayata bu açıdan baktı. Toplumun, diline, kültürüne ve inandığı şeyleri ters yüz etmede, onları küçümseyerek bayağlaştırılmada kendisine verilen görevi yerine getirmede Hollywood kadar başarılı olamadıysa da tahrif etmeyi de bildi. Sinemamızın ilgilendiği konular içerisinde tarihi konular da yer aldı. Elbette tarihi konuları ele alan filmler de kurucu ideolojinin bakış açısından payını aldı.

Sinema tarihin bir laboratuvarı, geçmişin daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir araçtır. Burada laboratuvardan kasıt tarihsel bilgi çerçevesinde onu canlandırabilme imkanının olmasıdır. Bu bakımdan belki de ciltlerce kitabın izah edemediği bir konu film veya dizi aracılığıyla daha iyi kavranabilir. Tıpkı, “Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok” filminin savaşın trajedik yönüne vurgu yapması gibi, tarihin farklı yönlerini işleyen ve o dönemin anlaşılmasını sağlayan pek çok film vardır.

Bizde ele alınan tarihi filmler hep bir uçta olmak zorundaymışçasına işlenmişlerdir. Bu açıdan bir denge yakalanamamıştır. İki ayrı uçta gezinilmektedir. Bir şey (karakter, durum, olay) ya ifrata kaçılarak göklere çıkarılmakta veya tefrite düşürülerek yerin dibine batırılmaktadır. Bu bakış açısından karakterler de payını almaktadır. Ya kahraman ya hain, bu çizginin bir ortası yok gibidir. Bu belki de tarihe yaklaşımımızın da bir yansımasıdır.

Tarihe eğilen filmlerimizde belki de en önemli sorunlardan birisi, kendi geçmişimize karşı gayri ciddiyetle hareket edilmesidir. Parodi tarzda ele alınan tarihi filmler komedi döngüsüyle sunulur, böylece parodi içinde tarihe karşı sorumluluk hafifletilir ancak onun da hakkı verilmez. Bu minvalde pek çok film, tarihi mizansenleştirerek gülmeye güdümlü ancak subliminal mesaj vermekten uzak durulamayan şekilde işlenir. Filmlerde sadece konu ve ona yaklaşımda ciddiyetsizlik yok, dönemin ruhu büsbütün yok sayılır, tarihin kendine özgü koşulları görmezden gelinir. Ayrıca bu işler için ciddi bütçe ve ona uygun platformlar oluşturulmaz. Bu sebeplere binaen bir anlamıyla sinemamız elinde kendi tarihimiz pespaye bir hal alır. Hem oradaki toplum, kültür hem de tarih bayağlaştırılarak yargılanır. Böylece seyircinin algısında kurucu ideolojiye uygun bir tarih bakışı da inşa edilir. Ancak Hacivat&Karagöz Neden Öldürüldü? Filminin büsbütün olarak bu ekseninde işlendiği söylenemez. Her ne kadar basitleştirme söz konusu ise de tarihe olan yaklaşımı diğer filmlere nazaran daha dengeli bir şekilde ele alındığı görülmekte ve bu bilimin ilkelerine az çok uygun hareket edildiği saptanmaktadır.

Bu çalışmada bu filmden hareketle Osmanlı Kuruluş Dönemi'ne bakılacaktır. Film ve yığınla öne sürülen kuruluş teorileri karşılaştırılacak ve filmin bu bağlamdaki konumu irdelenecektir. Ayrıca filmin Osmanlı Kuruluş Dönemi ile ilgili yaklaşımı incelenecek, modern perspektifin ve kurucu ideolojinin filme olan etkisi değerlendirilecektir.

Hacivat&Karagoz Neden öldürüldü? Filmi üzerinden Osmanlı Kuruluşuna Bakmak

Bir tarihi dönemi işleme iddiasında olan filmlerden birisi de Hacivat ve Karagöz filmidir (Akay, 2006). Esas olarak bu iki menkıbevi karaktere odaklanan film, Osmanlı Kuruluş Dönemi hakkında da önemli bir panorama sunar. Filmde kuruluş dönemiyle ilgili ortaya sunulan yığınla teori arasında bir kolaj meydana getirildiği görülmektedir.

Hacivat ve Karagöz tarihi şahsiyetler mi? Yoksa efsanevi kişiler midir? (Aa&Aa, 2009, 3-4). Hususunda net bir kanı olmasa da, "Ateş olmayan yerden duman çıkamaz" atasözümüz (her ne kadar bir şayanın doğruluk payı olduğu anlamını taşısa da) bu minvalde herhalde bir fikir sunmaktadır. Efsanenin de bütün mahiyeti itibariyle olmasa da bir öze sahip olması da onların yoktan yaratılan menkıbevi kişiler olmadığını göstermektedir. Bir öze sahip olan bu şahsiyetler etrafında zamanla biriken anlatı, onları bir yandan büyüterek kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa, var olmalarını sağlamış hem de onları gerçeklikten kopararak efsaneyle mahdut kılmıştır. Belki de onların hala yaşamaları bu sayededir.

Karagöz sağlığı, masumiyeti ve ummiliği temsil ederken, Hacivat bilgili, kültürlü ve uyanıklığı simgeler. Filmin en önemli vurgusu ikili arasında meydana gelen atışmaların doğaalama olduğudur. Bu aynı zamanda bir hakikatın yansımasıdır. Onların sonraki zamanlarda güçlü tesir bırakmalarında bunun payı yüksektir.

Filmde taze kurulmuş bir devlet vurgusu etrafında cereyan eden hadiseler, parodi bil dille işlenmiştir. Filmde neredeyse her şey parodi ekseninde yürümektedir. Oyuncuların rollerini ustalıkla yerine getirdiği söylenebilir. Özellikle filmin müzikleri orijinal olup iyi seçilmişler ve ayrıca dönemi betimleyicidirler. Filmde abartı sanatı ve hikaye anlatma yeteneği ön plandadır. Filmin anlatım biçimi de menkıbevidir. Bunun Karagöz ve Hacivat ikilisinin menkıbevi yaşam biçimlerine uygun biçimde gelişmiş olması da neredeyse geri kalan her şeyi de bunun içine dahil etmiştir. Bu yönüyle film, sanki uzak bir evren ve zamanda adeta "Kaf Dağı'nın" ardında geçen bir hikayeyi canlandırmaktadır

Filmin girişinde değinilen, Eşrefoğlu Beyliği ve Timurtaş ile başlayan hadiseler dizisi bir gerçekliği barındırsa bile bayağlaştırılmaktan da geri durulmamıştır. Özellikle Eşrefoğlu Beyliği özelinde resmi yazışmaların alaya alınması göze çarpmaktadır. Bu, geri kalmışlıkta dilin ağdalı biçiminin etkili olduğu yargısı üzerine kurgulanmıştır (Kaynar&Kalkan, 2019). Yaratılan algı, "değerimen

sele gitmiş, sen şakşağını arıyorsun”, atasözünde vurgulandığı gibi devletin temel direkleri sarsılmış ama hala ıvır zıvır ile uğraşmaktadır gibi bir algının neticesiyle kurgulanmıştır. Bu bir kurgu olsa da böyle bir vurgu herhalde tarihin derinliklerinden günümüze yansıyan bir bakış açısının yansımasıdır.

Filmde Moğol baskısı ve etkisi canlı bir şekilde ele alınmıştır. Moğolların koyduğu vergi yükü altında kalan toplum göç etmekten başka da bir çare bulamamıştır (Erdem, 2003). “Tatar, anam bezdirdi beni” (Akay, 2006) vurgusu da bunun bir yansımasıdır. Bu baskı altında Osmanlı coğrafyasına yoğun göçler başlamıştır. “Yüklenip karanlığı, ışıklara yürürün, göç dedin hiç bitmez” müziği bu göç trajedisini anlamaya ve onunla bağ kurmaya imkan sağlamaktadır. “Taşı toprağı altın diye herkes Bursa’ya koştu” ifadesi bu şehrin insanlara belli imkanlar sunmasının bir neticesidir. Bu tespitler tarihsel verilerle de uyumludur. Nitekim İbn Battuta da kuruluş dönemi Osmanlı Bursa’sından sitayişle bahsetmektedir (İbn Battuta, 2017, 295296).

Film, Osmanlı coğrafyasına göç edenler içerisinde her kesimden insanın yer aldığına vurgu yapmaktadır. Göçebe, şehirli, köylü, yörük, Türkmen ve dahası bu göçenlerdendir. Hakikaten göç edenler arasında, alım, kadı, kâtip, esnaf her çeşit sınıftan insan yer almaktadır (Kafadar, 2021, 32-33). Gelenlerin içerisinde hırsız da var arsız da var. Soylular olabildiği gibi çingeneler de vardır. Tarihin her döneminde her çeşit insanın var olabileceğine dair vurgu, tarihin muhteşem bir yer olmadığı realitesine de uygun düşmektedir. Kuruluşta sadece ihtişamlı şahsiyetlerin değil, düzenbaz, hilekâr ve işini bilen insanların varlığını yansıtmaları önemli ayrıntıdır.

Tarih mükemmel bir yer olmadığı gibi tarihin hiçbir döneminde toplumun bir bütün olarak mükemmel olduğu söylenemez. Bir masal gibi anlatılan, tarihte sanki insanların ahlaki değerleri bir bütün olarak içselleştirmeleriyle birlikte ihtişamın da kapısı aralanmaktadır algısı, tarihi hakikatin çarpıtulmasından başka da bir şey değildir. Aksine tarih kusurlu bir yerdir ve kusurlarıyla birlikte vardır. Tarihte muvaffakiyetin pek çok koşulu ve dinamiği vardır. Onu salt ahlaki değerlere (ki bunlar dönemin ortaya çıkardığı değerlerdir) bağlamak tarihe hem yersiz bir sorumluluk yüklemek anlamına gelir hem de bu ona yapılan haksızlıklardan birisi olur. Bu açıdan tarihin belli bir döneminin muhteşem olduğu algısını yıkması da önemlidir. Sanki bir devletin kuruluşu her yönüyle mükemmel insanlar üzerine kurulu yargısının da mizansen bir şekilde tersyüz edilmesi, belki de bu bağlamda ortaya çıkacak filmler aracılığıyla mümkün hale gelebilir.

Film Osmanlı’nın ilk büyük başkenti olan Bursa’da geçmektedir. Orhan Bey Dönemi Bursa’sının ele alındığı bu filmde şehrin imarından da kaçınılmadığı görülmektedir (İbn Battuta, 2017, 295-296; Şahin, 2020). Osmanlı kuruluş teorilerindeki vurguya sadık olarak tekke ve cami birlikteliği öne çıkarılmıştır. Henüz fethedilen bu şehirde büyükçe bir zaviyenin inşa edildiği görülmektedir (İbn Battuta, 2017, 296). Bursa’ya hem yoğun bir göç olmakta hem de eski sakinleri ikamet etmektedir. Burada hem yeni gelenlerin kültürel çeşitliliği hem de eski sakinlerinin kültürel devamlılığına vurgu yapılmaktadır. Önemli noktalardan birisi

Bursa'da Yunan oyunlarının hala devam ediyor olmasıdır. Bunların toplumun ilgisini çekmediği veya toplumun bunlardan anlamadığı vurgusunun yer almış olması dikkat çekicidir. Burada bir kültürel çatışma ve zıtlık ortaya çıkarılmıştır. Bunların aksine doğaçlama gelişen Karagöz ve Hacivat çatışması toplumun ilgisine mazhar olur (Akay, 2006). Yunan oyunları absürt, kültürel olarak aykırı dururken Türk oyunları doğallığında ilgi çekicidir. Kültürel yakınlığın veya toplumsal katmanların kendisine yakın gördükleri şeylerin daha ilgi çekici olduğu gözlemlenmektedir. Burada Osmanlı toplumunun henüz başlangıç düzeyinde bir medeniyeti haiz oldukları olgusu da yatmaktadır. Bu da Osmanlı coğrafyasına gelenlerin içerisinde önemli ölçüde göçebenin olduğu yargısını taşımaktadır. Bunu tespit edebilmek zorsa da başlangıç itibarıyla böyle olmadığını söylemek de güçtür.

Filmde Osmanlıların kuruluşunda rol oynayan gaziyarı, ahıyan, abdaları ve bacıyan zümrelerinden oluşarı dört unsura vurgu da vardır (Köprülü, 2022; Wittek, 2022). Bizzat Orhan Gazi'nin sürekli olarak seferi halinde oluşu bu vurgunun bir yansımasıdır. İbn Battuta'dan anlaşıldığı üzere Orhan Gazi hiçbir yerde sürekli olarak mukim olmaz. Bir yerde en fazla bir ay durur ve dur durak bilmeksizin hâkim olduğu coğrafyayı gezmekle ve gaza yapmakla meşguldür (İbn Battuta, 2017, 297; İnalçık, 2009). Gene esnaf topluluğu üzerinden ahilere temas edilmektedir. Film hem müziği hem de diğer vurgularıyla abdaları es geçmemektedir. Ancak hiçbir tarihi hakikati olmayan bacıyanlara da Ayşe hatun üzerinden yer verilmiştir. Muhtemelen bu bakımdan filme bir renk katılmak istenmiştir (Şahin, 2020).

İbn Battuta, Nilüfer hatunun İznik'te mukim olduğunu ve şehrin idaresinin kendisine verildiğini belirtir (İbn Battuta, 2017, 297-298). Kurgunun bir gereği olarak Nilüfer hatun Bursa'da gösterilmektedir.

Filmde, toplum katmanları arasında ayrıklık, uzaklık değil bir iç içelik de söz konusudur. Gelenlerin içerisinde yer alan yörük ve şehirli arasında bir çatışmanın yaşandığı görülmektedir.

Osmanlıların kuruluşuna yönelik teorilerinden birisi de onların paganlığıdır. Filmde bu teori olabildiğince öne çıkarılmıştır. Nitekim Karagöz özelinde hem paganlık hem de onun şamanistliği üzerinde yoğun bir vurgu vardır. Osmanlılar kuruluşta klasik anlamda anlaşıldığı gibi İslami bir kimliğe sahip değillerse bile paganlığı taşıyıcı izlere veya onu yaşama noktasında bir gayrete de sahip değillerdi. Belki de onlar evet İslamiyet'i henüz öğreniyorlardı ama öğrenmekte de büyük bir istekleri vardı. Filmde Gibbons'un öne sunduğu tezlerin baskın olarak öne çıkarıldığı görülmektedir (Gibbons, 2017).

Filmde Orhan Bey'e ve Nilüfer Hatun'a bile İslamiyet'in henüz tam olarak nüfuz etmediği yönünde bir algı söz konusudur. Algımızdaki Orhan Gazi'yi filmde aramanın bir anlamı elbette olmayacaktır. Ancak sergüzeşt bir Orhan Gazi figürü de herhalde tarihi hakikate uygun düşmez. Burada siyasi basitlik ve bayağılık göze çarpmaktadır (İnalçık, 2009). Ayşe Hatun filmde bir yandan bacıyanı temsil ederken, diğer yandan kendi dinine sadık bir temsiliyete sahip vurgusu almaktadır. Mihâl Köse (Başar, 2020) olan babasının sanki şartlar gereği Müslüman olduğu ve

kendisinin ise buna gönülsüz bir şekilde katlandığı yargısı hakimdir. Burada gizli Hıristiyanlık vurgusu vardır. Gibbons ve ekserinde düşünenler haricinde Osmanlı kuruluşuna yönelik böyle bir kanaat hasıl olmuş değildir. Aksine Osmanlıların inşa ettiği bu yeni toplumda yeni bir İslam yorumuyla birlikte İslamiyet, dayatıcı ve kendisini zorla kabul ettirici olarak değil, toplumun hamurunu meydana getiren birleştirici bir rol oynamaktadır. Köprülü’nün kendi zamanı içerisinde değerlendirdiği gibi onların tam anlamıyla kitabi İslam’a sahip oldukları da öne sürülemez. Ancak paganizm vurgusunun bu derece abartılmış olması da yersiz bir kurgunun ötesinde bir anlama sahip olamaz (Kafadar, 2021a, 110-111).

Filmde, pagan vurgusu bağlamında kitlesel bir İslamlaşmanın yaşandığı da görülmektedir. Ayrıca dini özgürlüğün yaratıldığı bir ortam da yansıtılmaktadır. İslamlaşmanın devlet eliyle değil, toplumun bu vazifeye kendisini hasrettiği ve Hıristiyan din adamlarının da bu bağlamda pagan toplulukları Hıristiyanlaştırmaya çalıştıkları mizansenleştirilerek anlatılmaktadır. Pagan Türkmenleri İslamiyet’e dahil etmeye çalışan hoca, Hıristiyan bir din adamının benzer gayreti kendi dini için gösterdiğini görünce, “İlişme bu cahil Türkmenlere” (Akay, 2006) diye onu ikaz eder. Burada bir hafifseme ve bayağlaştırma göze çarpmaktadır. Cehaletlerinden dolayı ne yapacaklarını bilemeyeceklerini belirtme, herhalde din değiştirmede bir topluluğu küçümsemenin bir sonucudur. Onlar adına neyin iyi olacağını da başkalarının belirlediği yargısı hakimdir. Cehaletin okuma-yazma ile sınırlı tutulamayacağı açıktır. Hele Ortaçağ gibi bir zaman diliminde eğitimin de herhangi bir meslekten biri olarak görülmesi ve herkesin okuma-yazma bilmeye gerek görülmemesi cehaleti yeniden tanımlamayı gerektirmektedir. Anadolu’da, genç yaşta ölen biri için “henüz çok cahildi” denilmektedir. Burada cehaletin tecrübeden yoksun olarak ele alındığı görülmektedir. Osmanlı coğrafyasına göç edenlerin azından önemli bir kısmı, hayatları ve gelecekleri adına neyin iyi ve neyin kötü olduğunu bilebilecekleri tecrübeye sahip bir yaştalardı.

Filmde, göçebe yaşam biçimi ve değer verdiği şeyler de ince bir şekilde işlenmiştir. Bu yaşam biçiminden kaynaklı olarak öne çıkan yazgı, bunlardan birisidir. Kan kardeşliği algısı da kültürel bir yaşamın sonucu olarak bir yanıyla göçebe yaşamın kendi koşullarında inşa edip şehirde devam ettirdiği bir adet olarak belirmektedir. Yine bu kültür içerisinde zaman mefhumu önemli bir yerde durmaktadır (Arifoğlu, 2019) Bu da filmde temas edilen ayırıcı noktalardan birisidir. Karagöz göçebeliği temsil eden birisi olarak “Her yetiştirdiği çocuğunu öldüren kimdir? Sorusuna zaman diye cevap verir.” Yine göçenler için hayvanları yaşam kaynaklarıdır. Karagöz özelinde ineğine bir şahsiyet kazandıracak şekilde ona değer verilmesi ince işlenmiş ayrıntılardan birisi olarak göze çarpmaktadır. Bu bir yaşam biçiminin yansımasıdır. Aynı zamanda yiyecek olarak pastırma ve döner öne çıkarılmıştır. Döner zamanın imkanları doğrultusunda yatay bir şekilde ateşin üstünde yer almaktadır. Dikey yapsana önerisi karşısında nasıl pişirecem onu, cevabıyla aslında sahip olduğumuz koşullarla tarihe eylemeyeceğini de göstermektedir (Öztürk, 2011).

Filmde bir başka dikkat çekici nokta Osmanlı bölgesinin bir Rum coğrafyası olduğu vurgusunun yer almış olmasıdır. “İndik Rumda kışladık, çok hayır şer işledik” şarkısı Abdalanlar üzerinden anlatılmaktadır. Anadolu, diğer İslam coğrafyalarında Rum coğrafyası olarak tabir edilmiştir. Romalı ahalinin mukim olduğu yer olduğundan dolayı bu adla bilinen Anadolu, burada yaşayan Müslümanları da tanımlayıcı bir ad olarak öne çıkmıştır. Bu bakımından Anadolu Müslümanlarının Rumi mahlasıyla anılmaya başladığı görülmektedir. Ancak zamanla bu coğrafya daralmış ve Trakya bölgesinin ötesini ifade eden bir ad olarak Rumeli şeklinde yeni tasnifle bilinmeye başlamıştır (Kafadar, 2021b).

Gene bir sünnet ile cizye bağdaştırılmıştır. “Ucundan ne kadar az kesilirse o kadar az vergi olur.” Deyiş i belki de tarihi bir realiteden sadır olagelmıştır. Filmde kadın figürlerin bir kurgudan öte bir anlama sahip olmadığı, bunun tarihimize yaklaşımımızdaki kadın kurgusundan beslendiği görülmektedir. Kadın kurgusunun da kurucu ideolojiden, Türk kadının bilinçli olarak geri bırakıldığı anlayışından payını almaktadır. Esasında bu, geleneksel dünyanın kendi koşullarında gelişen tarihi bir olgu olmasının dışında bir anlama sahip değildir. Osmanlı Devleti’nde etkili olan pek çok kadın sultan bunun aksini yansıtmaktadır. Gene de bu dönemde tekil vakalardan yola çıkılarak bütüncül bir yorumun ne menfi ne de müspet anlamda yapılamayacağı ortadadır. Ancak hem kadın hem de erkek kurgusunun ve yaklaşımının tarihi realiteyi pek yansıtmadığı da gözden kaçmamaktadır.

Film hem dönemin kokuşmuşluğunu hem de taze devletin inşa sürecinde yaşanan diğer hadiseleri mizansen bir şekilde anlatmaktadır. Burada ilerencilik ve gericilik tartışmasına en azından doğrudan girilmemesi önemlidir. Gene sanki başlangıçta bacıyan varmış ve yerleşiklikle birlikte kaybolmuş gibi bir algıyla “Bir bacıyanı rum varmış da yok olmuş” şeklinde ince sanatsal bir eleştiri yapılmaktadır. Burada devletin kuruluşunda rol oynayan kadınların yerleşiklik ve merkezileşmeyle birlikte arka planda bırakıldıkları vurgusu yer almaktadır. Göçebe bir toplumda kadın ve erkek yan yana iken, geleneksel dünya devletlerinde merkezileşmeyle birlikte her iki cinsin rolleri değişmektedir. Bu, tarihin kendi tabiatı içerisinde meydan gelmişken, tarihi kurgumuzda onu farklı bir bağlama oturtma gayretimiz filme de yansımaktadır.

Filmdeki bir başka eleştiri, kurucu unsurun ötekileştirilmesi mevzusudur. Türkmen-Yörüklerin kurucu unsur olduğu vurgusuyla birlikte yerleşik yaşama geçişte onların unutulup gözardı edildiği düşüncesi öne çıkarılmıştır. Bu minvalde, “Bize giren hep kazuktur” deyiş i de bunun yeni bir şey olmadığını göstermekte, izleyiciyi bu durumun tarihsel bir olgunun devamı gibi bir anlayışa sevk etmektedir (Artan, 2019).

Filmde esaslı eleştirilerden birisi topluma yöneliktir. Her ne kadar bu eleştiri güncel bakış açısından beslense de toplumsal süreklilik içerisinde bunun bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Burada toplumun yargılayıcı ve ferdi baskılayıcı yönüyle sosyal bir aparat haline geldiği görülmektedir. Yarattığı zeminle bireyi kuşatıp onun kaderini çizen toplum, trajedi karşısında da onu yaşatmasını bilerek

hayatının bir parçası haline getirmekten de geri durmaz. Bu bağlamda, yaşamı süresince yargılanan ve ötelenen kişi veya kişiler öldüklerinde badem gözlü olurlar. Hülasa toplumun bireye çizdiği bu kader içerisinde bir son ve aynı zamanda bu sonla birlikte kendisine bahşedilen bir ölümsüzlük vardır. Bu ikilinin bugün hala Türkiye’nin pek çok şehrinde canlı bir biçimde yaşıyor olmaları da bunun bir göstergesidir.

Sonuç

Sinema modern bir anlatı türü olarak toplumların kendilerini, hikayelerini anlatabildikleri yeni bir araç ve zaman içerisinde en etkili vasıtalarından biri haline gelmiştir. Ancak bu yeni eğlence aracı devletlerin müdahale alanı haline gelmekten kendisini kurtaramamıştır. Sinema, öğretici yönüyle birlikte etkili bir yönlendirici, algıyı inşa edici ve manipülasyon yapıcı yönleriyle de öne çıkmıştır. Bizim sinemamız da önemli ölçüde kurucu unsurun ideolojisi ekseninde şekil bularak onun rengiyle yoğrulmuştur. Bundan dolayı sinemamız, gerek bilinçli olarak kurucu ideolojinin bir aparatı haline gelmiş ve gerekse dolaylı yönlerden kurucu ideoloji kendisini bir şekilde onun içine zerk etmiştir.

Hacivat&Karagöz Neden Öldürüldü? Filminde tarihi anlamaya yönelik bir çabanın sarf edildiği görülmektedir. Filmin, türündeki diğer filmlere nazaran tarihin ilkelerine nispeten daha uygun şekilde ele alındığı görülmektedir. Hacivat&Karagöz Neden Öldürüldü? Filmi, temelde menkıbevi iki karaktere odaklanmakta ve bununla birlikte Osmanlı Kuruluş Dönemi hakkında da önemli bir panorama sunmaktadır. Filmde kuruluş dönemiyle ilgili ortaya sunulan yığınla teori arasında bir kolaj meydana getirildiği görülmektedir.

Filmde taze kurulmuş bir devlet vurgusu etrafında cereyan eden hadiseler, parodi bil dille işlenmiştir. Film, Karagöz ve Hacivat ikilisinin menkıbevi yaşam biçimlerine uygun biçimde gelişmiş ve neredeyse geri kalan her şeyi de bunun içine dahil etmiştir. Filmin girişinde Eşrefoğlu Beyliği özelinde resmi yazışmaların alaya alınması göze çarpmaktadır. Burada geri kalmışlıkta dilin ağdalı biçiminin etkili olduğu yargısı hakimdir.

Filmde, Moğol baskısı ve etkisi canlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu baskı altında Osmanlı coğrafyasına yoğun göçler başlamıştır. Film müziği bu göç trajedisini anlamaya ve onunla bağ kurmaya imkân sağlamaktadır. Film, Osmanlı coğrafyasına göç edenler içerisinde her kesimden insanın yer aldığına vurgu yapmaktadır.

Filmde, Osmanlı kuruluş teorilerindeki vurguya sadık olarak tekke ve cami birlikteliği öne çıkarılmıştır. Osmanlıların kuruluşunda rol oynayan gaziyan, ahiyan, abdalın ve baciyan zümrelerinden oluşan dört unsura vurgu da vardır. Gene filmde Karagöz özelinde hem paganlık hem de onun Şamanistliği üzerinde yoğun bir gönderme de bulunmaktadır. Bu bağlamda kitlesel bir İslamlaşma da öne çıkarılmıştır.

Filmde, göçebe yaşam biçimi ve değer verdiği şeyler de ince bir şekilde işlenmiştir. Bu yaşam biçiminden kaynaklı olarak öne çıkan yazgı, bunlardan birisidir. Gene bu kültür içerisinde zaman mefhumuna da vurgu yapılmaktadır. Filmde bir başka dikkat çekici nokta Osmanlı bölgesinin bir Rum coğrafyası olduğu vurgusunun yer almış olmasıdır. Filmdeki kadın figürlerin kurgudan öte bir anlama sahip olmadığı, bunun tarihimize yaklaşımımızdaki kadın kurgusundan beslendiği görülmektedir. Gene film hem dönemin kokuşmuşluğunu hem de taze devletin inşa sürecinde yaşanan diğer hadiseleri mizansen bir şekilde anlatmaktadır.

Filmdeki bir başka eleştiri, kurucu unsurun ötekileştirilmesi mevzudur. Türkmen-yörüklerin kurucu unsur olduğu vurgusuyla birlikte yerleşik yaşama geçişte onların unutulup göz ardı edildiği düşüncesi öne çıkarılmıştır. Filmde esaslı eleştirilerden birisi topluma yöneliktir. Toplumun yargılayıcı ve ferdi baskılayıcı yönüyle sosyal bir aparat haline geldiği görülmektedir. Yaratığı zeminle bireyi kuşatıp onun kaderini çizen toplum, trajedi karşısında da onu yaşatmasını bilebilmektedir. Hülasa, toplumun bireye çizdiği bu kader içerisinde bir son ve aynı zamanda bu sonla birlikte kendisine bahşedilen bir ölümsüzlük vardır. Bu minvalde de Hacivat'ın ve Karagöz'ün yoktan var edilmiş karakterler olmadığı görülmektedir. Bir öze sahip olan bu şahsiyetlerin etrafında zamanla biriken anlatıyla onlar, kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa ulaşmışlar ve bu durum aynı zamanda onları özden kopararak efsaneyle mahdut kılmıştır.

Kaynaklar

- Aça, M.&Aça, M., Hacivat ile Karagöz'ü Belli Bir Döneme Tarihsel Kişilikler Olarak Konumlandırma Çabalarına Sinemadan Bir Örnek: "Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü? Filmi. *TÜBAR*, 26, 2009, ss. 9-20.
- Akay, E., Hacivat&Karagöz Neden Öldürüldü? 2006, <https://www.imdb.com/title/tt0485510/>; (Erişim 19 Kasım 2022).
- Arifoğlu, Y., The Concept of Civilization in Medieval Muslims: Urbanity and Rural Though, *New Horizons In Social, Human And Administrative Sciences*, Gece Kitaplığı, Ankara 2019.
- Başar, F., Mihaloğulları, *DİA*, TDV Yayınları, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihalogullari>; (Erişim 17 Aralık 2022).
- Erdem, İ., Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi Ticari İlişkileri ve Sonuçları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782542>; (Erişim 20 Aralık 2022).

- Gibbons, H. A., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. çev. Ragıp Hulusi Özden. Altınordu Yayınları, İstanbul 2017
- İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*. çev. Sait Aykut. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- İnalçık, H., Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362) Avrupa’da Yerleşme, *Belleten*, 2009, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/80/tur>; (Erişim 23 Aralık 2022).
- Kafadar, C., *İki Cibani Aresinde*. çev. A. Tunç Şen. Metis Yayınları, İstanbul 2021.
- Kafadar, C., *Kendine Ait Bir Roma*. Metis Yayınları, İstanbul 2021.
- Kaynar, M. K., &Kalkan, N., Cumhuriyet’in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı? *Mukaddime*. 10/2, 2019, ss. 444-469.
- Köprülü, M. F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Alfa Yayınları, İstanbul 2022.
- Artan, M., Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanması’nın Sebepleri, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi. 19, 2019, 285-311. http://isamveri.org/pdf/drg/D03540/2019_19/2019_19_ARTANM.pdf; (Erişim 27 Aralık 2022).
- Öztürk, İ. H., Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Social Studies Education Research*, 2/1, 2011, 37-58. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/179016>; (Erişim 31 Aralık 2022).
- Şahin, H., (2020). *Dervişler, Fakihler, Gaziler, Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler 1300-1400*, YKY Yayınları.
- Witteck, P., Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu. çev. Hilmi Haseki. Dorlion Yayınevi, Eskişehir 2022.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://www.karagoz.net/>; (Erişim 23 Aralık 2022).
- https://bursaolgunlasma.meb.k12.tr/meb_ys_dosyalar/16/15/966823/dosyalar/2018_10/08140044_HACIVAT_YLE_KARAGYZ.pdf;
- <https://www.bursamuze.com/karagoz-muzesi-500/>; (Erişim 23 Aralık 2022).